

მოზარდთა ანტისოციალური ქცევის
სოციალურ-ფსიქოლოგიური
პრევენცია

თეა გოგოტიშვილი
დირექტორი ნადირაშვილი
ანა ბარამიძე
დინა პიპინაშვილი
ნინო ოქრიგელაშვილი
გიგა მამინაშვილი
მარინა ქაჭარავა
რუსუდან ფხაკაძე

**მოზარდთა ანთისოციალური ქცევის
სოციალურ-ფსიქოლოგიური პრევენცია**

რედაქტორი: დიმიტრი ნადირაშვილი

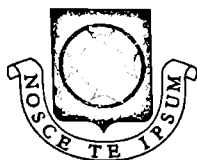
დაკაბადონება და დიზაინი: კახა გოგსაძე

**© დიმიტრი ნადირაშვილი, 2011
ყველა უფლება დაცულია**

ISBN 978-9941-11-272-0

**სრულიად საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული
ანტინარკოტიკული ცენტრი**

**საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული
უნივერსიტეტი**

IOCC

**საერთაშორისო მართლმადიდებლური
ქრისტიანული მოწყალების ორგანიზაცია**

სარჩევი

შესავალი	5
თავი 1 ანტისოციალური ქცევის კვლევა და პრევენციული სტრატეგიები	7
თავი 2 მოზარდთა ანტისოციალური ქცევის პრევენცია განწყობის თეორიის თვალსაზრისით	43
თავი 3 ანტისოციალური ქცევის პრევენცია ოჯახში	69
თავი 4 ანტისოციალური ქცევის ფსიქოლოგიურ-სოციალური პრევენცია (ტრანსაქციული ანალიზი)	91
თავი 5 ბავშვთა და მოზარდთა ანტისოციალური ქცევა ფსიქიატრიულ პრაქტიკაში	129
თავი 6 ფსიქოანალიტიკური თეორიები ანტისოციალური ქცევის შესახებ ფსიქოანალიტიკური „კრიმინოლოგია“	147
თავი 7 ანტისოციალური ქცევის ბიოსამედიცინო ასპექტები	211
თავი 8 სისტემური მიმართულებები არასრულწლოვანთა ანტისოციალური ქცევის პრევენციისთვის	231

შენახვა

საქართველომ დანარჩენ მსოფლიოსთან ერთად ბოლო ათწლეულების მანძილზე მძიმე სოციალურ-პოლიტიკური რყევები გადაიტანა. ეს ყველაფერი აისახა მოზარდებზე, მათ პიროვნულ ჩამოყალიბებაზე. ჩვენი ქვეყნის შემთხვევაში კატაკლიზმები გამოვლინდა პოლიტიკურ ფორმაციათა ცვლაში, შიდა სამოქალაქო დაპირისპირებაში, გარე აგრესიაში, ტერიტორიების ოკუპაციაში, ტოტალიტარული მართვის სტილიდან დემოკრატიულზე გადასვლის მცდელობაში, ევროპულ სტრუქტურებთან ინტეგრაციისკენ სწრაფვაში და ა. შ. ჩვენი, როგორც მეცნიერთა, ჯგუფის კვლევის თემა 2009 წელს გამოცემულ სახელმძღვანელოში იყო ნარკომანიის პრევენციის თემა. მოზარდთა პრობლემებიდან ამ სახელმძღვანელოში ფოკუსში მოვაქციეთ უფრო ფართო სფერო, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიხსენიება, როგორც ანტისოციალური ქცევა. ანტისოციალურად მოიაზრება ქცევა, რომელიც კრიმინალზე, ძალადობასა და ნარკოტიკების მოხმარებაზეა მიმართული. ანტისოციალური პიროვნული დარღვევები (ასპდ) პიროვნების ისეთი დარღვევებია, რომლებიც მსოფლიოს სხვადასხვა პროფესიული ასოციაციების მიერ ოფიციალურად მიღებულ დიაგნოზადაა მიჩნეული. მოზარდის აღზრდა ოჯახის, სკოლის და ამ პროცესში ჩართული პირებისა და ინსტიტუტების მხრიდან საჭიროებს აღზრდის პროცესში აქცენტებსა და ისეთ პრევენციულ მიმართებებს, რომლებიც მოზარდებს კრიმინალების, მოძალადეებისა და ნარკოტიკებზე დამოკიდებულების მქონეთა, სოციალურად არასასურველი სუბკულტურების მათზე ანტისოციალური ზეგავლენისაგან განარიდებს. ანტისოციალური პიროვნული დარღვევების ნიშნები ბავშვებში გამოიხატება ტყუილში, ქურდობა-ცაცობაში, ჩხუბში, ავტორიტეტებისადმი დაუმორჩილებლობაში, ცხოველების წვალებაში. მოზარდებში ანტისოციალური პიროვნული დარღვევები გამოიხატება აგრესიულ სექსუალურ ქცევებში, ალკოჰოლის სმაში, ნარკოტიკების მოხმარებაში. უფროსებში იმავე სახის დარღვევები ვლინდება არალეგალურ ქცევებში, ძალადობაში, სამსახურთან დაკავშირებულ პრობლემებში, გართულებებში ოჯახურ ცხოვრებაში, გაუფრთხილებლობაში, თაღლითობაში. დროული პრევენციული ზომები აღზრდის პროცესში გაცილებით ეფექტური და მომგებიანია, ვიდრე თავს დატყუილი პრობლემის გადალახვის მცდელობები, ამიტომაც მოზარდთა ანტისოციალური ქცევის თეორიული და პრაქტიკული მართვის ფსიქოლოგიური ზომები აქტუალურობას იძენს.

ეს სახელმძღვანელო გამიზნულია მოზარდთა მშობლებისთვის, მასწავლებლებისთვის, სკოლის ფსიქოლოგებისთვის, მანდატურებისთვის, ნარკოლოგებისთვის და ყველა დაინტერესებული პირისთვის, ვინც მონაწილეობს

მომავალი თაობის აღზრდის რთულ და უმნიშვნელოვანეს პროცესში. ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას დღეს აქვს პოტენციალი ექსპერიმენტული და პრაქტიკული მონაცემების სახით, რომლის გამოყენებაც აუცილებელია აღზრდასწავლებისას. ეს სფეროებია: ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია, პედაგოგიური ფსიქოლოგია, სოციალური ფსიქოლოგია, განწყობის ფსიქოლოგია, ფსიქოთერაპია სხვადასხვა სკოლით, ფსიქოფიზიოლოგია, ფსიქიატრია. მოზარდის სოციალურ-ფსიქოლოგიური პრევენციის მიზნიდან გამომდინარე ჩვენ ამ სახელმძღვანელოში გამოვიყენეთ ეს მეცნიერული ცოდნა, თანამედროვე მიღწევები მეცნიერების ამ სფეროებში.

თქვენ წინაშეა სახელმძღვანელო, რომელიც კოლექტიური შრომის შედეგია. როგორც საპატრიარქოს ანტინარკოტიკული ცენტრის სამეცნიერო ხელმძღვანელმა და წიგნის რედაქტორმა, თითოეულ ავტორს პირადად ვთხოვე სახელმძღვანელოს ნაწილის დაწერა, რაც მათ პირნათლად შეასრულეს და ამისთვის მადლობას ვუხდით. ესენი არიან: ფსიქოლოგი, მეცნიერებათა დოქტორი დიანა პიპინაშვილი, ფსიქოლოგი, მეცნიერებათა დოქტორი თეა გოგოტიშვილი, ფსიქიატრიის მეცნიერებათა დოქტორი ნინო ოკრიბელაშვილი, ფსიქოფიზიოლოგი, ფსიქოლოგიის დოქტორანტი მარინა კაჭარავა, ფსიქოლოგ-ფსიქონალიტიკოსი გიგა მამინაშვილი, ფსიქოლოგი, მეცნიერებათა დოქტორი რუსუდან ფხაკაძე, ფსიქოლოგიის დოქტორანტი ანა ბარამიძე და თქვენი მონა-მორჩილი.

მადლობას ვუხდით მხარდაჭერისთვის საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტს.

წინამდებარე წიგნი დაიბეჭდა საერთაშორისო ქრისტიანული მართლმადიდებლური მოწყალების ორგანიზაცია (IOCC) მხარდაჭერით, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით მათ.

ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
დიმიტრი ნადირაშვილი
1.11.2011.

თეა გომოტიშვილი

თავი 1

ანთისოციალური ქცევის კვლევა და
პრევენციული სტრატეგიები

მოზარდთა ანტისოციალური და ძალადობრივი ქცევა

18 წლამდე ასაკის მოზარდებში ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედებების გამოვლინება ერთგვარი გამონეწვია ანტისოციალური ქცევის ახსნისათვის. ანტისოციალური და ძალადობრივი ქცევა განისაზღვრება, როგორც „საზოგადოების მიმართ ჩადენილი მტრული და მავნე ქმედება“ (Merriam-Webster, 2001). მეცნიერულ კვლევებზე დაყრდნობით, ქცევითი აშლილობა ორ ფართო კატეგორიად დაიყო: ინტერნალიზებული (საკუთარ თავზე მიმართული) და ექსტერნალიზებული (გარემოზე მიმართული). ინტერნალიზებულ ქცევით აშლილობას ახასიათებს სოციუმისგან იზოლაცია, დეპრესიულობა, თავისთვის ზიანის მიყენება. ექსტერნალიზებული ქცევითი აშლილობა ვლინდება საზოგადოებისათვის ფიზიკური და სიტყვიერი შეურაცხყოფის, ძალადობის, ზიანის მიყენების სახით (Nelson, Rutherford, & Wolford, 1996).

სკოლებისა და სოციოლოგიური კვლევების დაკვირვების ობიექტივში ის ანტისოციალური მოზარდები მოექცნენ, რომლებიც ექსტერნალიზებული ქცევით ხასიათდებიან. განხორციელებული ნეგატიური ქმედებით ისინი საზოგადოების ყურადღებას იპყრობენ, შედიან კანონთან კონფლიქტში და პასუხისგებაში მიეცემათ. არასრულწლოვანის გასამართლება უმეტეს შემთხვევაში მას კანონდამრღვევის, ანუ დელინკენტის, დასს ასვამს. უნდა აღინიშნოს, რომ ახალგაზრდების მიერ ჩადენილი დანაშაულის უმეტესობა არაძალადობრივია: აგრესიული თავდასხმა, ძარცვა, გაუპატიურება და მკვლელობა მოზარდთა დანაშაულის მხოლოდ 5%-ს შეადგენს (Snyder, 2000). დადგენილია, რომ ახალგაზრდებში კანონდარღვევის სტატისტიკური მაჩვენებლის ზრდა პირდაპირპროპორციულ კავშირშია ცივი იარაღის ტარების სიხშირესთან (Satcher, 2001).

სკოლის პერსონალის მხრიდან ხშირად უყურადღებოდ რჩებიან ის მოზარდები, რომლებიც შინაგან ქცევით აშლილობას განიცდიან, ვინაიდან მათ გარეგნული აქტივობა ნაკლებად ახასიათებთ. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ამგვარი აშლილობები პროვოცირებას უწევს ისეთ ექსტერნალიზებულ ქცევებს, როგორიცაა განზრახ ძალადობა ან სუიციდის მცდელობა. სუიციდს ახალგაზრდების სიკვდილიანობის შემთხვევებში მესამე ადგილი უკავია (Thornton, Craft, Dahlberg, Lynch, & Baer, 2000). განზრახ ჩადენილი დანაშაულის დეფინიცია: „დანაშაული, სადაც ჩამდენიც და მსხვერპლიც წინასწარ არის მოაზრებული“ (Reddy et al., 2001, p. 3). ამერიკის სკოლებში ასეთი მხოლოდ 37 შემთხვევა დაფიქსირდა 1974-2000 წლებში (Vossekuil, Reddy, Fein, Borum, & Modzeleski, 2000). ეს რაოდენობრივად მცირე ინციდენტები განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა და მედიის განხილვის საგნად იქცა. შემთხვევათა სიმცირის გამო რთულია მათი დეტალური კვლევა და შემდგომში მათი პრევენცია (Crume, 2000; Goodman, 2001).

სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა

XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე ანტისოციალური და ძალადობრივი ქცევა მოზარდებში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა გახდა სახელისუფლებო დონეზე სკოლებში გამოვლენილი ხშირი კრიმინალის გამო.

1990-იან წლებში მოზარდებში ძალადობის გამოვლინებებს აშშ-ს მთავრობა რეაქტიულად, დამსჯელი ზომებით პასუხობდა. მიიღეს გადაწყვეტილება, დაესაჯათ ყოველი მოზარდი, რომელიც კანონს დაარღვევდა, ნაცვლად იმისა, რომ პრევენციული ღონისძიებები გაეტარებინათ სკოლებში, ოჯახებში, საზოგადოებაში. ამ წლებში მოზარდებში მკვლელობების დონემ მკვეთრად იმატა, რაც აღძრავდა იმის შიშს, რომ შემთხვევათა რაოდენობა უფრო გაიზრდებოდა. ეს მთავრობის რეაქტიული, სადამსჯელო პრევენციული სტრატეგიის აბსოლუტურ არაეფექტურობასა და უშედეგობაზე მიუთითებდა. დიდი თანხები იხარჯებოდა მოზარდთა დანაშაულის წინააღმდეგ „ომზე“ (Dodge, 1999), იმის მიუხედავად, რომ მოქმედი სისტემა ზოგჯერ არათუ შედეგიანი, არამედ ზიანის მომტანიც კი იყო. მაგალითად, კანონის გათვალისწინებით მოზარდთა ყველა საქმის სასამართლოში განხილვისა და საპატიმროებში განთავსების შედეგად იმატა რეციდივიზმმა და სახელმწიფო ხაზინაც უფრო მეტად დაზარალდა. მაგალითად, იმ მოზარდებზე, რომლებიც სასამართლოს მოლოდინში მოზრდილთა საპატიმროებში იგზავნებოდნენ, სახელმწიფო დღეში \$150-175-ს ხარჯავდა (Mendel, 2000).

მიუხედავად მკაცრი ინტერვენციული ღონისძიებებისა (თავისუფლების აღკვეთა და შემდგომი რეაბილიტაცია), ათწლეულების მანძილზე ჩატარებულმა კვლევებმა დაადასტურა, რომ მოზარდების მიერ ჩადენილ ანტისოციალურ და ძალადობრივ ქმედებათა რაოდენობის შესამცირებლად ყველაზე გამართლებული მათ თავიდან აცილებაზე მიმართული სტრატეგიაა (Bilchik, 1997; Dodge, 1999; Hawkins et al., 2000; Kashani, Jones, Bumby, & Thomas, 1999; Leone, Mayer, Malmgren, & Meisel, 2000; Snyder, 2000). თუმცა უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში პრევენციული მეთოდები საზოგადოებაში პოპულარული არ არის იმის გამო, რომ მიღებული შედეგები მყისიერი და თვალში საცემი არ არის; მაშინ, როდესაც გარკვეული დაავადების სამკურნალოდ მიღებული ეფექტური მედიკამენტების ეფექტი, როგორც წესი, არ აყოვნებს და ამ შემთხვევაში ინტერვენციის შედეგი თვალსაჩინოა; რაც შეეხება პრევენციული მიდგომების გამოყენებას, გარკვეული დროის შემდეგ მოსალოდნელი პრობლემები აღარ იჩენს თავს, ამდენად პრევენციული მუშაობის პროდუქტულობა და მართებულობა არცთუ ისე თვალსაჩინოა საზოგადოებისათვის და აქედან გამომდინარე, რთულია ამ მიღწევების შემჩნევა.

ანტისოციალური ძმების რისკფაქტორები

მოზარდებში ანტისოციალური ქცევის რისკფაქტორებს საფუძვლად უდევს თავის სოციალურ წრეში თვითდამკვიდრებისაქენ ლტოლვა (Welch and Sheridan, 1995). რისკის ფაქტორთა რთული კომბინაცია შემდეგნაირად შეიძლება დაჯგუფდეს: ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედების გამომწვევი ინტერნალური (შინაგანი) და ექსტერნალური (გარემო – ოჯახი, სკოლა თანატოლები, საზოგადოება) რისკფაქტორები (Catalano, Loeber, & McKinney, 1999; Dodge, 1999; Hawkins et al., 2000).

შინაგანი რისკფაქტორები

შინაგანი რისკფაქტორები ასახავს შიდაფსიქიკურ, პიროვნულ პრობლემებს (Roy, 2000), რომლებიც ფიზიკურ და ფსიქოლოგიურ მახასიათებლებად იყოფა. გამომწვევი მიზეზები მომდინარეობს ემბრიონული მდგომარეობისა თუ დაბადების ტრავმებიდან. კვლევები მაღალ კორელაციას აჩვენებს კოგნიტიურ პრობლემებთან, ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის სინდრომთან (ADHD), დაბალ ინტელექტთან, სოციალური უნარების სიმწირესთან (Calhoun, Glaser, & Bartolomucci, 2001). კვლევების შედეგები აჩვენებს, რომ დამნაშავე მოზარდების ინტელექტის კოეფიციენტი (IQ) საშუალოდ 8 ქულით ნაკლებია თანატოლებთან შედარებით, რასის, ოჯახის სიდიდისა თუ ეკონომიკური სტატუსის მიუხედავად (Flannery, 1997); ამას გარდა, ახალგაზრდების ანტისოციალური ქცევა კორელაციაშია ზნეობრივი ფასეულობების გააზრების (moral reasoning), აბსტრაქტული აზროვნების, სხვათა ქცევის ანალიზისა და ინტერპრეტაციის უნარებთან (Kashani et al., 1999). კოგნიტიური დეფიციტი სწავლის პრობლემებს, სასკოლო წარუმატებლობებსა და კრიმინალურ ქცევებსაც (Garfinkel, 1997) უკავშირდება. კვლევებით ისიც დადგინდა, რომ ემოციური და ქცევითი (ბიპევიორული) აშლილობა (EBD), ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის სინდრომი (ADHD), შემეცნებითი აშლილობა (Learning Disorder - LD) ყველაზე მეტადაა გავრცელებული კანონთან კონფლიქტში მყოფ ახალგაზრდებში (Gresham, Lane, & Lambros, 2000; Kelly et al., 1997; O'Donnell, 2000). ეს არ ნიშნავს, რომ ყველა მოზარდი, რომლებსაც შეზღუდული აქვთ შემეცნების უნარი, კანონდამრღვევად ყალიბდება. შესაბამისად, ანტისოციალური ქცევის გამომწვევი ფაქტორია არა სკოლის გაცდენა და სწავლის პრობლემები, არამედ იმ მოზარდებთან ურთიერთობა, ვინც უკვე ჩაიდინა და სჩადის გარკვეული სახის კანონდამრღვევ ქმედებას. ანტისოციალური ქმედებები მოზარდებში ვირუსის მსგავსად ვრცელდება.

კიდევ ერთი ინდივიდუალური ფაქტორი, რომელიც კორელაციაშია ძალა-

დობრივ ქმედებასთან, არის მოზარდთა ანტისოციალური განწყობები, მენტალობა. როდესაც ძალადობრივი ქმედების ბრალდებით დაპატიმრებულ მოზარდებს ეკითხებოდნენ, რა იყო მათი ქცევის მოტივი, ისინი პასუხობდნენ, რომ მათ მოეთხოვებოდათ შურისძიება იმის მიმართ, ვინც არასწორად მოიქცა. რა თქმა უნდა, ინდივიდები იზოლაციაში არ ვითარდებიან და ისინი იმ ლიდერების ზემოქმედების ქვეშ ექცევიან, ვინც მათთვის ავტორიტეტს წარმოადგენს. ყოველი ადამიანის და ამ შემთხვევაში მოზარდის ქცევა განპირობებულია გარემო და შიდაპიროვნული ფაქტორების ურთიერთქმედებით. ამიტომ ანტისოციალური ქცევის საფრთხის ანალიზისა და დახასიათების დროს უნდა გაირკვეს ადამიანის შინაგანი და მასზე ზემოქმედი გარე ფაქტორები.

ბარე რისკფაქტორები

გარე რისკფაქტორები მოზარდის სოციალურ გარემოშია – ოჯახში, სკოლაში ან სამეზობლოში. კვლევის შედეგად დადგენილია მოზარდის ოჯახურ გარემოსთან დაკავშირებული რამდენიმე რისკფაქტორი: მშობლების უხეში და არათანმიმდევრული დამოკიდებულება ბავშვისადმი, მისი იგნორირება, უყურადღებობა, ოჯახური კონფლიქტები, ძალადობა (Patterson, Forgatch & Stoolmiller, 1998). მაგალითად, თუ მოზარდის ოჯახში პრობლემები ჩხუბისა და აგრესიული მეთოდების გამოყენებით წყდება, მაშინ ბავშვიც თავის უშუალო გარემოში აგრესიულად და ძალისხმეით მეთოდებით ცდილობს ამა თუ იმ პრობლემის მოგვარებას (Patterson, DeBaryshe, & Ramsey, 1989). კვლევებით დადგინდა, რომ ბავშვების აგრესიულ და არაკომპრომისულ ქმედებებზე პასუხისმგებლები მშობლები არიან, ვინაიდან მათ არ შესწევთ ბავშვის სწორი აღზრდის უნარი და ბავშვებიც თავის მხრივ მათ ბრძანებებსა თუ თხოვნებზე უკუჩეხებით პასუხობენ. ამ სიტუაციას მიჩვეული ბავშვი სკოლაშიც ასე იქცევა, რაც შემდეგ სწავლაში წარუმატებლობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ხდება.

უფრო მეტიც, აგრესიულად და უკომპრომისო საქციელით გამორჩეულ ბავშვებს პრობლემები ძირითადად სკოლაში ექმნებათ. ხშირ შემთხვევაში სკოლის დირექცია მშობელს ურეკავს და ამცნობს ბავშვის არაადეკვატური ქცევის შესახებ, მაგრამ მშობლები თავს არიდებენ ხოლმე მასწავლებლებთან კონტაქტს. შედეგად ბავშვები უყურადღებოდ რჩებიან და მათი აკადემიური მოსწრებაც ჩამორჩება. ასევე დადგენილია, რომ ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდების მშობლების უმრავლესობას ძალადობრივი ქმედებების მიმართ დადებითი დამოკიდებულება აქვს. ამას გარდა, კვლევებმა აჩვენა, რომ რისკის ერთ-ერთი ფაქტორია ოჯახის მიერ საცხოვრებელი ადგილის ხშირად ცვლა (Hawkins et al., 2000). ასევე დამტკიცებულია, რომ მოზარდის ძალადობა და მატერიალური სიდუხჭირე მაღალ კორელაციაშია ერთმანეთთან. ფაქ-

ტობრივად, დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსი მოზარდის ანთისოციალური ქცევის ყველაზე გავრცელებული მიზეზია (Scott & Nelson, 1999). ეს მოიცავს რასობრივ პრობლემებს, ქალის მიერ მართულ ოჯახურ სტრუქტურას, ემბრიონულ ინტოქსიკაციას, მწირ პრენატალურ მოვლას, დაბადების პრობლემებს და ა. შ. შესწავლილი მასალების საფუძველზე მიღებული შედეგები გვიჩვენებს, რომ ბავშვები ღარიბი ოჯახებიდან განიცდიან მშობლებთან ვერბალური კომუნიკაციის დეფიციტს, შედეგად ნაკლებად მომზადებული არიან სკოლისთვის, მწირი ლექსიკითა და შეზღუდული ვერბალიზაციის შესაძლებლობით ხასიათდებიან. თავისთავად ეს უკვე იწვევს ბავშვის შინაგან დაძაბულობას, დისკომფორტის განცდას და ნეგატიური განწყობების ჩამოყალიბებას. დადგინდა, რომ ეკონომიკურად ლატაკი ოჯახის შვილებში უფრო მეტად ვლინდება ძალადობრივი ქცევის ტენდენცია, ვიდრე შეძლებული ოჯახის მოზარდებში (Scott et al., 2001).

როგორც წესი, ლატაკი და მძიმე ოჯახური მდგმარეობის მქონე ბავშვებისათვის სკოლას ერთგვარი ანტიდოტის (შხამსანიანაღმდეგო საშუალების) დატვირთვა აქვს, ვინაიდან იგი მზრუნველი, მხარდაჭერი სოციალური გარემოსა და საინტერესო, საგანმანათლებლო პროცესის უზრუნველყოფაზე ორიენტირებული. თუმცა აღმოჩენილია ანთისოციალური ქცევის მაპროვოცირებელი სასკოლო რისკფაქტორებიც (Flannery, 1997): არარელევანტური სასწავლო პროგრამები, კულტურული ღონისძიებების დეფიციტი, მასწავლებლების მხრიდან მოსწავლეთა შორის კონფლიქტური დაპირისპირების იგნორირება, რაც ჩაგვრის ობიექტს იძულებულს ხდის, თანატოლის აგრესიული ქცევისაგან თავის დასაცავად მჩაგვრელს უფრო ძლიერი აგრესია დაუპირისპიროს; მასწავლებლების მხრიდან მოსწავლის უარყოფით მხარეებზე, შენიშვნებსა და მითითებებზე ორიენტირება; „რთული ბავშვებისადმი“ ნეგატიური დამოკიდებულების დემონსტრირება, მაგალითად, მათი პიროვნული იგნორირება ან საკლასო ოთახიდან გაძევება. კვლევების საფუძველზე დადგინდა, რომ მასწავლებლები ორჯერ მეტი უარყოფითი ეპითეტებით „ამკობენ“ ე. წ. რთულ ბავშვებს, ვიდრე კარგი ყოფაქცევის მოსწავლეებს (Shores et al. 1993).

როგორც აღმოჩნდა, ბავშვის იძულება, შეასრულოს გაცემული დირექტივა, მისი ანთისოციალური და ძალადობრივი ქმედების განვითარებას უწყობს ხელს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბავშვი სკოლაში უკვე გარკვეული რაოდენობის ნეგატიური ემოციებით დატვირთული მიდის, მას შემდეგ სკოლის უარყოფითი ფაქტორებიც ემატება, მისი პიროვნება ანთისოციალურად და ძალადობრივად ფორმირდება და საბოლოოდ ეს მის კრიმინალურ ქმედებებში აისახება (Hawkins et al., 2000).

მოზარდი აკადემიური განათლების უქმარისობას განიცდის და მისი ქცე-

ვებიც მძაფრდება. გაკვეთილების გაცდენა და შემდეგ სკოლიდან გარიცხვა ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორია მოზარდის ძალადობრივი ცნობიერების ჩამოყალიბებაში (Schiraldi & Ziedenberg, 2001).

რთულად აღსაზრდელ მოზარდებს მასწავლებლების განსაკუთრებული მოპყრობა სჭირდებათ. კალიფორნიის შტატის სკოლების მასწავლებლებს შორის ჩატარებული კვლევებით დამტკიცდა, რომ მათ 50%-ს არ ძალუძს, გაუმკლავდეს მოზარდის ანტისოციალურ ქცევას (Furlong, Morrison, & Dear, 1994). მეტიც, აღმოჩნდა, რომ მასწავლებლების უმეტესობა საათში საუკეთესო შემთხვევაში ერთ საქებარ სიტყვას ამბობს ან დადებით განმტკიცებას აძლევს ბავშვებს დაწყებით კლასებში, ხოლო როდესაც მოსწავლე დისციპლინას არღვევს, მას, როგორც წესი, ავტორიტარულად, ბრძანებით ტონში მიმართავენ, რაც კიდევ უფრო ზრდის წინააღმდეგობას, პროტესტს და შესაბამისად – ამძაფრებს აგრესიულ ქმედებას. მათი განათლება ზოგადია და შესაბამისად – შესაძლებლობებიც შეზღუდული. აქედან გამომდინარე, საჭიროა მასწავლებლების სპეცმოზადება ისეთ საკითხებში, რომლებიც ერთგვარ პრევენციულ მეთოდებად ჩაითვლება მოზარდების აღზრდა-განათლების საქმიანობაში (Elliot et al., 1998).

როგორც აღმოჩნდა, გარკვეული სახის აკრძალვები და გადამეტებული უსაფრთხოების ზომები (მაგალითად, მეტალოდეტექტორები, ვიდეოთვალები და სხვ.) ამძაფრებს არეულობას სკოლაში (Elliot et al., 1998); სკოლების ინფრასტრუქტურის არამართებულობაც უარყოფითი ფაქტორია მოზარდის ანტისოციალური შეგნების ჩამოყალიბებაში. სიღარიბე და გარემოში არსებული არაორგანიზებულობაც დიდ როლს თამაშობს ამ პროცესების განვითარებაში (Calhoun et al., 2001). საშინაო პრობლემებად ხშირად მართხელა მშობლების არსებობა სახელდება ხოლმე, ვინაიდან ბავშვს აკლდება ზედამხედველობა, რომლის უქონლობაც ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედებების მაპროვოცირებელია (Flannery, 1997; Hawkins et al., 2000). გარემო ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს მოზარდის უშუალო სამეზობლო, სადაც ძალადობისა და ცეცხლსასროლი იარაღის არსებობის მრავალი ფაქტია, ეს კი შემდგომში საფრთხეს უქმნის მოზარდის განვითარებას (Dobbin & Gatowski, 1996; Loeber & Farrington, 2000).

მედიასაშუალებებით გადაცემული ძალადობის ფაქტებიც ნეგატიურად მოქმედებს მოზარდების ფსიქიკაზე. დადგენილია, რომ მედიაფაქტორი ტენდენციურად მოქმედებს მოზარდის უკუგანვითარებაზე. კომპიუტერული თამაშები, რომლებშიც ძალადობაა აქცენტირებული, მოზარდებს უფრო იმპულსურს ხდის, რეაქციები რეფლექსებამდე დაჰყავს და დანაშაულის მიმართ მათი ტოლერანტობაც ზრდის. ახალგაზრდები თანდათან „ხელოვნდებიან“, როგორი უნდა იყოს დამნაშავე (Kauffman, 2001).

მოზარდების ურთიერთობაც თანატოლებთან შეიძლება რისკფაქტორად ჩაითვალოს. ძირითადად ეს არის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითი მოზარდის ძალადობრივი ქმედებისა. როდესაც ახალგაზრდა მეგობრობს თანატოლებთან, რომლებსაც ანთისოციალური ქმედებებისაკენ აქვთ მიდრეკილება, მაშინ ეს ახალგაზრდაც უნებურად მათი გავლენის ქვეშ ექცევა და ანთისოციალურ ქმედებას სწავლობს. თანატოლები მას ასწავლიან კანონდამრღვევ ნორმებსა და ფასეულობებს და შედეგად მოზარდი მათ ზეგავლენას ყოველისმომცველად განიცდის (Henry, 2000).

რისკფაქტორები, რომლებიც მოზარდზე მოქმედებს, მრავალმხრივია და დროის განმავლობაში იცვლება. არსებობს მუდმივი და პროგრესირებადი რისკფაქტორებიც, რომლებსაც მოზარდები სახლში, სკოლასა და თანატოლებისგან განიცდიან. რაც უფრო მეტი რისკფაქტორია ახალგაზრდის ირგვლივ, მით უფრო მეტია შანსი იმისა, რომ იგი ანთისოციალურ და ძალადობრივ ქმედებებში ჩაება (Elliot et al., 1998).

განვითარების გზები და კონტაქტუალური ცვლადები

ხანგრძლივი კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ ანთისოციალური და ძალადობრივი ქმედება „თოვლის გუნდის“ ტიპისაა. თავდაპირველად დანაშაული უმნიშვნელო სახისაა, მაგრამ დროთა განმავლობაში დანაშაულის სახე, სიხშირე და სერიოზულობა ვითარდება და იზრდება. ეს ფაქტობრივად დანაშაულის კარიერაა და იგი გამოცდილებასთან ერთად პროგრესიას განიცდის (Loeber & Farrington, 2000; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1998; Patterson et al., 1998).

კელისა და კოლეგების მიერ 1997 წელს ჩატარებული კვლევის შედეგად სამი სახის დანაშაულებრივ გზას გამოყოფენ (behavioral pathways): ა) კანონთან კონფლიქტში შესვლა, დანაშაულებრივი ქმედება და გაქცევა; ბ) დაფარული ქმედება: მოპარვა და ტყუილი; და გ) აშკარა ქმედება, რომელიც უკიდურეს აგრესიასა და ძალადობრივ ქმედებებში გამოიხატება. მკვლევრებმა დაადგინეს, რომ ძალადობრივი ქცევა თანმიმდევრული და პროგრესიულია.

სხვა კვლევების შედეგად დამტკიცდა, რომ სახლში ნასწავლ ნეგატიურ ქმედებებს მოზარდები სკოლებშიც აქტიურად იყენებენ და ასე ცდილობენ ელემენტარული პრობლემების გადაწყვეტას. ეს შემდეგ მათ სწავლაზე აისახება, სკოლაში მარცხს განიცდიან და საქმე უსაქმურობით მთავრდება (Patterson et al., 1998; Sprague & Walker, 2000).

ასაკის მიხედვით რისკის ფაქტორების კატეგორია იცვლება. მაგალითად, ოჯახური რისკფაქტორები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბავშვის ადრეულ ასაკში, თანატოლებთან ურთიერთობის რისკფაქტორები კი მოზარდობის პერიოდშია განსაკუთრებით საშიში. ამ ფაქტორების გათვალისწინებით

შეგვიძლია დავასკვნათ, როგორ შეიძლება განვითარდეს მოზარდის ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედებები.

მიუხედავად იმისა, რომ მოზარდების ორი მესამედი მოზარდობის პერიოდში სხვადასხვა რისკფაქტორების ზეგავლენას განიცდის, ისინი მაინც არ ყალიბდებიან დელინკენტებად. ეს დამოკიდებულია ერთგვარ დამცავ ფაქტორზე, რომელიც მოზარდს ზრდის პროცესში უმუშავდება და რომელიც მთავარი მაპროფილებელი ასპექტია შეგნების, გარემოს მავნე ზემოქმედების მიმართ რეზისტენტობის განმტკიცებაში (Loeber & Farrington, 2000; Patterson et al., 1998; Satcher, 2001; Sprague & Walker, 2000).

დამცავი ფაქტორები

პიროვნული სიმტკიცე საშუალებას აძლევს მოზარდს, დაძლიოს გარშემო არსებული რისკფაქტორები, ემოციური პრობლემები და კრიმინალური ქცევა. დამცავი მექანიზმების განვითარება საშუალებას იძლევა, დაიბლოკოს ძალადობრივი რისკფაქტორები და წინააღმდეგობა გაუწიოს არსებულ ანტისოციალურ გარემოს. დამცავი ფაქტორები დაყოფილია ორ კატეგორიად: შინაგანი და გარეგანი (Brooks, 1994; Garmezy, 1993).

შინაგანი დამცავი ფაქტორები

შინაგანი დამცავი ფაქტორები ორი სახისაა: ფიზიკური და ფსიქიკური. ფიზიკური დამცავი ფაქტორებია მტკიცე ჯანმრთელობა და პირად ჰიგიენა. ფსიქიკურ დამცავ ფაქტორებში მოიაზრება ასაკის ცვლილებების პერიოდში მოქნილობა, ეფექტური საკომუნიკაციო შესაძლებლობები და იუმორის კარგი გრძნობა, რომელიც ხშირ შემთხვევაში სიტუაციის განმუხტვას უწყობს ხელს. მოზარდების ხელოვნებაში ჩართვაც ერთგვარ დამცავ ფაქტორად ითვლება, ვინაიდან მათი ყურადღება შემოქმედებით, გარემოსგან განსხვავებით უფრო ფასეულ და საინტერესო შინაარსით კავდება და შიდა არეულობა და დაბნეულობაც ინდივიდუალურ შემოქმედებაზე კონცენტრირდება (Benard, 1995; Dobbin & Gatowski, 1996).

არსებობს ასევე ემოციური და მორალური დამცავი ფაქტორები. მორალური ფაქტორები მოზარდის ზნეობრივ სიმტკიცეს განაპირობებს და მის მიერ განხორციელებული ქმედებები კონტროლს ექვემდებარება. მორალური ფაქტორებია ემპათიისა და თანაგრძნობის გამოხატვა უცხო ხალხის მიმართ. ეს ფაქტორები ძლიერ უწყობს ხელს მყარი პიროვნული ღერძის ჩამოყალიბებას (Wolin & Wolin, 1994).

კვლევებმა აჩვენა, რომ იმ ბავშვების ქცევებში, რომლებიც ემპათიას,

იმპულსის კონტროლს და რისხვის მართვას სწავლობენ, აშკარად შეიმჩნევა შემცირებული აგრესია. სხვადასხვა სასწავლო პროექტში ჩართული ბავშვებიც ნაკლებად კონფლიქტურნი და აგრესიულნი არიან იმ ბავშვებთან შედარებით, რომლებიც ასეთ პროექტებში არ მონაწილეობენ (Calhoun, Glaser, & Bartolomucci, 2001; Luthar & Cicchetti, 2000).

გარე დამცავი ფაქტორები

რისკფაქტორების მსგავსად, დამცავი ფაქტორების კატეგორიზაციაც ოჯახის, სკოლისა და საზოგადოებრივი სფეროების მიხედვით ხდება (Benard, 1995; Davis, 1999; Grotberg, 1995).

1. ადამიანს ადრეულ ბავშვობაში საიმედო მიჯაჭვულობა აქვს ჩამოყალიბებული ოჯახის ერთ-ერთ წევრზე და მათ შორის აქტიური, დადებითი ურთიერთქმედებაა, ამგვარი მიმართება აღმზრდელსა და აღსაზრდელს შორის მნიშვნელოვან დამცავ ფუნქციას ავითარებს მასში. ადრეული ასაკის მიჯაჭვულობაზე ჩატარებულმა კვლევებმა აჩვენა, რომ პიროვნების მოლოდინებს, განწყობებს სხვა ადამიანების მიმართ განაპირობებს აღმზრდელზე ჩამოყალიბებული საიმედო მიჯაჭვულობა ადრეულ ბავშვობაში (Davis, 1999). აღმოჩნდა, რომ მოზარდობაში გარემოს მიმართ მტრული დამოკიდებულება, უნდობლობა, შიში ადრეულ ბავშვობაში მოვლის, მზრუნველობის დეფიციტს უკავშირდება (Fonagy, 2001); და პირიქით, მშობლებთან ურთიერთობაში შემუშავებული დადებითი განწყობები ცხოვრების მიმართ ადამიანის ოპტიმისტურ დამოკიდებულებას, წარმატებების მოლოდინს განაპირობებს (Grotberg, 1995). მშობლების მიერ ოჯახში შექმნილი ზნეობრივი „კლიმატი“ მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს გარემოს ნეგატიური ზემოქმედებისაგან დამცავი პიროვნული რესურსების სიმყარე-სისუსტის საკითხს (Hanson & Carta, 1995).
2. სკოლის მასწავლებლები და ადმინისტრაცია გადამწყვეტ როლს ასრულებენ მრავალი საფრთხის წინაშე მყოფი მოზარდების პიროვნული სიმტკიცის გამომუშავების საქმეში. სკოლა უნდა ეხმარებოდეს მოსწავლეებს, განავითარონ და გააძლიერონ გარემოს მავნე ზემოქმედებისაგან დამცავი პიროვნული რესურსები. უსაფრთხო, პოზიტიური სასწავლო გარემო, მაღალი აკადემიური მოსწრების ხელშეწყობა, მოტივაციის ზრდის სტიმულირება განაპირობებს მოზარდის სოციალურ და აკადემიურ წარმატებას (Furlong & Morrison, 2000). ერთ-ერთი გზა, რომლითაც შესაძლებელია მოსწავლეებში სასკოლო წესებისა და გარემოს პატივისცემის გამომუშავება, მათი სასკოლო პოლიტიკის განსაზღვრის საქმეში ჩართვაა. კვლევებით დასტურდება, რომ მოსწავლეებს, რომლებიც აქტიურობენ სკოლის მიერ

- დაფინანსებულ სასკოლო საზოგადოებრივ საქმიანობაში, კლუბებში, წრეებში და ა. შ., შედარებით ნაკლებად ახასიათებთ ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედება (Catalano, Loeber, & McKinney, 1999). მოსწავლესა და მასწავლებელს შორის ძალიან სპეციფიკური დამოკიდებულებაა. მასწავლებელი ოჯახის წევრების შემდეგ ყველაზე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მოზარდის განვითარებაში და შესაბამისად კარგი პედაგოგი შეიძლება გახდეს მოსწავლის მტკიცე დასაყრდენი, დამცავი რესურსი, აღსაზრდელის მიმართ ჰუმანური, პატივისცემასა და გაგებაზე ორიენტირებული დამოკიდებულებით (Benard, 1997; Davis, 1999; Garmezy, 1991). მრავალჯერადმა კვლევებმა გვიჩვენა, რომ სკოლებში პრევენციული მეთოდების გამოყენება უფრო მომგებიანია ეკონომიკური თვალსაზრისით, ვიდრე ციხეების მშენებლობა (Tobin & Sprague, 2000). მრავალი ექსპერტი მიიჩნევს, რომ სკოლას „ხელთ აქვს გასაღები“ მოზარდების ანტისოციალური ქცევის პრევენციის, „რისკის ჯგუფის“ იდენტიფიცირებისა და მათთვის დახმარების განევის საქმეში (Catalano et al., 1999; Farmer et al., 2001; Garmezy, 1991; Greenberg et al., 1999; Guetzloe, 1999; Loeber & Farrington, 2000). ვინაიდან ადრეულ ასაკში გამოვლენილი ანტისოციალური ქცევა მოზარდობაში დელინკენციის მძლავრი პრედიქტორია (განჭვრეტის საშუალება), შესაძლებელია რისკის წინაშე მყოფი ბავშვების იდენტიფიცირება დაწყებით კლასებში. „რისკის ჯგუფის“ მოსწავლეთა უმრავლესობა საკმაოდ დაბალი აკადემიური მოსწრების მქონეა, აკადემიური დეფიციტის მაკომპენსირებელი დახმარების განევა პრევენციული მუშაობის მნიშვნელოვანი კომპონენტია (Johns, 2000). საგულისხმოა, რომ ანტისოციალური ქცევის რისკის მქონე მოზარდებს, დაბალი აკადემიური მოსწრების გარდა, მიზანშეუწონელი სოციალური ქცევა ახასიათებთ. ამიტომ აგრესიის პრევენციის პროგრამებში მათი ჩართვა საკმაოდ ეფექტურ შედეგს იძლევა (Ruhl & Berlinghoff, 1992; Scott et al., 2001). გასათვალისწინებელია, რომ მოსწავლეთა ქცევაც და აკადემიური მოსწრებაც თვალსაჩინოა ადრეულ ასაკში, შედეგად ადვილია ამ პრობლემების იდენტიფიცირება და მათი პრევენცია.
3. საზოგადოების მხრიდან არსებული დამცავი ფაქტორების რაოდენობა მწირია, მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც მოზარდი სახლშიც და სკოლაშიც ადეკვატურად იქცევა, მაგრამ საზოგადოებაში მისი ქცევა არასათანადოა. ამ დროს მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სოციალური გარემო, მოზარდის „ნდობით აღჭურვილი“ უფროსი თაობის წარმომადგენელი „სამეზობლოში“ ან უბანში, რომელმაც შეიძლება მედიატორის როლიც შეასრულოს საზოგადოებას, სკოლასა და ოჯახს შორის. ასეთ ვითარებაში მოზარდის ძალადობრივ და ანტისოციალურ ქმედებებში ჩართვა ფაქტობრივად ნაკლებად ხდება.

მოზარდების დასაქმებაც ძალიან ეფექტური საშუალებაა დანაშაულის პრევენციისათვის. კვლევების შედეგების საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დასაქმებული ახალგაზრდობა გაცილებით იშვიათად ჩადის დანაშაულს, ვიდრე დაუსაქმებელი ახალგაზრდა (Calhoun, Glaser, & Bartolomucci, 2001). ასევე ეფექტური ფაქტორია სკოლის შემდგომ პერიოდში განხორციელებული საზოგადოებრივი პროექტები, რომლებშიც მოსწავლეები არიან ჩართული. სტატისტიკური მონაცემების თანახმად, მოზარდები დანაშაულს ძირითადად სკოლის შემდგომ პერიოდში სჩადიან. ასეთი პროექტების არსებობა კი ფაქტობრივად პრევენციული ზომაა. გაკვეთილების შემდეგ არსებული პროგრამებით/ნრეებით ფაქტობრივად ხდება ბავშვის თავისუფალ დროის შევსება, მათი ცნობიერების კონცენტრირება სასკოლო და საგანმანათლებლო საკითხებზე. კანადაში ამ რეფორმის განხორციელების შედეგად დაფიქსირდა, რომ ძალადობრივმა ფაქტებმა 75%-ით იკლო ჯგუფში, რომელიც გაკვეთილების შემდგომ სახალისო პროგრამაში იყვნენ ჩართული (Memphis Shelby Crime Commission, 2001). სკოლის შემდგომი პროექტები ბავშვების კეთილდღეობას და პროცესებში აქტიურ მონაწილეობას უწყობს ხელს.

ურთიერთობა პროსოციალურ თანატოლებთან ძალიან მნიშვნელოვანი დამცავი ფაქტორია. მოზარდზე თანატოლების გავლენა ძალიან დიდია და თუ მას ურთიერთობა განონასწორებულ მოზარდებთან აქვს, მაშინ მისი ქმედებებიც ადეკვატურია და თვითდამკვიდრების პროცესიც თანმიმდევრულად, უწყვეტად მიმდინარეობს (Henry, 2000; Werner, 1995). თანატოლთა პოზიტიური ზემოქმედება, როგორც პრევენციული ბერკეტი, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მოზარდის განწყობებისა და ქცევის მოდელის შეცვლის საქმეში (Davis, 1999).

და ბოლოს, უნდა ითქვას, რომ მკვლევრებიცა და პრაქტიკოსებიც, რომლებიც ანტისოციალური ქცევის პრევენციას ემხრობიან, ყველაზე მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ პიროვნული მდგრადობის, რეზისტენტობის გამომუშავებას იმ ინდივიდებში, რომლებიც მრავალრიცხოვანი გარე და შინაგანი ფაქტორების ზემოქმედების ქვეშ იმყოფებიან. უპირველესი მიზანია მოზარდის სარისკო და დამცავი ფაქტორების ინდენტიფიცირება, ამის შემდეგ მნიშვნელოვანია იმ ასაკისა და პერიოდების დადგენა, რომლებშიც გარეგანი და შინაგანი რისკ-ფაქტორები ყველაზე მწვავედ მოქმედებენ მოზარდებზე. ასეთი კრიტიკული პერიოდის დაზუსტება საჭიროა პრევენციული მეთოდების დროულად და ეფექტურად განხორციელებისათვის (Satcher, 2001).

ტრადიციულად ახალგაზრდების ანტისოციალური ქცევის აღმოსაფხვრელად არსებული პრობლემის დაძლევაზე ფოკუსირებული თერაპიული მიდგომები (treatment) გამოიყენება. სამწუხაროდ, დღემდე მიმართავენ მოზარდების ქცევის კორექციაზე ორიენტირებულ ისეთ მიდგომებსაც, რომ-

ლებიც, როგორც უკვე დადგენილია მრავალჯერადი კვლევების შედეგებით, არაუფექტურია. მათ არ გააჩნიათ ემპირიული მხარდაჭერა.

ათწლულების განმავლობაში საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სააგენტო სა-უკეთესო სტრატეგიად მიიჩნევდა პრევენციას „ეპიდემიის“ გავრცელების თავიდან ასაცილებლად (Dodge, 1999).

სამედიცინო ინსტიტუტმა ჩამოაყალიბა სამსაფეხურიანი მოქმედების გეგ-მა, რომელიც უკვე წარმატებით ხორციელდებოდა სოციალურ სამსახურებში, სწავლებაში, ფსიქიკური ჯანმრთელობის დარგსა და კრიმინალის პრევენციის მიმართულებით. ეს მოდელი მოიცავს პირველად, მეორად და მესამეულ პრე-ვენციას (Greenberg et al., 1999; Leone et al., 2000).

პირველადი პრევენციის სტრატეგია გულისხმობს არა ანტისოციალური ქცევის რისკის მქონე ადამიანებთან მუშაობას პრობლემის თავიდან ასაცი-ლებლად, არამედ მოსახლეობაში შინაგანი დამცავი ფაქტორების გაძლიერე-ბაზე მიმართულ ღონისძიებებს. პირველადი პრევენციის მიზანია სამომავლო პრობლემების თავიდან აცილება პრობლემის საწყის სტადიაზე. პირველადი პრევენციის პროგრამები უფრო მისაღებია, ვიდრე სხვა ტიპის ჩარევა (ინტერ-ვენცია) საწყის სტადიაზე (Greenberg et al., 1999). სკოლაში პირველადი პრევენ-ცია ხელს უწყობს მოსწავლის დისციპლინირებას და სკოლის ეთიკური ნორმე-ბის შეთვისებას.

მეორადი პრევენცია ხორციელდება მაშინ, როდესაც პირველი ეტაპი უძ-ლურია და საჭირო ხდება ფსიქოლოგიური ჩარევა. შერჩეულ ჯგუფს მაღალი რისკის ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედება ახასიათებს, ხოლო პრე-ვენციის მიზანია, ხელი შეუშალოს და აღკვეთოს ეს არასასურველი ქცევები, რათა ისინი აღარ განმეორდეს. ეს მიზნობრივი პრევენცია თავადვე გულისხ-მობს იმ მოზარდების მხარდაჭერას, ვისაც ეს საფრთხე ემუქრება, ასევე მათი სოცალური უნარების ამაღლებას. მეორადი პრევენციის მიზანი ისაა, რომ მოხდეს მოზარდების პროაქტიური დაცვა იმ რისკფაქტორებისგან, რომლე-ბაც შესაძლოა მათ ანტისოციალური და ძალადობრივი ქცევისკენ უბიძგოს (Greenberg et al., 1999).

მესამეული პრევენციის აუცილებლობა ჩნდება მაშინ, როდესაც მეორე ეტაპის პრევენცია უძლურია იმ ინდივიდების მიმართ, ვინც უშუალოდ და ინ-ტენსიურ ჩარევას ექვემდებარება. მესამეული პრევენციის ტექნიკა უშუალოდ მათზე ხორციელდება, ვისი პრობლემებიც უკვე უკონტროლოა (Yell & Rozalski, 2000). მიზანი ამ პირის რეაბილიტაციაა, აღმკვეთი ქმედებების გატარება მის გარემოში, ოჯახის წევრებთან მუშაობა გარკვეული ქცევითი მიდგომების ათ-ვისების მიზნით (Eber, Nelson, & Miles, 1997; Walker & Sprague, 1999b). მოზარდი, რომელიც მრავალჯერად კონფლიქტშია შესული კანონთან, მესამეულ პრე-ვენციულ ღონისძიებებში ერთვება. ეს პრევენციული სტრატეგია ეფექტურად

გამოიყენება არა მარტო სკოლებში, არამედ მოზარდთა კოლონიებშიც.

მეცნიერებმა ჩაატარეს კვლევა, რათა დაედგინათ, რა არის წარმატებული პრევენციული სტრატეგიების კომპონენტები (Elliot et al., 1998). აღმოჩნდა, რომ კონფლიქტების მოგვარება და სოციალური უნარების განვითარება, საკლასო „კლიმატის“ სტრატეგიული მართვა, მშობლების ჩართულობა, ადრეული პრევენციული ინტერვენცია და სკრინინგი, სკოლისა და რაიონის ფართომასშტაბიანი მონაცემთა სისტემის შექმნა, სასკოლო დისციპლინის კონტროლი, ინდივიდუალური ქცევითი გეგმების შემუშავება ის კომპონენტებია, რომელთა მეშვეობითაც ხორციელდება მოზარდთა ანტისოციალური და ძალადობრივი ქმედებების პრევენცია.

ზოგადად პრევენციული პროგრამები მრავალი სახის სტრატეგიულ მიდგომას მოიცავს. პირველადი, მეორადი და მესამეული პრევენციული დონეები ემპირიული დაკვირვებების შედეგად ეფექტურადაა აღიარებული. ეს დონეები ასახავს აგრეთვე ქმედუნარიანობას, რაც თანამედროვე რეალობაში მათი აქტიურად გამოყენების წინაპირობაა.

ანტისოციალური და ძალადობრივი ქცევის პრევენცია ახალგაზრდაებში

ამერიკის შეერთებული შტატების საჯარო სკოლებში ძალადობის ფაქტების მატებასთან დაკავშირებით გავრცელდა შეხედულება, რომ მოზარდები სარისკო ვითარებას ქმნიან სასწავლო დაწესებულებებში (U.S. Department of Education and Justice 2001). აშშ-ში არასრულწლოვანთა დანაშაულის საკითხებზე მომუშავე უწყებამ (The Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention) ანტისოციალური ქცევის პრევენციაში სამი ძირითადი საფეხური გამოყო:

1. მოზარდის ანტისოციალური ქცევის რისკის ფაქტორების განსაზღვრა;
2. არსებული რისკის ფაქტორების აღმოსაფხვრელად ეფექტური პროგრამების შემუშავება;
3. რისკის ფაქტორებისაგან პიროვნების დამცავი მექანიზმების გაძლიერება და რეზისტენტობის (გამძლეობის) ზრდის ხელშეწყობა.

მოზარდებში ანტისოციალური ქცევის პრევენციული სტრატეგიების შემუშავებისა და ეფექტურად განხორციელებისთვის მნიშვნელოვანია, პასუხი გავცეს შემდეგ კითხვებს:

რა ტიპის მოზარდებს ახასიათებენ, როგორც ანტისოციალური, ძალადობრივი, დელინკვენტური ქცევის მქონე ახალგაზრდებს და რა სახის ქმედებებს ახორციელებენ ისინი?

რა ფაქტორები განაპირობებს მათი ანტისოციალური ქცევის ჩამოყალიბებას?

ანტისოციალური ქცევის რისკის წარმოქმნისას რა ფაქტორები ეხმარება მოზარდს საფრთხის არიდებასა და დელინკვენტური ქცევის განხორციელებისაგან თავის დაცვაში?

ზრდასრული პიროვნების ანტისოციალური ქცევის აღრეული პრევენცია

ანტისოციალური ქცევის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო საერთაშორისო ექსპერტი დევიდ ფარინგტონი ანტისოციალური ქცევის ადრეული პრევენციის ოთხ სფეროს გამოყოფს: სისხლის სამართლის, სიტუაციურს, სოციალურსა და განვითარების (Tonry and Farrington, 1995).

სისხლის სამართლის პრევენციული მეთოდები გულისხმობს საკანონმდებლო ბაზაზე კანონდარღვევის საპასუხო სადამსჯელო რეაგირებას, სარეაბილიტაციო სტრატეგიებს, რომელსაც სახელმწიფო უზრუნველყოფს. სიტუაციურ პრევენციას მიეკუთვნება ღონისძიებები, რომლებიც მიზნად ისახავს ანტისოციალური ქცევის განხორციელებისათვის ბარიერების, სირთულეების შექმნას (მაგალითად, უსაფრთხეობის ზომების ზრდას). სოციალურ პრევენციაში მოიაზრება სოციალური პირობებისა და ინსტიტუტების (მაგ., საზოგადოებრივი ნორმების, შეხედულებების) შეცვლისაკენ მიმართული ღონისძიებები, რომლებიც საზოგადოებაში ანტისოციალური ქცევის კლებაზეა მიმართული. განვითარების პრევენცია ემყარება ინტერვენციას, რომელიც მიმართულია ინდივიდების ანტისოციალური ქმედებისათვის შინაგანი დაბრკოლებების შექმნაზე, რისკის გაცნობიერებასა და პიროვნული დამცავი ფაქტორების ხელშეწყობაზე, რომლებიც გავლენას ახდენს ადამიანური პოტენციალის განვითარებაზე (იხ. Farrington, 2000a).

ზრდასრულთა ანტისოციალური ქცევის განსაზღვრა

არსებობს ზრდასრულთა ანტისოციალური ქცევის სინდრომი, რომელიც ანტისოციალური სიმპტომების/გამოვლინებების კლასტერს (ერთობლიობას) წარმოადგენს. ანტისოციალური ქცევის სინდრომი სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვაგვარად იწოდება და კლასიფიკაციის სხვადასხვა სისტემა აქვს: პიროვნების ანტისოციალური აშლილობა DSM-IV-ში (American Psychiatric Association, 1994) და ICD-10-ში (World Health Organisation, 1992) და ფსიქოპათიური აშლილობა (English Mental Health Act-1983). ანტისოციალური ქცევის სინდრომში მოიაზრება პიროვნული და ქცევითი თავისებურებანი. ქცევის მახასიათებლებია: ქურდობა, სარისკო სექსუალური აქტივობა, ძალადობრივი ქმედებები, ნარკოტიკების მოხმარება, ალკოჰოლიზმი, არაფხიზელ მდგომარეობაში მანქა-

ნის მართვა, სიჩქარის გადამეტება, განქორწინება, ბავშვების ჩაგვრა და მათი უგულვებელყოფა, ფუქსავატობა/უმუშევრობა, ვალები, აზარტული თამაშები, თაღლითობა. პიროვნული თავისებურებებია: იმპულსურობა და არაგეგმაზომიერება, ეგოიზმი, უხეშობა, არაგულისხმიერება, სინდისის ქენჯნის ან დანაშაულის გრძნობის დეფიციტი, მოუთმენლობა და აგრესიულობა.

მნიშვნელოვანი საკითხია ქცევითი და პიროვნული სიმპტომების ფარდობითი მნიშვნელობა პიროვნების ანტისოციალური აშლილობის განსაზღვრაში. სხვადასხვა ავტორები (Hare, Hart and Harpur, 1991) თანმიმდევრულად აკრიტიკებენ DSM-ის ანტისოციალური პიროვნების კრიტერიუმებს, როგორც უკიდურესად ბიპევიორულს (ქცევითს) და ნაკლებად ორიენტირებულს პიროვნული თავისებურებების გათვალისწინებაზე. ამის ფონზე ფსიქოპათიის ჩამონათვალში გამოიყო ორი ფაქტორი (Hare's Psychopathy Checklist [PCL-R]): პირველი შედგება ისეთი პიროვნული მახასიათებლებისგან, როგორიცაა ეგოცენტრიზმი, სინდისის ქენჯნის არქონა, უხეშობა; მეორე ფაქტორში იმპულსური, ასოციალური, არასტაბილური ცხოვრების წესი იგულისხმება. აღსანიშნავია, რომ ანტისოციალური ცხოვრების სტილის ზოგიერთი გამოვლინება (მაგალითად, დაუსაქმებლობა) შეიძლება ანტისოციალური პიროვნული მახასიათებლით (მაგალითად, ფუქსავატობით) ან რეალობით, ობიექტური პირობებით იყოს გამოწვეული. ამიტომაც მნიშვნელოვანია, რომ ანტისოციალური პიროვნების განსაზღვრაში ჩართული იყოს როგორც ქცევითი, ისე პიროვნული ფაქტორები.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი: ინდივიდები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ანტისოციალური პიროვნული მახასიათებლების თვისებრიობითა (რაგვარობით) და რაოდენობრიობით (ხარისხით) (Clark, Livesley and Morey, 1997). რობინსი და მისი კოლეგები (Robins and Price, 1991) ამტკიცებდნენ, რომ ბავშვობის ქცევით აშლილობათა სიმპტომების რაოდენობით უფრო შეიძლება ზრდასრულების ანტისოციალური ქცევის სიმპტომების წინასწარმეტყველება, ვიდრე ბავშვობაში გამოვლენილი რომელიმე კონკრეტული სპეციფიკური ქცევით. მთავარ პრობლემას წარმოადგენს ის, თუ სად გადის ზღვარი ნორმასა და პათოლოგიას ან ჯანმრთელობასა და ავადმყოფობას შორის. არსებული საზღვრები გარკვეული ხარისხით კლინიკურ შეფასებაზე/დასკვნაზე დამოკიდებული. მაგალითად, DSM-IV მონაცემებით, „პიროვნების ანტისოციალური მახასიათებლების სიხისტი, სიმყარე და უცვლელობა იწვევს დისტრესს, ინდივიდის ფუნქციონალურ აშლილობას ან პიროვნების ანტისოციალურ აშლილობას“ (American Psychiatric Association, 1994, p. 649). გარკვეული სახის ანტისოციალური ქცევების ადრეულ პრევენციაზე უფრო მეტია ცნობილი, ვიდრე პიროვნების ანტისოციალურ აშლილობებსა თუ ფსიქოპათოლოგიაზე.

ანტისოციალური ქცევის შეფასება

ანტისოციალური ქცევა სხვადასხვაგვარად შეიძლება გაიზომოს. ფსიქიატრის ინტერვიუ აუცილებელია ფსიქიატრიული დიაგნოზის დასასმელად დიდ ბრიტანეთში, სადაც მკაფიო/ჩამოყალიბებული დიაგნოსტიკური კრიტერიუმები ისე ფართოდ არ გამოიყენება, როგორც ჩრდილოეთ ამერიკაში. თუმცა ფსიქიატრის ინტერვიუ არცთუ ისე პრაქტიკულია მსხვილმასშტაბიანი ეპიდემიოლოგიური კვლევების ჩასატარებლად. ერთ-ერთი შესაძლო სტრატეგიაა ორსაფეხურიანი პროცედურის გამოყენება, რომელშიც მოსახლეობა თავდაპირველად ეკრანიზებული წესით იყენებს სიმპტომების მოკლე კითხვარს (Bebbington et al., 1981). შემდეგ უფრო ინტენსიური კლინიკური ინტერვიუები შეიძლება ჩატარდეს სიმპტომების მაღალი შეფასებითი მაჩვენებლისა და დაბალი მაჩვენებლის მქონე რეპრეზენტაციულ შერჩევით პირებს.

სხვა შესაძლო მეთოდებს შორის არის: ინტერვიუ არაკლინიკისტიებისათვის, მაგალითად, NIMH სადიაგნოსტიკო ინტერვიუ, რომელიც ეპიდემიოლოგიური კვლევების პროექტებში გამოიყენება (Robins and Regier, 1991); ინსტიტუციონალური თანამშრომლების, ინფორმანტების ჩანაწერებზე დაყრდნობით შედგენილი რეიტინგები და ჩამონათვალი (PCL-R [Hare, 1991]); ნახევრად სტრუქტურირებული ინტერვიუები – ნათესავებთან, მეგობრებთან (ინფორმანტებთან), ასევე სტანდარტიზებული პიროვნების შეფასების კითხვარები (Pilgrim and Mann, 1990) ან ფსიქოლოგიური ტესტები და თვითსაკვლევი კითხვარები (Blackburn, 1975).

მნიშვნელოვანია, რომ შეფასების ყველა მეთოდი უტყუარი და საიმედო იყოს. თუმცა შეფასებაში ერთ-ერთი პრობლემა ისაა, რომ პიროვნების ანტისოციალური აშლილობის ან ფსიქოპათიის ექსტერნალური კრიტერიუმები ხშირად ფსიქიატრიულ დიაგნოზებზეა დაფუძნებული, რაც შეიძლება ნაკლებად სანდო იყოს (Malgady, Rogler and Tryon, 1992). განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია განვითარების ადრეულ ეტაპზე გამოყენებული საზოგადოებრივი ინსტრუმენტების პრედიქტულობის (პროგნოზირების) სანდოობის შემოწმება.

კემბრიჯის უნივერსიტეტის მიერ ლონდონის სამხრეთ ნაწილში განხორციელებული კვლევა 8-იდან 46 წლამდე ასაკის 411 მამაკაცზე ჩატარდა (Farrington, 1995, 2002c). 32 წლის ასაკში ანტისოციალური პიროვნების საზომად შემუშავდა შემდეგი თორმეტი პუნქტი: გასამართლებული ბოლო 5 წლის მანძილზე, კანონდარღვევებზე საჩივრები, ჩხუბებში მონაწილეობა, ნარკოტიკების მოხმარება, ალკოჰოლის გადაჭარბებული მიღება, ცუდი დამოკიდებულება მშობლებთან, ნეგატიური დამოკიდებულება ცოლთან/თანამცხოვრებთან ან განქორწინებულ მეორე ნახევართან, ბავშვთან, უმუშევრობა, ტატირება, ანტისახელმწიფოებრივი განწყობები, იმპულსური ქმედებები

(Farrington, 1991). ისინი სტრუქტურირებულ სოციალურ ინტერვიუში გაიზომა. ამ სკალის საიმედოობა 0.71 იყო, ხოლო ყველაზე ცუდი მაჩვენებლების მქონე მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა ერთ მეოთხედს 12 არასასურველი პიროვნული მახასიათებლიდან 4 ან მეტი ჰქონდა.

ეპიდემიოლოგია და განვითარება

მნიშვნელოვანია, დადგინდეს სხვადასხვა ასაკში ანტისოციალური სიმპტომებისა და პიროვნების ანტისოციალური აშლილობის გავრცელების მასშტაბები, რათა განისაზღვროს ანტისოციალური ქცევის სხვადასხვა სახეობის, კულმინაციური ასაკისა და გავრცელების ხარისხი. აქტუალურ საკითხებს შორის უმნიშვნელოვანესია ანტისოციალური ქცევის გავრცელების, სიხშირისა და სერიოზულობის მიმართება სქესთან, ეთნიკურ მიკუთვნებულობასთან, გეოგრაფიულ მდებარეობასა და დროსთან.

პიროვნების ანტისოციალური აშლილობის ეპიდემიოლოგია ყველაზე ფართოდ იქნა განხილული მორანის მიერ (Moran, 1999).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია, დადგინდეს ანტისოციალური ქცევის არა მარტო გავრცელება, არამედ ანტისაზოგადოებრივი ქმედების ძირითადი თავისებურებანი, მაგალითად, სანწყისი ასაკი, გამოვლინების სიმყარე, ხანგრძლივობა. რობინსის მიხედვით (Robins, 1978), ბიჭების უმრავლესობამ, რომელთაც პიროვნების ანტისოციალური აშლილობა გამოუმუშავდათ, ქცევის დარღვევის ნიშნები (გაცდენები, ქურდობა და საკლასო დისციპლინარული პრობლემები) სკოლაში სიარულის დაწყებისთანავე გამოავლინეს. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ანტისოციალურ სინდრომს მანიფესტაციის ადრეული ასაკი ახასიათებს და შესაბამისად, ადრეული პრევენციაა უპრიანი. ანტისოციალური ქმედების მრავალი სხვა თავისებურებაც შეიძლება გაიზომოს, მაგალითად, ანტისოციალური ქცევის სიხშირის ზრდა-შემცირება, სერიოზულობის ესკალაცია და დეესკალაცია, დივერსიფიკაცია (ნაირგვარობა), ცვლა და სტაბილიზაცია (Loeber and LeBlanc, 1990). რთულია განსხვავების დადგენა ანტისოციალური ქცევის რეალურ კორექციას და რემისიას შორის.

აქტუალურია ანტისოციალური ქმედების განვითარების თანმიმდევრობის გამოკვლევა, სადაც ქცევის ერთ ტიპს, როგორც წესი, თან სდევს მეორე. შეიძლება გამოიყოს თანმიმდევრობის სამი ნაირსახეობა: 1) თანმიმდევრობით განხორციელებული სხვადასხვა ქმედება შეიძლება სხვადასხვა ასაკში განსხვავებოდეს ქცევითი გამოხატულებებით, მაგრამ ერთსა და იმავე საფუძვლებრივ კონსტრუქტზე (მაგ., ანტისოციალური პიროვნება) იყოს აღმოცენებული. 2) სხვადასხვა ქმედებები შეიძლება იყოს ერთსა და იმავე ან მსგავს კონსტრუქტზე დაფუძნებული სხვადასხვა ქცევითი მანიფესტაცია სხვადასხ-

ვა ასაკში, აგრეთვე თანმიმდევრობის განვითარების ნაწილი, როცა ერთი აქტი განაპირობებს სხვას (მაგალითად, როცა სიგარეტის მოწევა მიჰყავს მარიხუანის მოწევამდე); 3) სხვადასხვა აქტი შეიძლება იყოს სხვადასხვა კონსტრუქციის მაჩვენებელი და მიზეზშედეგობრივი თანმიმდევრობის ნაწილი, სადაც ერთი მაჩვენებლის ცვლილება მეორის შეცვლას იწვევს.

ასაკობრივი დინამიკა

მნიშვნელოვანია, შეფასდეს გარკვეული დროის განმავლობაში ანტისოციალური ქცევის დინამიკა და სტაბილურობის ხარისხი. ზოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ ბავშვობის ქცევითი აშლილობა, როგორც წესი, წინასწარმეტყველებს პიროვნების ანტისოციალურ აშლილობას ზრდასრულობაში. ლონდონის ცენტრალურ ნაწილში ჩატარებულმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა თითქმის ნახევარი, რომლებმაც 9-12 წლის ასაკში გამოავლინეს ქცევითი აშლილობის სამი და მეტი სიმპტომი, სტაბილურად ახორციელებდნენ ანტისოციალურ ქცევას 18 წლის შემდეგ (იხ. აგრეთვე Offord and Bennett, 1994; Rey et al., 1995; Rutter et al., 1994; Storm-Mathisen and Vaglum, 1994).

თაობათა შორის კავშირი

გავრცელებულია აზრი, რომ ანტისოციალურ მშობლებს, როგორც წესი, ანტისოციალური შვილები ჰყავთ. მაგალითად, კემბრიჯის გამოკვლევებით, მოზარდების 63%, რომელთაც მსჯავრდებული მამები ჰყავთ, თავად მოხვდა ციხეში ისევე, როგორც გასამართლებული დედების ვაჟიშვილების 61% აღმოჩნდა ციხეში (Farrington, Barnes and Lambert, 1996). კვლევებმა დაადასტურა ასევე, რომ 10 წლის ასაკში პატიმარი მშობლის ყოლა 32 წლის ასაკში ანტისოციალური ქცევის მანიფესტაციის პრედიქტორია (განჭვრეტის საშუალებაა) (Farrington, 2000b).

საინტერესო მიმართება არსებობს თაობიდან თაობაში გადაცემულ ანტისოციალური ქცევის კონკრეტულ ტიპებსა და საერთო ანტისოციალურ ტენდენციებს შორის. მაგალითად, უხეშ მშობლებს, როგორც წესი, მოძალადე შვილები ჰყავთ, ნარკოტიკის მომხმარებელ მშობლებს – ნარკომანი შვილები. მეცნიერები იკვლევენ, რითაა განაპირობებული ანტისოციალური ქცევის მქონე თაობათა მონაცვლეობა: გენეტიკური ფაქტორებით თუ გარემო პირობებით.

დანეხებითი კლასების გავშვთა ქცევითი აშლილოგის კორაქციის კოგნიტიურ-გიჰვეიოროული მოდელი

დანეხებით კლასებში მყოფი ბავშვების ქცევითი აშლილობის კორექციულ მუშაობაში დიდი როლი ენიჭება კარგად სტრუქტურირებულ მშობელთა ტრენინგის პროგრამას, რომელიც გამოცდილების ურთიერთგაცვლის პირობებს ქმნის; ის საკმარისი რაოდენობის სესიებისაგან შედგება, რათა მონაწილეებმა მიიღონ მაქსიმალური სარგებელი, მიეცეთ საშუალება, განსაზღვრონ აღზრდის საკითხებთან დაკავშირებული ინდივიდუალური სტრატეგიები. სესიების პროცესში ჩართული უნდა იყოს როლური თამაშები და მონაწილეებს ეძლეოდეთ საშინაო დავალებები.

მშობლებთან მუშაობის პარალელურად ბავშვები გადიან პრობლემების გადაჭრის კოგნიტიური უნარების ტრენინგს; ხოლო მათ, ვისაც სირთულეები აქვს კოგნიტიური უნარების ტრენინგთან დაკავშირებით, დამატებით აგრესიის კონტროლისა და სოციალური პრობლემების გამკლავების უნარების ტრენინგი უტარდებათ.

კოგნიტიური უნარების ტრენინგი 10-16 კვირას გრძელდება. ტრენინგი ფოკუსირებულია ისეთი კოგნიტიური სტრატეგიების ათვისებაზე, რომლებიც ბავშვს საშუალებას მისცემს, ჩამოაყალიბოს პიროვნებათშორისი პრობლემების გადანეხვის ალტერნატიული გზები, შეძლოს სხვათა განზრახვების ანალიზი, ესმოდეს საკუთარი მოქმედების შედეგები და განსაზღვროს მიზანშეწონილი ქცევა.

აგრესიის კონტროლის ტრენინგი ჯგუფურად მიმდინარეობს და 10-16 კვირას გრძელდება. იგი აქცენტს აკეთებს შემდეგ სტრატეგიებზე: სოციალური სიგნალების აღქმისა და ინტერპრეტაციის უნარების გაუმჯობესება, აგრესიის გამკლავება სირთულეების გადალახვით, საკუთარ თავთან ლაპარაკი და ალტერნატიული, არააგრესიული პასუხის შემუშავება პიროვნებათშორის პრობლემებზე.

სოციალური პრობლემების გადანეხვის უნარების ტრენინგიც 10-16 კვირას გრძელდება და მისი მთავარი მიზანია, ბავშვმა შეცვალოს და გააფართოოს საკუთარი პიროვნებათშორისი შეფასების პროცესი, შეძლოს სხვათა სურვილების ღრმად გაგება და განამტკიცოს ემოციების მართვის უნარი.

12-იდან 17 წლამდე ასაკის მოზარდების ქცევითი აშლილოგის კორექცია

ამ ასაკის მოზარდებში შემუშავებულია მშობელთა ტრენინგების სპეციალური პროგრამა. თუ მათ მშობლებს არ შეუძლიათ ან არ უნდათ პროგრამაში

მონაწილეობა, ან მოზარდის ქცევითი აშლილობა იმდენად მძიმე ფორმისაა, რომ მშობელთა ტრენინგების პროგრამიდან არსებით სარგებელს ვერ მიიღებენ, მაშინ ხანმოკლე ოჯახური ფსიქოთერაპიული კურსი ტარდება, განსაკუთრებით მათთან, ვინც ნარკოტიკის პრობლემებთანაა დაკავშირებული, ფუნქციონალური ოჯახური თერაპია კი – კანონსაწინააღმდეგო ქცევის ისტორიის მქონე ოჯახებისათვის.

მოკლევადიანი ოჯახური თერაპია ხორციელდება მინიმუმ კვირაში ორჯერ 3 თვის განმავლობაში და მიზნად ისახავს მასში ჩართული ადამიანების მხარდაჭერას, ოჯახში არსებული დეზადაპტაციური თანადამოკიდებულების გამოვლენასა და ადაპტაციური ურთიერთდამოკიდებულების შემუშავებას.

ფუნქციონალური ოჯახური თერაპია 3 თვის განმავლობაში ტარდება და მიზნად ისახავს ოჯახში არსებული ურთიერთდამოკიდებულების გაუმჯობესებას, ფსიქოთერაპიულ პროცესში მონაწილეობის მოტივაციის გაზრდას, პრობლემის გადაწყვეტის გზების ძიებასა და ქცევის ცვლილებას მშობელთა ტრენინგების პროგრამის მეშვეობით.

ანტიმონიტორი ძველის პრევენციის კოგნიტიურ-ბიპევიორული მოდელი

კოგნიტიურ-ბიპევიორულ მოდელში გამოიყენება სხვადასხვა კოგნიტიური ტექნიკა, რომლებიც შემუშავებულია იმისათვის, რომ მოხდეს ცვლილებების გამოწვევა აზროვნებაში და შედეგად – ქცევისა და გუნება-განწყობილებაში. კოგნიტიურ-ბიპევიორულ მოდელში ხაზგასმულია დასწავლის პროცესისა და გარემოს გავლენის როლი ბავშვის აზროვნებასა და ქცევაზე. ფსიქოთერაპიის ხანგრძლივობა ვარირებს მიზანშეწონილობიდან გამომდინარე და დამოკიდებულია სამუშაოს სირთულეზე. მაგ., ქცევითი აშლილობების მქონე ბავშვებისა და მოზარდების ინდივიდუალური პროგრამები, როგორც წესი, საკმაოდ დიდხანს გრძელდება და შეიძლება 25 ან 30 ყოველკვირეულ სესიას შეადგენდეს. თერაპევტი აქტიურადაა ჩართული პროცესში და ცდილობს, განავითაროს ისეთი თანამშრომლური ურთიერთობა, რომელიც ბავშვს საკუთარ თავზე ფიქრის სტიმულს მისცემს. კოგნიტიურ-ბიპევიორული მიდგომის მიზანია, ბავშვს მისცეს ახალი პიროვნული შესაძლებლობების გამოვლენისა და განვითარების საშუალება.

კოგნიტიურ-ბიპევიორული თერაპიის ორი ტიპი არსებობს: სოციალურ უნართა და ბრაზის დაძლევის ტრენინგი: შემუშავებულია სხვადასხვა სახის კოგნიტიურ-ბიპევიორული თერაპიული პროგრამები, რომლებიც ბავშვის მიერ სოციალურ მოვლენათა დამახინჯებული აღქმისა და ქცევითი აშლილობის კორექციაზეა ორიენტირებული. ეს პროგრამები ფოკუსირებულია ბავშ-

ვის პიროვნებათშორისი შეფასებების შეცვლაზე, გაფართოებაზე, რათა მან უკეთ შეძლოს სხვათა რწმენებისა და სურვილების გაგება, ასევე უკეთესად მართოს საკუთარი ემოციები.

პრობლემის დაძლევის უნარების ტრენინგი

ბავშვებთან კოგნიტიურ-ბიჰევიორული ფსიქოთერაპიის მთავარი ნაწილია სირთულეების გადაჭრის უნარის ტრენინგი, რომელიც მიზნად ისახავს, შეავსოს პრობლემათა გადაჭრის შესაძლებლობებში არსებული კოგნიტიური დეფიციტი, რაც ხშირად გვხვდება აგრესიულ ბავშვებსა და მოზარდებში. ტრენინგი ბავშვებს ეხმარება იმ გარე პრობლემებთან გამკლავებაში, რომლებმაც გამოიწვიოს არასასურველი ქცევები შეიძლება. თავიდან ბავშვი ნახალისებულია, რომ გამოარკვიოს სირთულე და შემდეგ მისი მოგვარების რაც შეიძლება მეტი გზა მოიფიქროს. შემდეგ შეირჩევა საუკეთესო გამოსავალი, ყალიბდება საჭირო ნაბიჯები და ბავშვი ცდილობს მათ განხორციელებას. ამის შემდეგ ხორციელდება მთლიანი პროცესის შეფასება.

ქცევითი აშლილობებისა და აგრესიის მქონე ბავშვებთან კოგნიტიურ-ბიჰევიორულ ფსიქოთერაპიულ მიდგომაში, როგორც წესი, ძლიერი აქცენტი კეთდება სოციალურ-კოგნიტიური და პიროვნებათშორისი პრობლემების გადანწყვებაზე.

ძვევითი პრობლემები და ძვევითი აშლილობები

ბავშვების უმრავლესობასთან ხანდახან ვხვდებით ისეთი ტიპის პრობლემურ ქცევებს, როგორიცაა რისხვის შემოტევები ან აგრესიული ფეთქებადობა. თუმცა ასეთი ქცევები პრობლემური მხოლოდ მაშინ ხდება, როცა მუდმივად მეორდება. დიდ ბრიტანეთში ხშირი აგრესიული ქცევების მქონე ბავშვები კლასიფიცირდებიან, როგორც „ემოციური და ქცევითი პრობლემების“ (ეკპ) მქონენი და შეიძლება რეგისტრირდნენ, როგორც „განსაკუთრებული საჭიროების“ მქონენი.

ქცევითი აშლილობა ნორმიდან გადახრილი ქცევის მეტად მწვავე ფორმაა. სურათი იმდენად სერიოზულია, რომ ის ხელს უშლის ბავშვის სწავლასა და განვითარებას. მისთვის დამახასიათებელია გამუდმებული აგრესიული ან ანტისოციალური ქცევა, უღმობლობა სხვა ადამიანებისა ან ცხოველებისადმი, ქურდობა, ტყუილი, სხვისი უფლებების უხეში დარღვევა და აბუჩად აგდება (Scott, A., Shaw, M., and Joughin, C. Finding the evidence. A gateway to the literature in child and adolescent mental health. London: Gaskell; 2001). იზოლირებული, ანტისოციალური და კრიმინალური ქმედებანი თავისთავად არ არის ქცევითი აშლილობის დიაგნოსტიკის საფუძველი, თუმცა დიაგნოსტიკა შესაძლებელია

ლია ქცევის მოდელზე მინიმუმ ექვსთვიანი დაკვირვების შემდეგ. დევიაციური ქცევა შეიძლება ქცევითი აშლილობის ნაწილი იყოს, თუმცა ყველა კანონდამრღვევ ბავშვსა და მოზარდს ქცევითი აშლილობის მქონედ ვერ ჩავთვლით.

ქცევითი აშლილობის მქონე აგრესიული ბავშვები თანატოლებისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ ნაკლებად რეაგირებენ სოციალურ სიგნალებზე და ყურადღებას არჩევითად მიმართავენ მტრული სოციალური სიგნალებისკენ. კოგნიტიურ-ბიპევიორული ფსიქოთერაპიის მიზანია, განსაზღვროს ის განწყობები და რწმენები, რომლებიც ასეთ ქცევას უდევს საფუძვლად.

ხშირ პრობლემას წარმოადგენს ის, რომ კვლევები არასრულად აჩვენებს ქცევითი აშლილობების მქონე ბავშვების სირთულეებსა და საკითხის სერიოზულობას. რადგან ქცევითი პრობლემების აღსაწერად ტერმინების საკმაოდ ფართო სპექტრი გამოიყენება, ხანდახან ქცევით აშლილობასა და ქცევით პრობლემებს სინონიმებადაც ხმარობენ.

ქცევითი აშლილობა ხშირად თანაარსებობს ისეთ პრობლემებთან, როგორებიცაა ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიურობის სინდრომი, დეპრესია და შფოთვა.

დესტრუქციული ქცევა დაკავშირებულია დაბალ აკადემიურ მოსწრებასთან, დაბალ თვითშეფასებასთან, ფრუსტრაციისადმი დაბალ ტოლერანტობასთან, არასაკმარის სოციალურ უნარებთან და დეპრესიულ სიმპტომებთან (Sanders, M. R., Gooley, S., and Nicholson, J. Early interventions in conduct problems in children. The Australian Early Intervention Network for Mental Health in Young People, 2000.) ასეთი ქცევის მქონე ბავშვები ხშირად აცდენენ სკოლას და პრობლემები აქვთ პოლიციასთან. ზრდასრულობისას კი მოსალოდნელია ნარკომანიის, ფსიქიკური აშლილობების, დესტრუქციული ურთიერთობების, უმუშევრობისა და ბავშვთა მიმართ ძალადობის მაღალი მაჩვენებელი ჰქონდეთ (Scott, S. Fortnightly review: aggressive behaviour in childhood. British Medical Journal 17-1-1998;316:(7126)202-206)

ემოციური და ქცევითი აშლილობების მქონე ბავშვმა შეიძლება ურთიერთობისას ზიანი მიაყენოს ოჯახს, თანატოლებს ან მასწავლებლებს, ხელი შეუშალოს გაკვეთილის პროცესს და უარყოფითი გავლენა იქონიოს თანაკლასელების ქცევაზე. ასეთ ბავშვებზე დიდია ეკონომიკური დანახარჯი. სასწავლო საჭიროებებთან ერთად ის შეიძლება მოიცავდეს ადგილობრივ სამედიცინო მომსახურებას, სოციალურ-სამართლებრივ მომსახურებას და სხვ. 7-იდან 8 წლამდე ქცევითი დარღვევების მქონე ბავშვების 40% მოზარდობისას მუდმივი სამართალდამრღვევი ხდება, ხოლო სამართალდამრღვევთაგან 90%-ს ბავშვობისას ქცევითი აშლილობა აღენიშნებოდა (Scott, S., Knapp, M., Henderson, J., and Maughan, B. Financial cost of social exclusion: follow up study of asocial children into adulthood. British Medical Journal 2001;323:191-194).

ხშირად ქცევითი აშლილობის მქონე ბავშვები ცხოვრობენ მარტოხელა ან განათლების არმქონე მშობლებთან, უმუშევარ, ღარიბ ოჯახებში, დაბალშემოსავლიან ქვეყნებში ან ბავშვთა სახლებში (Meltzer, H., Gatward, R., Goodman, R., and Ford, T. Mental health of children and adolescents in Great Britain. Office for National Statistics:2000). რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს, რომ ასეთი წარსულის მქონე ყველა ბავშვი ქცევითი აშლილობის მქონეა; თუმცა ისინი უმეტესწილად რისკჯგუფს მიეკუთვნებიან.

სოციალურ უნართა და ბრაზის დაძლევის ტრენინგი

ქცევითი აშლილობის საშუალო ფორმა შეიძლება გაუმჯობესდეს სოციალურ უნართა და ბრაზის მართვის ტრენინგის დახმარებით, მაგრამ არ არსებობს მონაცემები ქრონიკული და მძიმე ფორმების შემთხვევებში ამ მიდგომების გამოყენების შესახებ.

პრობლემის დაძლევის უნარების ტრენინგი

ქცევის პრობლემების დაძლევაზე მიმართული მიდგომებიდან ყველაზე მეტად კოგნიტიურ-ბიჰევიორული თერაპიის ეფექტურობაა ნაკვლევია. მისი პროდუქტიულობა მშობელთა ტრენინგთან კომბინაციაში დამტკიცებულია ორი კვლევით და გამორჩეულ თერაპიულ მეთოდად უნდა ჩაითვალოს მძიმე პრობლემების მქონე 8-12 წლის ბავშვებთან (Fonagy, P., Target, M., Cottrell, D., Phillips, J., and Kurtz, Z. What works for whom? A critical review of treatments for children and adolescents. Guildford Press:2002). ამგვარი კომბინირებული მეთოდის გამოყენების შემთხვევაში ხშირად კოეფიციენტის დიდი ცდომილება (40-60%-ს შორის) არსებობს. კომბინირებული მეთოდის თერაპიული ეფექტის გასაზომად შემუშავებულია საზღვრები (Armbruster, P. and Kazdin, A. E. Attrition in child psychotherapy. In: Ollendick, T. H and Prinz, R. J. (Eds). Advances in Clinical Child Psychology. New York: Plenum), რომელიც ასეთ შემთხვევებში ოჯახებისთვის თერაპიული დახმარების განეცისა და შედეგის შეფასების შესაძლებლობას იძლევა (Fonagy, P., Target, M., Cottrell, D., Phillips, J., and Kurtz, Z. What works for whom? A critical review of treatments for children and adolescents. Guildford Press:2002).

აგრესიაზე გამიზნული რანდომიზებული და არარანდომიზებული პროგრამების უახლესი შედეგების მიხედვით (Wilson, S. J., Lipsey, M. W., and Derzon, J. H. The effects of school-based intervention programs on aggressive and disruptive behaviour: A meta-analysis.), ეფექტის დონე პროგრამის სტრატეგიიდან გამომდინარეობს, თუმცა ცვალებადობის მნიშვნელოვანი ნაწილი პროგრამის სხვა თვისებებითაა ახსნილი, მაგალითად, განხორციელებით, ფორმატითა და ინ-

ტენსიურობით. ავტორები ყურადღებას ამახვილებენ კარგად განხორციელებული მნიშვნელობაზე, შესატყვის ინტენსიურობასა და გავარჯიშებული სპეციალისტების მიერ ინდივიდუალური (one-to-one) პროგრამების მართვაზე.

კვლევების მიხედვით, ბავშვები ყველაზე უარყოფითი შედეგებით დროთა განმავლობაში უფრო და უფრო აგრესიულები ხდებიან. ამ ნეგატიური ეფექტის თავიდან ასაცილებლად რეკომენდებულია ადრეული ინტერვენცია (Stage, Scott A and Quiroz, David R. A meta-analysis of interventions to decrease disruptive classroom behavior in public education settings. *School Psychology Review* 1997;26:(3)333-368).

დიდ ბრიტანეთში არსებობს კანონი, რომლის თანახმად ემოციური ან ქცევითი პრობლემების მქონე ბავშვები ჩვეულებრივი სკოლის მოსწავლეებად რჩებიან, ოღონდ შესაძლებლობისთანავე ისინი ქცევის მართვის პროგრამებში ერთვებიან. ეს ქმნის სკოლებში ბავშვებთან კონტაქტის და თერაპიული დახმარების განევის პოტენციალს.

ქცევითი აშლილობის მქონე ბავშვებს ხშირად საშუალოზე დაბალი ვერბალური უნარები და ყურადღების დეფიციტი აქვთ. ასეთ შემთხვევაში უკეთესია ისეთი ფსიქოთერაპიული მოდელების გამოყენება, რომლებიც ნაკლებ დისკუსიას მოიცავს და მეტადაა ორიენტირებული მოქმედებაზე (Van de Wiel, N., Matthys, W., Cohen-Kettenis, P. C, and Van Engeland, H. Effective treatments of school-aged conduct disorder children: recommendations for changing clinical and research practices. *European Child & Adolescent Psychiatry* 2002;11:79-84).

კოგნიტიურ-ბიჰევიორული მოდელების გამოყენება სოციალური დასწავლის პრინციპებისა და მრავალი სხვადასხვა უნარის ფლობას მოითხოვს.

როგორ მოწოდება კომპიუტერ-ბიჰევიორული თერაპიის შედეგები

შემომება ხდება სისტემური განხილვის მეთოდითა და პრაქტიკის მიმოხილვით. იგი მიზნად ისახავს იმის დადგენას, რამდენად ახლოსაა არსებული პრაქტიკა საუკეთესო პრაქტიკის მიღებულ დონესთან. ეს მიიღწევა სტანდარტებისა და მიზნების შემუშავებითა და მათთან პრაქტიკის შედარებით.

კომპიუტერ-ბიჰევიორული თერაპიის ეფექტის შეფასება

მომსახურების შეფასება განისაზღვრება ფსიქოლოგიური მომსახურების მიზნების, ამოცანების, შედეგებისა და ღირებულებების სისტემატური შეფასებით. შესაძლებელია შემომწმდეს ერთი აქტივობა, რომელიც მიმდინარეობს ფსიქოლოგიური მომსახურების შეფასებისას სხვა პარამეტრებთან ერთად, როგორიცაა ყოველდღიური მონაცემების შეგროვება, შემთხვევების აღწერა, მომხმარებლებთან და პერსონალთან ინტერვიუები.

საჭიროა, გამოვალინოთ და შევავროვოთ ძირითადი ინფორმაცია შედეგებზე ორიენტირებისათვის (მაგ., საქციელი სკოლაში ან სახლში, სკოლაში დასწრება და ჩანაწერები დისციპლინის შესახებ, პოლიციასთან ურთიერთობა). ცხადად მიუთითოთ, როგორია მონაწილის მახასიათებლები. ქცევა შეიძლება შეფასდეს სტანდარტიზებული შეფასებათა სისტემის მეშვეობით (მაგ., სიდიერის და სირთულის კითხვარი) (Goodman, R. The Strength and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 1997;38:(581)586). მცირეწლოვანი ბავშვების შემთხვევაში შესაძლოა უფრო ნაყოფიერი იყოს მასწავლებელთა ან მშობელთა მიერ აღწერილი ქცევა, ვიდრე თვითონ ბავშვის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია საკუთარი ბრაზის შესახებ. ემოციურ-ქცევითი აშლილობა (EBD) შეიძლება დაუკავშირდეს სხვა პრობლემებსაც (მაგ., ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიურობის სინდრომს).

ძირითადი, პირველადი მონაცემების თერაპიის შემდგომ მონაცემებთან შედარება საშუალებას იძლევა, განისაზღვროს ნებისმიერი ცვლილება ქცევაში. ვეცადოთ, სპეციფიკურად მიუდგეთ იმას, რის შემონმებასაც ვაპირებთ. ამისთვის აუცილებელია სამიზნე ჯგუფის შედარება საკონტროლო ჯგუფთან. ანუ თერაპიული ეფექტი გაიზომება იმ შემთხვევაში, თუ ახალგაზრდების ჯგუფს, ვინც თერაპია გაიარა (თერაპიის ჯგუფი), ახალგაზრდების იმ ჯგუფს შევადარებთ, ვისაც თერაპია არ გაუვლია (საკონტროლო ჯგუფი). პროგრამები შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისგან სამიზნე ჯგუფების შერჩევით, მომსახურების განხორციელებით (და ხარისხით), ჩატარებული თერაპიის ტიპებითა და ჩარევის მიზნებით (Durlak, J. A., Wells, A. M., Reddy, L. A., and Pfeiffer, S. I. Evaluation of indicated preventive intervention (secondary prevention) mental health programs for children and adolescents. *American Journal of Community Psychology* 1998;26:(5)775-802). სასკოლო ასაკის მრავალი ბავშვი ახორციელებს სხვადასხვაგვარ დესტრუქციულ ქცევას, რაც არ არის დაკავშირებული ბრაზის მართვის პობლემასთან (Wilson, S. J., Lipsey, M. W., and Derzon, J. H. The effects of school-based intervention programs on aggressive and disruptive behaviour: A meta-analysis: in press. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2002;71:(1)136-149.) და ხშირად ეს რთული შემთხვევები გამოტოვებულია კვლევებისას (Fonagy, P., Target, M., Cottrell, D., Phillips, J., and Kurtz, Z. What works for whom? A critical review of treatments for children and adolescents. Guildford Press:2002).

ქცევაში საერთო ეფექტების გაზომვისას ასევე უნდა გავითვალისწინოთ მონაწილეთა გამოცდილება ბავშვების, მშობლების, მასწავლებლების ან მომსახურების შემსრულებლების სტიგმატიზაციის რისკთან დაკავშირებით. შეფასების მეთოდოლოგიური გზით განხორციელება არა მხოლოდ იმ დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს, რას აქვს ყველაზე უკეთესი ეფექტი, არამედ მიღებული მონაცემები ამდიდრებს ბაზას სხვა პრაქტიკოსთათვის.

კვლევის შედეგები

ქვემოთ მოყვანილი კვლევების შედეგები ციტირებულია ბავშვის ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოდან (Handbook of Child Psychology, 4th edition, P. Mussen, Ed., Wiley & Sons, 1983) და ბავშვის განვითარების კვლევის მიმოხილვიდან (F. Horowitz, Ed., University of Chicago Press, 1975). Baldwin, A., Kalhoun, J., & Breese, F. Patterns of Parent Behavior. Psychological Monographs, 1945, 58(3).

მოცემულ კვლევაში ყველაზე განსაცვიფრებელი იყო შედეგი, რომლის თანახმად, მშობლების აღზრდის სტილი და მიმართება ბავშვებთან მათი ინტელექტის კოეფიციენტის ცვლილებას განაპირობებს. ავტოკრატიული აღზრდის პირობებში ბავშვებს წლების განმავლობაში აღენიშნებოდათ ინტელექტის კოეფიციენტის უმნიშვნელო კლება; ლიბერალური მშობლების შვილებს ინტელექტის კოეფიციენტი თითქმის არ შეცვლიათ, დემოკრატი მშობლების ბავშვების ინტელექტის კოეფიციენტი კი თანდათან იზრდებოდა და ყველაზე მაღალმა მაჩვენებელმა რვა პუნქტით ცვლილება გამოავლინა. შედეგად გაკეთდა დასკვნა: „დემოკრატიული გარემო გონებრივი განვითარების საუკეთესო ხელშემწყობი ფაქტორია“. დემოკრატიული მშობლები თავიანთ შვილებს თავისუფლების ატმოსფეროს უქმნიან და ინტელექტუალურ სტიმულირებას უწევენ. ასეთი ოჯახების ბავშვებმა თავიანთი მასწავლებლებისგან უმაღლესი რეიტინგული შეფასება მიიღეს თვითმყოფადობაში, სილაღეში, მოთმინებასა და ცნობისმოყვარეობაში. დემოკრატიული აღზრდის გარემოდან გამოსული ბავშვები ხასიათდებოდნენ მკვეთრი ლიდერული თვისებებით, მაღალი ადაპტაციური უნარით, პიროვნული მონიფულობით.

ბავშვებმა დემოკრატიული ოჯახებიდან სკოლაში სწავლის პერიოდში სოციალურ განვითარებაში დიდ პროგრესს მიაღწიეს, გახდნენ პოპულარულები, ლიდერები, მეგობრულები, კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ მასწავლებლებთან. Baumrind, D. Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior. Genetic Psychology Monographs, 1967, 75, 43-88.

აღმოჩნდა, რომ ბავშვები, რომლებსაც მაღალი თვითკონტროლი და თვითდისციპლინა აქვთ განვითარებული, იზრდებიან ოჯახებში, სადაც დასჯის ნაცვლად არგუმენტირებული და შეგნებული მიდგომა გამოყენებული. Carlsmith, J., Lepper, M., & Landauer, T. Children's Obedience to Adult Requests: Interactive Affects of Anxiety Arousal and Apparent Punitiveness of Adults. Journal of Personality and Social Psychology, 1974, 30, 822-828.

მშობლებმა აღმოაჩინეს, რომ მათ ურჩევნიათ ხმას აუმაღლონ და ისე გასცენ ბრძანება, ვიდრე უბრალოდ ითხოვონ. ასეთი ქცევით მათ შეიძლება შეამცირონ ბავშვის მზადყოფნა თანამშრომლობისათვის. შედეგად მშობლებს ამ მეთოდის უფრო და უფრო ხშირად გამოყენების აქტუალობა ექმნებათ და

საბოლოო ჯამში ასეთმა აგრესიულმა მიდგომამ შეიძლება ზემოქმედების ძალა დაკარგოს. ხოლო თუ მშობლები თანამშრომლობაზე დაფუძნებულ მე-თოდს მიმართავენ, მაშინ მათი ავტორიტეტი მატულობს, სასურველი შედეგის მიღების შანსი იზრდება და ქცევა უმჯობესდება. ა. ბაუმრინდის მიერ მოყვანილ მაგალითებში (Baumrind's samples), ავტორიტეტული მშობლების ბავშვები უფრო კომპეტენტურები აღმოჩნდნენ, ვიდრე ავტორიტარული და ლიბერალური მშობლებისა. სკოლამდელ ასაკში ავტორიტეტული მშობლების გოგონები სხვების მსგავსად პასუხისმგებლობის მქონე იყვნენ, მაგრამ მათზე ბევრად დამოუკიდებლები; ხოლო ავტორიტეტული მშობლების ვაჟები – ისეთივე დამოუკიდებლები, როგორც სხვა ბიჭები, მაგრამ ბევრად მაღალი პასუხისმგებლობის მქონენი. აღსანიშნავია, რომ ზოგ შემთხვევაში „ავტორიტეტის“ ცნება არასწორადაა ინტერპრეტირებული და „ძალაუფლებასთან“ გაიგივებული.

მშობლის ეფექტური ტრენინგი (მეპ) (Parent Effective Training – PET)

პროგრამა შექმნა გამოჩენილმა ფსიქოლოგმა, დოქტორმა თომას გორდონმა 1962 წელს. ეს პროგრამა 2006 წელს თანამედროვე მაგალითებითა და შინაარსებით განახლდა. იგი მსოფლიოში მილიონობით მშობელს უწევს დახმარებას.

ეს პროგრამა იმის ფაქტობრივი მტკიცებულებაა, რომ მშობლებსა და შვილებს შეუძლიათ განავითარონ პარმონიული ურთიერთობები და, რომ „უფსკრული თაობებს შორის“ ოჯახში შეიძლება არც არსებობდეს; რომ შვილები სულაც არ ენინააღმდეგებიან მშობლებს. ისინი მხოლოდ აპროტესტებენ გარკვეულ დესტრუქციულ დისციპლინარულ მეთოდებს, რომელთაც მშობლები იყენებენ.

ეს პროგრამა აყალიბებს ბავშვის აღზრდისას დასჯის პრობლემის ახალ ხედვას, რომლის მიხედვით ნებისმიერი სახის დასჯა შეიძლება სამუდამოდ უარყოფილ იქნეს ბავშვის დისციპლინირების პროცესში. მშობლებს შეუძლიათ აღზარდონ ბავშვები, რომლებიც პასუხისმგებლობით აღსავსე იქნებიან და შიშის იარაღს არ დაეყრდნობიან. მათ შეუძლიათ ისწავლონ შვილებზე გავლენის მოხდენა ისე, რომ ისინი მშობლების პატივისცემისა და საკუთარი საჭიროებების საფუძველზე მოიქცნენ და არა სასჯელის ან პრივილეგიების ჩამორთმევის შიშის გამო.

PET-პროგრამამ მნიშვნელოვნად შეცვალა მშობელთა ქცევის ხაზი, განსაკუთრებით კი მათი ურთიერთდამოკიდებულება დისციპლინისა და კონფლიქტის მოგვარებისას.

PET-პროგრამაში მშობლებს აძლევენ სრულ სისტემას – პრინციპებსა და სხვადასხვა ტექნიკას; მშობლებმა უნდა იცოდნენ ყველაფერი, რაც საჭიროა ბავშვებთან ეფექტური კომუნიკაციის ჩამოსაყალიბებლად; მშობლებს უნდა მიეცეთ საშუალება, თვითონ გახდნენ ბავშვებთან ურთიერთობის პრობლემე-

ბის გადაჭრის ექსპერტები.

ამ პროგრამაში სამუშაო მასალა წარმოდგენილია ყველასთვის გასაგებ ენაზე.

ამ სისტემაში წარმატებული მშობლის როლი უფრო პასიურია. როგორ შეეცვალოთ ბავშვის მიუღებელი ქცევა და როგორ მოვახდინოთ ზეგავლენა ისე, რომ ისინი მშობლის მოთხოვნებს ითვალისწინებდნენ?

ასეთი შემთხვევისათვის მშობლისთვის შემოთავაზებულია „აქტიური მოსმენის მეთოდი“. განხილულია ოჯახში კონფლიქტის მოგვარების ახალი მიდგომები. დღევანდელი მშობლების ძირითადი დილემა ის არის, რომ ისინი კონფლიქტის მოგვარებისთვის მხოლოდ ორ მიდგომას იყენებენ, მხოლოდ ორ ალტერნატივას ხედავენ: ერთი ირჩევენ მიდგომას „მე ვიგებ, შენ აგებ“, მეორე – „მე ვაგებ, შენ იგებ“, სხვები კი ხან ერთ მეთოდს იყენებენ, ხან მეორეს.

შემოთავაზებული მეთოდი ეხმარება მშობლებსა და შვილებს, შეცვალონ ურთიერთდამოკიდებულება, რის შედეგადაც:

- შვილები თავისუფლდებიან პრობლემებისა და შფოთვისაგან;
- ბავშვები/მოზარდები სწავლობენ თვითკონტროლს, თვითდისციპლინას; იზრდება მათი პასუხისმგებლობის გრძნობა;
- მშობლები და შვილები სწავლობენ ერთმანეთთან ყოფნას და არა ურთიერთდაპირისპირებას;
- მშობლები და შვილები სწავლობენ სიბრაზისა და შფოთვის მართვასა და პრობლემების გადაჭრას;
- მშობლები შვილებთან ურთიერთობის ისეთ მეთოდებს სწავლობენ, რომ მათ მოუსმინონ;
- მშობლები სწავლობენ, როგორ მოუსმინონ შვილებს ისე, რომ მათ მხარდაჭერა იგრძნონ;
- მშობლები სწავლობენ ოჯახში კონფლიქტებისა და პრობლემების მოგვარებას ისე, რომ არავის პრობლემა გადაუჭრელი არ დარჩეს;
- მშობლები სწავლობენ, როგორ შეიძლება ოჯახის პრობლემების დადგენა და მათი გადაჭრა.

მშობელთა ეფექტური ტრენინგის კვლევა

რობერტ სიდარმა (Robert Cedar) ბოსტონის უნივერსიტეტში განიხილა PET-ის 26 კვლევა, რომლისთვისაც გამოიყენა მეტაანალიზური ტექნიკა (meta-analytic technique) ყველა არსებული სტატისტიკური კვლევის შედეგების ინტეგრაციისთვის. ჩატარებულ სამუშაოზე დაყრდნობით გაკეთდა შემდეგი დასკვნები:

- PET-ის პოზიტიური ეფექტი ბევრად აღემატება ალტერნატიული მიდ-

- გომების შედეგებს;
- PET-ის ეფექტი მშობელთა ქცევაში მნიშვნელოვნად უსწრებს ალტერნატიული ჯგუფის შედეგებს;
- PET ხელს უწყობს ბავშვებში თვითშეფასების ზრდას;
- მშობლები სწავლობენ PET-ის ცნებებს;
- მშობლები ცვლიან განწყობას, ხდებიან მეტად დემოკრატიულები, სწავლობენ შვილების პატივისცემას და მათ გაგებას.

დიმიტრი უზნაძის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის ბაზაზე ჩამოყალიბებულ „საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებულ ანტინარკოტიკულ ცენტრში“ 2010 წლის 6 ივნისიდან 24 დეკემბრამდე მოზარდების ანტისოციალური ქცევის პრევენციაზე ორიენტირებული პროექტი განხორციელდა. სამოცდაცხრა 10-18 წლის მოზარდი ჩართული იყო კვლევაში, რომელიც მიზნად ანტისოციალური ქცევის რისკის განსაზღვრას ისახავდა. საკვლევ ობიექტთაგან ორმოცდაათობმეტს ასოციალური ქცევის რისკი დაუდგინდა. აქედან 8 გოგონა იყო და 46 – ვაჟი. ევინიდან გოგონების საკონტროლო ჯგუფი ხელმიუწვდომელი იყო, ამიტომ 46 ვაჟი 2 ასაკობრივ ჯგუფში გაერთიანდა: 10-14 წლის (20 ვაჟი) და 14-18 წლის (26 ვაჟი). პროექტის ფარგლებში ანტისოციალური ქცევის რისკის მქონე მოზარდებს ჩაუტარდა ქცევის კორექციაზე ორიენტირებული ჯგუფური სესიები, მშობლებს კი – „მშობლის ეფექტური ტრენინგი“ (PET).

ტრენინგის შემდეგ ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ანტისოციალური ქცევის (ASB) რისკი მოზარდების ჯგუფთან ქცევის კორექციისა და მშობლების ეფექტური ტრენინგის შემდეგ მნიშვნელოვნად შემცირდა: რისკის დონემ ($Mdn=1$) ტრენინგამდელ მონაცემთან შედარებით მნიშვნელოვნად დაიკლო ($Mdn=2$) ($z = -5.6, p < 0.001, r = -0.83$).

ტრენინგის ეფექტი მნიშვნელოვანი იყო, როგორც 10-14, ისე 14-18 წლის ასაკობრივ ჯგუფებში. კერძოდ, ტრენინგის შემდეგ 10-14 წლის ჯგუფის მხოლოდ რამდენიმე წევრს აღმოაჩნდა ასოციალური ქცევის რისკის დაბალი მაჩვენებელი. რისკის დონემ მნიშვნელოვნად იკლო ტრენინგის შემდეგ ($Mdn=2$) ($z = -4.07, p < 0.001, r = -0.91$). ASB-ს რისკის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად შემცირდა უფროსი ასაკის ჯგუფშიც (Before: $Mdn=2$; After: $Mdn=1$; $z = -3.97, p < 0.001, r = -0.77$).

ტრენინგის შემდეგ მნიშვნელოვანი განსხვავება გამოვლინდა ორ ასაკობრივ ჯგუფს შორის. ეფექტი უკეთესი იყო ანტისოციალური ქცევის რისკის მქონე უმცროსი ასაკის ჯგუფში, ვიდრე უფროსებში. დამოუკიდებელი ტესტის (t-test) (10-14 years-old: $\Delta = 1.35$; 14-18 years-old: $\Delta = 0.73$) მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ($t(43.85) = 3.84, p < 0.00, \text{ with a high sized effect } r = 0.50$). დაბალი და მაღალი რისკის ჯგუფების მონაცემებმა შესაძარბელი ეფექტი

მოგვცა. გაუმჯობესების კოეფიციენტი ბევრად მაღალი იყო უმცროსებთან ($\Delta = 1.46$), უფროსებთან შედარებით ($\Delta = 0.83$) ($t(32.38) = 3.57, p < 0.001; r = 0.53$).

ჩატარებული კვლევის შედეგებმა დაადასტურა, რომ მოზარდობის ადრეულ ეტაპზე (10-14 წელი) განხორციელებული პრევენციული მუშაობა უფრო ეფექტურია პუბერტატის (გარდატეხის) პერიოდის უფროს ასაკთან (15-18 წელი) შედარებით.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Abramson, L.Y., M.E. Seligman, and J. Teasdale. 1978. Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology* 87: 32–48.
2. Allen, L.C., D.L. MacKenzie, and L.J. Hickman. 2001. The effectiveness of cognitive behavioral treatment for adult offenders: A methodological quality-based review. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 45(4): 498–514.
3. American Federation of Teachers. (2000). Building on the best, learning from what works: Five promising discipline and violence prevention programs. Washington, DC.
4. Andrews, D.A., and J. Bonta. 1998. The psychology of criminal conduct. 2d ed. Cincinnati: Anderson Publishing.
5. Armbruster, P. and Kazdin, A. E. Attrition in child psychotherapy. In: Ollendick, T. H and Prinz, R. J. (Eds). *Advances in Clinical Child Psychology*. New York: Plenum;
6. Armstrong, T. 2003. The effect of Moral Reconation Therapy on the recidivism of youthful offenders: A randomized experiment. *Criminal Justice and Behavior* 30(6): 668–687.
7. Bandura, A. 1973. *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
8. Bandura, A. 1977. *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
9. Beck, A.T., A.J. Rush, B.F. Shaw, and G. Emery. 1979. *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
10. Beck, A.T. 1976. *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New York: International Universities Press.
11. Bennett, D. S. and Gibbons, T. A. Efficacy of Child Cognitive-Behavioral Interventions for Asocial Behavior: A Meta-Analysis. *Child & Family Behavior Therapy* 2001;v22 n1 p1-15 2000.:
12. Brooks, R. B. (1994). Children at risk: Fostering resiliency and hope. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64, 545-553.
13. Buehler, R. E., Patterson, G. R., & Furniss, J. M. (1966). The reinforcement of behavior in institutional settings. *Behavior Research and therapy*, 4, 157-167
14. Butler, A., Chapman, J., Forman, E. and Beck, A. (2006) 'The empirical status of cognitive-behavioral therapy: A review of meta-analyses', *Clinical Psychology Review*, 26(1), pp.17–31.
15. Carr, E. G., Taylor, J. C., & Robinson, S. (1991). The effects of severe behavior

- problems in children on the teaching behavior of adults. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 24, 523-535.
16. Coleman, M., & Vaughn, S. (2000). Reading interventions for students with emotional/behavioral disorders. *Behavioral Disorders*, 25, 93-104.
17. Cameron, H., and J. Telfer. 2004. Cognitive-behavioural group work: Its application to specific offender groups. *Howard Journal of Criminal Justice* 43: 47-64.
18. Ditton, P. 1999. Mental health and treatment of inmates and probationers. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. NCJ 174463.
19. D'Zurilla, T.J., and M.R. Goldfried. 1971. Problem solving and behavior modification. *Journal of Abnormal Psychology* 78: 107-126.
20. Farmer, T. W., & Cadwallader, T. W. (2000). Social interactions and peer support for problem behavior. *Preventing School Failure*, 44, 105-109.
21. Fitzsimmons, M. K. (1998). Violence and aggression in children and youth. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 429 419)
22. Garfinkel, L. (1997). Youth with disabilities in the justice system: Integrating disability specific approaches. *Focal Point*, 11(1), 21-23.
23. Hanson, M. J., & Carta, J. J. (1995). Addressing the challenges of families with multiple risks. *Exceptional Children*, 62, 201-212.
24. Harrington, R. Cognitive-behavioural therapies for children and adolescents. In: Gelder, M. G., Lopez-Ibor J.J., and Andreasen, N. C. (Eds). *New Oxford Textbook of Psychiatry*. New York: Oxford University Press; 2000.
25. Hollin, C. (1990) *Cognitive-behavioural interventions with young offenders*. Oxford: Pargamon Press.
26. Kauffman, J. M. (1999). How we prevent the prevention of emotional and behavioral disorders. *Exceptional Children*, 65, 448-468.
27. Lazarus, A.A. 1971. *Behavior therapy and beyond*. New York: McGraw-Hill.
28. Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12, 737-762.
29. Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of juvenile aggression and violence. *American Psychologist*, 53 (2), 242-259.
30. Maguin, E. & Loeber, R. (1996). Academic performance and delinquency. In M. Tonry (Ed.) *Crime and Justice: A Review of Research*. 20. 145-264. Chicago, IL: University of Chicago Press.
31. Mayer, G. R. (1995). Preventing antisocial behavior in the schools. *Journal of Applied Behavioral Analysis*, 28 (4), pp. 467-478.
32. Moffitt, T. (1993) 'Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial

- behaviour: A developmental taxonomy', *Psychological Review*, 100(4), pp. 674-701.
33. Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E. and Davino, K. (2003) 'What works in prevention: Principles of effective prevention programs', *American Psychologist*, 58(6-7), pp. 449-456.
34. Osgood, D., Wilson, J., O'Malley, P., Bachman, J. and Johnston, L. (1996) 'Routine activities and individual deviant behaviour', *American Sociological Review*, 61, pp. 635-655.
35. Parks, G.A., G.A. Marlatt, C. Young, and B. Johnson. 2004. Relapse prevention as an offender case management tool: A cognitive-behavioral approach. *Offender Programs Report* 7(5): 53-54
36. Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44, 329-335.
37. Pearson, F., Lipton, D., Cleland, C. and Yee, D. (2002) 'The effects of behavioral/ cognitive- behavioral programs on recidivism', *Crime and Delinquency*, 48(3), pp. 476-496.
38. Randall, J., and Cunningham, P. (2003) 'Multi-systemic therapy: A treatment for violent substance-abusing and substance-dependent juvenile offenders', *Addictive Behaviors*, 28(9), pp. 1731-1739.
39. Rogers, C.R., E.T. Gendlin, D. Kiesler, and C.B. Truax. 1967. *The therapeutic relationship and its impact: A study of psychotherapy with schizophrenics*. Madison: University of Wisconsin Press.
40. Ross, R.R., and E.A. Fabiano. 1985. *Time to think: A cognitive model of delinquency prevention and offender rehabilitation*. Johnson City, TN: Institute of Social Sciences and Arts, Inc.
41. Sanders, M. R., Gooley, S., and Nicholson, J. Early interventions in conduct problems in children. *The Australian Early Intervention Network for Mental Health in Young People*:2000.
42. Shores, R. E., Jack, S. L., Gunter, P. L., Ellis, D. N., DeBriere, T., & Wehby, J. (1993). Classroom interactions of children with severe behavior disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 1 (1), 27-39.
43. Sprague, J., & Walker, H. (2000). Early identification and intervention for youth with antisocial and violent behavior. *Exceptional Children*, 66 (3), 367-379.
44. Wilson, S. J., Lipsey, M. W., and Derzon, J. H. The effects of school-based intervention programs on aggressive and disruptive behaviour: A meta-analysis: in press. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2002;71:(1)136-149.
45. Walker, H. M., Stieber, S., Ramsey, E., & O'Neill, R. E. (1991). Longitudinal prediction of the school achievement, adjustment, and delinquency of antisocial

versus at-risk boys. Remediation and Special Education, 12 (4), 43-51.

46. Wehby, J. H., Symons, F., & Shores, R. E. (1995). Naturally occurring antecedents and consequences to aggressive behavior in classrooms for children with emotional and behavioral disorders. Behavioral Disorders, 20, 87-105.
47. World Health Organisation. The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: Clinical descriptions and diagnostic guidelines. Geneva.: World Health Organisation; 1992.

დომიტრი ნადირაშვილი

თავი 2

მოზარდთა ანთისოციალური ქცევის
პრევენცია განწყობის თეორიის
თვალსაზრისით

რა მოვლენაა ანტისოციალური ქცევა? რა ფენომენთან გვაქვს საქმე, როდესაც ანტისოციალურ ქცევად ვაფასებთ მომხდარს? ვინ არის მოზარდი, რომელიც შეიძლება ანტისოციალური ქცევის სუბიექტი იყოს?

ანტისოციალურად მოიაზრება ქცევა, რომელიც კრიმინალზე, ძალადობასა და ნარკოტიკების მოხმარებაზეა ორიენტირებული. ანტისოციალური პიროვნული დარღვევები (ასპდ) პიროვნების ისეთი დარღვევებია, რომლებიც ამერიკის ფსიქიატრიული ასოციაციის მიერ ოფიციალურად მიღებული დიაგნოზია და მასთან ასოცირდება ნარკოტიკულ სუბსტანციაზე დამოკიდებულება და კრიმინალური ქცევა.

მოზარდად მივიჩნევთ 10-20 წლის ახალგაზრდებს. მათი აღზრდა ოჯახის, სკოლის და ამ პროცესში ჩართული პირებისა და ინსტიტუტების მხრიდან საჭიროებს აღზრდის პროცესში აქცენტებსა და ისეთ პრევენციულ მიმართებებს, რომლებიც განარიდებს მოზარდებს სოციალურად არასასურველ სუბკულტურებისაგან, მათი მათე ანტისოციალური ზეგავლენისაგან. ბავშვებში ანტისოციალური პიროვნული დარღვევების ნიშნებია ტყუილი, ქურდობა, ცხადობა, ჩხუბი, ავტორიტეტებისადმი დაუმორჩილებლობა, ცხოველების წვალება... მოზარდებში ანტისოციალური პიროვნული დარღვევები გამოიხატება აგრესიულ სექსუალურ ქცევებში, ალკოჰოლის სმაში, ნარკოტიკების მოხმარებაში. უფროსებში იმავე სახის დარღვევები ვლინდება არალეგალურ ქცევებში, ძალადობაში, სამსახურთან დაკავშირებულ პრობლემებში, გართულებებში ოჯახურ ცხოვრებაში, გაუფრთხილებლობაში, თაღლითობაში. დროული პრევენციული ზომები აღზრდის პროცესში გაცილებით ეფექტური და მომგებიანია, ვიდრე თავს დატეხილი პრობლემის გადალახვის მცდელობები, ამიტომაც მოზარდთა ანტისოციალური ქცევის თეორიული და პრაქტიკული მართვის ფსიქოლოგიური ზომები აქტუალობას იძენს.

განწყობის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიასა და განსაკუთრებით განწყობის ანთროპულ თეორიაზე დაყრდნობით გვინდა შემოგთავაზოთ კონცეფცია, შეხედულებები და პრაქტიკულად გამოყენებადი გასატარებელი ზომები ანტისოციალურ ქცევასთან დაკავშირებით. ჩვენი მიზანია, გავაცნოთ საზოგადოებას მეცნიერული ცოდნა, რა სახის განწყობები იწვევს ანტისოციალურ ქცევას, რათა მოვახდინოთ ამგვარი ქცევის პრევენცია და მოზარდები დავაზღვიოთ, დავიცვათ მკაცრი სასჯელისაგან, რომელიც ამგვარი ქცევების შემთხვევაში ელით სამართალდამსჯელი ორგანოებისგან. ყოველ ქცევას და მათ შორის ანტისოციალურს საფუძვლად განწყობა უდევს. სწორედ ამგვარი განწყობები გვინდა გავუცნობიეროთ მოზარდებთან მომუშავე და მათზე მზრუნველ საზოგადოებას: მშობლებს, მასწავლებლებს, ყველა დაინტერესებულ პირს, რომლებიც ჩართული არიან აღზრდა-განათლების საქმეში. ჩვენი მიზანია, გავარკვიოთ, რა შეიძლება იყოს ანტისოციალური ქცევის მიზეზი.

როგორც ცნობილია, განწყობა ორი სახისაა: სიტუაციური, რომელიც ყოველი ქცევის წინ წარმოიშობა და დისპოზიციური, რომელიც შენახული სახით არსებობს ადამიანში. ანტისოციალური ქცევა, რომელიც ძალადობას, კრიმინალსა და ნარკოტიკებზე დამოკიდებულებას გამოხატავს, ცარიელ ადგილზე არ ჩნდება, მას შეიძლება ინვედეს როგორც სიტუაციური, ისე დისპოზიციური განწყობები. აქედან გამომდინარე შეიძლება ვთქვათ, რომ ადამიანი, რომელსაც ანტისოციალური ქცევის საპირისპირო დისპოზიციური განწყობები აქვს, რეზისტენტულია, წინააღმდეგობის გამწევი ანტისოციალური ქცევისადმი. რა უნდა მოხდეს ისეთი, რომ მათ ანტისოციალური ქმედებები ჩაიდინონ? რადგან მათი ქცევის სტიმული ისეთი დისპოზიციებია, რომლებიც პროსოციალურია, ანუ სოციალური ბუნებისაა. რა პირობებშია შესაძლებელი სიტუაციურ განწყობაზე აღმოცენებული ქცევა? ამისთვის აუცილებელი ფაქტორია მოთხოვნილების, სიტუაციისა და ინსტრუმენტული შესაძლებლობების არსებობა. ანტისოციალური ქცევა რომ განხორციელდეს, უნდა არსებობდეს: ანტისოციალური ქცევის მოთხოვნილება, სათანადო სიტუაცია-გარემო და ანტისოციალური ქცევის განხორციელების ინსტრუმენტული შესაძლებლობა. იმისათვის, რომ ადამიანმა პირველად განახორციელოს ანტისოციალური ქცევა, მნიშვნელოვანი წინაპირობებია გადასალახი: როგორც ჩანს, მას ამისათვის საკმაოდ დიდი შემზადება სჭირდება, ამგვარი ქცევა ცარიელ ადგილზე არ აღმოცენდება.

ანტისოციალური ქცევის (ძალადობრივი, კრიმინალური, ნარკოტიკების მოხმარება) საფუძველი შეიძლება გახდეს მოზარდის დისპოზიციური განწყობები. რა მიზეზები განაპირობებს მოზარდის ანტისოციალურ დისპოზიციურ განწყობებს? ეს მიზეზი სოციალურ სუბკულტურებში უნდა ვეძიოთ, რომელიც აღზრდის პროცესში აყალიბებს მოზარდის შეხედულებებს მორალზე, სიკეთესა და ბოროტებაზე, მის მსოფლმხედველობას. ამგვარი სუბკულტურები: კრიმინალები, მოძალადეები, ნარკომანები, როდესაც მოზარდისათვის ისინი დიდი ფასეულობის მქონე ავტორიტეტებად მიიჩნევიან, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ მის ქცევას.

ამრიგად, ჩვენ მიერ ნათქვამი რომ განვაზოგადოთ, უფროსების მხრიდან მოზარდის პრევენცია პირველ რიგში იმით უნდა გამოიხატოს, რომ მას გვერდით არ ჰყავდეს ისეთი სოციალური ჯგუფები და ავტორიტეტები, რომლებიც ანტისოციალურ ქცევას პოზიტიურად აფასებენ, ანუ კრიმინალური დაჯგუფებები, ძალადობის კულტის მატარებელი ჯგუფები, რადგან ასეთი პირები და ჯგუფები მასზე უარყოფით გავლენას მოახდენენ. მოზარდი იმავე განწყობების მატარებელი გახდება, რა განწყობებიც აქვთ ავტორიტეტულ ჯგუფებსა და პირებს. მოზარდს, ერთი მხრივ, არ უნდა ჰქონდეს ისეთი სიტუაციური გარემო, რომელშიც შესაძლებელია ანტისოციალური ქცევა. მას ასევე არ უნდა

ჰქონდეს ინსტრუმენტული შესაძლებლობა ანტისოციალური ქცევის განსაზოორციელებლად. ამაში იგულისხმება იარაღის, ნარკოტიკების მისაწვდომობა, რადგან ინსტრუმენტული შესაძლებლობა სხვა ფაქტორებთან ერთად შეიძლება სიტუაციური განწყობის შემქმნელი გახდეს.

სანამ კერძოდ ანტისოციალური ქცევის სანინააღმდეგო ზომების აღწერაზე გადავიდოდეთ, გვინდა აღვნიშნოთ: განწყობის თეორიის თვალსაზრისით, პრევენცია გულისხმობს, რომ ეს სამი ფაქტორი თანხვედრაში არ მოვიდეს. ამგვარად, პრევენცია ზემოთ ჩამოთვლილი სამი ფაქტორის ნეიტრალიზებას უნდა ემსახურებოდეს.

გავანალიზოთ, როგორაა შესაძლებელი, რომ მოზარდს არ შეექმნეს ანტისოციალური ქცევის სიტუაციური განწყობა.

დავინყოთ განწყობის შექმნის ინსტრუმენტული შესაძლებლობის ფაქტორით. იმისათვის, რომ მოზარდმა ანტისოციალური ქცევა განახორციელოს, ის სათანადოდ უნდა იყოს ინფორმირებული ან აღჭურვილი ინსტრუმენტებით. მაგალითად, შპრიცის ინტრავენული მოხმარებისთვის მოზარდი შესაბამის ნიუანსებში უნდა იყოს გათვითცნობიერებული და განაფული. იგივე ითქმის ძაღადობის იარაღსა და მისი გამოყენების უნარზე. ქცევის პრევენცია მოითხოვს, მშობლებმა და აღმზრდელებმა ყოველმხრივ მოარიდონ მოზარდი სიტუაციებს, რომლებიც მსგავს ინსტრუმენტებს გულისხმობს. მოზარდი არ უნდა გაიზარდოს ისეთ გარემოში, რომელშიც ხელმისაწვდომია იარაღი, ნარკოტიკები ან მისი მოხმარებისთვის აუცილებელი ინსტრუმენტები, ლიტერატურა, რომელშიც პოზიტიურადაა მიწოდებული ძაღადობის ინსტრუმენტები, მათი გამოყენების ხერხები და მეთოდები.

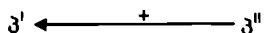
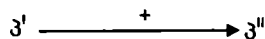
რაც შეეხება სიტუაციური განწყობის გარემოს ფაქტორს, პრევენციის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია, რომ მოზარდი ყოველდღიურ ვითარებაში ისეთ სიტუაციაში, ჯგუფში, სუბკულტურაში არ მოხვდეს, სადაც სხვადასხვა ფორმის ანტისოციალური ქცევები – ძაღადობრივი ქცევები, კრიმინალი, ნარკოტიკების მოხმარება – დადებითადაა მიღებული და ქცევის მხრივ ნაქეზებული. ამ გარემოსთვის თავის არიდება იმის წინაპირობაა, რომ მოზარდს არ ექნება ძაღადობის, კრიმინალის, ნარკოტიკის მოხმარების განწყობისათვის აუცილებელი სიტუაციური ფაქტორი.

ანტისოციალური ქცევის მოთხოვნების პრევენცია პიროვნებათმორის ურთიერთობის განსაზღვრა-დაგეგმვას საჭიროებს. თუ როგორ, ამის შესახებ განწყობის ანთროპულ თეორიაში კარგად აღწერილი სქემათა ბადეები არსებობს, რომელშიც ნაჩვენებია განწყობათა ფორმირებისა და შეცვლის თავისებურებანი.

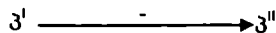
ორ სუბიექტს შორის კონფლიქტის გაგება და მოგვარება განწყობის თეორიის თვალსაზრისით

სქემა 1

პიროვნებათა შორის თავსებად განწყობათა ვარიანტები

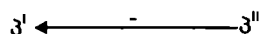
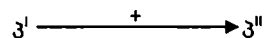

(+ • +) თავსებადი განწყობები

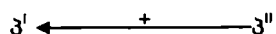
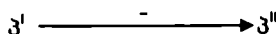

(- • -) თავსებადი განწყობები

პიროვნებათა შორის არათავსებად განწყობათა ვარიანტები

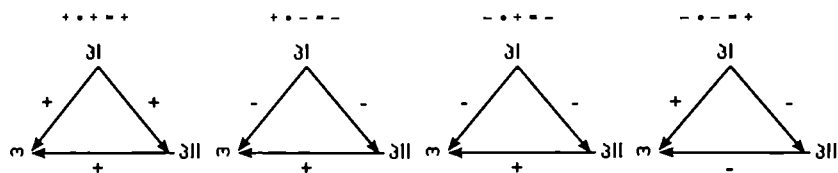

(+ • -) არათავსებადი განწყობები

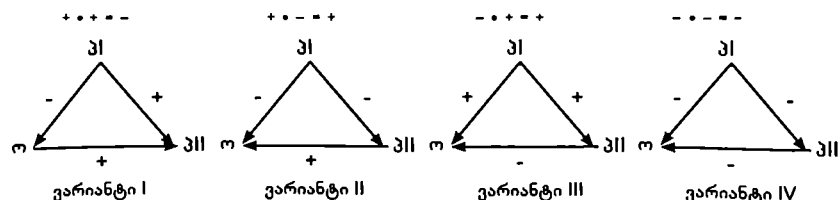

(- • +) არათავსებადი განწყობები

პიროვნებებსა და ობიექტს შორის განწყობათა თავსებადი მიმართულებები

პიროვნებებსა და ობიექტს შორის განწყობათა არათავსებადი მიმართულებები

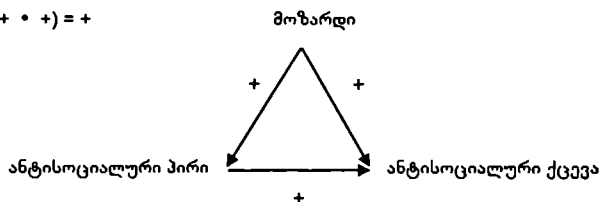

პირობითი აღნიშვნები:

პI	–	პირველი პიროვნება
პII	–	მეორე პიროვნება
ო	–	ობიექტი
„•“	–	შეუღლება
„=“	–	გამომდინარეობა/შექმნა
„+ –“	–	დადებითობა-უარყოფითობა
„↘ ↙“	–	განწყობისეულ დამოკიდებულებათა მიმართულე-ბები

ზემოთ მოყვანილი სქემების მიხედვით ვიგებთ, რა სახის ქცევა რასთან არის თავსებადი და რასთან – არათავსებადი. მოზარდთან ურთიერთობა ისე უნდა ავანყოთ, რომ მის გარშემო მყოფი დადებითად შეფასებული ადამიანები არათავსებადნი, ანუ უარყოფითად განწყობილნი, იყვნენ ანტისოციალური ქცევისადმი, ხოლო მოზარდის მიმართ უარყოფითად განწყობილი პირები – თავსებადნი, დადებითად განწყობილნი ანტისოციალური ქცევისადმი. დადებითი განწყობა ექნება მოზარდს თუ უარყოფითი ანტისოციალური ქცევისადმი, განისაზღვრება იმით, როგორი განწყობა აქვს მას ამ მოვლენისადმი პიროვნებათშორის ურთიერთობაში – თავსებადი თუ არათავსებადი. ქვემოთ მოყვანილი სქემიდან ნათლად ჩანს, რომ მოზარდის დადებითი განწყობა (+) ანტისოციალური პირისადმი ბადებს თავსებად და დადებით დამოკიდებულებას ამ მოვლენისადმი.

სქემა III (+ • +) = +

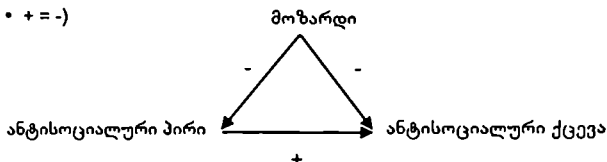

ამ სქემის მიხედვით, თუ მოზარდს ამგვარი პიროვნებათშორისი მიმართება აქვს, იგი საკმაო ალბათობით ანტისოციალური განწყობების მატარებელიც

გახდება. ანუ მისი დადებითი დამოკიდებულება იმ პირისადმი, რომელიც მისთვის ავტორიტეტია, გააჩენს მიმღებლობას ანტისოციალური ქცევისადმი.

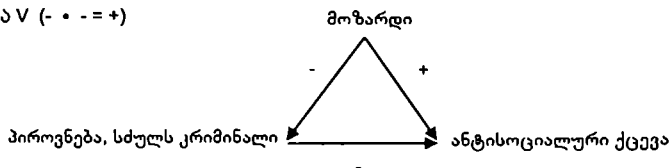
თუ მოზარდს უარყოფითი განწყობა აქვს ანტისოციალური პირისადმი, განწყობათა თავსებადობის გამო მას ანტისოციალური ქცევისადმიც უარყოფითი განწყობა გაუჩნდება.

სქემა IV (- • + = -)

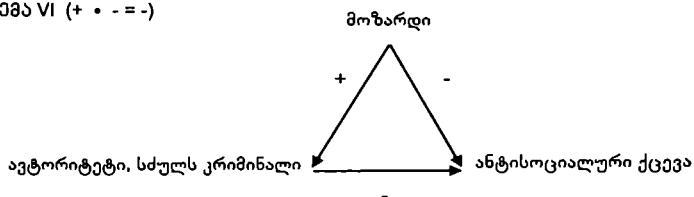

თუ მოზარდს დადებითი განწყობა აქვს ავტორიტეტისადმი, რომელსაც სძულს ანტისოციალური ქცევა და საჯაროდ აცხადებს ამის შესახებ, მაშინ მოზარდსაც უარყოფითი განწყობა გაუჩნდება ანტისოციალური ქცევისადმი.

სქემა V (- • - = +)

სქემა VI (+ • - = -)

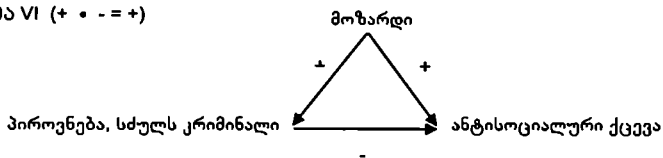
ამ ვარიანტის საპირისპიროდ, თუ მოზარდს უარყოფითი განწყობა აქვს ადამიანისადმი, რომელსაც სძულს ასოციალური ქცევები, მაშინ ამის გამო მას დადებითი განწყობა შეექმნება ანტისოციალური ქცევისადმი.

ასეთი პიროვნებათშორისი განწყობის ქონა სახიფათოა მოზარდისათვის, იგი პოტენციური ანტისოციალური პირია და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საშიშროების წინაშე დგას, რადგან ანტისოციალური ქცევისადმი დადებითი განწყობა გაუჩნდა.

თუკი მიზეზთა გამო მოზარდს დადებითი დამოკიდებულება შეექმნა ანტისოციალურ ქცევისადმი (მაგალითად, მიკროსოციუმის თუ კინოფილმების გამო) და ამასთან დადებითი განწყობა აქვს ადამიანისადმი, რომელიც საჯარო-

როდ გმობს ანტისოციალურ ქცევებს, მაშინ იქმნება განწყობათა არათავსებადი მიმართება.

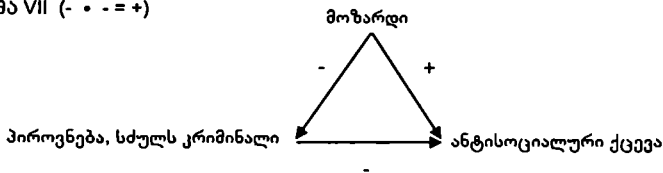
სქემა VI (+ • - = +)

განწყობათა არათავსებადი მიმართება ბადებს მოზარდში შინაგან კონფლიქტს, რომლისგან თავის დასაღწევად მოზარდმა თეორიულად ორგვარ ტაქტიკას შეიძლება მიმართოს:

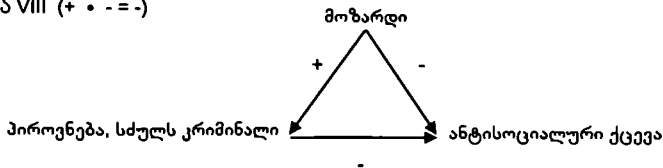
მოზარდმა პიროვნებისადმი, რომელიც მოსწონს, შეიძლება შეიცვალოს დამოკიდებულება. ეს იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ მოზარდისთვის ანტისოციალური ქცევა უფრო დიდი ღირებულების მქონეა, ვიდრე ეს პიროვნება. შედეგად განწყობათა არათავსებადი მიმართება თავსებადად იქცევა, რაც საფრთხეს ქმნის მოზარდისთვის, რადგან ამგვარ ვითარებაში იგი ანტისოციალური განწყობების მატარებელი ხდება.

სქემა VII (- • - = +)

არსებობს კონფლიქტიდან გამოსვლის განსხვავებული ვარიანტიც. თუ ინტერპერსონალურ ურთიერთობაში ზემოქმედი პიროვნების ავტორიტეტი ანტისოციალური ქცევის მოწონებაზე უფრო ძლიერია, მოზარდს კონფლიქტიდან გამოსვლის ასეთი ვარიანტიც აქვს.

სქემა VIII (+ • - = -)

მორალურად და სოციალურად ეს მისაღები ვარიანტია, რომლის შემთხვევაშიც მოზარდს, პიროვნების ავტორიტეტის ზეგავლენით, ანტისოციალურ

ქვეყნისადმი დადებითი დამოკიდებულება უარყოფითად შეეცვლება.

სიტუაციური განწყობა განსაზღვრავს ადამიანის ქცევის მიმდინარეობას, ამდენად, სიტუაციური განწყობის ორგანიზება ანტისოციალური პროფილაქტიკისა და პრევენციის მძლავრი საშუალებაა. ამიტომ ანტისოციალური ქცევის პროფილაქტიკა განწყობის ფსიქოლოგიური კანონზომიერებების გათვალისწინებას მოითხოვს.

ანტისოციალური პრევენციის ორგანიზების სტრატეგია მოითხოვს არა მარტო იმის გათვლას, რას ავარიდოთ ახალგაზრდა, არამედ პოზიტიური, ჯანმრთელობის გამაძლიერებელი პროცესების ხელშეწყობასაც, რაც თავის მხრივ იწვევს ანტისოციალური ქცევისადმი ანტიპათიას. ამით იმის თქმა გვინდა, რომ საჭიროა არა მარტო მოზარდის ქცევის გარკვეული მიმართულებით წარმართვა, არამედ მისი ჩართვაც ჯანმრთელობისთვის ხელშემწყობ პროცესებში.

ანტისოციალური ქცევის პრევენცია გულისხმობს, ერთი მხრივ, ნეგატიური მოვლენებისგან მოზარდის არიდებას, ხოლო, მეორე მხრივ, მიზანშეწონილია მისი ჯანმრთელობის გამაძლიერებელი ქცევისაკენ წარმართვა. სწორედ პრევენციის ასეთ ფორმაზე გავამახვილებთ ახლა ყურადღებას.

განწყობის თეორიის მიხედვით, ადამიანს აქვს ტენდენცია, შექმნას თავისთვის თავსებადი და არათავსებადი განწყობების სისტემა, რომელშიც გაერთიანდება განწყობები, რომლებიც ერთმანეთთან მიმღებლობით კავშირდება და უპირისპირდება ისეთ განწყობებს, რომლებიც მათადმი მიუღებლობით ხასიათდება. ამ სისტემას სხვანაირად განწყობათა მტევის სახელით მოვიხსენიებთ. მაგალითად, სპორტსმენისთვის თავსებადია ფიზიკური ვარჯიში, დიეტური კვებითი რეჟიმი, ხოლო არათავსებადია სპირტიანი სასმელებისა და ნარკოტიკის მოხმარება. მოქიფე ადამიანისთვის თავსებადია ჭარბი ჭამა-სმა, პედონისტური ორიენტაცია, არათავსებადია თავშეკავებულობა და ასკეტიზმი. პოლიციელისთვის თავსებადია წესრიგის დაცვა და კანონიერება, ასეთი განწყობები არათავსებადია კრიმინალურ ქმედებასთან. თავის მხრივ, კრიმინალისთვის თავსებადია ქურდობა, ძალის კულტი, არათავსებადია საზოგადოებრივი კანონის ერთგულება, ასევე ჭმანურ ღირებულებასთან ასოცირებული განწყობები.

განწყობის თეორიის მიხედვით, ანტისოციალური განწყობები თავსებადია ნარკოტიკის მიღებასთან, კრიმინალთან, სიამოვნების კულტთან. არათავსებადია ნებელობით ქცევასთან, სხვაზე ზრუნვასთან, პასუხისმგებლობასთან. ნარკომანისგან განსხვავებით, მაღალი ღირებულებების მქონე ადამიანისთვის თავსებადია ჭმანისტური ღირებულებები, ვაჟკაცობა, მორალური ფასეულობები, რელიგიურობა, ჯანმრთელი სულისა და სხეულის კულტი, განათლება, სოციალურობა. როდესაც ახალგაზრდისთვის ასეთი ადამიანი ხდება

ავტორიტეტი, მისი ფასეულობები მოზარდისთვისაც მისაღები ხდება; თან ეს ფასეულობები ერთმანეთთან თავსებად მიმართებებს ქმნის, ამიტომ ასეთი ახალგაზრდა საკუთარ თავთან კონფლიქტში არაა, მისთვის მიუღებელია ნარკომანის განწყობები. ჯანსაღი ღირებულებები დისონანსშია ნარკომანის შეხედულებებთან და სურვილებთან. ეს კი ყველაზე დიდი გარანტიაა, რომ ასეთი განწყობების მქონე ახალგაზრდა ნარკოტიკის მომხმარებელი არ გახდება. მაშასადამე, ანტისოციალური ქცევის პრევენცია შეიძლება განახორციელოს ავტორიტეტმა, რომელსაც მოზარდებში შეაქვს მაღალი ღირებულებები, რომლებიც დისონანსშია კრიმინალთან.

საზოგადოდ, ჯანმრთელობის ხელისშემწყობი განწყობები ურთიერთმიმდებლობით ხასიათდება. ისინი ერთიანდება ერთ მტევანში, რომელსაც შეიძლება მსოფლმხედველობრივი განწყობა ეწოდოს. მსოფლმხედველობრივი განწყობის მიხედვით, ადამიანები ნარკოტიკისადმი მიმდებლობას ან მიუღებლობას ავლენენ. ჩვენი მიზანია, მოზარდს ისეთი მსოფლმხედველობრივი განწყობა ჩამოეუყალიბოს, რომლისთვისაც ანტისოციალური ქცევა მიუღებელი საქციელი იქნება, ხოლო საკუთარ და სხვის ჯანმრთელობაზე ზრუნვა, სულიერი და ფიზიკური გაძლიერება – თავსებადი ქცევა. ახალგაზრდისთვის ასეთი განწყობის შექმნა პრევენციის საუკეთესო საშუალებაა, ეს კი ძალუძს ავტორიტეტს, რომელიც მაღალი ფასეულობით გამოირჩევა და რომლისთვისაც მიუღებელია ანტისოციალური ქცევა.

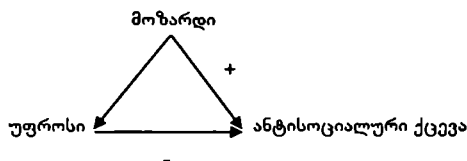
ადამიანები სხვათა შესახებ მსჯელობენ და მოლოდინი აქვთ თავიანთი მსოფლმხედველობრივი განწყობიდან გამომდინარე. სწორედ ამის გამო ვარაუდობს ერთი ადამიანი სხვის შესახებ, რომ ის ასეთ დანაშაულს ჩაიდენს, ან ასეთი და ასეთი ადამიანი დანაშაულს არ ჩაიდენს. ადამიანები, იციან რა სხვისი მსოფლმხედველობრივი განწყობები, წინასწარ განჭვრეტენ მათ ქცევას.

ანტისოციალური ქცევის პრევენცია გულისხმობს, რომ მოზარდს ისეთი მსოფლმხედველობრივი განწყობა ჩამოეუყალიბოს, რომელზე დაყრდნობითაც ის ანტისოციალურ ქცევას არც თავად ჩაიდენს და საკუთარი პოზიციიდან გამომდინარე, სხვებისთვისაც არ იქნება ნეგატიური მაგალითის მიმცემი.

მოზარდის ანტისოციალური ქცევის პრევენციის თემის განხილვისას მნიშვნელოვანია ყურადღების გამახვილება ფსიქოლოგიურ ფენომენებზე, რომლებიც მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს მის ქცევაზე; ასეთი ფენომენია ნეგატივიზმი. ნეგატივიზმს ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში რეაქტიული წინააღმდეგობის სახელითაც მოიხსენიებენ. ამგვარი ქცევა ადამიანის ასაკობრივი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში შეინიშნება. ამ კუთხით გამოყოფენ სქესობრივი მომწიფების ხანას (13-16 წლებს), ანუ გენიტალურ პერიოდს. ასაკობრივი ზრდის ამ ხანებში ნეგატივიზმი მჟღავნდება იმის საპირისპიროს კეთებაში, რასაც მო-

ზარდისგან გარემო და უფროსები მოითხოვენ. მშობელსა და შვილს, უფროსსა და ახალგაზრდას შორის ურთიერთობა გარდამავალ ასაკში განსაკუთრებით რთულდება. ირლევია მათ შორის ჩვეული ურთიერთგაგება და ურთიერთობათა ჰარმონია. ამის გამო ახალგაზრდა განსაკუთრებით მოწყვლადია და მიდრეკილია სხვადასხვა ცდუნებისაკენ, ჩვენი სტატიის კუთხით კი – ნარკომანიისადმი. უხვად იქმნება დაძაბული სიტუაციები, მოზარდისათვის უფროსებისა და მშობლების შეხედულებები მიუღებელია. ამგვარი კონფრონტაცია საშიშია, რადგან მოზარდმა ადვილად შეიძლება გააკეთოს სწორედ ის, რაც არა მარტო უფროსისთვისაა მიუღებელი, არამედ მისთვისაც. ამ შემთხვევაში ადვილი სავარაუდოა, რომ ამოქმედდეს განწყობის კანონზომიერების ამგვარი ვარიანტი (იხ. სქემა IX).

სქემა IX (- • - = +)

რადგან მოზარდს ნეგატიური დამოკიდებულება აქვს უფროსისადმი, ხოლო უფროსი მიუღებლად აფასებს ანტისოციალურ ქცევას, ამიტომ ახალგაზრდას დადებითი განწყობა ექმნება ასოციალური ქცევისადმი. ამგვარ ვითარებაში მოზარდი ანტისოციალური ქცევის რისკჯგუფს მიეკუთვნება.

რა პროფილაქტიკური ღონისძიება შეიძლება განვახორციელოთ მსგავს ვითარებაში 10-17 წლის ახალგაზრდებთან? ამ რთულ და მნიშვნელოვან შეკითხვას რომ ეუბასუხოთ, დაწვრილებით განვიხილოთ ბავშვისა და ახალგაზრდის თავისებურებანი. ვინ არიან ავტორიტეტები, რომელთა გავლენაც განსაკუთრებით დიდია ბავშვისა და ახალგაზრდისათვის? ბავშვები დაბადებიდან ხუთ წლამდე მშობლების ავტორიტეტის ზეგავლენას განიცდიან. მამა, დედა, ბებია, ბაბუა ის ავტორიტეტები არიან, რომელთა შეხედულებები, აზრები მათთვის მისაღები და დიდი მნიშვნელობის მქონეა. ბავშვები ხუთ წლამდე ცდილობენ, იდენტიფიკაცია მოახდინონ, დაემსგავსონ მშობლებს, გაიმეორონ მათი ქცევები. ეს მათთვის წარმატების მომტანია, ამით მათი მოთხოვნილებები კმაყოფილდება. ამგვარად, მშობლებს დაბადებიდან ხუთ წლამდე მძლავრი ზემოქმედების მოხდენის შესაძლებლობა აქვთ ბავშვებზე.

ბავშვის განვითარების 6-12 წლის პერიოდი ასევე თავისი სპეციფიკით გამოირჩევა. ამ ასაკში უკვე მნიშვნელოვან გავლენას იძენს პედაგოგი, მასწავლებელი, იგი ხდება მიბაძვის, იდენტიფიკაციის ობიექტი. მასწავლებლის შეხედულება, აზრი დამაჯერებლად გამოიყურება მოზარდის თვალში. ამიტომ ამ ასაკში ყველაზე ეფექტური მათზე ზეგავლენის მქონე სუბიექტი პედაგოგია.

რა საპეციფიკით გამოირჩევა სემსუალური მომნიშვნის პერიოდი?

✓ 13-20 წლის მოზარდებში თანატოლი ლიდერები განსაკუთრებით დიდი ავტორიტეტები ხდებიან. ამ ასაკში იწყებს ფორმირებას სუბკულტურა, რომელიც, ერთი მხრივ, ემიჯნება პატარა ბავშვებს, ხოლო მეორე მხრივ, უპირისპირდება მშობლებისა და მასწავლებლების თაობას. ამიტომ მოზარდი განსაკუთრებით მოწყვლადია და არასათანადო ყურადღების შემთხვევაში ადვილად შეიძლება მოხვდეს კრიმინალების რიგებში, ნეგატივიზმისა და დაპირისპირების გამო. თანატოლი კრიმინალი ლიდერების ზეგავლენის გამო არსებობს ანტისოციალური ქცევების საშიშროება. ამიტომ მოზარდები განსაკუთრებულ მოპყრობას მოითხოვენ. რაკი ამ ასაკის ახალგაზრდებში თანატოლი ლიდერები დიდი ავტორიტეტით სარგებლობენ, მათი ჩართვა აღზრდა-განათლების, კულტურულ ღირებულებათა ფორმირებაში აქტუალური და ეფექტის მქონეა. თუ ახალგაზრდა ლიდერი მაღალი სოციალური ღირებულების მქონეა, მას თანატოლებისთვის დიდი სიკეთის მოტანა შეუძლია, მათ შორის ანტინარკოტიკული პროპაგანდის თვალსაზრისითაც.

მოზარდი ლიდერის პროსოციალური ქცევის განწყობა გარშემომყოფთა განწყობებს აყალიბებს. ამგვარი მიდგომა ეფექტური პროპაგანდისტულ-აღმზრდელობითი იარაღია ახალგაზრდების პრევენციისთვის. მოზარდ ლიდერებს თავიანთი სპეციფიკური ავტორიტეტის გამო მრავალი სოციალურად სასიკეთო საქმიანობის შესრულება შეუძლიათ.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი ფსიქოლოგიაში მოზარდის პიროვნული განვითარების პროცესში მისი ცნობისმოყვარეობის ფენომენის განვითარების შესახებ შეხედულებებია. საზოგადოებაში ცნობისმოყვარეობის ავ-კარგზე, განსაკუთრებით კი ანტისოციალურ ქცევასთან მიმართებაში ურთიერთსაპირისპირო და საკამათო შეხედულებებია გავრცელებული. მათ შორის ასეთიცაა: თითქოს ზედმეტმა ცნობისმოყვარეობამ მოზარდი შეიძლება კრიმინალამდე, ანტისოციალურ ქცევებამდე მიიყვანოს; რომ ცნობისმოყვარეობა სახიფათოა და ის არ უნდა გავავლივოთ, განსაკუთრებით ბავშვებში. ანტისოციალური ქცევის პრევენციის თვალსაზრისით რა მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ ცნობისმოყვარეობას, ეს შეკითხვა ფსიქოლოგებისგან გარკვეულ, ნათელ პასუხს მოითხოვს.

ფსიქოანალიზში ცნობისმოყვარეობა ბავშვის შემოქმედებითად განმავითარებელ ძალადაა მიჩნეული, რომელიც სტიმულს ქმნის პიროვნული ზრდისა და განვითარებისთვის; ცნობისმოყვარეობის დათრგუნვა კი იწვევს პასიურობას, უინტერესობას, რაც ინტელექტუალურ და პიროვნულ სიჩლუნგეში შეიძლება გადაიზარდოს.

ფსიქოანალიზის მიხედვით, ბავშვის მიმართ ფსიქოლოგიურ-პედაგოგი-

ური ძალისხმევა მშობლებისა და მასწავლებლების მხრიდან წარმართული უნდა იყოს ცნობისმოყვარეობის გამოხატვა-წაქეზებაზე და არა მის დათრგუნვაზე.

როგორ შევაფასოთ ცნობისმოყვარეობის როლი მოზარდის ანტისოციალური ქცევის ჩამოყალიბებაში? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საზოგადოებაში საეჭვო შეხედულებებია გავრცელებული ამ ფენომენის შესახებ. ცნობისმოყვარეობა, რომელიც მოზარდს ანტისოციალური ქცევისადმი უჩნდება, სოციალური დონიდან მომდინარეობს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ანტისოციალური ქცევებისადმი დადებითი ან უარყოფითი განწყობის შექმნის მიზეზი გარშემოყრფი ადამიანები არიან. ეს დასკვნა მნიშვნელოვანია საკითხის არსში გარსაკვეთად. როდესაც მოზარდის საარსებო გარემოში არიან ავტორიტეტული ადამიანები, ასეთ ვითარებაში მოზარდს აინტერესებს, რა მოვლენისადმი აქვს ავტორიტეტს დადებითი და რის მიმართ – უარყოფითი დამოკიდებულება, რომ მანაც იგივე განწყობები გამოხატოს. ამიტომ მოზარდის ცნობისმოყვარეობა იმ მიმართულებით გააქტიურდება, რაც დადებითადაა შეფასებული მისთვის მნიშვნელოვანი სოციალური გარემოსგან. მაგალითად: თუ მოზარდის სოციალურ გარემოში მისთვის ავტორიტეტული პიროვნებები ისტორიკოსები არიან, მაშინ ისიც ისტორიული მოვლენების შესწავლით დაინტერესდება, ხოლო თუ მის გარშემო მყოფი ავტორიტეტები მეღვინეები არიან, მაშინ მოზარდი ამგვარი ზეგავლენის გამო ვაზის კულტით ან მასთან ასოცირებული მოვლენებით დაინტერესდება.

მაშასადამე, მოზარდის ცნობისმოყვარეობის გააქტიურება დამოკიდებულია ავტორიტეტული სოციუმის ინტერესებსა და განწყობებზე.

ცნობისმოყვარეობის განვითარება ბავშვებთან და მოზარდებთან პოზიტიური მოვლენაა, ის ინტელექტუალური და პიროვნული წინსვლის ხელშემწყობი პირობაა, მისი დეფიციტი კი გონებრივ და პიროვნულ ჩამორჩენას იწვევს. მოზარდის ანტისოციალური ინტერესები კი დიდწილად განპირობებულია სოციალური, ინტერპერსონალური ურთიერთობებით, კერძოდ იმით, რა განწყობები აქვთ მოზარდის უახლოეს გარემოში მყოფ ავტორიტეტებს ან ავტორიტეტულ ჯგუფებს კრიმინალისადმი; განწყობის თეორიის მიხედვით, თუ ეს ჯგუფები ამ მოვლენას პრესტიჟულად და ფასეულად მიიჩნევენ, მაშინ მოზარდსაც გაუჩნდება ანტისოციალური ქცევისადმი ინტერესი. ამის საწინააღმდეგოდ, თუკი მოზარდისთვის ავტორიტეტული პირები და ჯგუფები ანტისოციალურ ქცევას სამარცხვინოდ და ამორალურად მიიჩნევენ, მაშინ მოზარდიც იმავე განწყობის გამოხატველი იქნება და შედეგად ანტისოციალურ პიროვნებად არ ჩამოყალიბდება.

მოზარდის ანტისოციალური ქცევის პრევენციისათვის საჭიროა არა მარტო გარკვეული პროცესებისგან მისი არიდება, არამედ უმნიშვნელოვანესია

მასში ნებელობის ფორმირება, თავისუფალი არჩევანის გაკეთების უნარის გამომუშავება, მიზანზე ორიენტირებული ქცევების შესრულების უნარის განვითარება. თითოეულ ამ ფენომენზე მნიშვნელოვანი შეხედულებებია გამოთქმული განწყობის ფსიქოლოგიაში. ადამიანი რომელსაც აქვს მიზანი, ნებელობა, თავისუფალი არჩევანის გაკეთების უნარი, ნაკლებად მონყვლადია, ერთი მხრივ, მაგნე ზეგავლენისგან, რომელიც ანტისოციალური ჯგუფებისაგან, სუბკულტურებისაგან მოდის და მეორე მხრივ, სიტუაციური ფაქტორებისგან, რომლებიც ასევე შეიძლება აღმოჩნდეს ანტისოციალური ქცევის მაპროვოცირებელი. ამიტომ მოზარდი, რომელიც ზემოთ ჩამოთვლილ უნარებს ფლობს, სოციალური ურთიერთობის და საკუთარი პიროვნული განვითარების კუთხით კარგ პოზიციაში იმყოფება.

მედაგოგიური თვალსაზრისით, მიზანზე ორიენტირებას მომავალზე მიმართული ცხოვრების სწავლება სჭიროდება. იმისათვის, რომ მოზარდმა მსგავსი ქცევა შეასრულოს, შესაბამისი მზაობა უნდა ჰქონდეს, რაც მასწავლებლებისა და მშობლების მხრიდან სპეციფიკურ მიმართებებს საჭიროებს. აქედან გამომდინარე, გასაკვირი სულაც არაა, რომ ჩვენი ინდივიდუალური და სოციალური ცხოვრება ჩვეულებრივ მხოლოდ სიტუაციურ აქტივობაზეა მიჯაჭვული, მოზარდებს და უფროსებსაც ხშირად მომავლის მიზნები არ გააჩნიათ, და ეს იმ დროს, როდესაც მოწინავე სამყარო მომავლის დაგეგმვა-შექმნითაა უმთავრესად დაკავებული. ქცევის, აქტივობის ცნობიერი დაგეგმვა სპეციფიკურ-ადამიანური ფენომენია და ყველა დანარჩენი ცოცხალი არსებისაგან გამოგვარჩევს.

განწყობის გავლენით მოზარდის ქცევაში გათვალისწინებულია მოთხოვნილება, საჭირო საგნობრივი გარემო და მასში მომზადებულია ოპერაციული შესაძლებლობები.

ობიექტივაციის დონეზე განწყობის ფორმირებაში ცნობიერების მონაწილეობა აუცილებელია. იგივე შეიძლება ითქვას სოციალური დონის განწყობის შესახებ.

ეს ვითარება კიდევ უფრო ნათლად ჩანს მიზანდასახული ქცევის დროს. ცნობიერების გარეშე შეუძლებელია მოზარდმა დაისახოს მომავალში ქცევის განხორციელება, თუ მას გაცნობიერებული არ ექნება ის ობიექტური ვითარება, რომელთან მიმართებაშიც უნდა განახორციელოს თავისი ქცევა. როდესაც მოზარდი მომავალში განსახორციელებელ მიზანს ისახავს, ამ მიზანს ის საკუთარი თავისადმი მოთხოვნის სახით განიცდის. ის იძულებულია, გამოიყენოს ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების საშუალებები, საგნები და მოვლენები. ეს საშუალებები ამჟამინდელ გარემოში არ არსებობს, ამიტომ მათი წარმოსახვა საჭირო, რაც ცნობიერების საშუალებით შეიძლება იქნეს მიღწეული. ასევე წარმოსახული უნდა იყოს ის ოპერაციული შესაძლებლობები, რომლე-

ბითაც მიზანდასახული ქცევა უნდა განხორციელდეს. თუკი განვაზოგადებთ, უნდა ვთქვათ, რომ მიზანდასახული ქცევის განწყობის ფორმირების პროცესში გამოყენებული უნდა იქნეს ცნობიერების გარკვეული პროცესები, წარმოსახვა, ნებელობა.

როგორია მიზანდასახული ქცევის განწყობის სტრუქტურა? რა შინაგანი ფაქტორი წარმოადგენს აუცილებელ პირობას მომავალი ქცევის განწყობის შესაშუშებლად? ამისათვის, როგორც აღვნიშნეთ, უნდა გაცნობიერდეს, რა ქცევის განხორციელება სურს მოზარდს მომავალში. მოზარდის განვითარებაში ეს ის საფეხურია, როდესაც ის ცდილობს, თავის აქტივობაში მომავალი შეიტანოს. ჩვეულებრივ, ყოველ ქცევაში ანმყოსა და წარსულის მონაცემების გათვალისწინება ხდება. მოზარდი იწყებს მომავლის ბარიერის დაძლევას. მას თავის აქტივობაში შემოაქვს წარსულისა და ანმყოს მონაცემები და მას იმ ამოცანებით, მიზნებით ამდიდრებს, რომლებიც მომავალში უნდა განახორციელოს. მას უკვე დაძლეული აქვს სივრცითი მიმართებები, რომელსაც ქცევაში იყენებს. გარკვეული ასაკიდან იწყება დროითი მიმართებების გაცნობიერება და დაუფლება. ის იწყებს იმ მიზნებისა და ამოცანების გაცნობიერებას, რომლებიც მან მომავალში უნდა შესარულოს. ამისათვის საჭიროა დროითი მიმართებების გაცნობიერება.

მომავალი ამოცანების გადაწყვეტა, გარკვეული ქცევის ორგანიზების გარდა, საჭირო საშუალებების გამონახვასაც გულისხმობს. მათი ერთობლიობის საფუძველზე მოზარდმა ანმყოში უნდა განახორციელოს საჭირო ქცევა. მოთხოვნა, რომელიც ამ ქცევის საფუძველზე უნდა შესრულდეს, მომავალ ქცევაზეა გათვლილი. ხოლო მის რეალიზაციას მოზარდი ანმყოში ახდენს. როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში ქცევის ისეთი ფორმები უნდა შესრულდეს, რომლის იმპულსები მომავალში ივარაუდება. თუ ინდივიდისა და სუბიექტის ქცევაში წარსული და ანმყო ფაქტორები მოქმედებდნენ მის ქცევაზე, მიზანდასახულ ქცევაში მომავალი მოქმედებს ანმყოზე. თუ ინდივიდის ქცევაში მიზეზშედეგობრივი კავშირები აისახება და ქცევა მათ საფუძველზე ხორციელდება, პიროვნების მიზნობრივ ქცევაში მიზან-საშუალებათა მიმართებაა ასახული და ანმყოს აქტივობაში მათი საშუალებით ხორციელდება.

ინდივიდის ქცევაში მთავარ როლს წარსული თამაშობს, პიროვნების ქცევაში არსებითი როლი მომავალს ეკისრება.

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ მომავალი ქცევის განწყობის შინაგან პირველ ფაქტორს მომავალში შესასრულებელი ქცევის მოთხოვნილება წარმოადგენს. მოზარდს ისეთი ქცევის განხორციელების მიზანი უჩნდება, რომელსაც მისი ცხოვრებისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ, როგორც ცნობილია, მოთხოვნილება ვერ დაკმაყოფილდება, თუ ამისთვის სათანადო გარე პირობები არ არსებობს. ამ პირობების გამონახვა თავად მოზარდს ეკის-

რება. განწყობის ფორმირების მეორე ფაქტორია ის სიტუაციური საშუალებები, რომლებშიც შესაძლებელია არსებული მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. მიზნობრივი ქცევის მესამე ფაქტორია ის ოპერაციული შესაძლებლობები, რომლებიც მოზარდს სოციალურ გარემოში აქვს შეძენილი. ამ ფაქტორების ერთობლიობა ქმნის მოზარდის მიზნობრივი ქცევის განწყობას. ასეთი განწყობების სისტემის არსებობა მიუთითებს იმაზე, რამდენად არის მომზადებული მოზარდი მომავალი სოციალური ცხოვრების ორგანიზებისათვის.

მოზარდის სამომავლო წარმატებული ქცევებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მის ამ მხრივ მომზადებას. სკოლასა და უმაღლეს სასწავლებლებში პიროვნების აღზრდისათვის მიზანზე ორიენტირებული ქცევის ჩამოყალიბებას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება. ამგვარი აღზრდის სტრატეგია ამავე დროს ანტისოციალური ქცევის პროფილაქტიკური ზომაცაა. სამწუხაროდ, ახალგაზრდების სწავლა-აღზრდის საქმეში ამ საკითხებს ნაკლები ყურადღება ექცევა.

მოზარდის ნებელობითი ქცევის განწყობის დასახასიათებლად მხედველობაში უნდა გვქონდეს ადამიანის აქტივობის ინდივიდის, სუბიექტის და პიროვნების დონეები, როგორც ეს შოთა ნადირაშვილს აქვს ჩამოყალიბებული განწყობის ანთროპულ თეორიაში. ამჟამად არ შეუუდგებიათ თითოეული დონის დახასიათებას და აღვნიშნავთ, რომ ნებელობითი ქცევა პიროვნულ ფასეულობათა არსებობას გულისხმობს; ამგვარად, ნებელობითი ქცევა ესაა პიროვნული განწყობებიდან ერთ-ერთის ცნობიერად ამორჩევა, პრიორიტეტის მინიჭება და ქცევაში განხორციელება. პიროვნულ ფასეულობათა არარსებობის შემთხვევაში ქცევა იმპულსურად, შინაგანი მოთხოვნილების ან სოციალურ მოთხოვნის კარნახით წარიმართება. ხოლო როდესაც პიროვნული განწყობები არსებობს და ადამიანი ამასთან ახერხებს რომელიმე მათგანის გამოყოფას, პრიორიტეტის მინიჭებას, გადანყვეტილების მიღებას და ქცევაში განხორციელებას, საქმე გვაქვს ნებელობით ქცევასთან. იმპულსური ქცევისაგან განსხვავებით, ნებელობითი ქცევა, ერთი მხრივ, პიროვნულ განწყობას უკავშირდება, ხოლო მეორე მხრივ, მასზე ფოკუსირებას, ამორჩევას და ქცევაში განხორციელებას ახდენს. ამგვარი ქცევა მხოლოდ პიროვნების დონის შესატყვის აქტივობას ძალუძს. შესაძლებელია თუ არა, მოზარდი პიროვნულად ფლობდეს ფასეულობებს, რომლებიც მისი ქცევის დისპოზიცია იქნება? ეს სწორედ ის ასაკია, როდესაც პიროვნული ფასეულობები ფორმირდება, ამიტომ ამ სისტემის, განწყობათა მტეენის ფორმირებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოზარდის აღზრდის პროცესში.

მოზარდის მრავალი ქცევა ისეთი განწყობის საფუძველზე ხორციელდება, რომელიც თავისი ინტენსივობით განდევნის სხვა განწყობებს და ქცევა დომინირებული განწყობის საფუძველზე ხორციელდება; ასეთი დომინირებული მდგომარეობა შეიძლება დაიკავოს როგორც სიტუაციურმა, ისე დის-

პოზიციურმა განწყობამ. ამგვარი ქცევის განხორციელებაში ნებელობა არ მონაწილეობს. ხშირად რომელიმე განწყობა თავისი ინტენსივობით ვერ იკავებს გაბატონებულ მდგომარეობას. ამ დროს ადამიანი ყოყმანის ვითარებაში აღმოჩნდება. ყოყმანის დაძლევა შესაძლებელი ხდება პიროვნების აქტიური ჩარევის საფუძველზე. ყოყმანის მდგომარეობიდან გამოსვლა ზოგჯერ შესაძლებელი ხდება საგნობრივი ვითარების ზეგავლენით. ამ დროს ქცევა ნებელობის გარეშე მიმდინარეობს. ზოგჯერ კი ყოყმანის მდგომარეობიდან გამოსვლა ხდება იმ განწყობისათვის პრიორიტეტის მინიჭებით, რომელსაც მეტი სუბიექტური ფასეულობა აქვს. ამ შემთხვევაში ნებელობითი ქცევა პიროვნებისათვის დიდი ღირებულების მქონე განწყობის ფოკუსში მოქცევით და მის საფუძველზე შესატყვისი ქცევის განხორციელებით მთავრდება.

უპირატესობის მინიჭება რთული ფსიქიკური პროცესია. ამ დროს აზროვნება გარკვეული სახით გამოიყენება. ეს არ არის ლოგიკური აზროვნება, რომელიც ჭეშმარიტების გარკვევას ემსახურება. ეს „პოზიციური აზროვნებაა“, რომელიც არკვევს მოცემულ განწყობათა ურთიერთმიმართებას პიროვნების განწყობათა სისტემასთან. ამ პროცესს მოსდევს გადაწყვეტილების მიღების აქტი, რომელიც უპირატესობამინიჭებულ განწყობას პიროვნების აქტივობის ცენტრში ათავსებს.

ასეთი გადაწყვეტილებები ქმნის მოზარდის მიზანთა სისტემას, რომელთა გამართლება ქცევის შესრულების შემდეგ, მომავალში უნდა მოხდეს. ასეთი გადაწყვეტილება აზრიანია და პიროვნულად ფასეული. მის საფუძველზე მოზარდი იღებს პასუხისმგებლობას. განწყობის თეორიის პოზიციიდან თუ ვიმსჯელებთ, არაა პიროვნება – არაა ნებისყოფაც და შესაბამისად ნებელობითი ქცევაც.

ნებელობითი ქცევის არსებითი თავისებურება ისაა, რომ იგი არ ემორჩილება მოვლენათა მიზეზშედეგობრივ კანონზომიერებებს, იგი არც ასოციაციური კანონების საფუძველზე ხორციელდება და არც ლოგიკური გამომდინარეობის პროცესია. გადაწყვეტილების მიღების პროცესში ადამიანი თავისუფალი არსებაა. გადაწყვეტილების მიღება აუცილებლობით არ ხასიათდება. ადამიანი, პიროვნების თავისებურებათა გათვალისწინებით, ისეთ გადაწყვეტილებას იღებს, რომელიც მოცემულ მომენტში მის მიზნებსა და ამოცანებს შეესატყვისება და მომავალი ვითარების შექმნას ედება საფუძველად. სიტყვა „თავისუფლება“ შინაარსობრივად კარგად ასახავს ადამიანის, კერძოდ პიროვნების, თავისუფლებას სამყაროში, იმას, რომ პიროვნება თავისი თავის წარმმართავია, თავისი თავის უფალია, საკუთარი ქცევის თავისუფლად ამომრჩევია. განწყობათა მრავალფეროვნებიდან პიროვნებას ნებისმიერის ფოკუსში მოქცევა და ამორჩევა ხელენიფება. ეს იმას ნიშნავს, რომ არსებობს პიროვნება – არსებობს ნების თავისუფლებაც. ადამიანი მხოლოდ გადაწყვეტილების

მიღების პროცესშია თავისუფალი, მასზეა დამოკიდებული, რა ქცევას განახორციელებს, რა მოვალეობას და პასუხისმგებლობას იკისრებს თავისი ქცევის შედეგებზე. ფსიქიკური აქტივობის არც ერთ პროცესში არ ჩანს ადამიანის სპეციფიკური თავისებურება ისე ღრმად, როგორც ნებელობით პროცესში. გადანყვეტილების მიღების შემდეგ ის გარკვეულ განწყობას მოაქცევს ფოკუსში და ქცევა მიღებული განწყობის თავისებურებებითაა განსაზღვრული. გადანყვეტილებათა ერთობლიობა, რომლებსაც ადამიანი იღებს ცხოვრების პროცესში, განსაზღვრავს მის უნიკალურობას, განუმეორებლობას. ცოცხალ არსებათა შორის პიროვნებები ქმნიან საკუთარ ცხოვრებას, ისტორიას, კულტურას. მატერიალური და სულიერი მოვლენები მხოლოდ ასეთი ადამიანების მოღვაწეობის შედეგად იქმნება. ისინი პიროვნების სულიერი და ნებელობითი ცხოვრებიდან გამომდინარეობს.

ადამიანში ერთ-ერთი ყველაზე ადამიანური მოვლენა თავისუფლება და მის საფუძველზე განხორციელებული ქცევაა. ადამიანისთვის ყველაზე მომხიბვლელი და დაფასებული თავისუფლების კატეგორიაა. მოზარდის აღზრდა თავისუფალი ნების მქონე პიროვნების ჩამოყალიბებას უნდა ემსახურობოდეს. რას ეყრდნობა თავისუფალი ქცევა? განწყობის თეორიის განვითარების დღევანდელი დონეს შეუძლია, პასუხი გასცეს ამ კითხვას.

თავისუფალი ქცევის გაგებისთვის საჭიროა განვიხილოთ სოციალური განწყობის ის თვისება, რომელიც მოვლენებისადმი დადებითი და უარყოფითი დამოკიდებულებით, ვალენტობით ხასიათდება. დადებითი და უარყოფითი განწყობები პიროვნებაში გარკვეული პრინციპით თავსდება. განწყობათა მტეენის ცენტრში პიროვნებისთვის უმნიშვნელოვანესი განწყობებია თავმოყრილი, ხოლო მტეენის პერიფერიაში პიროვნებისთვის ნაკლები მნიშვნელობის განწყობები განლაგდება. ამგვარადაა აგებული პიროვნების აქტივობის სპეციფიკური ბირთვი. მოზარდის ფსიქიკური აქტივობის პროცესში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც ის განწყობათა სისტემიდან ირჩევს ერთ-ერთს, მისი აზრით, არსებული ვითარებისათვის შესატყვისს. ეს განწყობათა მტეევანი არსებით როლს თამაშობს თავისუფალი ქცევის განხორციელების დროს. როდესაც მოზარდი კონფლიქტურ სიტუაციაში აღმოჩნდება, ის განწყობათა მტეენის მიხედვით ახდენს ქცევის შერჩევას. კონფლიქტური ქცევის განწყობებიდან მოზარდი სამოქმედოდ ირჩევს ქცევას, რომელიც უფრო შეესატყვისება საკუთარ პიროვნულ განწყობათა მტეენის მოდელს. მოზარდი თავისუფალი ქცევისას სწორედ ამგვარ არჩევანს აკეთებს.

თავისუფალი ქცევის განხორციელებისთვის მნიშვნელობა, როგორც ვხედავთ, პიროვნულ არჩევანს ეკისრება. დეტერმინირებული ქცევის აღძვრაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ობიექტური სტიმულის ზემოქმედებას ეკუთვნის. ამისგან განსხვავებით, არჩევანი, რომელიც პიროვნული ფასეულობიდან

გამომდინარეობს, ერთ-ერთი სერიოზული ფსიქიკური აქტივობაა, რომლის განხორციელებაც მხოლოდ პიროვნებას შეუძლია.

პიროვნება თავისუფალ ქცევას მაშინ ახორციელებს, როდესაც იგი ამორჩევას და აქტუალიზაციას ახდენს იმ პიროვნული განწყობათა მტევნიდან, რომლის ცენტრშიც ყველაზე მნიშვნელოვანი ფასეულობის მქონე განწყობებია მოთავსებული. იგი იმგვარ განწყობებს ირჩევს, რომლებიც სუბიექტურად მტევნის ცენტრთან ახლო მყოფად განიცდება. ის ირჩევს ალტერნატიულიდან მისთვის ღირებულ ზოგიერთ სოციალურ განწყობას და მის საფუძველზე მოქმედებს. ამით იგი თავის პიროვნულ მოქმედებას აგრძელებს. პიროვნების ქცევა ამ დროს საკუთარი განწყობათა მტევნითაა ინიცირებული. ასეთი თავისუფალი ქცევა, იმპულსურისგან განსხვავებით, პიროვნების ისტორიას ქმნის.

თავისუფალი ქცევის შესაძლებლობა მოზარდს იმ შემთხვევაში ეძლევა, თუ მას დისპოზიციური განწყობების სისტემა აქვს ჩამოყალიბებული. ასეთი განწყობათა მტევნის ჩამოყალიბება შესაძლებელი ხდება იმ შემთხვევაში, თუ მოზარდი ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის წევრია. ის ითავისებს ამ ჯგუფის პიროვნულ დისპოზიციურ განწყობებს და თავის მხრივ წვლილი შეაქვს ამ განწყობების შექმნა-განვითარებაში. მოზარდის აღზრდა თავისუფალ არჩევანზე ორიენტირებული პიროვნული ფასეულობების მქონე ადამიანის ფორმირებას უნდა გულისხმობდეს. განწყობათა სისტემის განმტკიცებაზე გავლენას ახდენს, თუ მოზარდი თავის ჯგუფში აქტიური ლიდერის როლს თამაშობს და ამ ჯგუფის განმტკიცება-განვითარებაში თავისი წვლილი შეაქვს.

ფსიქიკის შინაგანი ძალების განმტკიცებაში თავისუფალი ქცევის განხორციელების უნარს აძლიერებს, თუკი მოზარდი ახერხებს ჯგუფის მრავალსაშუალო ტენდენციების გაერთიანებას განწყობათა თავსებად სისტემაში. ასე ახერხებს მოზარდი კონფლიქტურ სიტუაციებში თავისი ორიენტაციის გამოკეთას და გატარებას.

თავისუფლების საფუძველზე მოზარდი თავის აქტივობაში მომავალს რთავს და ახერხებს, მოსწყდეს ანმყოზე მიჯაჭვულობას. მიზნის საფუძველზე თავისუფლების მქონე მოზარდი თავის აქტივობაში პროსპექტული ქცევების დამგეგმავი ხდება. მას შესაძლებლობა ექმნება, ის მოთხოვნილებები, რომლებიც ანმყოში არ სრულდება, მომავალში განახორციელოს და ამით მიზანდასახული ქცევის ჯაჭვი ააგოს. ამგვარად, ისინი მომავალში განსახორციელებელი ქცევის საფუძვლებს ქმნის. ასეთი ქცევის განხორციელებისას კი ოპერაციული შესაძლებლობების რიცხვს წარმოსახვის უნარი ემატება. ამ მონაცემების საშუალებით თავისუფალი აქტივობის დონეზე იქმნება მიზანშეწონილი ქცევის განწყობა.

თავისუფალი ქცევის უნარი პიროვნებას შესაძლებლობას აძლევს, გამოიჩინოს ინიციატივა ისეთი საკითხების გადაწყვეტისას, რომლებიც საზოგადოებას აუარსებია.

დოებას სოციალური კონფლიქტების დაძლევის საშუალებას აძლევს.

მხოლოდ თავისუფალ ადამიანს შეუძლია პიროვნული ფასეულობის მქონე ინიციატივის გამოჩენა.

შემოქმედება მხოლოდ თავისუფალ ადამიანს ძალუძს, რადგან ის ახალი სინამდვილის შექმნაა. მას მიზეზები კი არ განსაზღვრავს, არამედ ადამიანის მიზნები და ამოცანები. ამით ადამიანი წარმოსახულ რეალობაში გადადის, რომელსაც იგი თავად ქმნის; რადგან თავისუფალი ქცევა ობიექტური მიზეზებით არ არის განპირობებული, მის საფუძველზე განხორციელებული ქცევა და შესატყვისი რეალობა ადამიანმა საკუთარი პასუხისმგებლობით უნდა ააგოს და დაიცვას. შედეგად ადამიანი ვალდებული ხდება, ემსახუროს იმ ფასეულობებს, რომელიც თავად ან სხვებთან თანამშრომლობით შექმნა, მიიღო ან უარყო.

დასკვნის სახით გვინდა ვთქვათ, რომ აზროვნება და შემეცნების სხვა პროცესები: შეგრძნება, აღქმა, წარმოდგენა და სხვ. სინამდვილის ასახავს. ნებელობა ახალი სინამდვილის შექმნას ემსახურება. მისი აქტივობა ქმნის პიროვნულ ცხოვრებასა და სინამდვილეს. ეს პროცესი ფსიქოლოგიურად მეცნიერებაში შემოქმედებად მოიაზრება. ნებელობა შემოქმედების დისპოზიციაა. ამ მხრივ ნებელობა თავისუფალი პიროვნული ქცევის მამოძრავებელი ძალაა.

დასკვნები

- განწყობის თეორიიდან გამომდინარე, ანტისოციალური პრევენცია გულისხმობს, ვიზრუნოთ მოზარდის სოციალური გარემოს შექმნაზე და ამით მის განწყობათა სისტემის ჩამოყალიბებაზე. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მოზარდის ახლო სოციალურ ველში მყოფი ავტორიტეტები მაღალი მორალური ფასეულობების მატარებლები და ანტისოციალურ ქცევაზე მკვეთრად უარყოფითი შეხედულებისა უნდა იყვნენ. მშობლები და მასწავლებლები ყოველმხრივ უნდა ცდილობდნენ, რომ მოზარდის ურთიერთობის არეში არ იყვნენ მოზარდისთვის ავტორიტეტული პირები, რომლებიც ანტისოციალურ ქცევას დადებითად მიიჩნევენ. საზოგადოებაში ავტორიტეტული პიროვნება, რომელიც ანტისოციალურ ქცევებს ახორციელებს, რეალურ საშიშროებას ქმნის მოზარდებისთვის. განწყობის თეორიის თავსებადობის კანონზომიერებიდან გამომდინარე, ის გარშემომყოფებისთვის განწყობის ისეთ ერთობლიობას, მტევანს, ქმნის, რომელიც შესაბამის განწყობას უყალიბებს ამ მიმართულების დისპოზიციურ განწყობათა არმქონე ახალგაზრდებს, რომლებსაც ამ სამყაროში მყარი გაცნობიერებული პოზიციები არ გააჩნიათ.
- ამის საპირისპიროდ, ადამიანი, რომელიც საზოგადოებაში სიყვარულით, ნდობით სარგებლობს და ამასთან ანტისოციალური ქცევისადმი მკვეთრად გამოხატული უარყოფითი პოზიცია აქვს, მორალური ცხოვრებისათვის დამახასიათებელ განწყობათა მტევანს ქმნის, რომელიც გარშემომყოფთათვისაც მიმზიდველი ხდება. ერთმნიშვნელოვნად მისი გავლენა სოციალურ გარემოზე მორალურად სასარგებლო და პოზიტიურია. ასეთი ადამიანის სოციალურ ველში ყოფნა სულიერად გამაძლიერებელი და პიროვნულად ღირებულია, რადგან მისგან მომდინარე გავლენა მაღალი სოციალურ-მორალური ფასეულობის დამამკვიდრებელია. ამასთან ასეთი განწყობები მორალურად გამაძლიერებელი და პიროვნების ზრდისთვის ხელშემწყობია. ასეთი ადამიანის გავლენა უაღრესად მნიშვნელოვანია, განსაკუთრებით იმ ახალგაზრდებისთვის, რომლებიც ნათელი და მყარი ცხოვრებისეული პოზიციით არ გამოირჩევიან. ჩვეულებრივ, მათი პიროვნული განწყობების ჩამოყალიბება დამოკიდებულია იმ სოციალური გარემოს შეხედულებებსა და პოზიციებზე, რომელთა ზეგავლენის ქვეშ ისინი ნებით თუ უნებურად ხედებიან.
- ჩვენი პოზიციის მიხედვით, ანტისოციალური ქცევის პრევენცია ბევრად ეფექტურია, ვიდრე უკვე ფორმირებული ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდების ხელახლა აღზრდა.

- უფროსების მხრიდან პრევენცია პირველ რიგში იმით უნდა გამოიხატოს, რომ მოზარდი არ უნდა იზრდებოდეს მისთვის ავტორიტეტულ ჯგუფსა და სუბკულტურაში, რომელიც ანტისოციალურ ქცევას პოზიტიურად აფასებს; მოზარდს არ უნდა ჰქონდეს ისეთი სიტუაციური გარემო, რომელშიც შესაძლებელია ანტისოციალური ქცევის განხორციელება; მოზარდს არ უნდა ჰქონდეს ინსტრუმენტული შესაძლებლობა ანტისოციალური ქცევის განხორციელებისთვის.
- ანტისოციალური ქცევის პრევენცია, გარდა პიროვნებათშორის მიმართულებებში განწყობის კანონზომიერებების გამოყენებისა, გულისხმობს უახლოესი გარემოს მხრიდან მოზარდის პიროვნულ გაძლიერება-ზრდაზე ზრუნვასაც, კერძოდ მოზარდში ნებელობის, მიზნის, თავისუფალი არჩევანის განხორციელების შესაძლებლობის გამომუშავებას, რაც ასევე ანტისოციალური ქცევის პრევენციის საშუალებაა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ნადირაშვილი დ., „კარლ როჯერსის კლიენტზე ცენტრირებული თერაპიის ევოლუციის საკითხისათვის“. „ფსიქიკა“, გვ. 33-38. თბილისი, 2001. №1.
2. ნადირაშვილი დ., სოციალურ-ფსიქოლოგიური გავლენა. „ნეკერი“, 2009.
3. ნადირაშვილი დ., ეგზისტენციალური გეშტალტთერაპია. „ნეკერი“, 2007.
4. ნადირაშვილი შ., პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი. მეცნიერება, 1979.
5. ნადირაშვილი შ., განწყობის ანტროპული თეორია. თბილისი. 2001.
6. უზნაძე დ., განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. ტ. VI. 1949.
7. უზნაძე დ., პედაგოგიური ფსიქოლოგია, შრომები, ტ. 5; თბილისი, 1967.
8. Бандура А., Теория социального научения. «Евразия». СПб. 2000.
9. Эриксон Э., Идентичность: Юность и кризис. М., Прогрес. 1996.
10. Зимбардо Ф., Ляйппе М., Социальное влияние. Изд. «Питер». СПб. 2000.
11. Левин К., «Разрешение социальных конфликтов». «Речь». СПб. 2000.
12. Майерс Д., Социальная психология. М., «ОЛМа пресс». 2000.
13. Надирашвили Д., Воздействие благожелательности с точки зрения закономерности теории установки. «Кавказоведение», 2004, №6.
14. Надирашвили Д., Исследование зависимости влияния эффекта согласия в малом на согласие в большем. «Кавказоведение», 2004, №5, с. 174-182.
15. Надирашвили Ш., «Психология пропаганды», изд. «Мецниереба». Тб., 1978.
16. Роджерс К., Становление человека. М., «Прогресс», 1988.
17. Роджерс К., Клиенто-центрированная терапия. Киев. 1997.
18. Роджерс К., «Свобода учиться». М., «Смысл», 2002.
19. Личность и социальное поведение». Изд. «Питер». СПб. 2001.
20. Фестингер Л., Теория когнитивного диссонанса. «Ювента» СПб. 1999.
21. Фрейд З., Анализ фобии пятилетнего мальчика. Психологические этюды. Минск, «Белорус», 1991, стр. 273-370
22. Фрейд З., Из Жизни детской души. Психологические этюды. Минск, 1991, стр. 269-273
23. Фрейд З., Леонардо-да-Винчи. Воспоминание детства. Психоаналитические этюды. Минск, 1991, стр. 370-422.
24. Allport F.H. (1920). The influence of the group upon association and thought.

- Journal of Exp. Psychology 3. 159-182.
25. Bandura A. (1977). Social Learning-Theory. Englewood Cliffs. NS: Prentice-Hall.
 26. Bem D.J. (1972). Self Perception theory. Advances in Exp. Social Psychology. vol.6, pp. 1-62. New-York.
 27. Cialdini R. B., Vincent J.E., Lewis S.K., Catalan j., Wheeler D. & Darby B.L. (1975). Reciprocal concession procedure for inducing compliance: The-door-in-the-face technique. Journal of Personality and social Psychology, 31, 206-215.
 28. Erikson E., Identity and the life cycle. New-York: Norton 1980.
 29. Festinger L. (1956) When prophecy fails. Minneapolis: University of Minnesota Press.
 30. Zimbardo P.G., and Leippe M.R. (1991) The Psychology of Attitude Change and Social Influence. New York.

ანა გარამიძე

თავი 3

ანტიკონსერვაციული ქვეყნის პრევენცია

ოჯახში

შესავალი

მოზარდების ანტიისოციალური ქცევა საქართველოს საზოგადოების ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური პრობლემაა.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და უზენაესი სასამართლოს 2010 წლის ბოლო სტატისტიკური მონაცემების თანახმად (www.geostat.ge) ქვეყანაში საკმაოდ რთული ვითარებაა შექმნილი არასრულწლოვანთა დანაშაულთან და ადიქტურ ქცევასთან დაკავშირებით:

სტატისტიკური მონაცემები	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
არასრულწლოვანთა მიერ ჩადენილი დანაშაული			600	550	750	1000	650	750	590
არასრულწლოვან მსჯავრდებულთა რაოდენობა	500	500	450	600	500	1000	1000+	1100	800
არასრულწლოვან პატიმართა რაოდენობა	45	75	80	110	100+	330	350	270	250+
არასრულწლოვანი მსჯავრდებულები (დანაშაული: ნარკოტიკების უკანონო დამზადება, წარმოება, შეძენა, შენახვა, გადაზიდვა, გადაგზავნა ან გასაღება)				24	18	0	22	32	23
ფსიქიკური და ქცევითი აშლილობები ბავშვებში ყოველ 1000 შემთხვევაზე	600	1000	1000	1300	1600	1300	1400	1500	
ბავშვთა და მოზარდთა ასაკში დაწყებული ქცევითი და ემოციური დარღვევები (ყველა ასაკი)						~385	400+	425	
ბავშვთა და მოზარდთა ასაკში დაწყებული ქცევითი და ემოციური დარღვევები (20 წლამდე)						130	~105	130	

სტატისტიკური მონაცემები	1988	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004
რეგისტრირებულ ნარკოტიკების მომხმარებელთა საერთო რაოდენობა (ნარკოტიკების მომხმარებლები)	1900	1900	1900	3000+	4000+	6000	9000	12000+	14000
რეგისტრირებულ ნარკოტიკების მომხმარებელთა საერთო რაოდენობა (ნამალდამოკიდებულები)	1000	1000	1000	1800+	2000+	2000+	4000	5900	6000

ჩადენილი მძიმე დანაშაულების სტატისტიკის გათვალისწინებით შეიძლება ითქვას, რომ ანტისოციალური ქცევა სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს (Ruchkin et al., 2001) და ქვეყნის სტაბილურობისა და განვითარების საქმეში დამაბრკოლებლად გვევლინება. შესაბამისად, ანტისოციალური ქცევის ადრეული იდენტიფიცირება და დროული ინტერვენცია (Farrington, 2003) ყველაზე ოპტიმალური საშუალებაა მოზარდების დანაშაულისა და პიროვნული დარღვევების ჩამოყალიბების პრევენციის საქმეში. დასავლეთის ქვეყნებში ფართოდ არის დანერგილი ანტისოციალური ქცევის დროულად გამოვლენა და შესაბამისი პრევენციული მუშაობის განხორციელება, რათა თავიდან იქნეს აცილებული კრიმინალური ქცევის ჩამოყალიბება (Remschmidt & Walter, 2010).

უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ყველაზე დიდი ყურადღება ექცევა პრევენციულ პროგრამებს, რადგან პრობლემის აღმოფხვრაზე მიმართული ძალისხმევა და მატერიალური რესურსები ბევრად უფრო ძვირია და შესაბამისად ნაკლებად გამართლებული (Walker, H., Colvin, G., & Ramsey, E. 1995).

დადგენილია ორი რისკფაქტორი, რომლებიც ხელს უწყობს ანტისოციალური ქცევის ფორმირებას:

1. კონსტიტუციური ფაქტორი, რომელიც მოიცავს გენეტიკურ განწყობას/პიროვნულ თვისებებს და ნეიროენდოკრინულ დარღვევებს (Foley, 2004; Scourfield et al., 2004 in Scott et al., 2010; Rhee and Waldman, 2002; Tuvblad et al., 2005), თავის ტვინში მიმდინარე მორფოლოგიურ/ფუნქციურ ცვლილებებს (Cruesi et al., 2004, Raine and Young, 2006; Yang et., 2008);
2. გარემო ფაქტორები, რომელიც მოიცავს ოჯახს, სკოლას, თემს, საზოგადოებას (Reid, Peterson and Snyder, 2002; Holmes et al, 2001; Loeber & Farrington, 2001). მეტიც, ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორების ურთიერთზემოქმედება განაპირობებს ანტისოციალური ქცევის ჩამო-

ყალიბებას (Holmes et al, 2001). როგორც წესი, ფსიქოსოციალური და ბიოლოგიური ნანამძღვრები, როგორც ანტისოციალური ქცევის გამოწვევი რისკფაქტორები, ერთმანეთს კი არ ავსებს, არამედ ურთიერთზემოქმედებს (Remschmidt & Walter, 2010). ამას გარდა, ეპიდემიოლოგიური კვლევებით დადგენილია, რომ ანტისოციალური ქცევა პრემორბიდში მნიშვნელოვნად კორელირებს სხვადასხვა ფსიქიკურ აშლილობასთან, როგორიცაა: ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის სინდრომი (ADHD), ღრმა დეპრესია და შფოთვითი აშლილობები (Angold et al., 1999; Vermeiren et al., 2002; Chiles et al, 1980, 4, 14, 16, 17 Pliszka et al, 2000, 26, 27). შესაბამისად, ანტისოციალური ქცევის პატერნები ინტენსიური სამეცნიერო კვლევის საგანია ისეთ დისციპლინებში, როგორიცაა ფსიქოლოგია, ნეირომეცნიერება, ბიოლოგია, სოციოლოგია, ფსიქიატრია, კრიმინოლოგია, განათლება.

ფსიქოლოგიის დასავლურმა სამეცნიერო სკოლამ ანტისოციალური ქცევის შესწავლაში უზარმაზარი წვლილი შეიტანა. ამის საპირისპიროდ, 90-იან წლებამდე საბჭოთა კავშირში ამ მიმართულების ფსიქოლოგიური კვლევები ყოველწლიურად იზოკებოდა. საბჭოთა იდეოლოგია დევიაციურ ქცევას საზოგადოების ევოლუციის ბუნებრივ შედეგად მიიჩნევდა და პათოლოგიად არ აღიარებდა. შესაბამისად, საბჭოთა სისტემა უარყოფდა არსებული პრობლემის პრევენციას. გამონაკლისს წარმოადგენდა ქართული სოციოლოგია.

ა. გაბიანის კვლევების (Габияни А.А., Гачечиладзе Р. Г., Некоторые вопросы географии преступности: по материалам Грузинской ССР. Тбилиси: ТГУ, 1982) შედეგად მიღებულ მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში არ ჩატარებულა სისტემური კვლევა, რომელიც შეისწავლიდა ფსიქოსოციალური და ბიოლოგიური ფაქტორების როლს მოზარდებისა თუ ზრდასრულების ანტისოციალური ქცევის ჩამოყალიბებაში.

აღფრედ ადლერის ინდივიდუალური ფსიქოლოგია (1878-1937) ანტისოციალური ქცევის გამოვლენის მრავალი ფორმის ფსიქოლოგიური მიზეზების გაგებაში გვცხმარება. ადლერი ინდივიდუალური განვითარების ძირითად განმსაზღვრელად მთავარ ცხოვრებისეულ მიზანს მიიჩნევს. კერძოდ, ეს არის ინდივიდის კონკრეტული მიზანი, რომელიც სხვებზე უპირატესობის მოპოვებას გულისხმობს. ინდივიდის ცხოვრებისეული მიზანი მრავალი შინაარსის მატარებელია: ლტოლვა ძალაუფლებისკენ, სილამაზისკენ, სიმდიდრისკენ, პოპულარულობისკენ, განათლებისკენ და სხვ. უპირატესობის მიღწევის მიზანი, როგორც რეაქცია არასრულფასოვნების განცდაზე, სიცოცხლის პირველივე წლებში ყალიბდება. ადლერის აზრით, არასრულფასოვნების განცდა პირველად 4-5 წლის ასაკში იჩენს თავს. მას ორი ძირითადი ფაქტორი აძლიერებს. პირველ რიგში, ეს არის თანდაყოლილი ფიზიკური თავისებურებები (ჯანმრ-

თელობის სისუსტე, ფიზიკური ნაკლი, ზედმეტად მომცრო სიმაღლე და ა. შ.), მეორე ფაქტორი კი ოჯახური ურთიერთობებია (ნაქეზება, გულგრილი დამოკიდებულება ბავშვისადმი, ზედმეტი მზრუნველობა). არასრულფასოვნების განცდა უკუპროპორციულია იმისა, როგორ უმკლავდება ბავშვი საჭიროებებსა და მოთხოვნებს [3].

უპირატესობის მოპოვების მიზანი პარმონიულად ერგება სხვა ადამიანებთან შეჯიბრის ცნებას. ცნობილია, რომ ინდივიდისთვის დამახასიათებელია შინაგანი კონფლიქტი არასრულფასოვნების განცდასა და მისგან დეტერმინირებული საკუთარი სრულყოფილების, უპირატესობის, თავის რწმენის სურვილს შორის. არასრულფასოვნების დაძლევის ორი ძირითადი გზა არსებობს: კომპენსაცია და ე. წ. „ნაკლის ზეკომპენსაცია“.

ადამიანები არასრულფასოვნების განცდის დასაძლევად სხვადასხვა მეთოდს მიმართავენ. ერთნი სხვების ჩაგვრას ცდილობენ და ძალადობენ, მეორენი კი სოციალურად, ასე ვთქვათ, „ლეგალური“ გზებით (წარმატება, ძალაუფლება, ჯგუფებში ერთიანობა, ლიდერობა და ა. შ.) ცდილობენ შინაგანი კონფლიქტის დაძლევას.

კომპენსატორული მექანიზმების არასწორად ამოქმედების შემთხვევაში არასრულფასოვნება განსაკუთრებით მტკივნეულად განიცდება და „არასრულფასოვნების კომპლექსად“ ყალიბდება. მოცემული მექანიზმის არსი აღწერმა ე. წ. „ანომალიურ და ნორმალურ“ პროცესებზე განაზოგადა.

არასრულფასოვნების კომპლექსი სერიოზული პრობლემების მიზეზიც არის და პიროვნული განვითარების შინაგანი სტიმულიც. ადღერის მიხედვით, როცა ანომალიასთან გვაქვს საქმე, ცხოვრებისეული უპირატესობის მიღწევის იდეა პიროვნული განვითარების შემაფერხებელ ქცევაშია გამოხატული. ამ შემთხვევაში ადამიანი საზოგადოებაში ხედავს მტრულ ძალას, არ უნდა და არ შეუძლია სხვებთან თანამშრომლობა. ეს დაპირისპირება ელინდება, როგორც ჰიპერტროფიული პროტესტი საზოგადოების ნებისმიერ მოთხოვნაზე: სხვების დაფასება, სიმართლის თქმა, სწავლა და მუშაობა, სხვისი სიმართლის აღიარება, მაღლიერება სხვა ადამიანების მიმართ... უპირატესობის იდეა სხვების დამცირების, მათი დისკრედიტაციის სურვილს იწვევს. შედეგად პიროვნების უარყოფითი თვისებები – მოუთმენლობა, შურიანობა, ეჭვიანობა – მდგრადი ხდება, ისინი როგორც ქცევის, ისე მთლიანად ადამიანის ცხოვრების გზის განმსაზღვრელად გვევლინება.

ფსიქოლოგიური თეორიის წანამძვრები

ბიჰევიორიზმი (ქცევაზე ორიენტირებული ფსიქოლოგიის მიმართულება), როგორც დამოუკიდებელი მიმართულება, XX საუკუნის დასაწყისში ჩამო-

ყალიბდა. ის უკავშირდება ისეთ სახელებს, როგორებიცაა ე. თორნდაიკი, ჯ. უოტსონი, ბ. სკინერი.

ქცევის ფსიქოლოგიის ძირითადი პრინციპები შემდეგი პოსტულატებით შეიძლება გამოიხატოს:

1. ფსიქოლოგიის მიზანია ადამიანის ქცევის წინასწარმეტყველება და მისი მართვა.
2. ნებისმიერი ქცევის მიზანია ადაპტაცია გარემოსთან.
3. ქცევა გარემოსა და პიროვნების ურთიერთქმედების პროცესია, გაშუალებული შინაგანი აქტივობითა და ინდივიდუალური თავისებურებებით, რაც ძირითადად ქცევაშია გამოხატული (თავდაპირველად „ქცევის“ ცნებაში მხოლოდ მოტორული, ემოციური, ვეგეტატიური, ვერბალური გამოვლინებები იგულისხმებოდა).
4. ეს არის პროცესი, რომელიც სქემის მიხედვით რეალიზდება: სტიმული – შუალედური ცვლადები – რეაქცია. შუალედურ ცვლადში იგულისხმება ყველაფერი ის, რაც შეიძლება რეაქციას იყოს ამოფარებული. მაგალითად: ემოციური პროცესები (განსაკუთრებით – შფოთვა), მოცემული ქცევის ფორმის მოტივაცია (აღზნების ფაქტორები), კოგნიტიური პროცესები (აღქმის თავისებურებები), თვითრეგულაციის პროცესები.
5. ქცევა უპირობო რეფლექსებისა და ინსტინქტები საფუძველზე ყალიბდება (მემკვიდრეობითი, ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, შაბლონური რეაქციები).
6. ადამიანის ქცევის ჩამოყალიბების ძირითად მექანიზმად დასწავლა მიიჩნევა. დასწავლა განსაზღვრულ სიტუაციაში აღმოცენებული, საპასუხო რეაქციაზე აგებული, გარკვეული ტიპის ქცევის შეძენისა (შემეცნების) და შენახვის პროცესია. გამონაკლისია ისეთი შემთხვევა, როდესაც აქტივობის შეცვლა თანდაყოლილ რეფლექსებთან, მონიჭულობასთან ან დროებით მდგომარეობებთან (დაღლილობა, ნარკოტიკის ზემოქმედების ქვეშ ყოფნა) არის დაკავშირებული.

ბიპვეიორისტული თეორია ყოვლისმომცველი თეორიაა, რომელიც კანონზომიერი ექსპერიმენტის ან პიროვნული ქცევის პრინციპების საფუძველზე აღინერება [12].

ი. პ. პავლოვის მიერ ჩამოყალიბებული კლასიკური განპირობებულობა (1849-1936) ქცევის ფსიქოლოგიის პირველ კანონად იქცა და შემდგომში ქცევის კანონზომიერებების შესწავლაზე უდიდესი გავლენა იქონია.

ქცევის ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ ფუძემდებლად ჯ. უოტსონი მიიჩნევა (1878-1958), რომელმაც ქცევის ფსიქოლოგიის პრინციპები ჩამოაყალიბა, მათ შორის განპირობებულობის კანონებიც. ჯ. უოტსონის თეორიის თანახმად,

ადამიანი და ცხოველი გარემოში თანდაყოლილი მიმართებებით და არაერთი ჩვევის მეშვეობით ადაპტირდება.

ჯ. უოტსონის მიხედვით, სტიმულის თანამდევნი ემოციური რეაქციის მხოლოდ სამი ტიპი არსებობს – შიში (მაგალითად, ბავშვის თანდაყოლილი შიში ძალიან მაღალ ხმაზე), ბრაზი და სიყვარული. ბ. ფ. სკინერმა (1904-1990) განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა ქცევის ფსიქოლოგიის განვითარებაში. მისი აღმოჩენის თანახმად, ქცევაზე მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს მისივე შედეგები [12]. ამასთან დაკავშირებით, ბ. სკინერმა *ოპერანტული განპირობების მექანიზმი* შემოგვთავაზა. ოპერანტული ქცევისას ადაპტაცია ხდება არა ქცევის სტიმულის საპასუხო ფორმის, არამედ ადამიანის პირადი აქტივობის ფარგლებში. მნიშვნელოვანია, რომ ქცევის ფორმირებასა და შენარჩუნებაში დიდ როლს თამაშობს გარემო, თუმცა თვით ქცევაც რეაგირებს გარემოზე. ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთქმედების ნებისმიერი ადეკვატური აღწერა უნდა მოიცავდეს სამ ფაქტორს: ა) სიტუაციას, რომელშიც ვლინდება მოცემული რეაქცია; ბ) თვით პასუხს; გ) ქცევის განმამტკიცებელ შედეგებს. ამ სამი ელემენტის ურთიერთკავშირი ქცევის განმტკიცების საფუძველია.

რეაქციის აღმოცენების ალბათობა იზრდება როგორც პოზიტიური, ისე ნეგატიური განმტკიცების დროს. *პოზიტიური განმტკიცება* რაიმე სარგებლის მიღებას გულისხმობს (მაგალითად, შექებას, ჯილდოს), ნეგატიური განმტკიცება კი – მოცემულ სიტუაციაში რაიმე უსიამოვნოს აღმოფხვრას (მაგალითად, დასჯის თავიდან აცილებას). თავის მხრივ, ანტისოციალურ ქცევას, მაგალითად ალკოჰოლის მოხმარებას, ორგანიზმის განმტკიცება მოჰყვება: როგორც სიამოვნების მიღების (სითბოს შეგრძნება, სიამოვნება გემრიელი საჭმლის მიღებისგან, ენერგიის მოზღვაება, მეგობრების ყურადღება, საზიგო ატმოსფერო), ისე პრობლემებისგან გაქცევის ფორმით (დაძაბულობის მოხსნა, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობის გრძნობის შემცირება, საზრუნავისა და პასუხისმგებლობის თავიდან არიდება).

საერთო ჯამში, ქცევის განმეორების ალბათობა იზრდება მაშინ, როდესაც გვაქვს:

- უსიამოვნების არიდება;
- ყურადღების მიპყრობა;
- აფექტი;
- ღიმილი ან ნებისმიერი კეთილშობილური ყესტის არავერბალური გამოხატულება;
- საყვარელ საჭმელში ჩართვის შესაძლებლობა;
- ძალაუფლების მოპოვება;
- სიამოვნება – უნივერსალური ჯილდო (ტკბილეული, საკვები, სექსი და ა. შ.).

დასწავლის თეორიასთან მჭიდრო კავშირშია კოგნიტიური მიმართულება. აარონ ბეკის კოგნიტიური მოდელისა და ალბერტ ელისის რაციონალურ-ემოციური თეორიის თანახმად, ანტისოციალური ქცევის საფუძველია დეზადატური სააზროვნო სქემები. არაადეკვატური კოგნიციები არაადეკვატურ გრძნობებსა და მოქმედებებს იწვევს. ადამიანების ქცევა იმის მიხედვით განისაზღვრება, როგორ და რით ხსნიან თავად ისინი სტრესულ სიტუაციებს. მაგალითად, დეპრესიისას „ჩვეული“ დარდი ტოტალური დანაკარგისა და მარცხის გლობალურ განცდად გადაიქცევა. ამ შემთხვევაში ქცევაში იკვეთება საკუთარი თავის მიმართ არაადატური რეაქციები, აქტივობაზე უარის თქმის ტენდენცია. სხვა სიტუაცია შეიძლება საკმაოდ მწვავედ იყოს აღქმული, რადგან თავის მხრივ შეიძლება იწვევდეს შფოთვისა და ბრაზს, შემდეგ კი – აგრესიას და გაქცევას. შესაბამისად, ინფორმაციის არაადეკვატური გადამუშავება და ცხოვრებისეული სიტუაციებისთვის დამახასიათებელი სტრუქტურირებული უილბლობა შეიძლება ქცევის აშლილობის დამოუკიდებელი მიზეზის სახით გამოვლინდეს [12].

პიროვნების ანტისოციალური ქცევა შეიძლება ისეთ ინდივიდუალურ თავისებურებასთან იყოს დაკავშირებული, როგორიცაა სტრესგამძლეობა. დღეს კოგნიტიურ-ბიპევიორისტული მიდგომის ფარგლებში აქტიურად შესწავლება ადამიანის ქცევა ექსტრემალურ ან სტრესულ სიტუაციებში [6]. ამასთან დაკავშირებით, შესწავლის საგანია კოპინგ-ქცევა. აქ მოიაზრება ადაპტაციის ის შუალედური პროცესი, რომელიც სტრესულ მოვლენას მოჰყვება. ტერმინი პირველად 1962 წელს გამოიყენა ლ. მერფიმ ბავშვების მიერ იმ სიძნელეების გადალახვის მეთოდების კვლევისას, რომლებიც ასაკობრივ კრიზისთან იყო დაკავშირებული. დღეს კოპინგი სოციალური ადაპტაციის მნიშვნელოვან პროცესად მიიჩნევა. ადაპტაცია სამი კომპონენტისგან შედგება: 1) ორგანიზმის რესურსი და უნარი, ადეკვატური რეაგირება მოახდინოს გარე ზემოქმედებებზე; 2) მოტივაცია – გარემოს პირობებთან შეგუების სურვილი; 3) ფსიქიკური წონასწორობის შენარჩუნების შესაძლებლობა. კოპინგ-ქცევა გაგებულია, როგორც სტრესული სიტუაციების გადალახვის ცნობიერი სტრატეგია (თანაარსებული ქვეცნობიერ ფსიქოლოგიურ დაცვის მექანიზმებთან).

ანტისოციალური ქცევის შემთხვევაში ინდივიდი, როგორც წესი, კოპინგ-ქცევის ცუდად ადაპტირებულ მოდელს მიმართავს. ნაკლებად შედეგიან კოგნიტიურ სტრატეგიებად მიიჩნევა ქცევის პასიური ფორმები: შეგუება, მორჩილება, თვითდადანაშაულება, აგრესიულობა – ქცევის ტიპები, რომლებიც ხასიათდება სასოწარკვეთილი ემოციური მდგომარეობით, უიმედობით, შეგუებით, სიბოროტის განცდით და სხვებისა და საკუთარი თავის დადანაშაულებით, დაბნეულობით, დისიმილაციით, იგნორირებით და ა. შ. ქცევის ამ მოდელეების თანმდევია სირთულეების დაძლევის უარყოფა და დაბალი თვითშეფასება. ქცევის ნაკლებად შედეგიან სტრატეგიად მიიჩნევა აქტიური გაქცევა, გან-

დგომა – ქცევა, რომელსაც თან სდევს ნაგარაუდები პასიურობა, იზოლაცია, პრობლემების გადაჭრაზე მიმართული ქცევის თავიდან აცილება.

განხილული ანტისოციალური ქცევის ფსიქოლოგიური ფაქტორებისა და მექანიზმების დაკონკრეტებით შესაძლებელი ხდება ფსიქოლოგიური კომპონენტების სისტემატიზაცია.

ანტისოციალური ქცევა ხასიათდება:

სულიერი პრობლემებით – ცხოვრების საზრისის არარსებობა ან დაკარგვა, ჩამოუყალიბებელი ზნეობრივი ღირებულებების (სინდისის, პასუხისმგებლობის, პატიოსნების) დეფიციტი, შინაგანი სიცარიელე, თვითრეალიზაციის ბლოკირება;

პიროვნების ღირებულებათა და მოტივაციური სისტემების დეფორმაციით – დევიაციური ღირებულებები, სიტუაციურ-ეგოცენტრული ორიენტაცია, მოთხოვნილებების ფრუსტრაცია, შინაგანი კონფლიქტები, სუსტი დაცვითი მექანიზმების სისტემა;

ემოციური პრობლემებით – შფოთვა, დეპრესია, ნეგატიური ემოციები, ემოციების გაგებისა და გამოხატვის სირთულეები;

თვითრეგულაციის პრობლემებით – არაადეკვატური თვითშეფასება, გადამეტებული ან არასაკმარისი თვითკონტროლი, დაბალი რეფლექსია, სტრესის დაძლევის არაპროდუქტიული მექანიზმები, დაბალი ადაპტური შესაძლებლობები, პიროვნული პოზიტიური რესურსების დეფიციტი;

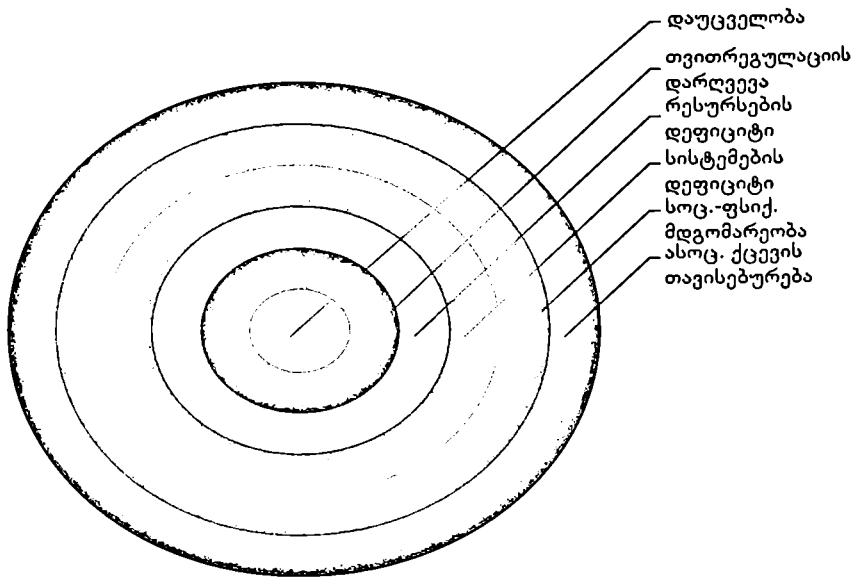
კოგნიტიური პრობლემებით – დისფუნქციური აზრები, სტერეოტიპული აზროვნება, შეზღუდული ცოდნა, მითები, ცრურწმენები, არაადეკვატური ადაპტაცია;

ნეგატიური ცხოვრებისეული გამოცდილება – უარყოფითი ჩვევები და ოჯახის წეს-ჩვეულებები, დევიაციური გამოცდილება, რიგადული ქცევის სტერეოტიპები, ფსიქიკური ტრავმები, ძალადობის გამოცდილება.

ანტისოციალური ქცევა ზემოთ ჩამოთვლილთაგან რამდენიმე ფსიქოლოგიური პრობლემის წინაშე გვაყენებს.

ბოლომდე გაურკვეველია, როდის და რატომ იჩენს თავს განხილული თავისებურებანი. უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოლოგიური სირთულეები ამა თუ იმ რაოდენობრივი და თვისებრივი მოცემულობით ყველა ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი (მაგ., საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა), მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამო (მაგ., პიროვნული საზრისის სისტემები) ერთ შემთხვევაში პირადი პრობლემები ადამიანის პოზიტიური აქტიურობის მასტიმულირებელი ხდება (ხელოვნება, ხალხის სამსახურში ყოფნა, მიღწევები), მეორე შემთხვევაში კი – ანტისოციალური ქცევის მაპროვოცირებელი. ზოგადად, კლინიკურად და ექსპერიმენტულად დაგროვილი მონაცემების მიხედვით, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არ არსებობს სწორხაზოვანი მიმართება დევიაციურ ქცე-

ვებსა და რაიმე კონკრეტულ ფაქტორსა თუ მექანიზმს შორის. ჩვეულებრივ, პიროვნების ანტისოციალური ქცევა სოციალური ქცევის რთულ ფორმას წარმოადგენს, რომელიც ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორების სისტემა-თაა დეტერმინირებული – პირობებით და ფსიქოლოგიური მიზეზებით. ანტი-სოციალური ქცევის ეს ფაქტორები შეიძლება სქემის სახით წარმოვიდგინოთ. მოცემული სქემა საშუალებას იძლევა, დროულად განვსაზღვროთ პიროვნე-ბის ის სისუსტეები, რაც, ერთი მხრივ, შეიძლება პრობლემური ქცევის მიზე-ზად, ხოლო მეორე მხრივ, ქცევის განმტკიცების წინაპირობად იქცეს.

ანტისოციალური ქცევის ანალიზის სქემა

1. ინდივიდუალურ-ტიპოლოგიური დაუცველობა:

- სენსიტიურობა (მაღალი მგრძნობელობა ნებისმიერ გარე ფაქტორზე);
- ემოციურობა (განცდების სიმწვავე) და ემოციური ლაბილურობა (გან-წყობის მკვეთრი ვარდნა);
- განწყობის ფონი;
- იმპულსურობა (სწრაფი, გაუაზრებელი, არაკონტროლირებადი რეაქ-ცია);

- სუსტი ადაპტაციის უნარი (სიტუაციური გამოწვევის საპასუხოდ საკუთარი ქცევის სწრაფად და ეფექტურად შეცვლის უუნარობა);
- მდგრადი ქცევითი სტერეოტიპების სწრაფი ფორმირების საფრთხე (ჩვევები ან ძალიან მდგრადია, ან ზედმეტად სწრაფად იცვლება);
- რიგიდულობა;
- სომატიზაციის საფრთხე (ორგანიზმის რეაგირება არასასიამოვნო ფაქტორებზე, ფიზიკური დაძაბულობა, ალერგია, სომატური დაავადებები).

მოცემული თავისებურებები შეიძლება თანდაყოლილად მივიჩნიოთ, რაც მთელი სიცოცხლის მანძილზე ნარჩუნდება. იმ შემთხვევაში, თუ ერთ ადამიანს რამდენიმე მსგავსი თავისებურება ახასიათებს, მაშინ ქცევის ტიპოლოგიურ საფრთხეებზეა ლაპარაკი, რასაც წინ უძღვის გენეტიკური და ფიზიოლოგიური ფაქტორი. მათი ანალიზი დამატებითი დიაგნოსტიკური სპეციალური მეთოდების შერჩევას მოითხოვს.

II. პიროვნების თვითრეგულაციის დარღვევა:

- ნეგატიური ემოციური ფონისა (შფოთვა, უძლურება, სასონარკვეთა, ტკივილი, დანაშაული, აგრესია, დეპრესია) და შინაგანი კონფლიქტების სიჭარბე;
- ალექსითიმია;
- ასერტული ქცევის დეფიციტი (საკუთარი გრძნობების ღიად გამოხატვის უუნარობა; საკუთარი ინტერესების დაცვის უუნარობა);
- სტრესთან გამკლავების არაეფექტური მეთოდები (ნასვლა, იზოლაცია, უარყოფა, პროექცია);
- მიზნების დეფიციტი (მიზნის დასახვის, დაგეგმვის, გეგმის ჯიუტად რეალიზების უუნარობა);
- ცრუ იდენტურობა და დაბალი თვითშეფასება;
- დევიაციური ღირებულებები;
- ცხოვრების საზრისის არქონა ან დაკარგვა.

ჩამოთვლილი თვითრეგულაციის თავისებურებები ცხოვრების განმავლობაში ყალიბდება. რამდენიმე პრობლემის კომბინაცია ანტისოციალური ქცევის ფსიქოლოგიურ რისკს ავლენს.

III. პიროვნული რესურსების დეფიციტი:

- სულიერება;
- ჯანმრთელობა და ჯანსაღი ცხოვრების წესის ღირებულებები;
- გარეგნული მომხიბვლელობა;
- კომუნიკაბელურობა, თანამშრომლობის უნარი;
- აქტიურობა;
- ინტელექტი, ზოგადი უნარები;

- მიზანმიმართულობა და ამბიციურობა;
- ზნეობრივი ღირებულებები (სინდისი, პასუხისმგებლობა, მოვალეობის გრძნობა, თანაგრძნობა, რწმენა);
- შემოქმედებითობა, ჰობი;
- პროფესიონალური კვალიფიკაცია, საქმე (სამუშაო, სწავლა);
- მიზანდასახულობა;
- სიყვარული, მეგობრობა, მნიშვნელოვანი პირადი ურთიერთობები;
- ცხოვრებისეული გამოცდილება.

კონკრეტულ პიროვნებაში ჩამოთვლილი რესურსების არსებობა პიროვნული ან ცხოვრებისეული პრობლემების კომპენსირების რეალურ შესაძლებლობას იძლევა, რაც ანტისოციალური ქცევის მიმართ ტოლერანტობას უზრუნველყოფს. მათი არარსებობა ან სუსტი გამოხატულება შინაგანი რესურსების დეფიციტსა და ბრძოლისუუნარობას გულისხმობს.

IV. სოციალურად დამხმარე სისტემების დეფიციტი:

- ბიოლოგიური ოჯახის არარსებობა;
- არასრული ოჯახი;
- დამოკიდებული ოჯახი;
- დევიაციური ოჯახი;
- ოჯახის დაბალი სოციალური სტატუსი;
- ოჯახური კრიზისი (გაყრა, ფინანსური კრიზისი, გადასახლება; ოჯახის წევრის გარდაცვალება, ოჯახის წევრის სერიოზული დაავადება);
- სოციალური იზოლაცია;
- თანატოლების მხარდაჭერის არარსებობა;
- დაბალი სოციალური სტატუსი ოფიციალურ სოციალურ ჯგუფში (სამუშაო კოლექტივი, სასწავლო ჯგუფი);
- ახლო მეგობრების დეფიციტი;
- სქესობრივი ცხოვრების პრობლემები;
- უმუშევრობა;
- ე. წ. „რთული“ ქცევის (მათ შორის ანტისოციალური ქცევის მქონე) მეგობრები.

V. სოციალურ-ფსიქოლოგიური მდგომარეობა

- სოციალურ-ფსიქოლოგიური დეზადაპტაციის მდგომარეობა; ფრუსტრაციის მდგომარეობა სიცოცხლისთვის მნიშვნელოვანი მოთხოვნილებების მიმართ;
- ურთიერთობა თანატოლებთან (სკოლაში, დისკოთეკაზე...);
- პროვოკაცია და ზეწოლა სხვების მხრიდან.

VI. ანტისოციალური ქცევის თავისებურებები

- სიტუაცია, როცა პირველად გამოვლინდა ანტისოციალური ქცევა;

- სიტუაციები, როცა ანტისოციალური ქცევა ანმყოში ვლინდება;
- ქცევის გამოხატულების ფორმა, სიხშირე, გარემოება, ინდივიდუალური რიტმი;
- გარშემომყოფების რეაქცია.

ანტისოციალური ქცევის ზოგადი მახასიათებლები

- ანტისოციალური ქცევის ფორმა და გამოვლენის ხარისხი;
- სოციალური დეზადაპტაციის დონე;
- პიროვნების დამოკიდებულება ანტისოციალური ქცევის მიმართ;
- ხელშემწყობი გარემო ფაქტორები (გამაძლიერებელი სტიმულები);
- ხელშემწყობი შინაგანი ფაქტორები (ინდივიდუალურ-პიროვნული დეტერმინანტები და ფსიქოლოგიური სარგებელი);
- ინჰიბიტორები (არსებითი პირობები);
- პიროვნული რესურსები;
- დაძლევის პირობითი გზები.

სოციალურ-ფსიქოლოგიური დახმარების ფორმები და მეთოდები

მოზარდების სოციალიზაციასა და მათ ოჯახურ პირობებს შორის კავშირის კვლევისას ა. ბანდურა და რ. უოლტერსი აღნიშნავენ, რომ ოჯახმა უნდა შექმნას მინიმალური პირობები ეფექტური სოციალიზაციისთვის [1, გვ. 35]. პირველ მნიშვნელოვან პირობად მოტივაციის სტიმულირება გვევლინება, რომლის საშუალებითაც ბავშვს უჩნდება ინტერესის, ყურადღებისა და გარშემომყოფების მიმდებლობის სურვილი.

მეორე აუცილებელ წინაპირობას მკვლევრები „სოციალიზაციის ზეწოლას“ უწოდებენ, რომელიც თანმიმდევრული მოთხოვნებისა და შეზღუდვების ფორმითაა მოცემული (იმის გათვალისწინებით, როგორ განსაზღვრავენ მშობლები სოციალურ ნორმებს). შესაბამისად, „ანტისოციალური აგრესიის თეორიის“ თანახმად, ბავშვის აგრესიული ქცევა პირველ რიგში გამომწვეულია „ფაქიზი“ მოვლისა და ერთ-ერთ ან ორივე მშობელთან კომუნიკაციის დეფიციტით. ურთიერთობის ფრუსტრაცია ბავშვობაში მუდმივი აგრესიული განცდის გამომწვევია, რადგან ეს უკანასკნელი ე. წ. „მნიშვნელოვანი უფროსების“ იმიტაციის ფონზე ვითარდება. მშობლებთან ურთიერთობისას ჩამოყალიბებული ქცევის მოდელები შემდგომში სხვა ადამიანებთან (თანაკლასელებთან, მასწავლებლებთან, მეუღლესთან) ურთიერთობებშიც ვლინდება. მკვლევართა აზრით [2], დასაშვებია, რომ აგრესიული მუხტის გამოვლინება გაქრეს კონკრეტულ პირებთან მიმართებაში, მაგრამ ამ შემთხვევაში აგრესიამ შეიძლება მიმართულება შეიცვალოს ახალი ე. წ. „უფრო უსაფრთხო“ (მიღწევადი) ობიექტისკენ.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ განხილულ ექსპერიმენტებში [3] ძირითადად ბიჭები მონაწილეობდნენ. მკვლევრების უმრავლესობა ძირითადად სხვადასხვა სქესის ბავშვებზე აღნიშნავს იმ განსხვავებულ გავლენებს, რომლებიც ოჯახში ცუდი მოპყრობის შედეგად მკვიდრდება. ბევრი ავტორის მიხედვით, გოგონები, რომელთა მიმართ ბავშვობაში სისასტიკეს იჩენდნენ, უფრო მეტად მაზოხისტური პატერნის განვითარების ტენდენციით ხასიათდებიან, ბიჭები კი იდენტურ ვითარებაში აგრესორთან იდენტიფიცირდებიან და მეტი ალბათობით უყალიბდებათ საღისტური ტენდენციები [7]. პიპოთეზას, რომლის თანახმადაც, აგრესიული ქცევის წარმოშობაში ძირითად როლს ოჯახი ასრულებს, ადასტურებს კიდევ ერთი ცნობილი გარემოება: გაშვილებული ბავშვებისგან განსხვავებით, ბავშვთა დანესებულებებში აღზრდილ ახალგაზრდებშიც დომინირებს აგრესიული ტენდენცია. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მშობლების მზურნელობამოკლებული ყველა ბავშვი არ ხდება აგრესიული. ოჯახური პრობლემების სხვა მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ჩაკეტილობა, ძლიერი მიჯაჭვულობა, გადაჭარბებული მორჩილება ან შფოთვის მაღალი დონე (შედეგი დამოკიდებულია ოჯახურ გარემოზე, ბავშვის ასაკზე, მის კონსტიტუციურ თავისებურებებსა და სხვა გარემოებებზე).

ანტისოციალური ქცევის პრევენციის მეთოდები

ანტისოციალური ქცევის პრევენცია გულისხმობს ზოგადი და სპეციალური აქტივობების სისტემის შექმნას სოციალური ორგანიზაციების სხვადასხვა დონეზე: ეროვნული, იურიდიული, საზოგადოებრივი, ეკონომიკური, სამედიცინო-სანიტარული, პედაგოგიური, სოციალურ-ფსიქოლოგიური. წარმატებული პრევენციული მუშაობის პირობად მისი კომპლექსურობა, თანმიმდევრულობა, დიფერენციაცია, დროულობა მიიჩნევა. უკანასკნელი პირობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია აქტიურად ცვალებად ინდივიდებთან, მაგალითად მოზარდებთან, მუშაობის პროცესში.

1. პირველი ფორმა – სოციალური გარემოს ორგანიზაცია. მას საფუძვლად უდევს ცნება გარემოს გავლენის შესახებ, რომელიც დევიაციის ჩამოყალიბების მადეტერმინებელია. სოციალურ ფაქტორებზე ზემოქმედებით შესაძლებელია პიროვნების არასასურველი ქცევის თავიდან აცილება. გავლენა შეიძლება მიმართული იყოს მთელ საზოგადოებაზე, მაგალითად, ანტისოციალურ ქცევასთან დაკავშირებით საერთო ნეგატიური აზრის არსებობის შემთხვევაში. სამიზნე ჯგუფად შეიძლება მივიჩნიოთ ოჯახი, სოციალური ჯგუფი (სკოლა, კლასი) ან კონკრეტული პიროვნება.

მოცემული მოდელის ფარგლებში მოზარდებში ანტისოციალური ქცევის პროფილაქტიკა, პირველ რიგში, მოიცავს ჯანსაღი და შეგნებული ცხოვრე-

ბის ორგანიზების რეკლამას. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექცევა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით გატარებულ პრევენციულ პოლიტიკას: სპეციალურ პროგრამებს, სპეციალურად შერჩეულ კინოფილმებს, სარეკლამო რგოლებს და ა. შ. ახალგაზრდულ სუბკულტურასთან მუშაობა შეიძლება ორგანიზებული იყოს მოძრაობის ფორმით, მაგ., სახელწოდებით „ახალგაზრდობა ნარკოტიკების წინააღმდეგ“, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებენ პოპულარული ადამიანები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ ადგილებში მუშაობა, სადაც ახალგაზრდები ერთობიან და ურთიერთობენ. აღნიშნულ სამიზნე ჯგუფთან მუშაობა შეიძლება ორგანიზებული იყოს ქუჩაშიც, ამიტომ ზოგიერთ ქვეყანაში ამზადებენ მოზარდ-ლიდერებს, რომლებიც შესაბამის სამუშაოებს უძღვებიან (Center on Crime, Communities, & Culture. (1997). *Education as crime prevention: Providing education to prisoners. Research Brief (2).* New York: Occasional Paper Series).

ამ მიდგომის ფარგლებში ასევე მიზანშეწონილია ისეთი განსაკუთრებული პირობების შექმნა, რომლებიც არასასურველი ქცევის წინააღმდეგ იქნება მიმართული. მოდელის ძირითად ნაკლად სოციალურ ფაქტორებსა და ანტისოციალურ ქცევას შორის პირდაპირი კავშირის ანარსებობა მიიჩნევა. ზოგადად, მოცემული მიდგომა აღიარებულია სხვადასხვა ექსპერტების მიერ (EFFECTS OF THE FIRST STEP TO SUCCESS PROGRAM Jeffrey R. Sprague, University of Oregon Institute on Violence and Destructive Behavior, Eugene, Oregon, *Persistently Safe Schools 2005: The National Conference of the HAMILTON FISH INSTITUTE ON SCHOOL AND COMMUNITY VIOLENCE*).

II. ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის მეორე ფორმა – ინფორმირება.

ეს ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის ჩვენთვის უფრო ჩვეული მიდგომაა, რომელიც ლექციების, საუბრების, სპეციალური ლიტერატურის ან ვიდეო- და ტელეფილმების გავრცელების ფორმით ხორციელდება. მიდგომის არსია კონსტრუქციული გადაწყვეტილებების მიღების უნარის განვითარების მიზნით პიროვნების კოგნიტიურ პროცესებზე გავლენა. ამისთვის ხშირად გამოიყენება სტატისტიკური მონაცემებით განმტკიცებული ინფორმაცია, მაგალითად, ნარკოტიკების დამლუპველი გავლენის შესახებ ფიზიკურ და ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე. ხშირად ინფორმაცია შემამოფრთხილებელია, ზოგჯერ კი ის უდროოდ ვრცელდება: ძალიან გვიან ან ძალიან ადრე. მაგალითად, მოზარდებთან მუშაობის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ საუბრები ნარკომანიაზე 14 წლამდე უნდა ტარდებოდეს. საუბრების დროს დეტალურად არ უნდა აღინეროს ნარკოტიკი და მისი მოხმარების შედეგად გამოწვეული განცდები. აქტიური პიროვნული პოზიციის გამომუშავების მიზნით გონივრული იქნებოდა ასეთი ტიპის აქტივობის განხორციელება დევიაციური ქცევის შედეგებისა და მისგან თავშეკავების მექანიზმების განხილვის ფორმატში.

III. ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის მესამე ფორმა – სოციალურად მნიშვნელოვანი უნარების გამომუშავება აქტიური სოციალური დასწავლით, რაც ჯგუფური ტრენინგების ფორმით ხორციელდება. ასე მაგალითად:

1. *გამძლეობის ტრენინგი ნეგატიური სოციალური გავლენის მიმართ.* ტრენინგის განმავლობაში იცვლება დევიაციური ქცევის დისპოზიციები, ყალიბდება რეკლამის სტრატეგიების ამომცნობი უნარები, ვითარდება „არას“ თქმის უნარი თანატოლის ზენოლის შემთხვევაში, ვრცელდება ინფორმაცია მშობლებისა და სხვა უფროსების შესაძლო ნეგატიური გავლენის შესახებ (მაგალითად, ალკოჰოლის გამოყენების შემთხვევაში) და სხვ.
2. *ასერტულობის ან აფექტურ-ლირებული სწავლების ტრენინგი.* დაფუძნებულია წარმოდგენაზე, რომ დევიაციური ქცევა პირდაპირ კავშირშია ემოციურ პრობლემებთან. პრევენციისთვის მოზარდებს ასწავლიან ემოციების ამოცნობას, მათ გამოხატვას სოციალურად მისაღები ფორმით და სტრესთან შედეგიან გამკლავებას. ჯგუფურ ფსიქოლოგიურ მუშაობაში ჩართვისას ყალიბდება გადაწყვეტილების მიღების უნარებიც, იზრდება თვითშეფასება, სტიმულირდება თვითშეცნობისა და პოზიტიური ღირებულებების განვითარების პროცესები.
3. *ცხოვრებისეული უნარების ტრენინგი (Life skills training).* ცხოვრებისეული უნარების საკითხებში, პირველ რიგში, მოიაზრება კომუნიკაციის უნარი, მეგობრებთან კავშირის შენარჩუნება და ინტერპერსონალური ურთიერთობების დროს კონფლიქტების კონსტრუქციულად გადაწყვეტა. ეს პასუხისმგებლობის, მიზნის დასახვის, საკუთარი პოზიციისა და ინტერესების დაცვის საკითხიცაა. მოზარდებთან მუშაობისას მოცემული მოდელი ერთ-ერთ ყველაზე პერსპექტიულად მიიჩნევა [2].

IV. მეოთხე ფორმა – მოქმედების ორგანიზება დევიაციური ქცევის ალტერნატივად, რაც დაკავშირებულია დევიაციური ქცევის ჩანაცვლებასთან. მაგალითად, ვარაუდობენ, რომ ინდივიდი განწყობის ასამაღლებლად ფსიქოპაქტიურ ნივთიერებებს მანამ იყენებს, სანამ სამაგიეროდ რამე უკეთესს არ მიიღებს. აქტიურობის ალტერნატიულ ფორმებად აღიარებულია: შემეცნება (მოგზაურობა), საკუთარი თავის გამოცდა (მთებში ლაშქრობა, რისკიანი სპორტი), მნიშვნელოვანი ურთიერთობა, სიყვარული, შემოქმედება, საქმიანობა (მათ შორის პროფესიული, რელიგიურ-სულიერი, ქველმოქმედებით).

ეს ფორმა, პრაქტიკულად, ყველა იმ პროგრამაში გამოიყენება, რომელთა ფუნქციაც უკვე ფორმირებული ანტისოციალური ქცევის მქონე პირების დახმარებაა. ოჯახური აღზრდის ნამყვანი პროფილაქტიკური ამოცანაა მდგრადი ინტერესების ადრეული ჩამოყალიბება, სხვისი სიყვარულისა და სხვების

მიერ სიყვარულის ობიექტად ყოფნის, შრომისუნარიანობის ზრდა. მშობლებისათვის მნიშვნელოვანია სხვადასხვა აქტივობის მიმართ ბავშვების მისწრაფებების გათვითცნობიერება და შესაბამისი ხელშეწყობა. თუ მოზარდობის ასაკში პოზიტიური მოთხოვნილებები ჩამოყალიბებული არ არის, პიროვნება უძლურდება ნეგატიური მოთხოვნილებებისა და აქტივობების წინაშე.

V. მეხუთე ფორმა – ჯანსაღი ცხოვრების წესის ორგანიზება. ჯანსაღი ცხოვრების წესი გულისხმობს ჯანმრთელ კვებას, რეგულარულ ფიზიკურ დატვირთვას, შრომისა და დასვენების რეჟიმის კონტროლს, ბუნებასთან ურთიერთობას. ასეთი მეთოდი ეფუძნება ეკოლოგიურ იდეებს და არსებითადაა დამოკიდებული საზოგადოების ცნობიერების განვითარების დონეზე.

VI. მეექვსე ფორმა – პიროვნული რესურსების გააქტიურება. მოზარდობის აქტიური დაკავება სპორტით, მათი შემოქმედებითი თვითგამოხატულება, საკონტაქტო და პიროვნული ზრდის ხელშეწყობა, ჯგუფებში გაერთიანება, არტთერაპია – ყოველივე ეს პიროვნული რესურსების აქტივაციას ახდენს და თავის მხრივ უზრუნველყოფს პიროვნების აქტიურობას, მის ჯანმრთელობასა და გარეგანი ნეგატიური ზემოქმედებისადმი სიმტკიცეს.

VII. მეშვიდე ფორმა – დევიაციური ქცევის ნეგატიური შედეგების მინიმალიზაცია – უკვე ჩამოყალიბებული ანტისოციალური ქცევის შემთხვევაში გამოიყენება. ის ორიენტირებულია რეციდივების ან მათი ნეგატიური შედეგების პროფილაქტიკაზე. მაგ.: ნარკოტიკებზე დამოკიდებულ მოზარდებს შეუძლიათ დროულად მიიღონ სამედიცინო დახმარება, ასევე აუცილებელი ცოდნა ნარკომანიის თანმდევ დაავადებებსა და მათ მკურნალობაზე. მსგავსი მეთოდები შეიძლება გატარდეს ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის მრავალ სფეროში. სამუშაოს ორგანიზების მიხედვით გამოყოფენ ფსიქოპროფილაქტიკის შემდეგ ფორმებს: ინდივიდუალურს, საოჯახოს და ჯგუფურს. ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის წამყვანი მეთოდებია: ინფორმირება, ჯგუფური დისკუსიები, ტრენინგ-სავარჯიშოები, როლური თამაში, ეფექტური სოციალური ქცევის მოდელირება, სხვადასხვა ფსიქოთერაპიული ტექნიკა. ფსიქოთერაპიული მუშაობა შეიძლება გახორციელდეს ტრენინგის, საგანმანათლებლო პროგრამის (მაგალითად, სასკოლო სპეცკურსის), ფსიქოლოგიური კონსულტაციის, კრიზისული დახმარების (ნდობის ტელეფონის) ფორმით.

დევიაციური ქცევის საეციფიკიდან გამომდინარე ფსიქოპროფილაქტიკური მუშაობის შემდეგ პრინციპებს ასახელებენ:

- კომპლექსურობა (ზეგავლენის ორგანიზება ოჯახის, პიროვნებისა და სოციალური გარემოს სხვადასხვა დონეზე);
- მიზნობრიობა (ასაკობრივი, სქესობრივი და სოციალური მახაიათებლების გათვალისწინება);
- მასობრიობა (სამუშაოს პრიორიტეტული ჯგუფური ფორმა);

- ინფორმაციის პოზიტიურობა;
- ნეგატიური შედეგების მინიმალიზაცია;
- მონაწილეების პირადი დაინტერესება და პასუხისმგებლობა;
- პიროვნების მაქსიმალური აქტიურობა;
- მომავლისკენ სწრაფვა (ქცევის შედეგების შეფასება, პოზიტიური მიზნებისა და ღირებულებების აქტუალიზაცია, მომავლის დაგეგმვა დევიაციური ქცევის გარეშე).

პოზიტიური ქცევის ჩამოყალიბების მეთოდები

სოციალურად სასურველი ქცევის ფორმირების ყველაზე გავრცელებული მეთოდია გაძლიერება. მას საფუძვლად უდევს ოპერანტული განპირობების ძირითადი პრინციპი. მნიშვნელოვანია, რომ როგორც პოზიტიური, ისე ნეგატიური განმტკიცება აძლიერებს საპასუხო რეაქციის აღმოცენების ალბათობას. პოზიტიურად განმამტკიცებელი სტიმულები გარკვეულ მატებას გულისხმობს, უარყოფითად განმამტკიცებელი სტიმულები კი – მოცემულ სიტუაციაში რაიმეს კლებას.

პოზიტიური განმტკიცება ქცევის ცვლილების მთავარი მეთოდია.

წარმატების პირობები:

- განმტკიცება ინდივიდუალურად მნიშვნელოვანი უნდა იყოს;
- განმტკიცება სისტემატურად უნდა იცვლებოდეს და სასურველ ქცევას მოჰყვებოდეს;
- კავშირი სასურველ ქცევასა და მის მიმართ გამოყენებულ განმტკიცებას შორის მკაფიოდ უნდა იყოს განსაზღვრული.

განმტკიცება შეიძლება პირდაპირ (რეალური განმამტკიცებელი სტიმულების საშუალებით) ან ირიბად (სიმბოლოებისა და ჟესტების დახმარებით) ხორციელდებოდეს. ამასთანავე, განმტკიცება შეიძლება გაშუალებული იყოს მაშინ, როცა კლიენტები თვალს ადევნებენ მოდელებს – ადამიანებს, რომლებიც სასურველი ქცევისთვის ჯილდოს იღებენ.

ზოგჯერ პოზიტიური განმტკიცება შეუსაბამო ქცევით ჯილდოვდება. მაგალითად, მოზარდმა სუიციდური მცდელობის საპასუხოდ შეიძლება მიიღოს სარგებელი (ჯილდო) – ყურადღება და ოჯახის მზურნელობა.

პოზიტიური განმტკიცების მეთოდი გულისხმობს მის მიზანმიმართულ გამოყენებას ადაპტური ქცევის გაძლიერებისა და მისი არაადეკვატური ფორმების შესუსტებისა და აღმოფხვრისათვის. უწინარეს ყოვლისა, ხდება განმამტკიცებელი სტიმულების იდენტიფიცირება. ამისათვის აუცილებელია, განისაზღვროს, რა გვევლინება განმამტკიცებელ სტიმულად კონკრეტული ადამიანისთვის. ასევე, შეიძლება კლიენტს შეეთავაზოთ „სასიამოვნო მოვლე-

ნების“ სკალის ან იმ პირობების სიის გაკეთება, რომლებიც განწყობის ამაღლებას უწყობს ხელს. ბავშვებთან მუშაობისას განმამტკიცებელი სტიმულების წარმოსადგენად სიტყვების მაგივრად შეიძლება ნახატების გამოყენება, რომლებზეც პოტენციურად სასიამოვნო საქმიანობებია გამოსახული. განმამტკიცებელი სტიმულები სამ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან სფეროს უკავშირდება:

- ურთიერთქმედება (ურთიერთობა);
- დეპრესიასთან (აგრესიასთან) შეუსაბამო მოცდილება;
- ქმედება, რომელიც ადეკვატურობისა და კომპეტენტურობის განცდის პროპორციულად ზრდის ინდივიდის თვითშეფასებას (შემოქმედება, წარმატება, საყვარელი საქმიანობები და სხვ.).

დასკვნა

ანტისოციალური ქცევა თანამედროვე საზოგადოების აქტუალური პრობლემაა. ეს არის იმის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ საზოგადოება უფრო ხშირად მიმართავს ფსიქოლოგებს. სპეციალისტი, რომელიც დევიაციური ქცევის მქონე პიროვნებას უწევს დახმარებას, კომპეტენტური უნდა იყოს ისეთ საკითხებში, როგორიცაა ეტიოლოგია, ფუნქციონირების მექანიზმები, ანტისოციალური ქცევის სხვადასხვა ფორმის ჩამოყალიბების წინაპირობები და კანონზომიერებები. პიროვნების ანტისოციალურ ქცევაზე გავლენის მოსახდენად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ადეკვატური წარმოდგენებისა და პოზიტიური უნარების ჩამოყალიბება.

ქცევითი ფსიქოლოგია აქტიურად განვითარებადი დარგია. სხვა მიდგომებთან შედარებით, ქცევითი ინტერვენცია შეიძლება ერთ-ერთი ყველაზე ადეკვატური და ეფექტური ხერხი იყოს პიროვნების ქცევაზე გავლენის მოსახდენად. ამასთანავე, თანამედროვე პრაქტიკაში ფსიქოლოგიური და ფსიქოთერაპიული დახმარების აღმოჩენისას შეინიშნება სხვადასხვა მეთოდის ინტეგრაციის ტენდენცია, რომელიც სხვადასხვა მეთოდოლოგიას ეფუძნება. ქცევითი დარღვევების შემთხვევაში საკმაოდ ფართოდ და წარმატებით გამოიყენება ინტეგრაციული მიდგომები, რომლებიც მიმართულია სტრატეგიული ამოცანების გადაწყვეტაზე – პიროვნების პოზიტიური ცვლილებების მიღწევაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ცხოვრებისეული უნარ-ჩვევების ფორმირება ვიქტიმურ ბავშვებსა და მოზარდებში დისჰარმონიული სოციაუმის ფონზე, მაია ყუფარაძე, სა-დისერტაციო ნაშრომი, 2010.
2. Botvin, G.J., Griffin, K.W., & Nichols, T.R. (2006). Preventing youth violence and delinquency through a universal school-based prevention approach. *Prevention Science*, 7, 403-408.
3. Bandura, A. & Walters, R.H., *Adolescent Aggression*. New York: Ronald Press, 1959.
4. Banister, H. & Ravden, M. The problem child and his environment. *British J. Psychol.* 1944, 34, 60-65.
5. Connor, Daniel F., *Aggression and Antisocial Behavior in Children and Adolescents*. New York: Guilford Press, 2002.
6. David P. Farrington, Jeremy Coid - 2003 - 379 pages. Early prevention of adult antisocial behaviour.
7. Reid, John B., et al. *Antisocial Behavior in Children and Adolescents*. Washington, DC: American Psychological Association, 2002.
8. Walker, Hill M., et. al. *Antisocial Behavior in School*, 2nd ed. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning, 2004.
9. Данилин А., Данилина И., Как спасти детей от наркотиков. М., 2000.
10. Дерманова И. Б., Диагностика эмоционально-нравственного развития. СПб., 2002.
11. Диагностика и коррекция социальной дезадаптации подростков:
12. Пособие для психологов, педагогов, психосоциальных и социальных работников/ Под ред. С. А. Беличевой, — М., 1999.
13. Клейберг Ю.А., Психология девиантного поведения. М., 2001.

დიანა პიპინაშვილი

თავი 4

ანტისოციალური ქცევის
ფსიქოლოგიურ-სოციალური პრევენცია
(ტრანსაქციული ანალიზი)

ანტისოციალური ქცევის გამოვლინებები, რომელიც თავისი არსით სხვა ადამიანთათვის სხვადასხვა სახის ფიზიკური ან ფსიქოლოგიური ზიანის მოყენებას გულისხმობს, თითქმის ყოველთვის განსაკუთრებული შფოთვისა და ზრუნვის საგანს წარმოადგენს როგორც ბავშვისა და მოზარდის, ისე ზრდასრული პიროვნების უახლოესი გარემოცვისთვის (მშობლები, ოჯახის წევრები, ნათესავები, პედაგოგები, პარტნიორები და ა. შ.). ანტისოციალური ქცევის ისეთი ელემენტები, როგორიცაა, მაგალითად, ქურდობა, პათოლოგიური სიცრუე, სისასტიკე და აგრესიული გამოვლინებები, აგრეთვე სექსუალური განურჩევლობა (პრომისკუიტეტი), რაც საზოგადოებაში ხშირად ასოცირდება აშკარა დანაშაულთან (ძარცვა, მკვლელობა, კანონდარღვევა, სექსუალური ძალადობა და ა. შ.), კიდევ უფრო დრამატულ იერს სძენს ამ გამოვლინებათა მნიშვნელობის აღქმას არაპროფესიონალთა ფართო წრეებში. თავდაპირველად (XIX საუკუნის პირველ ნახევარში) პიროვნების ანტისოციალურ დარღვევას „ზნეობრივ სიგიჟეს უწოდებდნენ“ სოციალურ და ეთიკურ ნორმათა სრული უგულებელყოფის, როგორც მისი ძირითადი მახასიათებლის, აღსანიშნავად (შუსტოვი, 2009), მაგრამ შემდგომი ტერმინოლოგიური ცვლილებები*1 („ფსიქოპათია“, შემდეგ კი – „სოციოპათია“) საფუძველს გვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ კლინიკოსებიც, თავის მხრივ, ცდილობდნენ, გამოეძენათ აღწერითი, ანუ რამდენადმე ნეიტრალური აღნიშვნა ამ შთაბეჭდავი დახასიათებისთვის. სინამდვილეში ანტისოციალურ ქცევას რეალურ კრიმინალთან დიაგნოსტიკური თვალსაზრისით მხოლოდ შინაგანი მოტივაცია აკავშირებს (ბრუსტენი, 1973), თუმცა განმეორებადი სიმპტომატური ქცევის შემთხვევებში ბავშვის/მოზარდის პიროვნების ანტისოციალური განვითარების საფრთხე, რომლის დიაგნოსტიკებაც კლინიკურად მხოლოდ 18 წლის ასაკიდან არის შესაძლებელი, მაინც არ იძლევა მისი პრევენციის მნიშვნელობის უგულებელყოფის საფუძველს. ამდენად მიზანშეწონილია ამ დარღვევის სიმპტომატიკის შესახებ ზოგადი წარმოდგენის შექმნა, რაც მის სპეციფიკაში გარკვევის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ორიენტირის ფუნქციას შეასრულებს.

პიროვნების ანტისოციალური განვითარება, ძირითადი სიმპტომები, დიაგნოსტიკა

პიროვნების ანტისოციალური განვითარებისთვის დამახასიათებელია სხვა ადამიანთა მიმართ ფარული ან აშკარა მტრობისა და აგრესიის ელემენტების შემცველი მყარი ქცევითი ნიმუში, რომელიც ბავშვობის ან მოზარდობის ასაკში

1 მახასიათებელთა განსხვავებული აქცენტირების მიუხედავად, ქცევის ანტისოციალური ნიმუში დღესაც ხშირად ასოცირდება ფსიქოპათიასთან, სოციოპათიასა და პიროვნების დისოციაციურ დარღვევასთან (ფსიქიკურ დარღვევათა დიაგნოსტიკისა და სტატისტიკის სახელმძღვანელო, DSM-IV TR, 2000).

ყალიბდება და შენარჩუნების ტენდენციას ამჟღავნებს ზრდასრულ ცხოვრებაში. ძირითად პიროვნულ თავისებურებათაგან აღსანიშნავია ემპათიის ნაკლებობა, სხვა ადამიანთა განცდების, ფასეულობების, უფლებების უგულებელყოფა, რაც პირველ რიგში გულისხმობს ინტერპერსონალურ ურთიერთობათა სპეციფიკურ სტილს: ანტისოციალური პიროვნებისთვის ინტერპერსონალური სამყარო არ ითვალისწინებს ხანგრძლივი და სტაბილური კავშირების დამყარებას. იგი შემოისაზღვრება ხანმოკლე, ზედაპირული, ემოციურად ნაკლებად დატვირთული ურთიერთობებით, რომლებიც, თავის მხრივ, აღიქმება, როგორც ნაკლებად ღირებული. ანტისოციალური პიროვნება მნიშვნელოვანი და ღრმა ადამიანური ურთიერთობების დამყარების უნარის, სიახლოვის დეფიციტს განიცდის. გარეგნულად მან შეიძლება გულისხმიერი, მზრუნველი პიროვნების შთაბეჭდილება დატოვოს (ანტისოციალურ პიროვნებას ხშირად ადამიანთა განცდებითა და მოლოდინებით მანიპულირების დახვეწილი უნარი აქვს. შეიძლება გამოირჩეოდეს კომუნიკაბელურობით, შთამბეჭდავი მჭევრმეტყველებითა და მომხიბლაობით), მაგრამ სინამდვილეში ადამიანებს იგი აღიქვამს, როგორც გართობის ან კონკრეტული მიზნის მიღწევისთვის პოტენციურ ობიექტებს, რომლებიც უნდა გამოიყენოს, განკარგოს და, თუ დასჭირდა, გაანადგუროს კიდეც. ანტისოციალურ პიროვნებას ხშირად ახასიათებს არაადეკვატურად მაღალი წარმოდგენები საკუთარ შესაძლებლობებზე (თვითშეფასების პოზიტიური ინფლაცია). ხშირია აგრეთვე ფარული/აშკარა გულგრილობის, ზიზღის ან უნდობლობის გამოვლინება სხვა ადამიანთა გრძნობების, აგრეთვე ეთიკური ღირებულებების მიმართ. სხვა თავისებურებათაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია:

- სოციალური ნორმების უგულებელყოფა – აგრესიული გამოვლინებები ადამიანების მიმართ, არალეგალური საქმიანობა, სხვისი საკუთრების მიტაცება ან განადგურება, ქურდობა (15 წლამდე ასაკისთვის დამახასიათებელია აგრეთვე პირომანიისადმი მიდრეკილება, სისასტიკე ცხოველების მიმართ, სიცრუე, სკოლასა და სხვა სოციალურ დაწესებულებებში დადგენილი წესების დარღვევისადმი მიდრეკილება, რასაც ხშირად ყურადღების დეფიციტით/ჰიპერაქტიურობით ხსნიან);
- ფარისევლობა – განმეორებადი სიცრუე, ორპირობა, თაღლითობა და მანიპულაციურობა პირადი სარგებლის ან სიამოვნების (ფული, სექსი, ძალაუფლება და ა. შ.) მიღების მიზნით;
- იმპულსურობა – დაუფგვამავი მოქმედება, მყისიერი გადაწყვეტილებების მიღება სხვა ადამიანთა და ხშირად საკუთარი უსაფრთხოების გაუთვალისწინებლად, რაც ხშირად ვლინდება სამსახურის, საცხოვრებელი ადგილის, ურთიერთობების უეცრად შეცვლით;
- გაღიზიანებადობა და აგრესიულობა – ხშირად ვლინდება სისტემატუ-

რი კონფლიქტების, მორალური და ფიზიკური შეურაცხყოფის მიყენების მცდელობების სახით (მეუღლის/თანატოლის/ბავშვის ცემის განმეორებადი აქტები);

- უპასუხისმგებლობა – სამუშაო, ფინანსური და მორალური ვალდებულებების თანმიმდევრულად შესრულების უუნარობა (გაუმართლებელი გაცდენები ან სამუშაოს შეწყვეტა/დაუსრულებლობა, უმუშევრობის პერიოდები ხელმისაწვდომი შესაძლებლობების მიუხედავად, ვალის დაბრუნების ვალდებულების უგულბელობა და ა. შ.);
- გულგრილი დაუდევრობა – საკუთარი და სხვათა სიცოცხლის უგუნურად უგულბელობა (მანქანის მართვის სახიფათო ჩვევები, რაც ხშირად საავტომობილო შემთხვევებით მთავრდება; არასაკმარისი ზრუნვა და უყურადღებობა ბავშვის მიმართ, რაც მის სიცოცხლეს საფრთხეს უქმნის; საფრთხის შემცველი სექსუალური ქცევა, ალკოჰოლური სასმელის ჭარბად გამოყენება და ა. შ.);
- ეთიკური თვითკონტროლის დეფიციტი – სხვა ადამიანისთვის ზიანის, ტკივილის მიყენების, მისი გაქურდვისა თუ მკვლელობის მიმართ გულგრილი დამოკიდებულება ან საკუთარი ქცევის ზედაპირული რაციონალიზაცია (თავის გამართლება) სინანულისა და სინდისის ქენჯნის გარეშე: ანტისოციალური პიროვნება ხშირად ცდილობს მსხვერპლის დადანაშაულებას საკუთარ ქმედებებში ან მიყენებული ზიანის მინიმიზაციას: „მაიძულა“, „ღირსი იყო“, „ადრე თუ გვიან სხვა მოექცეოდა ასე“ და ა. შ.

ზემოთ მოცემული დახასიათება შეესაბამება ფსიქიკურ დაავადებათა საერთაშორისო კლასიფიკაციის მიხედვით პიროვნების ანტისოციალური განვითარების კლინიკურ სურათს (ფსიქიკურ დარღვევათა დიაგნოსტიკისა და სტატისტიკის სახელმძღვანელო, DSM-IV TR, 2000), რომელიც მხოლოდ ზრდასრული პიროვნების ფსიქიკური მდგომარეობის შეფასების ინსტრუმენტს წარმოადგენს. რაც შეეხება ბავშვსა და მოზარდს (18 წლის ასაკამდე), მათთან დაკავშირებით შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ ხასიათის ინდივიდუალურ ნიშნულზე, გარკვეული ფიზიოლოგიური მონაცემებისა და ფსიქოლოგიური გამოცდილების საფუძველზე აღმოცენებულ გადარჩენისა და ადაპტაციურ სტრატეგიათა ერთიანობაზე, რომელიც მეტ-ნაკლებად შეიცავს პიროვნების ანტისოციალური განვითარების რისკის ტენდენციას. ამდენად, ხასიათის ამ ნიშნულს უკეთ წარმოდგენა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ საფრთხის შემცირებისა და ეფექტური პრევენციისთვის.

ანტისოციალური ხასიათის თავისებურებები და დიაგნოსტიკა (მომხილავ-მანიპულატორი)

ანტისოციალური ხასიათის დიაგნოსტიკის ერთ-ერთ ეფექტურ ხერხს გვათავაზობს ე. წ. პიროვნულ ადაპტაციათა (პ. ვეერი, 1983) თეორია. ამ თეორიის მიხედვით, ფსიქოლოგიური სიმპტომები და პრობლემები, რომელთაც ადამიანი აწმყოში განიცდის, ფსიქური/ფსიქოლოგიური გადარჩენისა და სოციალურ თვითდამკვიდრების ოპტიმალური გზაა, რომელიც ბავშვობაში გამოვლენად. ფიზიოლოგიური მონაცემების, ასაკობრივად შესაბამისი შესაძლებლობებისა და აღზრდის სპეციფიკური კონტექსტის გათვალისწინებით ეს გზა საუკეთესო არჩევანია ბავშვისთვის და პათოლოგიურ ელემენტებს არ ეყრდნობა. მისი რეალიზაციისა და ექსპერიმენტირების პროცესში პიროვნება არაცნობიერად მოქმედებს, რაც ხშირად კონფლიქტის საფუძველს ქმნის მის ცნობიერ „მესთან“, რომელიც ნაკლებად აღიარებს ისეთ ფასეულობებს, როგორიცაა გადარჩენა და წინააღმდეგობას უწევს ამ სიმპტომებისა და ქცევის ნიმუშის გამოვლენას. ამ კონფლიქტის გადანეყვება მოითხოვს არაცნობიერ სტრატეგიათა „ემოციური სიმართლის“ შეფასებას – გაცნობიერებას, რაც პიროვნებას მისცემს შესაძლებლობას, ცნობიერად შეაფასოს, რამდენად ოპტიმალურია მათი გამოყენება უკვე ზრდასრულ ცხოვრებაში.

პიროვნების ადაპტაციათა რიცხვი ბუნებაში ზუსტად შეესაბამება ადამიანთა საერთო რაოდენობას დედამიწაზე (ტ. უაიტი, 2005) და თითოეული მათგანი სრულიად უნიკალურია, მაგრამ მათი კლასიფიკაციის მიზნით პ. ვეერმა სოციალურ დამკვიდრებისა და ფსიქოლოგიურად გადარჩენის 6 ძირითადი ადაპტაციური ნიმუში გამოყო, რომლებიც თავისი ბუნებით უნივერსალურია და პიროვნების ხასიათის საფუძველს ქმნის (პ. ვეერი, 1983). ანტისოციალური ადაპტაცია ერთ-ერთია იმ სამთავან (შიზოიდური, პარანოიდური, ანტისოციალური), რომლებიც დაბადებიდან 18 თვის განმავლობაში ყალიბდება. მათი აღმოცენება, პ. ვეერის მიხედვით, უშუალოდ „გადარჩენის“ მიზანს ემსახურება, რაც განპირობებულია ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელი ფსიქოლოგიური ძვრების თავისებურებებით (ბაზისური ნდობის შერყევა – ჩვილობის ერთგვარი „შემეცნებითი“ ეტაპი, რომლის დროსაც პატარა გრძნობს, რომ სამყარო მას უსაფრთხოების უპირობო გარანტიას არ სთავაზობს და ისიც იწყებს საკუთარ თავში საყრდენისა და გადარჩენის რესურსების ძიებას). დანარჩენი სამი ტიპის ადაპტაციური ნიმუშის (ისტერიული, პასიურად აგრესიული, ობსესიურ-კომპულსიური) ფორმირება 18 თვიდან 6 წლამდე გრძელდება და მიზნად მნიშვნელოვან ადამიანთა მოთხოვნებსა და მოლოდინებთან საკუთარი მოთხოვნილებების მორგება-ადაპტაციას ისახავს (ჯოინსი და სტიუარტი, 2002). პიროვნება პერიოდულად რამდენიმე ტიპის ქცევით ნიმუშს ამჟღავნებს, მაგრამ თითოე-

ული ადაპტაციური ჯგუფიდან ერთი მაინც მისთვის პრიორიტეტულია. სწორედ ეს მოდელებია მისი საუკეთესო არჩევანი ფსიქოლოგიური გადარჩენისა და მნიშვნელოვან ადამიანთა მოთხოვნებთან ადაპტაციისათვის. ამდენად, იგი მათ გაცილებით ხშირად იყენებს, განსაკუთრებით კი სტრესულ სიტუაციებში. ადაპტაციათა თეორიის მიხედვით ქცევის ეს ნიმუშები პათოლოგიურ საფუძველს არ გულისხმობს და ამდენად, პიროვნული განვითარების მთლიან კონტინუუმზე ვრცელდება ჯანსაღიდან დისფუნქციურამდე. თითოეული ნიმუში პიროვნების ერთგვარი ადაპტაციური სტილია, რომელიც გულისხმობს ადაპტაციის როგორც პოზიტიურ, ისე ნეგატიურ ასპექტებს. მაგალითად, პიროვნების ანტისოციალური ადაპტაციის ნიმუში, რომელსაც „მომხიბლავ-მანიპულატორსაც“ უწოდებენ (ტ. კელერი 1972), ასახავს პიროვნების პოზიტიურ – მომხიბლავ და ნეგატიურ – მანიპულატორულ მხარეებს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ რაც უფრო ახლოს იმყოფება პიროვნება კონტინუუმის ჯანსაღ მხარესთან, მით უფრო ინტენსიურად ავლენს იგი პოზიტიურ ასპექტებს და პირიქით.

პოზიტიური ასპექტები

ენერგიულობა

მიზანმიმართულობა

არტიკულაციურობა

ქარიზმატულობა

მომხიბლაობა

ამაღლეებლობა

მიმზიდველობა

ნეგატიური ასპექტები

იმპულსურობა

ეგოიზმი

სისასტიკე

უპასუხისმგებლობა

მანიპულაციურობა

აგრესიულობა

ეგოცენტრიზმი

მომხიბლავ-მანიპულატორი კეთილსასურველ პირობებში ენერგიული, მომხიბლავი და მიმზიდველია, ახასიათებს საკუთარი მოსაზრებების ნათლად ფორმულირების უნარი. მოქმედებს სწრაფად და ხშირად აჩქარებს მოვლენათა განვითარებას. საკუთარ უფლებათა შეუზღუდაობის განცდა დასახული მიზნების რეალიზაციისკენ სწრაფვის საფუძველია. იგი თავდაჯერებულია, როგორც დაორგანიზატორი, განსაკუთრებით, თუ იგი ყურადღების ცენტრშია და სასურველ შთაბეჭდილებას ქმნის გარშემომყოფებზე. მისთვის უცხოა გაუბედაობა მიზნისკენ სწრაფვის პროცესში.

მოვლენათა არასასურველი განვითარების დროს მომხიბლავ-მანიპულატორი ხშირად უგულვებელყოფს სხვათა ინტერესებს პრინციპით – „იმარჯვებს უძლიერესი“. მისთვის სამყაროში ჯუნგლების კანონი მოქმედებს, სადაც იგი თითქოს დაბადებიდანვე იბრძვის და ეჯიბრება სხვებს საკუთარი ადგილის დასამკვიდრებლად. იშვიათად ითხოვს პირდაპირ, რაც სურს. თხოვნის ხშირად მიმართავს მანიპულაციებს ან იყენებს ძალას/უპირატესობებს მიზნის მისაღწევად სხვა ადამიანების მხრიდან უგულვებელყოფისა და უარყოფის ტკივილის თავიდან არიდების მიზნით.

მომხილავ-მანიპულატორის ხასიათის ფორმირების დინამიკა კონსტიტუციური ფაქტორის, აღზრდის ინდივიდუალური სიტუაციისა და პიროვნების ძირითად ფუნქციონალურ გამოვლინებათა კონტაქტური (ძირითადი აღაპტაციური პროცესები და დაცვითი სტრატეგიები)

- კონსტიტუციური მახასიათებლები – გარკვეულ მონაცემებზე დაყრდნობით (ვოლმანი, 1986) მომხილავ-მანიპულატორთა აგრესიულობის მაღალი დონე ძირითადად ნეიროქიმიური და ჰორმონალური პროცესებით არის განპირობებული. ამდენად, შესაძლოა მათ შემზარავ, ძლიერაფექტურ, „მტაცებლურ“ აგრესიულობას სწორედ ბუნებრივი, ბიოლოგიური საფუძველი განსაზღვრავდეს (ნ. მაკ-უილიამსი, 2001). ზოგიერთი ავტორი ლაპარაკობს ავტონომიური ნერვული სისტემის რეაქტიულობის დაქვეითებაზეც, რომელიც მომხილავ-მანიპულატორს მუდმივად უბიძგებს „მძაფრ შეგრძნებათა“ ძიებისკენ და არ აძლევს „საკუთარი ნამოქმედარიდან გაკვეთილის მიღების საშუალებას“ (პ. კლეკლი, 1941). მხატვრულ ლიტერატურასა და ცნობილ ადამიანთა ბიოგრაფიულ ჩანაწერებში ხშირად არის აღწერილი მომხილავ-მანიპულატორის სწრაფვა თავგადასავლებისადმი (ქრისტეფორე კოლუმბის დაუოკებელი ჟინი ახალი მიწების აღმოჩენის მიმართ; მოუსვენარი ტომ სოიერის მუდმივი ფათერაკები; საკუთარ გამოცდილებაზე დაყრდნობისა და სწავლის უუნარობას კარგად ასახავს მიტჩელის რომანის „ქარნალებულნის“ ცნობილი გმირის – სკარლეტ ო'ჰარას ისტორია, სადაც იგი მარცხისა და წარუმატებლობის დროს დაუფიქრებლად ერთადერთ შინაგან საყრდენს – საკუთარ მიწას მიმართავს და ყველაფერს კელავ თავიდან იწყებს). მომხილავ-მანიპულატორისთვის ჩვეული ბუნებრივი სტიმულაცია საკმარისი არ არის იმისათვის, რომ თავი მხნედ და სიცოცხლისუნარიანად იგრძნოს. ამისათვის მას „ქარბუქი“ სჭირდება და თუ „ამინდი“ ხელს არ შეუწყობს, თავად დაატრიალებს მას: აქტიურად – რეალური თავგადასავლის მოწყობით თუ პასიურად – ქიმიური ზემოქმედების საშუალებით (განსხვავებული სტიმულაციის, მაგალითად, ნარკოტიკული ნივთიერებებისა და ალკოჰოლური სასმელის მიმართ მომხილავ-მანიპულატორთა არცთუ იშვიათად გამოვლენილი მიდრეკილების კავშირს აღნიშნულ ბიოლოგიურ სუბსტრატთან მეტაფორულად ასახავს სტივენსონის რომანი „დოქტორ ჯეკილისა და მისტერ ჰაიდის უცნაური ამბავი“: აქ გმირი ცდილობს, თავისივე გამოგონილი წამლის საშუალებით დაიცხროს, დაფაროს აგრესიულობა, თუმცა გულის სიღრმეში გრძნობს, რომ ცხოვრების უღიმამო ნირისა და მწირი, რუტინული ყოფის გამოცოცხლების ერთადერთ საშუალებას მისთვის მაინც აღვირახსნილი და შემზარავი მისტერ ჰაიდის გათავისუფ-

ლება წარმოადგენს). „სიკვდილ-სიცოცხლის“ ამგვარი მკვეთრი მონაცვლეობა (შეკავება-აღზნების პროცესთა რიგიდულობა) მომხიბლავ-მანიპულატორს ალარ უტოვებს სხვა გრძნობათა დიფერენცირების, საერთოდ მათი განცდის საშუალებას², რადგან სინამდვილეში ის, რაც მას ძალუძს იგრძნოს, მხოლოდ გაღიზიანება/მრისხანება ან მანიაკალური მხიარულების აჟიტირებული მდგომარეობაა. ამ განცდების ინტენსიურობა/სიმძაფრე ამავე დროს მათი რეგულირების პრობლემასაც ქმნის, რაც მომხიბლავ-მანიპულატორს გადაუდებელი მოქმედებისკენ უბიძგებს (მყისიერი ქმედება, ე. წ. acting out, მომხიბლავ-მანიპულატორის ერთ-ერთი დაცვითი ფსიქოლოგიური მექანიზმია, რომელიც აღზნების გადატანის, გაძლევისა და, ამდენად, მისგან გათავისუფლების საშუალებას იძლევა). სამწუხაროდ, სხვა აფექტები მომხიბლავ-მანიპულატორის ემოციურ „მენიუში“ ალარ თავსდება. ამიტომ თავგადასავლის დამთავრებისთანავე იგი კვლავ „სიცარიელეს“, სიღრმისეულ მოთხოვნილებათა დაუკმაყოფილებლობას განიცდის (ამ მეტაფორას ხშირად იყენებენ კლიენტები ემოციურად ინერტული მდგომარეობის აღსანიშნავად), რაც სრულიად გასაგებია: ხანმოკლე დროში წყლის ძლიერი ჭავლიდან წყურვილს ხომ ვერ დაიკმაყოფილებ!

• აღზრდის ინდივიდუალური კონტექსტი – მომხიბლავ-მანიპულატორის ადრეული ბავშვობის სუბიექტურ გამოცდილებას გარდაუვალად ახლავს მიტოვებულობის, უსარგებლობის, მარტოობის განცდები, რასაც ხშირად ხელს უწყობს ოჯახური გარემო და მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვან პიროვნებათა დამოკიდებულება. საცხოვრებელი ადგილის ხშირად ცვლა, საყვარელი ადამიანის სიკვდილი, ოჯახის ნგრევა, რაც რომელიმე მშობლის სახლიდან წასვლას (მის დაკარგვას) გულისხმობს, ალკოპოლიზმი და ნარკოტიკულ ნივთიერებათა გამოყენება ოჯახის წევრების მიერ და ა. შ. არასტაბილური და მუქარის შემცველი გარემოებები ადვილად უკარგავს ბავშვს უსაფრთხოებისა და საკუთარი კეთილდღეობის განცდას („მე საკმარისად კარგი ვარ“) და ნაადრევად აიძულებს საკუთარ თავზე ზრუნვის, გადარჩენისთვის ბრძოლის დაწყებას (ტომ სოიერი ადრე დაობლდა, ხუთკუნჭულას თავგადასავალი სწორედ მამის სიკვდილის შემდეგ იწყება). ზოგჯერ პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორი სამყაროს თავიდანვე კონკურენტულ გარემოდ აღიქვამს (დების, ძმების არსებობა ან შემდგომ შვიცნა), სადაც იგი გააფთრებით ცდილობს საკუთარი ადგი-

2 სპეციფიკური აფექტების დიფერენციაციის უუნარობით აიხსნება საკუთარ ემოციათა სიტყვებით გადმოცემის სირთულე, რაც ხშირად ახასიათებთ ანტისოციალურ პიროვნებებს (ნ. მაკ-უილაძის, 2001). მათი მჭევრმეტყველება შეიძლება ეხებოდეს ნებისმიერ საკითხს, მათ შორის სხვათა ემოციებსაც, რომელთა იმიტაციითაც ისინი დაინტერესდებიან, მაგრამ საკუთარ განცდებში გარკვევა გულწრფელი სურვილის შემთხვევაშიც კი მათთვის აშკარად რთულია.

ლი სხვათა დაჯაბენის, მათთან მეტოქეობის ხარჯზე მოიპოვოს, თუმცა გარემო ფაქტორზე გაცილებით მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტი მომხიბლავ-მანიპულატორთა ცხოვრებისეული პოზიციისა და სტრატეგიების გამომუშავებაში მაინც მის მიმართ კონკრეტულ მზრუნველ პირთა (ობიექტთა) დამოკიდებულებაა. მაგალითად, დედის აპათიურობა, დეპრესიულობა ან მაზოხისტური მიდრეკილებები ჩვილს ემოციური დეპრესიის (პიპოსტიმულაციის, ემოციური შიმშილის) სიტუაციას უქმნის და ვერ უზრუნველყოფს მისი უსაფრთხოების, დაცულობის განცდას (დედის/მშობლების უმწეობის მნიშვნელობა ხშირად მოხერხებულად არის მინიშნებული ზღაპრებშიც. მაგალითად, ირმისას დედას „რძე დააკლდა“ და შვილი კოჭლ ირემს მიაბარა გასაზრდელად; ცეროდენას მშობლებს იგი იმდენად „გვიან“ შეეძინათ, რომ განსაკუთრებით პატარას ადრეულ ასაკში თავად მოუხდა მათზე ზრუნვა, ვიდრე ისე არ დაკარგეს, რომ ვერც შეამჩნიეს). ჩვილის ემოციურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების უუნარობა ხშირად მშობლებს მათი „განებიერებისკენ“ ან ემოციური დეფიციტის მატერიალური კომპენსაციის მცდელობისკენ უბიძგებს (ზღაპარში „ჭირვეული მეფის ასული“ გარდაცვლილ მეუღლეზე დარდით შეპყრობილი მეფე ქალიშვილისთვის საუკეთესო საჩუქრის მიმართმევს მის ხელსაც კი პპირდება). ამ შემთხვევაში ბავშვს მასთან ყოფნის სურვილისა და სიყვარულის ნაცვლად ემოციური სითბოსა და ზრუნვის სუროგატებს სთავაზობენ (ბავშვის დასამშვიდებლად, დასაძინებლად მისი მექანიკურად, სურვილის გარეშე ხელში აყვანა და რწევა, შემდგომ უკვე სათამაშოები, ფული, ძვირფასი ნივთები და ცოტა ხანში პატარა მანიპულატორი ნაძვის ხედ იქცევა, რომელსაც გარს უვლის მისი კაპრიზებით დაქანცული ოჯახი). განსაკუთრებული ქაოსითა და საფრთხით არის მოცული მომხიბლავ-მანიპულატორის ადრეული ბავშვობა, თუ იგი ჩვილობისას სადიზმის, დაუფარავი უგულებელყოფის (არასასურველი ფეხმძიმობა), ხოლო მოგვიანებით მრისხანების, სასტიკი მოპყრობის ან არათანმიმდევრული და უსამართლო დისციპლინის მსხვერპლი ხდება (არათანმიმდევრულობა გულისხმობს შეთანხმების პერიოდულად დარღვევას, უსამართლო დისციპლინა კი – გარკვეული ქცევის ღიმილით წაქეზებას, უგუნებობისას კი იმავე ქცევის გამო მკაცრად დასჯას. ასეთ დროს დისციპლინა უბრალოდ ძალაუფლების დემონსტრაციაა და არაფერი აკავშირებს პასუხისმგებლობის ჩვევის გამომუშავების განზრახვასთან).

ნებისმიერ ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევაში მომხიბლავ-მანიპულატორის პრობლემას მზრუნველთან ორმხრივი სიახლოვის, მიჯაჭვულობის დამყარების უნარის დეფიციტი წარმოადგენს (ბოულბი, 2004; შუსტოვი, 2009). მას

საკმარისად არასოდეს განუცდია მნიშვნელოვან ადამიანზე დამოკიდებულება, ფსიქოლოგიური მიჯაჭვულობა და სიახლოვე. „იგი საკმარისად არავის უყვარდა და თავად მასაც არავინ ჰყვარებია საკმარისად“ (ნ. მაკ-უილიამსი, 2001). მომხიბლავ-მანიპულატორმა სწორედ მაშინ იგრძნო უძლურება და მიტოვებულობა, როცა ყველაზე მეტად სჭირდებოდა, ეგრძნო საკუთარი ძალა, კეთილდღეობა და დაცულობა (იგულისხმება ჩვილის ინფანტილური განვითარების სტადია – 18 თვემდე ასაკი, რომელსაც პირველადი ყოვლისშემძლეობის ან გრანდიოზულობის ასაკსაც უწოდებენ. ამ სტადიაზე სამყაროს კონტროლის შესახებ ფანტაზიები ნორმალური განვითარების ინდექსს წარმოადგენს, რადგან ჩვილი ნებისმიერი შინაგანი და გარეგანი სტიმულის წყაროდ საკუთარ სხეულს აღიქვამს. მაგალითად, საკვებს და სითბოს იგი განიცდის არა როგორც მოწოდებულს, არამედ როგორც „სასწაულებრივად“, თავისით მოპოვებულს). სხვაგვარად თუ ვიტყვით, მან სწორედ მაშინ ვერ გამოიჩინა ძალა, როცა გრძნობდა „ნორმალურ, ბუნებრივ უფლებას“, ყოვლისშემძლე – „სამყაროს განმგებელი“ ყოფილიყო. მომხიბლავ-მანიპულატორი ამ მარცხს განიცდის, როგორც ღალატს, განგების ბოროტ ხუმრობას, რის გამოც მთელი სამყარო მასთან ვალშია და „სასტიკ შურისძიებას“ იმსახურებს, თავად კი ღირსია, დაიბრუნოს ჩამორთმეული ყოვლისშემძლეობა, რომელიც ახლა უკვე სამყაროზე შურისძიებისთვის სჭირდება (განვითარების შემდგომ სტადიაზე ყოვლისშემძლეობის ფანტაზიები ბუნებრივად გარდაქმნება ე. წ. „მეორადი ყოვლისშემძლეობის“ იდეად, რაც გულისხმობს სხვათა აღქმის უნარის განვითარებას. ჩვილისთვის ყოვლისშემძლე ხდება მზრუნველი პიროვნება, თვითონ კი ამ თვალსაზრისით მეორე ადგილზე ინაცვლებს. მომხიბლავ-მანიპულატორის შემთხვევაში ეს გარდაქმნა ირლევია ან არასრულად მიმდინარეობს). მის მიმართ არავინ გამოიჩინა საკმარისი ზრუნვა და სიყვარული, რომ უსაფრთხოების ყოვლისშემძლე გარანტიის სტატუსი დაემსახურებინა. ამდენად მომხიბლავ-მანიპულატორი გადარჩენისთვის ბრძოლაში ვერავის ენდობა, კვლავ მარტოა მთელი სამყაროს პირისპირ და კიდევ უფრო მძაფრად განიცდის ყოვლისშემძლეობის მოთხოვნილებას (ამ სასოწარკვეთილი მოთხოვნილების მეტაფორა საინტერესოდ არის წარმოდგენილი ფრენსის ვებერის ფილმში „სათამაშო“, სადაც პატარა ერიკმა ემოციურად თავშეკავებული, მოღალატე და მდიდარი მამის გამოსაწვევად სათამაშოების მაღაზიაში საჩუქრად ნამდვილი ადამიანი მოითხოვა).

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ მძაფრი შეგრძნებების მოთხოვნილება, რომელსაც მომხიბლავ-მანიპულატორი პერიოდულად განიცდის, მხოლოდ ბიოლოგიურად არ არის განპირობებული: მას სურს, კვლავ და კვლავ გააცოცხლოს ის ქაოსით და საფრთხით აღსავსე გამოცდილება (თავგადასავლის ძიება, ფათერაკები), რომელიც ოდესღაც, ღრმა ბავშვობაში განიცადა, მაგრამ

ამჯერად ექსკლუზიურ სააქტორო და ორგანიზატორულ უფლებებს იგი მხოლოდ საკუთარ თავს ანდობს.

შესაბამისად, მომხიბლავ-მანიპულატორის არაცნობიერი რწმენა ცხოვრების, სამყაროს მიმართ შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოეყალიბოთ: „ცხოვრება სასტიკია, კატასტროფა კი გარდაუვალი და მხოლოდ მაშინ გადარჩები, თუ თავად მოახდენ მას“.

• ძირითადი ფუნქციონალური გამოვლინებანი – უახლოეს სოციალურ გარემოში (ოჯახი, სკოლა და ა. შ.) მომხიბლავ-მანიპულატორმა შეიძლება გონიერი, მხიარული (მომხიბლავი), გაუბედავი, ასოციალური, მაგრამ თვინიერი (დათრგუნული მანიპულატორი) ან თავნება, ცელქი, მოჩხუბარი (აგრესიული მანიპულატორი) მოზარდის სახელი დაიმკვიდროს. ეს ნუსხა სინამდვილეში შეიძლება გაცილებით მრავალფეროვანიც აღმოჩნდეს, მაგრამ, როგორ შთაბეჭდილებასაც უნდა ახდენდეს მომხიბლავ-მანიპულატორი გარშემომყოფებზე, მისი ქცევა ძირითადად მაინც ცხერის ტყავში გახვეული მგლის შინაგან ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას ასახავს, რომლის მიზანსაც (ფუნქციას) გარემოსთან ადაპტაცია წარმოადგენს (ეგო-მდგომარეობა: „ადაპტირებული ბავშვი“). გადარჩენისთვის ბრძოლის აუცილებლობის ილუზია მომხიბლავ-მანიპულატორს თავდაჯერების მუდმივად განმტკიცების მცდელობებისკენ უბიძგებს, თვითპატივისცემის მიღწევის ბუნებრივ, ნორმალურ გზას კი (მშობლების მხრიდან გამოვლენილი სიყვარულის, პატივისცემისა და სიამაყის აღქმა და ნდობა ამ გამოვლინებების მიმართ) იგი ვერ ხედავს. ამიტომ ამ მიზნის მიღწევის ერთადერთი საშუალება მისთვის სხვა ადამიანებზე უპირატესობების მოპოვებაა, რაც საკუთარ ქცევაზე მნიშვნელოვან ადამიანთა რეაქციის მუდმივად გათვალისწინებას გულისხმობს. მართალია, სხვა ადამიანთა ფასეულობებს და გრძნობებს იგი ღიად თუ ფარულად არაფრად აგდებს (მისი ქედმაღლური პოზიცია ამ თვალსაზრისით სრულიად გასაგებია: ძნელია, პატივი სცე საკუთარი მანიპულირების ობიექტს, რომელსაც ადვილად გააცურებ და გამოიყენებ), მაგრამ ამ „დაცვითი გაუფასურების“ მიუხედავად, მომხიბლავ-მანიპულატორი უზარმაზარ ენერგიას და დროს სწორედ მანიპულაციის ობიექტთა ღირებულებების, მოთხოვნილებების შესწავლას და გათვალისწინებას უთმობს: ერთი მხრივ, თითოეული მსხვერპლისთვის შესაბამისი სასურველი შთაბეჭდილების მოხდენის „ხელოვნებას“ ეუფლება, მეორე მხრივ, „გრანდიოზულ“ პროექტებს აგებს ახალ-ახალი მწვერვალების დასაპყრობად (შემოქმედებითი პატარა პროფესორი). აგრესიული მანიპულატორიც კი, რომელიც თავისი თავნებობით ბავშვობაში და „ხულიგნობით“ მოზარდობაში აქტიურად იქმნის საკუთარი ავტონომიურობის ილუზიას (თითქოს იგი არასოდეს ითვალისწინებს, არასოდეს უნევს ანგარიშს სხვათა მოთხოვნებს და ფასე-

ულობებს), სინამდვილეში, ანუ შინაგანი ფსიქოლოგიური მდგომარეობის მიხედვით (ეგო-მდგომარეობა: „მეამბოხე ბავშვი“), იგი სწორედ ამ მოთხოვნათა დარღვევის „აუცილებლობის“ ტყვეობაშია: რადგან ძალისა და უპირატესობის დამტკიცებას იგი ღია აგრესიის ან სხვა ადამიანთა უფლებების უგულებელყოფის გზით აპირებს, ამგვარი ქცევის დემონსტრირებისთვის მან მუდმივად უნდა გაითვალისწინოს სოციალური ნორმების არსებობა, რომ მათი დარღვევა „შემთხვევით არ დაავიწყდეს“.

ამდენად, დროისა და ფსიქიკური ენერგიის უდიდეს ნაწილს მომხიბლავ-მანიპულატორი ყოველდღიურად გარემოსთან მორგება-შეგუების პროცესში ხარჯავს. ცხადია, ეს დიდი ინვესტიციაა პერიოდულად ასევე უხვად ჯილდოდება: ყოველი მიღწეული მიზანი (მოპოვებული ნდობა, პატივისცემა, გამოძალული ფული, მიღებული სიამოვნება, სასურველი შთაბეჭდილების შექმნა და ა. შ.) მომხიბლავ-მანიპულატორის პატარა გამარჯვებას, საკუთარი ყოვლისშემძლეობის განცდის კიდევ ერთხელ განმტკიცებას ნიშნავს. ამავე დროს უნდა აღინიშნოს სხვა საზღაურის შესახებაც, რომელსაც მომხიბლავ-მანიპულატორი ამ გამარჯვებების საფასურად იხდის: უშუალოდ ქმედების პროცესში და მიზნის მიღწევის მომენტში იგი შესაძლოა არ დაგიდევთ მოსალოდნელ შედეგთა დრამატულობას (ეგო-მდგომარეობა: „თავისუფალი ბავშვი“), მაგრამ გულის სიღრმეში მან შესანიშნავად იცის, რომ ქარის მოტანილს ქარივე წაიღებს, ნდობას უნდობლობა შეცვლის, პატივისცემას – იმედგაცრუება, ხოლო გამოძალული ფულისა და სიამოვნებისთვის ერთ მშვენიერ დღეს შეიძლება ციხეშიც ამოყოს თავი. პიროვნული სიმყარისა და თავდაჯერების აღსადგენად მომხიბლავ-მანიპულატორი ამ რისკს მაინც „გმირულად“ ეთამაშება, თუმცა „ჭეშმარიტი“ ტრიუმფის მდგომარეობას იგი მხოლოდ მაშინ განიცდის, როცა უეცრად ცხერის ტყავს გადაიდგებს და მსხვერპლის წინაშე სწორედ იმ სახით წარდგება, რომელსაც ამ დრომდე დიდი ძალისხმევით ან უბრალოდ „დიადი ჩანაფიქრის განხორციელებისთვის“ ოსტატურად მალავდა (პატარა პროფესორის პროექტი). სწორედ ამ დროს განიცდის იგი დაუფარავად საკუთარ ყოვლისშემძლეობას და სხვათათვის ანგარიშის განევა აღარაფერში სჭირდება (ეგო-მდგომარეობა: „თავისუფალი ბავშვი“). ამ მდგომარეობას კარგად ასახავს შემდეგი ფრაგმენტი თერაპიული სესიიდან:

კლინტი: თითქოს სული თუ რაღაც... შეიძლება მთელი ბოლმა ამოვიდა რა! თერაპევტი: ის ბიჭი ხომ არ იყო X, რომლის მიმართაც განიცდიდი ამ ბოლმას? კლინტი: არა... პრინციპში ისიც მაგისტანა იყო, ღირსი იქნებოდა და სულაც არ მეცოდება, რომ დავარტყი, მაგრამ იმ მომენტში საერთოდ არ მაინტერესებდა X, არც ის, ვინ დავჭერი, არც პოლიცია. თერაპევტი: და აღარც საკუთარი თავი...

კლიენტი: და არც საკუთარი თავი. რაღაც უზომო თავისუფლება იყო... იმ მომენტში ყველაფერი შემძლო, როცა საერთოდ გამარჯობის თქმაზე თუ ართქმაზე ვიმტკრევე ხოლმე თავს.

მომხილავ-მანიპულატორის პატარ-პატარა გამარჯვებებს, რომლებიც შემდეგ უკვე ტრიუმფალური ყოვლისშემძლეობის განცდით გვირგვინდება, მეტაფორულად ასახავს წითელქუდასა და მგლის სცენა ბებიის სახლში (ზღაპარი „წითელქუდა“). გოგონას „გულუბრყვილო“ შეკითხვებს („ბებია, ბებია, რატომ გაქვს ამოდენა ხელები?“ – პროვოკაციული მანიპულაცია) მგელი თანმიმდევრულად იგერიებს („იმიტომ, რომ კარგად მოგეხვიო“ – ცდუნების მანიპულაცია), მაგრამ საბოლოოდ (როცა პროვოცირება ეროგენულ ზონას – პირს – ეხება) თავადვე ვერ უძლებს ცდუნებას და ააშკარავებს თავის მტაცებლურ ინსტინქტს.

მომხილავ-მანიპულატორის ფსიქიკაში ზოგჯერ ეს მტაცებელი წარმოდგენს ძლიერი ტრავმული შთაბეჭდილების მეტაფორას – მტაცებელს, რომლის სახითაც მან ოდესღაც სამყარო აღიქვა (სამყარო პატარასთვის ძირითადად მშობლებით შემოიფარგლება). ამ შემთხვევებში ადრეული ბავშვობის გამოცდილება შეიცავს სიტუაციებს, სადაც პატარა მანიპულატორი დედის/მამის მხრიდან განსაკუთრებით სადისტური, სასტიკი მოპყრობის მსხვერპლი ხდება. უდიდესი საფრთხის შემცველ ამგვარ სიტუაციებში³, სადაც სამყარო მხოლოდ ორი ფიგურის – უმწეო მსხვერპლისა (თვითონ) და ყოვლისშემძლე მტაცებლის (მშობელი) სახით არის წარმოდგენილი, პატარა მანიპულატორი გადარჩენის მაგიურ ხერხს მიმართავს (ყოვლისშემძლე კონტროლის მექანიზმი): საკუთარ წარმოდგენაში იგი უბრალოდ როლებს ცვლის (რეალობისგან განსხვავებით, წარმოსახვა ხომ მის ხელშია! რეალობას და წარმოსახვას კი იგი იდენტურად აღიქვამს. იხ. ი. სტიუარტი, ე. ჯონსი, 1996). შესაბამისად, თუ მომხილავ-მანიპულატორი ადრეულ ბავშვობაში ამგვარი (სუბიექტურად, ანუ გაზვიადებულად, აღქმული ან ობიექტური) ტრაგიკული გამოცდილების მსხვერპლია, ყოვლისშემძლეობის ტრიუმფის მომენტში იგი ავტომატურად სხვად გადაიქცევა (ეგო-მდგომარეობა: „მაკონტროლებელი მშობელი“ – იდენტიფიკაცია მშობლის „მე-ობიექტთან“), რომელსაც იგი სასტიკ მსაჯულად აღიქვამს (ამ ეგო-მდგომარეობის ბუნებრივი ფუნქცია – მართვა და სწავლება ამ შემთხვევაში დასჯით შემოიფარგლება).

მომხილავ-მანიპულატორის მიერ გამოვლენილი ფუნქციონალური მდგომარეობები შედარებით ნაკლებად ასახავს მშობლების მიერ დემონსტ-

3 ბავშვისთვის დამახასიათებელია პიერბოლიზებული აღქმა, რის შედეგადაც იგი მშობლის აგრესიულობას სამყაროს დასასრულად, მომკედინებელ კატასტროფად აღიქვამს (იხ. ი. სტიუარტი, ე. ჯონსი, 1996).

რირებულ ქცევით და ემოციურ გამოვლინებებს ინტეგრირებული სახით (ანუ ფორმით „სხვა ჩემში“ – ინტერნალიზაცია) – მომხიბლავ-მანიპულატორი ხომ არ ცნობს ავტორიტეტებს. იგი ემოციურად დისტანცირებულია მნიშვნელოვანი ადამიანებისაგან და საერთოდ სამყაროსგან, რომელმაც ყველაზე მონყვლად მდგომარეობაში ამდენი ტკივილის, უარყოფის, ლალატისა და დამცირებისთვის გაიმეტა (შესაბამისად, მისი ცხოვრებისეული პოზიცია ადამიანების მიმართ გამოხატავს გაუცნობიერებელ გადანყვეტილებას: „სანდო და დასანდობი არავინ არის, ამიტომ უნდა ისარგებლო უპირატესობებით და აკეთო ის, რაც გსურს“). ჩვეულებრივ მას სძულს ან შემწყნარებლურ ქედმაღლობას იჩენს ყველაფერის მიმართ, რაც ჭეშმარიტ მიჯაჭვულობასთან, ნდობასა და ნაზ გრძნობებთან არის ასოცირებული: იგი მათ სისუსტედ აღიქვამს, როგორც სხვაში (მგრძნობიარე, მაგრამ უმწეო მშობელთან ურთიერთობის გამოცდილება), ისე საკუთარ თავში (საკუთარი მონყვლადობის გამოცდილება). ამდენად, იგი ისე ერიდება მათ განცდას, როგორც კეთროვანს (ამგვარი რისკის განევისთვის მომხიბლავ-მანიპულატორი მართლაც ნამდვილი „ლაჩარია“). ამავე დროს, გაუცნობიერებლად იგი ნდობისა და მიჯაჭვულობის დეფიციტის რამდენადმე კომპენსირების უსაფრთხო გზებს ეძებს, რაც სხვა ადამიანებში მისთვის აკრძალული გრძნობების გამოწვევის პერიოდულ მცდელობებში აისახება (პროექციული იდენტიფიკაცია). ეს დაცვითი ფსიქოლოგიური მექანიზმი მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის მხოლოდ სხვათა გრძნობებით მანიპულირების ინსტრუმენტის ფუნქციას არ ასრულებს (მსხვერპლის პიროვნების შესწავლა და კონტროლი). იგი მას ეხმარება, სხვაში აღძრული მონყვლადობა, მიმდობლობა, სიყვარული და მიჯაჭვულობა პასიურად, მაგრამ რამდენადმე თავადაც განიცადოს (როგორც, მაგალითად, ფილმის ყურების ან ნიგნის კითხვის დროს ადამიანი განიცდის გმირის ემოციურ მდგომარეობას, მაგრამ თვითონ ამ დროს სავარძელშია მოხერხებულად მოკალათებული). მსხვერპლის ემოციურობა, რაც მისთვის სისუსტესთან არის ასოცირებული, მომხიბლავ-მანიპულატორში აღუნებს „მტაცებლის ინსტინქტს“ (უმწეოს გვერდით იგი დიდი ძალისხმევის გარეშეც თავს ყოვლისშემძლედ და, შესაბამისად, უსაფრთხოდ გრძნობს). ამდენად, იგი მზრუნველობისა და თანაგრძნობის გამოხატველ ცალკეულ ემოციურ რეაქციასა და ქცევის ელემენტებსაც შედარებით თავისუფლად ავლენს (ეგო-მდგომარეობა: „მზრუნველი მშობელი“ – დედის მიერ რეალურად დემონსტრირებული მზრუნველი ქცევისა და პოზიტიური ემოციური მდგომარეობების ავტომატური გააქტიურება). ამ სიტუაციის ამსახველ საინტერესო მეტაფორას გვთავაზობს მგლისა და წითელქუდას ურთიერთობის ნიმუში (ზღაპარი „წითელქუდა“): გოგონას მგელი თავიდანვე არ სანსლავს, მიუხედავად იმისა, რომ მეტყვევების ხმა მხოლოდ შორიდან ისმის (?). სხვა, სინამდვილეში „უფრო გრძელი“ გზის შეთავაზებით

იგი თითქოს სიამოვნების გახანგრძლივებას ცდილობს (ბებიის გადაყლაპვა და მისი როლის გათამაშება). წითელქუდას შეხრამუნებამდე მას სურს, გოგონასთვის გახდეს საყვარელი ბებია – ყველაზე მზრუნველი, სანდო და ბრძენი ფიგურა, რომლის წინაშეც წითელქუდა თამამად გამოავლენს ინფანტილურ მიმდობლობას და მოწყვლადობას (შინაგანი სიცარიელის შევსებას მგელი სწორედ მის მიმართ აღძრული ამ განცდებით ცდილობს). საბედნიეროდ, სახიფათო თავგადასავლების ამდენადვე მოყვარულ გოგონას, მომხიბლავ-მანიპულატორთან მაცდური ურთიერთობის გამოცდილების გარდა, განცდილი აქვს ავთენტიკური (ჭეშმარიტი, გულწრფელი) სიახლოვეც – ბებიასთან და სხვა ადამიანებთან (ტყისმჭრელებთან, მონადირესთან) და ადრე თუ გვიან ნამდვილს მოჩვენებითისგან განასხეავებს.

მშობელთა და ზოგადად, საზოგადოებრივი ფასეულობებიდან მომხიბლავ-მანიპულატორი ძირითადად მხოლოდ ძალასა და გამარჯვებას აღიარებს (იგი განსაკუთრებით ძალაუფლების მოტრფიალეა), მაგრამ მის ფსიქიკაში გარკვეული ეთიკური და ჰუმანური ღირებულებები, როგორც ჩანს, გაუცნობიერებლად მაინც იღექება (მაკ-უილიამსი, 2001; ჰაიერი, 2007). მათ იგი არაპირდაპირი სახით, კერძოდ, ჩადენილი დანაშაულის დაფიქვებით, საკუთარი პასუხისმგებლობის შემცირების („მდგომარეობიდან გამოვედი“), ქცევის რაციონალიზაციის („ცუდად დადო და ავიღე“, „ღირსია“) მცდელობებით ამჟღავნებს (დაცვით ფსიქოლოგიურ მექანიზმს ამ შემთხვევაში დისოციაცია წარმოადგენს). უმეტესად ეს სტრატეგიები ისევ და ისევ მანიპულირების, პირადი პასუხისმგებლობისთვის თავის არიდების ცნობიერ განზრახვად კვალიფიცირდება სასამართლოში, ფსიქოთერაპევტთან თუ მშობლებთან ურთიერთობისას (გარკვეული სასჯელის თავიდან ასაცილებლად), მაგრამ ხანგრძლივი ფსიქოთერაპიის პროცესში საკვებით შესაძლებელია ამ ფსიქოლოგიურ გამოვლინებათა ხასიათის დიფერენცირება. მაგალითად, თუ ამგვარი გამოვლინებების შედეგად გარკვეული დროის განმავლობაში კლიენტი არ ლებულობს რაიმე სახით სარგებელს, მანიპულაციაზე ეჭვის შემთხვევაში, უმჯობესია, თერაპევტი კლიენტის მიმართ აღძრული „საკუთარი“ საპასუხო განცდების ხასიათზე დაფიქრდეს (უკუგადატანა).

ბოლოს მნიშვნელოვანია მომხიბლავ-მანიპულატორის კიდეც ერთი ფუნქციონალური მდგომარეობის აღნიშვნა, რომელიც ძირითადად ტრიუმფის მომენტისათვის საზღაურის გადახდის დროს აღინიშნება. სინამდვილეში ეს არ გახლავთ არც დანაშაულის გამოაშკარავების და ხშირად არც ფიზიკური სასჯელსრულების გადამწყვეტი წამი (მხილება ერთგვარად ტრიუმფის ნაწილადაც კი განიცდება, რადგან სხვაგვარად სამყარო ვერ „იგრძნობს“, როგორ დამარცხდა. მომხიბლავ-მანიპულატორი ზოგჯერ ემაფოტზეც კი გმირად გრძნობს თავს). ჭეშმარიტ მარცხს იგი მხოლოდ მაშინ განიცდის, როცა

მისი გრანდიოზულობა და გენიალური ჩანაფიქრი „სათანადოდ“ არ ფასდება და სიყვარულის ნაცვლად არა სიძულვილს, არამედ გულგრილობას აწყდება, საშიში ბოროტმოქმედის სახელის ნაცვლად კი მხდალი და სულმდაბალი ავად-მყოფის რეპუტაციას იმკვიდრებს. ამ დროს იგი მომაკვდინებელი ურჩხულის ძლევამოსილების ნაცვლად უმნეო ხეიბრის მდგომარეობაში გრძნობს თავს (როლების რევერსია: ადრეული ბავშვობის ტრავმა ცოცხლდება, მაგრამ ყოვლისშემძლე კონტროლის მექანიზმი აღარ მუშაობს და როლები კვლავ სანყის პოზიციებს – ე. წ. status quo ante უბრუნდება). ლიტერატურაში ხშირად აღწერენ მომხიბლავ-მანიპულატორს ამ მდგომარეობაში (როცა, მაგალითად, სერიოზული მკვლელი საკუთარ თავს მსხვერპლად აღიქვამს – „სინამდილეში მე ვარ მსხვერპლი, ძალით წამართვეს ბავშვობა“; „საბოლოოდ ყველამ განტყეუბის ვაცად გამომიყენა“; იხ. ჰაიერი, 2007). ამ დროს იგი რალაციით ნაცემ ლეკვს წააგავს, რომელიც დაუფეილ ადგილებს ილოკავს, საკუთარი თავი საშინლად ეცოდება და ცხოვრების უსამართლობაზე წკმუტუნებს, იმ განსხვავებით სხვა სიტუაციებისგან, რომ ამჯერად იგი მართლაც სრულიად გულწრფელია (ეგო-მდგომარეობა: „თავისუფალი ბავშვი“ – მნიშვნელოვან ადამიანთა მოთხოვნებისა და მოლოდინების გათვალისწინების გარეშე თავისუფლად განცდა, ფიქრი, ქცევა).

მომხიბლავ-მანიპულატორის ხასიათისა და ადაპტაციური სტილის დრამატულობის აღიარების შემდეგ არანაკლებად მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ რეალური ცხოვრების პრაქტიკაში „შინაგანი მტაცებელი“ ხშირად პოულობს საზოგადოებისათვის მისაღებ და უსაფრთხო არეალს რეალიზაციისთვის (მაგალითად, აგრესიულობა შეიძლება ვერბალური გამოვლინებებითა და უმნიშვნელო კონფლიქტური ურთიერთობებით შემოიფარგლოს, ყოვლისშემძლეობის მოთხოვნილება კი ხშირად მხოლოდ სხვათა შეზღუდვისა და ეთიკურად გაუმართლებელი ხერხებით კარიერაში წინსვლის მცდელობებით გამოიხატება). თუ მომხიბლავ-მანიპულატორს რეალობის ტესტირების (მაგალითად, საფრთხის შეფასების) კარგად განვითარებული უნარი აქვს და ამავე დროს ავთენტიკური ურთიერთობის თუნდაც მცირე პოზიტიური გამოცდილება, იგი მოახერხებს „შინაგანი მტაცებლის“ მოთვინიერებას და რამდენადმე დაკმაყოფილებასაც (ამ შემთხვევაში აღმასრულებელ ფუნქციას ეგო-მდგომარეობა „ზრდასრული“ წარმოადგენს). მომხიბლავ-მანიპულატორთაგან ბევრი შესანიშნავად ახერხებს ცხოვრებაში ე. წ. ოქროს შუალედის დაცვას და მნიშვნელოვანი წარმატებების მიღწევას (სოციალური ნორმებით ისინი ისევე მოხერხებულად მანიპულირებენ, როგორც ადამიანებით). პრობლემა მხოლოდ ის გახლავთ, რომ სოციალურად მისაღები ნიშის მოძებნა სინამდვილეში მხოლოდ საზოგადოებრივ უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს, თავად მომხიბლავ-მანიპულატორი კი, როგორი ჩაბმულიც უნდა იყოს იგი აქ-

ტიური სოციალური და პროფესიული ცხოვრების ფერხულში, მუდმივად რჩება უარყოფისა და გარიყულობის საფრთხის წინაშე – შინაგანი სიცარიელის, გაუცხოებისა და დამორგუნავი მარტოობის პირისპირ (სკარლეთ ოპარა მიტჩელის რომანიდან „ქარნალებული“; ექიმი ჰაუსი ამავე სახელწოდების ცნობილი ტელესერიალიდან და ა. შ.).

მომხილავ-მანიპულატორი თერაპიაში

მომხილავ-მანიპულატორს ზოგადად ფსიქოთერაპიაში ნაკლებად პოპულარული, სახიფათო და რთულად განსამკლავებელი კლიენტის რეპუტაცია აქვს. ამ „შერცხვენილ“ სახელს, პირველ რიგში, განაპირობებს მისი საეჭვო „ზრახვები“: როგორც ყველაფრისა და ყველას, თერაპიის მიმართაც მას სრულიად კონკრეტული პრავგმატული მიზნები ამოძრავებს, რომლებიც იშვიათად ეხება შინაგან ტკივილს და საკუთარი პიროვნული ჩიხიდან გამოღწევის გულწრფელ სურვილს (თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თუ თერაპევტი საკმარისად მოქნილ, გამბედავ და ეთიკური შეფასებების თვალსაზრისით სადა პოზიციას ინარჩუნებს, ბევრი მათგანი სიამოვნებით ეუფლება ახალ – კლიენტის – როლს და ამ „უცხო ტერიტორიის“ ათვისებითაც საკმაოდ კარგად ერთობა). ჩვეულებრივ, ფსიქოთერაპიული მიდგომები, სადაც არ არის აქცენტირებული კლიენტ-თერაპევტის ურთიერთობის მნიშვნელობა ღრმა ფსიქოლოგიური ცვლილებების მიღწევისთვის (მაგალითად, კოგნიტიურ-ბიჰევიორისტული თერაპია), ნაკლებად აძლევს თერაპევტს მომხილავ-მანიპულატორის პიროვნების ინდივიდუალურობის წვდომის, შესაბამისად მის მიმართ საკმარისი (ზომიერი) სიმპათიის გაჩენის შესაძლებლობას, მისი არასახარბიელო რეპუტაცია კი ადვილად უქრობს მუშაობის სურვილს. ამ თვალსაზრისით ფსიქოდინამიკური მიდგომები გაცილებით დიდ ასპარეზს ქმნის, რადგან მომხილავ-მანიპულატორთან გამოცდილი თერაპევტიც ვერ მოიწყენს, თუმცა მასთან მუშაობა ამავე დროს ნამდვილი გამოწვევაა თერაპევტის პროფესიონალური და პიროვნული სიმწიფის მიმართ. ფსიქოდინამიკური ტექნიკის სპეციფიკა განსაზღვრავს სხვა პრობლემებსაც. მაგალითად, განცდების არეკელის ტექნიკის გამოყენებას მუშაობის შედარებით გვიანდელ ფაზამდე მნიშვნელოვნად ართულებს ემოციათა დროში თავისუფლად განცდის, მათი სიტყვებით გადმოცემისა და რეფლექსიის უნარის დეფიციტი, რაც მომხილავ-მანიპულატორის ადაპტაციური სტილის ერთ-ერთი თავისებურებაა (მაკ-უილიამსი, 2001). შესაბამისად, მასთან მუშაობის სპეციფიკა სხვადასხვა საკითხის გათვალისწინების აუცილებლობასთან არის დაკავშირებული.

მეხვედრა: მომხიბლავ-მანიპულატორი და მისი ახალი მსხვერპლი ან მტაცებელი (თერაპევტი):

პიროვნების ადაპტაციათა თეორიის მიხედვით (ტრანსაქციული ანალიზი) ემოციური სფერო, აზროვნება და ქცევა სამი ძირითადი ინტრაფსიქიკურ სივრცეა, რომელთა საშუალებითაც ადამიანები ერთმანეთთან ურთიერთობას ამყარებენ. ადაპტაციის თითოეული ნიშნისთვის დამახასიათებელია ხელმისაწვდომი, თავისუფალი სივრცე თავდაპირველი კონტაქტისთვის (ე. წ. საკონტაქტო კარი), სამიზნე სივრცე პიროვნული ზრდის/ცვლილებების მისაღწევად (ე. წ. სამიზნე კარი) და სივრცე, სადაც იგი ფსიქოლოგიურ საფრთხეს გრძნობს და ამდენად, დაცვითი ხასიათის ქცევას მიმართავს (ე. წ. კარი-„მახე“). მათი ცოდნა საშუალებას აძლევს თერაპევტს, სწრაფად და ეფექტურად დაამყაროს კონტაქტი კლიენტთან, მიმართოს ინტერვენციები სივრცეში, სადაც მათი მოქმედება ოპტიმალური და ეფექტურია და თავი აარიდოს (უკიდურეს შემთხვევაში ოპტიმალურად გამოიყენოს) კლიენტის დაცვით რეაქციებს (მაგენევიტა, 2004).

მომხიბლავ-მანიპულატორის საკონტაქტო სივრცეს, ანუ ოპტიმალურ გზას, კონტაქტის დამყარებისთვის (საკონტაქტო/ლია კარი) მოქმედება წარმოადგენს. ამდენად, მასთან ურთიერთობის დამყარება სწორედ ამ სფეროშია ეფექტური.

ზოგადად, თერაპიული სიტუაცია თავისი სპეციფიკით კლიენტთა უმრავლესობისთვის ერთგვარად „მონყვლადობის მაპროვოცირებელ“ სივრცეს წარმოადგენს, სადაც საკუთარ ემოციურ პრობლემატიკასა და მტკივნეულ გამოცდილებასთან კონტაქტისთვის კეთილსასურველი გარემო იქმნება. რამდენადაც მომხიბლავ-მანიპულატორი უგულვებელყოფის, მიტოვებულობის ან მშობლების მხრიდან გულგრილი/სასტიკი დამოკიდებულების რეალური მსხვერპლია (ან ასეთად განიცდიდა თავს ბავშვობაში), იგი ადვილად აღარ ჩაიგდებს თავს მონყვლად მდგომარეობაში. ამდენად, თერაპიულ კაბინეტში შესვლისთანავე იგი იწყებს მოქმედებას ორი ძირითადი მიზნით: შეაფასოს ფსიქოთერაპევტის რეალური ძალაუფლების ხარისხი (მისი „მაგიის“ საიდუმლო) და იპოვოს მისი ხელოვნების/პიროვნების „აქილევსის ქუსლი“, რომელიც მას ახალ გამარჯვებას, ძალაუფლების ტრიუმფს ან გარკვეულ პრაგმატულ სარგებელს მოუტანს. შესაბამისად, „შინაგანი მტაცებლის“ დაზიანებულობის/სისასტიკის ხარისხის მიხედვით იგი იწყებს ორიდან ერთი – მოხიბვლის ან დაშინების – სტრატეგიის გამოყენებას (ზოგიერთ შემთხვევაში შესაძლებელია მოხიბლვა-დაშინების ქცევის ნიშნუთა კომბინაცია). ნებისმიერ შემთხვევაში იგი მიზნად ახალი ობიექტის შესაფასებლად კომფორტული გარემოს შექმნას ისახავს (იმისათვის, რომ გაარკვიოს, პოტენციურ „მსხვერპლთან“ აქვს საქმე,

თუ მსგავს „შინაგან მტაცებელთან“) და ამისთვის მისი პარალიზების, შეიძლება ითქვას, „თავბრუს დახვევის“ ტექნიკას იყენებს. მაგალითად, მოხიბვლისას ეს შეიძლება იყოს გულუბრყვილო ეროტიკულობის ან დაუცველობის დემონსტრირება, სწრაფი და შინაარსობრივად მწირი, ზედაპირული საუბარი ფაქტობრივად არაფერზე, თერაპევტის მიერ აღძრული მნიშვნელოვანი საკითხებიდან ყურადღების გადატანის მცდელობა და ა. შ. ამ შემთხვევაში მომხიბლავ-მანიპულატორის ქცევის ნიმუში შეესაბამება ერთგვარ გაუცნობიერებელ⁴ ბავშვურ სტრატეგიას: „ასიამოვნე სხვას და მიიღე მისგან ის, რაც გსურს“. დაშინების განზრახვას ამჟღავნებს მშვიდი განონანსწორებული ან გულგრილი ტონით მეტ-ნაკლებად მძაფრსიუჟეტისანი ეპიზოდების, ისტორიების აღწერა, რაც, ჩვეულებრივ, მსმენელში ბუნებრივ აღშფოთებას ან შეძრწუნების/რისხვის/შიშის რეაქციებს იწვევს. ამ შემთხვევაში ბავშვური სტრატეგიის დევიზია: „იყავი ძლიერი/სამში და დამალე შენი გრძნობები/სისუსტე“.

ნებისმიერ შემთხვევაში (სწრაფად თუ დინჯად, მაგრამ აუცილებლად დამაჯერებლად) ამ „პირველი დარტყმის“ მოგერიებისთვის საკუთარი ენერგია თერაპევტმაც მოქმედებისკენ უნდა მიმართოს, რაც მომხიბლავ-მანიპულატორის „გაცურების, თავბრუს დახვევის“ ტექნიკის კონფრონტაციას გულისხმობს. სხვაგვარად, მასთან გულწრფელი ურთიერთობის დასამყარებლად მნიშვნელოვანია არაპირდაპირი ქცევის გამოაშკარავება. მაგალითად, თერაპევტის საპასუხო რეაქცია მოხიბვლის მცდელობაზე შესაძლოა ასეთი იყოს: – „ჩანს, საინტერესო ისტორიაა, მაგრამ თუ შემთხვევით მიზნად არ ისახავთ, მე ვერაფერი გავიგო, ჯობს, უფრო ნელა, გარკვევით მომიყვით ყველაფერს“ (მსუბუქი იუმორი, მინიშნება „გაცურების“ განზრახვაზე). დაშინების შემთხვევაში საპასუხო რეაქცია შეიძლება ერთგვარი გულგრილი დამოკიდებულების („სხვათა შორის“ მიდგომის) ელემენტსაც შეიცავდეს. მაგალითად: „ძალიან შთამბეჭდავი ფრაგმენტებია... სისასტიკის... იმდენად, რომ გადაწყვიტე ახლავე გკითხოთ: რა მიზნის მიღწევას აპირებთ ჩემთან მუშაობის შედეგად?“ (შედარებით ღრმა ინტერვენცია⁵, სადაც მინიშნება ეხება არა მხოლოდ დაშინების სტრატეგიას, არამედ მნიშვნელოვან პიროვნებებთან კლიენტის ტრავმული გამოცდილების უშუალოდ თერაპევტზე გადატანის პროცესს და ფსიქოლოგიურ დონეზე გულისხმობს გზავნილს: „მეც იმავეს ხომ არ მიპირებ?“). ასეთმა „სვლებმა“ შეიძლება გამოიწვიოს ან გააძლიეროს მომხიბლავ-მა-

4 სხვა ადაპტაციური ნიმუშებისგან განსხვავებით, მომხიბლავი-მანიპულატორის მანიპულაციური ქცევა ცნობიერია (მაკ-ულიამსი, 2001, გვ. 200), ანუ იგი შესანიშნავად აცნობიერებს საკუთარი თვალთმაქცობის ფაქტს, რასაც ვერ ვიტყვით თვითონ „გაცურების“-სტრატეგიაზე (მოცემულ შემთხვევაში: რა აუცილებელია სხვისი მოხიბლვა/დაშინება ან საერთოდ გაცურება იმისათვის, რომ მიიღო ის, რაც გსურს?).

5 აღსანიშნავია, რომ თერაპევტის საპასუხო რეაქცია სიღრმის თვალსაზრისით კლიენტის მხრიდან „შეტევის“-ინტენსივობის ხარისხს უნდა შეესაბამებოდეს.

ნიპულატორის ცნობისმოყვარეობა და თერაპევტის „მაგიის“ წედომის ერთგვარი აზარტი, რაც ხელს უწყობს მის ჩართვას თერაპიის პროცესში. თერაპევტის მიმართ პატივისცემას იგი მხოლოდ და მხოლოდ იმ შემთხვევაში იგრძნობს, თუ ვერ შეძლებს მის გაცურებას, მაგრამ ამგვარი პატივისცემა არასოდეს ჩნდება რამდენიმე შეხვედრის საფუძველზე: იგი დიდი ხნის განმავლობაში მუდმივი „ტესტირების“ შედეგად მიიღწევა და საკმაოდ დიდი დრო და გარკვეულ საკითხებში ერთგვარი „განუხრელობის“ პოლიტიკაა საჭირო იმისათვის, რომ მომხიბლავ-მანიპულატორმა რეალური პასუხისმგებლობა იგრძნოს თერაპიის პროცესის მიმართ.

„განუხრელობის“ პოლიტიკა მომხიბლავ-მანიპულატორთან მუშაობისას

მომხიბლავ-მანიპულატორთან მუშაობის სპეციფიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია თერაპევტის მოუსყიდველობა (მაკ-უილიამსი, 2002), რაც თერაპიული საზღვრების (საფასურთან, სესიის დროსთან, სესიაზე ქცევის წესებთან დაკავშირებული და კლიენტთან წინასწარ შეთანხმებული სხვა პირობების) დაცვას და თერაპევტის პირდაპირობას, ანუ გულწრფელობას, გულისხმობს. შეთანხმების ნებისმიერი დარღვევა/იგნორირება, ასევე თერაპიული ტექნიკის ნებისმიერი სხვა ასპექტი, რომელიც შეიძლება კლიენტმა პროფესიონალურ/პიროვნულ სისუსტედ აღიქვას, სწორედ ამგვარად იქნება ინტერპრეტირებული მომხიბლავ-მანიპულატორის მიერ (პატივისცემას იგი ხომ მხოლოდ ძალისა და პიროვნული სიმტკიცის მიმართ განიცდის!). რაც შეეხება პიროვნულ სიმტკიცეს, იგი ძირითადად მიცემული პირობის შესრულებას, საკუთარი დამოკიდებულებების, ღირებულებების, კლიენტის მხრიდან მოსალოდნელი რეალური ან წარმოსახული საფრთხის აღქმის შესახებ პირდაპირ შეტყობინებას გულისხმობს (მაკ-უილიამსი, 2001). წარმოსახულ საფრთხეში მოიაზრება თერაპევტის პიროვნების ინდივიდუალური რეაქციები, განცდები კლიენტის ქცევის, პიროვნების მიმართ, რომლებიც შესაძლოა ძლიერი ნეგატიურობით ხასიათდებოდეს (შიში/სიძულელი/რისხვა). მათი გაცნობიერების, მათი ბუნებრიობის წედომისთვის (რეფლექსია) თავის არიდების და, შესაბამისად, მათი მნიშვნელობის მინიმიზირების მცდელობის შედეგად ეს ემოციები შეიძლება პირდაპირ ქცევაში, ანუ გარეთ, გამოიტყორცნოს (აცტინგ ოუტი), რაც მნიშვნელოვნად დააბრკოლებს თერაპიის პროცესს (რაც მთავარია, ახალს ვერაფერს ასწავლის მომხიბლავ-მანიპულატორს). კერძოდ, კლიენტის მიმართ შიშის და სხვა მოწყვლადობასთან ასოცირებულ განცდათა იგნორირებამ – მათთან „შეურიგებლობამ“ და შესაბამისად, გაუცნობიერებლად ქცევაში გამოვლენამ შესაძლოა თერაპევტი დროებით მართლაც გადააქციოს იმ მსხვერპლად, რომელსაც კლიენტი მასში ხედავს (ე. წ. კომპლემენტარული

უკუგადატანა). ანალოგიურად, საკუთარი აგრესიულობის მიუღებლობა და ქცევაში უნებლიეთ გადატანა თერაპევტს იმ „შინაგან მტაცებლად“ ქცევს (პირდაპირი/კონკორდანტული უკუგადატანა), რომლის პროეცირებასაც მასზე კლიენტი ახდენს (ექსპერიმენტირებისა და ადაპტაცია-მორგების პროცესში მომხიბლავ-მანიპულატორი დროდადრო თერაპევტისთვის ხან ერთი, ხან მეორე ნიღბის მორგებას ცდილობს). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში შესაძლებელია მხოლოდ სიმპტომატური მკურნალობის ეფექტის მიღება (დროებით სიმპტომთა შემსუბუქება/მოხსნა). ეს „სასწაული“, ცხადია, კლიენტს შვებას მოჰგვრის, გარკვეულ თავდაჯერებასაც შეძენს (მისი წარმოდგენები ყოვლისშემძლეობის რეალურობაზე განმტკიცდება), ხოლო თერაპევტი, საუკეთესო შემთხვევაში, მის გამოცდილებაში დარჩება მსგავს ან უფრო „გრანდიოზულ“ მანიპულატორად/მტაცებლად, რომლითაც იგი აღფრთოვანებულია (და არა მადლიერი). ამდენად, ამგვარი „სასწაულმოქმედება“ შინაგან პიროვნულ ცვლილებებს არ იწვევს. მეტიც, იგი ამყარებს მომხიბლავ-მანიპულატორის ინფანტილურ წარმოდგენებს სამყაროს შესახებ, რომელიც კვლავ მხოლოდ მხეცებითა და მსხვერპლით დასახლებულ მწირ უდაბნოს წარმოადგენს.

სინამდვილეში თერაპევტის გულწრფელობა მომხიბლავ-მანიპულატორთან გულისხმობს საკუთარ დამოკიდებულებებზე, ემოციებსა და ღირებულებებზე პირადი პასუხისმგებლობის აღების – მათი აღიარების უნარს, რაც არც მოწყვლადობის იაფფასიანი არანაწიერებაა (ე. წ. გულის გადაშლა, ემოციური თვითგამოხატვა და მგრძნობიარობის დემონსტრირება კლიენტის წინაშე) და არც მორალიზება/კრიტიკული შეფასება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს რეაქციები ამავე დროს უკიდურესად ანტითერაპიულია: ისინი აუფასურებს ფსიქოთერაპევტის ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციას – უზრუნველყოს კლიენტი განსაკუთრებული, განსხვავებული ურთიერთობის გამოცდილებით, მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის კი თერაპევტის მხრიდან საკუთარ არაცნობიერ მოტივებზე პირადი პასუხისმგებლობის აღება სწორედაც რომ პიროვნული ძალის ჭეშმარიტად უპრეცედენტო დემონსტრირების მაგალითია. ეს მაგალითი მას აჩვენებს, რომ სინამდვილეში პიროვნული ძალა არის არა განცდის რაგვარობა, არამედ განცდილის ქცევაში გადატანის პროცესის მართვისა და კონტროლის უნარი (ავტონომიურობა). კერძოდ, თერაპევტი საკუთარ თავს ნებას რთავს, სხვისთვის დახმარების კეთილ ნებასთან ერთად საკუთარ თავში იცნოს და აღიაროს, როგორც მოწყვლადობა (შიში/სიყვარული/ემპათია და სხვა „სისუსტეები“), ისე სიხარბე/აგრესიულობა/ანგარება („ძალა“), რადგან იგი ერთნაირად ფლობს მათი ატანის, მიღების შეკავებისა და თავისუფლად განცდის ძალას, არ არის მათზე დამოკიდებული და იძულებული, იმპულსურად გადატყორცნოს ისინი ქცევაში. აქ მომხიბლავ-მანიპულატორი უცნაური პარადოქსის წინაშე დგას: თურმე ნუ იტყვით, „სისუსტის“ თავისუფლად და

უსაფრთხოდ აღქმის უნარი ძალაა, „ძალის“ თავშეუკავებლად ფლანგვა კი - სისუსტე!

ამრიგად, პირდაპირი/გულწრფელი/ავტონომიური ქცევის მოდელირება ფსიქოლოგიურ დონეზე უმნიშვნელოვანესი გზავნილია კლიენტისთვის, რომლის ფორმულირებაც დაახლოებით შემდეგნაირად შეიძლება: „შენმა ქცევამ შეიძლება აღძრას ჩემში განცდები და ეს ნორმალურია, მაგრამ საკუთარ ქცევას მე განვაგებ და პირიქით: შენ მართავ შენს ქცევას ჩემი ზეგავლენის მიუხედავად: მე საკმარისად კარგი ვარ, შენც საკმარისად კარგი ხარ!“.

წინააღმდეგობის გამოვლინებები თერაპიული „განუხრელობის პოლიტიკის“ მიმართ

მომხიბლავ-მანიპულატორთან გულწრფელი ურთიერთობის დამყარების პროცესი ხშირად საკმაოდ ხანგრძლივია და პერიოდული გამწვავებებით ხასიათდება (კლიენტის მხრიდან თერაპიული საზღვრების დარღვევის, აგრეთვე გარკვეული ცვლილებების მიმართ საბოტაჟის მოწყობის პერიოდული მცდელობები). არაიშვიათად ამ პროცესთან დაკავშირებული პრობლემები თერაპიის შემდგომ ეტაპებზეც იჩენს თავს, აქტუალური ხდება და თერაპევტს ყურადღების მოდუნების შესაძლებლობას არ აძლევს. ასეთ პერიოდებში მუშაობის პროცესი შედის მომხიბლავ-მანიპულატორის ფსიქიკურ სივრცეში, სადაც იგი განსაკუთრებულ ფსიქოლოგიურ საფრთხეს გრძნობს და, ამდენად, გაცილებით ძლიერი დაცვითი ხასიათის ქცევას მიმართავს (ე. წ. კარი-„მახე“). ამ სივრცეში კლიენტი არაცნობიერად ქმნის გარკვეული თვალსაზრისით მსგავს სიტუაციებს, რომლებშიც ერთგვარად იმეორებს (აღადგენს) მისთვის მნიშვნელოვანი ურთიერთობების გამოცდილებას. ეს სიტუაციები (ე. წ. თამაშები) ურთიერთობის განმეორებადი, სტერეოტიპული ნიმუშებია, რომლებიც სპეციფიკური სტრუქტურით ხასიათდება და მიზნად არქაული, ინფანტილური რწმენების, ცხოვრებისეული პოზიციებისა და ბავშვური სტრატეგიების განმტკიცებას ისახავს. სწორედ ამ სიტუაციებს მიმართავს მომხიბლავ-მანიპულატორი, მაგალითად, „განუხრელობის პოლიტიკის“ მიმართ ამბოხისა და ცვლილებების უარყოფის მიზნით. ერთ-ერთი ამგვარი თამაშია, მაგალითად, „დაბნეული კლიენტი“, რომელიც ცხოვრებისეულ (არათერაპიულ) სიტუაციებში ცნობილია სახელწოდებით „დაბნეული სტუმარი“ (ბერნი, 1994). საკუთარ ყოვლისშემძლეობაში გვარიანად დაეჭვებისას (აგრეთვე უარყოფის საფრთხის განცდისას) მომხიბლავ-მანიპულატორი ამ თამაშის საშუალებით ცდილობს, კიდევ ერთხელ დარწმუნდეს, რომ მას კვლავ შეუძლია ჩაიდინოს ნებისმიერი დანაშაული და დაუსჯელად გადარჩეს (შესაბამისად, თამაშის მიზანი ყოვლისშემძლეობის „ჩამორთმეული ტიტულის“ დაბრუნებაა). მაგა-

ლითად, შეიძლება იგი ერთ მშვენიერ დღეს უდროოდ, ყოველგვარი წინასწარი შეთანხმების, გაფრთხილების გარეშე სრულიად მოუჩინებლად „გამოცხადდეს“ სესიაზე, დაბნეული გამომეტყველებით ჩაიღუღლულოს, რომ დღიურში სესიის თარიღად ეს დღე და საათი ჰქონდა აღნიშნული და ნებართვის გარეშე მოკალათდეს საფარძელში, ხოლო ვიდრე თერაპევტისგან უარს მიიღებს სესიისთვის დამატებითი დროის გამოყოფაზე, ისეთი მოკრძალებითა და მორიდებით ითხოვოს ჭიკა წყალი, რომ უცნობ მნახველს პირდაპირ „მამა აბრამის ბატკანი“ ეგონება. ეს თამაში ნამდვილად კარგად ასახავს მომხილავ-მანიპულატორის უკომპრომისო სტრატეგიას, ძალით (უნებართვოდ) მიიღოს ის, რაც არ ეკუთვნის, ნებართვა კი მაშინ ითხოვოს, როცა თხოვნის დაკმაყოფილება გარანტირებული აქვს (ე. ი. მომხილავი თავმდაბლობითაც მოინონოს თავი). შინაგანი ფსიქოლოგიური ჯილდო წარმატების შემთხვევაში (თუ მას დაუთმობენ) უარყოფის შიშის დაძლევაა. ცხადია, ამ შემთხვევაში მიზანშეწონილი არ არის თერაპიული საზღვრების დარღვევა – უმჯობესია, თერაპევტმა კრიტიკული შეფასებების გარეშე, მსუბუქი იუმორის ტონით (იგულისხმება სულ რამდენიმე ფრაზა) უარით გაისტუმროს ეს მომხილავი მოძალადე, მომდევნო სესიაზე კი მას აღნიშნული დაცვითი სტრატეგიის ანალიზი შესთავაზოს. უფრო ინტენსიური თამაშის შემთხვევაში, მაგალითად, თუ კლიენტი თერაპევტთან უდროოდ მოსვლა ამართლებს „კატასტროფით“, რომელიც შეემთხვა, უფრო მიზანშეწონილია მისთვის მცირე (დაახლოებით 20-30 წუთი) დროის გამოყოფა, რომელიც მხოლოდ ამ შესვენდრის აუცილებლობის (აგრეთვე გაფრთხილების ხელმოწევადობის) რეალურ პირობათა ანალიზს მიეძღვნება. თავდაცვის სხვა აქტიურ სტრატეგიათაგან აღსანიშნავია აგრეთვე თამაში: „აბა დამიჭირე, თუ შეძლებ“ (ბერნი, 1994), რომელიც თერაპიულ სიტუაციაში მრავალგვარად (ხანგრძლივი/მოკლე მიმდინარეობით და განსხვავებული ინტენსივობით) ვლინდება. მაგალითად, რამდენიმე თვის განმავლობაში პედანტური სიზუსტით სესიების საფასურის გადახდის შემდეგ (მოხიბვლა) კლიენტმა შესაძლოა არდადეგების დაწყებამდე ჩატარებული ბოლო რამდენიმე სესიის საფასურის გადაუხდელოდ „მოუსვას“ დასასვენებლად (წართმევა). ამ თამაშის გაცვლითი დამანგრეველი და ავისმომასწავლებელი ფორმაა გამოაშკარავების ან ცვლილების საფრთხის წინაშე უმწეობით „თავის მოკატუნების“ მცდელობა, რაც ამ სტრატეგიის მიღმა მტკივნეულ განდევნილ გამოცდილებას, არაცნობიერ რწმენებს ავლენს. ამ თამაშის პრინციპია მოჩვენებითი ჩართულობის დემონსტრირება, კრიტიკულ მომენტში კი „ზარტში შესული“ პარტნიორის მიტოვება, „ხელიდან გასხლტომა“ (მიზანი – საკუთარ ნამოქმედარზე პასუხისმგებლობის თავიდან აცილება, ლალატი). მაგალითად, კლიენტმა შეიძლება საკუთარ პრობლემებში გარკვევის ინიციატივა გამოიჩინოს, მაგრამ საკუთარ გმირულ თავგადასავლებზე აზარტუ-

ლად საუბრისას თერაპევტის გადამწყვეტ კითხვაზე პასუხის გაცემა თავიდან აირიდოს: უეცარი გულგრილობით ან ბავშვური მხიარული ნიშნისმოგებით განაცხადოს: „არ ვიცი, როგორ“, „არ მახსოვს“, „არ დაფიქრებულვარ“, „რა ვიცი, დებილი ვარ“, „არ შემიძლია“ და ა. შ. ავთენტიკური დაბნეულობისა და დაინყებისაგან თამაშს განასხვავებს სწორედ არავერბალური რეაქციის არა-ადეკვატურობა (აზარტის მყისიერი შეცვლა გულგრილობით; უმწეობის აღიარება გამარჯვებულის იერით და ა. შ.).

მაგალითი:

კლიენტი: – მოკლედ, ვერ გავიგე, როგორ აღმოვჩნდი თბილისიდან ბათუმში.

თერაპევტი: – აი, თურმე რაშია საქმე!

კლიენტი (ბრწყინავს შაურიანივით): – ანუ დებილი ვარ რა! რა მინდოდა იქ ან იმ ხალხს რას ვერჩოდი... ისე მაგარი სულელები კი აღმოჩნდნენ: დილამდე აზრზეც ვერ მოვიდნენ, რა მოხდა.

თერაპევტი: – ამ ვირტუოზული ჩანაფიქრის ავტორს დებილს ვერ დავარქმევდი.

კლიენტი: – ჰო, მაგარი იყო... არა, ისე მართალია... რა გინდა? (იცინის). ზოგჯერ ჩემი ტყუპისცალი მგონია (ამბობს საკუთარ თავზე)... საერთოდ არ მესმის, რა უნდა და რას აკეთებს და რა ვქნა?!.. უი, სესია დამთავრდა (ისევ ბრწყინავს შაურიანივით).

თერაპევტი: – ორშაბათს ეგ ტყუპისცალიც მოიყვანე, თუ შეიძლება... იმიტომ, რომ კისერი, რომელზეც ოთხ ნაკერს ვხედავ, აშკარად ერთი გაქვთ.

ამ თამაშის დამანგრეველი ძალა მის საფუძვლად არსებულ არაცნობიერ რწმენებშია, რომლებიც მომხიბლავ-მანიპულატორის „აქილევსის ქუსლს“ – უმწეობის თემას ეხება. შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ ეს თამაში, როგორც მეტაფორა, ამავე დროს მომხიბლავ-მანიპულატორის პიროვნების სევდიან პარადოქსსაც გამოხატავს: დღეს იგი უზრუნველად იცავს თავს „გამოგონილი“ ან კარგად შენიღბული უმწეობით (გულწრფელად სჯერა, რომ თავად გამოიგონა იგი, ან თვალს არიდებს მას), ხვალ კი, საზღაურის გადახდის მომენტში, სწორედ ეს განცდა დაატყდება თავს მთელი თავისი დამანგრეველი ძალით და თავს სწორედ იმ ხეობრად იგრძნობს, ვის სიმულირებასაც დიდი წარმატებით ახერხებდა.

თერაპიის შემდგომი სტადიები

მომხიბლავ-მანიპულატორთან ავთენტიკური (ჭეშმარიტი, გულწრფელი) კონტაქტის დამყარების შემდეგ (რამდენადაც ეს საერთოდ შესაძლებელია)

თერაპიულ ინტერვენციათა ძირითად სამიზნე სივრცეს (სამიზნე კარი) ემოციური სფერო, გრძნობები წარმოადგენს. მუშაობა ძირითადად ხშირად განმეორებად, ძირითადად უსიამოვნო ემოციურ რეაქციებს – ე. წ. რეკეტულ განცდებს ეხება (სტიუარტი, ჯონსი, 1996), რომლებიც დაცვით ხასიათს ამჟღავნებს. სხვაგვარად, ეს შესაძლოა იყოს განცდები, რომელთა გამოვლენაც დაშვებული ან ნაქვეშებულია კონკრეტულ ოჯახურ გარემოსა და სიტუაციებში, მნიშვნელოვან ადამიანებთან ურთიერთობაში. მათი გამოვლენა ნებადართულია, ამდენად, პიროვნება სპონტანურ განცდებს გაუცნობიერებლად ანაცვლებს სწორედ ამ „ლეგიტიმური“ გრძნობებით, რაც დროთა განმავლობაში ავტომატიზებულ ემოციურ რეაქციებად იქცევა. მაგალითად, თუ პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის დედა შფოთავს, როცა ბავშვს ეშინია, პატარა „პროფესორი“ ეცდება, შიში რაიმე სხვა გრძნობით, ვთქვათ, ბრაზით/დაბნეულობით, ჩანაცვლოს, თუ ამ უკანასკნელს ნაკლებად მტკივნეული რეაქცია მოჰყვება. ავთენტიკური განცდის ასეთი გადაფარვის ჩვევა ხელს უშლის ამ განცდების გამომწვევ სიტუაციებთან დაკავშირებული პრობლემების გადაწყვეტას, ავტონომიისა და თავისუფალი ფუნქციონირების მიღწევას. ავთენტიკური განცდების წვდომა თერაპიულ სესიაზე მათი გადაფარვის სტრატეგიის, რეკეტულ განცდათა ანალიზით არის შესაძლებელი.

მაგალითი:

კლიენტი (ხმას უწევს): არ მჭირდება არავითარი რენტგენი და ტესტი!

თერაპევტი: ჩვეულებრივი რეკომენდაციისთვის ეს უჩვეულოდ მძაფრი რეაქციაა.

კლიენტი: კი, როგორ არა, „ჩვეულებრივი“. ყველანი დაფუსფუსებთ, ნერვიულობთ...

თერაპევტი (ღიმილით): ესე იგი მაინც შემამჩნიე, არა, ფუსფუსი და ნერვიულობა?

კლიენტი (იცინის): ჰო, არა... შენ არა, მაგრამ... როცა მეუბნებიან, რა უნდა გავაკეთო, რალაც ნერვიულად თუ რალაცნაირად ამბობს დედაჩემი... ვერ ვიტან რა, ამ ქაოსს. და შენს „რეკომენდაციაზეც“... ნუ, უცებ ავიჭერი რა! (პირადი პასუხისმგებლობის შემცირების მცდელობა)

ამის შემდგომ რეკეტულ განცდასთან, მის ავტომატურ გამოვლენასთან დაკავშირებული საუბარი შეიძლება გაგრძელდეს ჩვეული სიტუაციების გახსენებით, რომლებშიც ეს განცდები ჩვეულებრივ აღმოცენდება და დამთავრდეს ადრეული (თავდაპირველი, ტრავმული) სცენის წარმოდგენით, როდესაც კლიენტმა არასასურველი ავთენტიკური განცდის მშობლებისთვის მისაღები ან სასურველი განცდებით ჩანაცვლების შესაძლებლობა „აღმოაჩინა“.

მომხიბლავ-მანიპულატორის პიროვნული ჩიხის გააზრება, განცდა და იქიდან გამომდინარე თერაპიის შედარებით მოგვიანებით სტადიებზე საკმაოდ

რთულ სიღრმისეულ სამუშაოს გულისხმობს, რომელიც ადრეულ ბავშვობაში „მიტოვებულობით“ გამოწვეულ დარდს, მის „გამოგლოვებას“ ეხება. ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანია, „მტკიცებულებების დადასტურების ვალდებულება“ (ე. წ. *onus probandi*) მხოლოდ კლიენტმა იტვირთოს: გულწრფელობის და სამტკიცებლად მართლაც შეცვალოს ის, რის შეცვლაც, მისი თქმით, სურს. მომხიბლავ-მანიპულატორმა უნდა გაათავისუფლოს საკუთარი ქცევა მანიპულაციებისგან და შეწყვიტოს საკუთარი თავის ლალატი/მიტოვება. გააცნობიეროს და გადააფასოს გადარჩენისა და დამკვიდრების არაცნობიერი, არქაული სტრატეგიები, რომლებიც ერთ დროს კრეატიულობის მიუხედავად დღეს შეიძლება იმდენადვე სასიცოცხლოდ აუცილებელი, დამაკმაყოფილებელი და უმტკივნეულო არ აღმოჩნდეს. კონფლიქტურ სიტუაციებში ის შესაძლოა „აცოცხლებს“ წარსულში მნიშვნელოვან პიროვნებებთან ურთიერთობის პროცესში აღმოცენებულ მტკივნეულ განცდებს და, შესაბამისად, განცდილულ შეფასებებს/დასკვნებს საკუთარი თავის, სხვა ადამიანების, სამყაროსა და საკუთარი ბედის შესახებ („არაფერი გამომივა“, „არავის ვუყვარვარ და არც მე დავინდობ ვინმეს“, „თუ არ ატკინე, ვერ შეგამჩნევენ“ და ა. შ.). შეიძლება ეს შეფასებები მართლაც საუკეთესო არჩევანი იყო მაშინ საკუთარ თავზე ზრუნვისა და გადარჩენისთვის. სირთულე ის არის, რომ იგი ანმყოშიც იზღუდავს თავს ამ ერთი არჩევანით, როცა სინამდვილეში სხვა გზები და სტრატეგიები უკეთ გადაწყვეტდა ანმყო სიტუაციაში არსებულ პრობლემებს.

მნიშვნელოვანია, თერაპევტი დაეხმაროს მომხიბლავ-მანიპულატორს საკუთარი გადაწყვეტილების გაცნობიერებასა და გააზრებაში: როდის, როგორ დაკარგა მან ადამიანების ნდობა და რა სურს სინამდვილეში ისეთი, რასაც თვლის, რომ ირიბი ტაქტიკისა და მანიპულაციების გარეშე ვერ მიიღებს. თუ იგი თავს ნებას დართავს, ავთენტურად იგრძნოს (ჩვეული „თავის მოჩვენების“ ან რაიმე სხვა განცდის იმიტირების ნაცვლად), შეიძლება მან დაიწყოს ფიქრი ხანგრძლივი და ღირებული ურთიერთობების დამყარებაზე და არა სხვათა გაცურებაზე, რაც ადამიანთა კეთილგანწყობის მხოლოდ დროებით მოპოვების პერსპექტივას პირადება. საკუთარი შესაძლებლობების სრულად განცდაც დაეხმარება მას ახალი სტრატეგიების სპონტანურად შერჩევასა და ავტონომიურობის მიღწევაში (ადაპტაციური ნიმუშის ავტომატურად გამოვლენისგან გაათავისუფლება).

ამდენად, მომხიბლავ-მანიპულატორთან მუშაობისას ძირითადი თერაპიული მიზანია ბუნებრიობის, ავთენტურობის დაბრუნება და საკუთარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება სხვებთან თანამშრომლობის, მათთან რეალური სიახლოვის მიღწევის გზით.

რეკომენდაციები პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობლების-თვის

• ნდობის, მიჯაჭვულობის, სიახლოვის უნარის განვითარება – ბუნებრივი ენერგიულობა და სწრაფვა გადარჩენისკენ (აგრესიის მაღალი დონე) პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის თანდაყოლილი, ღვთით ბოძებული ნიჭია და ხშირად იგი დაბადებიდანვე აქტიურად, ბრძოლით ცდილობს დაიმკვიდროს კუთვნილი ადგილი სამყაროში. ენერგიის ამგვარი „მარაგი“ ნებისმიერ შემთხვევაში ართულებს ჩვილის დამშვიდების, მისი დაცულობისა და უსაფრთხოების გაცდით უზრუნველყოფის პროცესს (მაკ-უილიამსი, 2001). მოუსვენარი, მომთხოვნი, დაბნეული პატარას დამშვიდება მარტივი საქმე არ გახლავთ და მშობლისგან არა მხოლოდ განსაკუთრებულ ზრუნვას, არამედ ერთგვარ ბუნებრივ (ფუნქციონალურ) თავდაჯერებასაც მოითხოვს. ახალგაზრდა მშობლები ხშირად შიშობენ, რომ სათანადოდ ვერ გაუმკლავდებიან მშობლის ფუნქციებს, შედარებით ხანშიშესულებს კი ბუნებრივი ინსტინქტისა და ინტუიციის რამდენადმე დაქვეითების გამო უჭირთ ბავშვის მოთხოვნილებების წვდომა და ქაოსურ, შფოთვით აღსავსე ფსიქოლოგიურ გარემოს ქმნიან ისედაც აღგზნებული პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის ირგვლივ. ასეთ შემთხვევებში ყველაზე სანდო საყრდენს ჩვილისთვის უსაფრთხოებისა და დაცულობის განცდის გადასაცემად მასთან ყოფნის ბუნებრივი სურვილი და ურთიერთობისას განცდილი კმაყოფილება წარმოადგენს. კეთილდღეობის ეს უძველესი ფორმულა ყოველთვის სათანადოდ არ არის გაგებული მშობლების მიერ: ბევრი მათგანი მოუცლევლობის გამო ბავშვისკენ მხოლოდ მაშინ იწევს, როცა პატარას მოთხოვნილებები თავად შეახსენებს მათ „გადაუდებელი“ მომსახურების აუცილებლობის შესახებ, თუმცა დღის განმავლობაში მრავალჯერ უჩნდებათ, თუნდაც მცირე ხნით, მისი მოფერებისა და მასთან თამაშის სურვილი. სინამდვილეში სწორედ ეს სურვილი ანიჭებს პატარას სიმშვიდისა და კეთილდღეობის (მე საკმარისად კარგი ვარ) განცდას და არა საკუთარი უშნეობისა და მისთვის ზიანის მიყენების შიში. საყურადღებოა ისიც, რომ დედის შფოთვა ატირებული ბავშვისთვის ერთგვარ გზავნილს წარმოადგენს, რომელიც პატარამ შესაძლოა აღიქვას ბრძანებად: „არ იგრძნო“ (მას ხომ ტირილის გამოშწინებები უსიამოვნო განცდებისა და შეგრძნებების – შიშის/შფოთვის/ტყვიულობის/ბრაზის დიფერენცირება ჯერ არ შეუძლია!). თუ ტირილის დროს პატარას ხელში აყვანისა და საკუთარ სხეულთან ერთად მსუბუქი რწმუნის ნაცვლად მკვეთრად ნჯღრევასაც დაუწყებთ, რაც ზრუნვით გადაღლილ და შენუხებულ მშობლებს არაიშვიათად ემართებათ, გზავნილი „არ იგრძნო“ უკვე ქცევი-თაც განმტკიცდება და შესაძლოა ერთგვარად „დაკონკრეტდეს“ კიდევ,

მაგალითად: „არ იგრძნო, ამ მიზნის მისაღწევად კი საუკეთესოა თავის გაბრუნების მეთოდის გამოყენება“. ნუ გაგიკვირდებათ, თუ დამშვიდებისა და ძილის მოგერის ამგვარი ძალადობრივი პრაქტიკის საფუძველზე მოგვიანებით გონიერი მომხიბლავ-მანიპულატორი (პატარა პროფესორი), როგორც თვითდამშვიდების (ქიმიური ზემოქმედება), ისე სხვათა დამშვიდების (მანიპულაცია, გაცურება) ამ მეთოდს ჭეშმარიტ ხელოვნებად აქცევს. ამდენად, ბავშვის დასაწყნარებლად უმჯობესია ნაკლებად მექანიკური საშუალებების გამოყენება: ზღაპრის თხრობა, ალერსი, სიმღერა და სულაც არ ღირს დარდი იმაზე, რომ, ვთქვათ, რამდენიმე კვირის/თვის პატარას მონათხრობის შინაარსი და მისთვის განკუთვნილი საალერსო სიტყვების მნიშვნელობა არ ესმის. აქ მთავარია, რომ ეს „ყველაფერი“ მას ეძლეება, მას მიმართავენ, ამას კი იგი შესანიშნავად გრძნობს. თუ საკუთარი სურვილის მიხედვით ხანდახან შეივლით მის სამფლობელოში და ისე, უბრალოდ მოინახულებთ (იმიტომ რომ მოგენატრათ და თან ყურადღებითაც აკონტროლებთ მის კეთილდღეობას), მომხიბლავ-მანიპულატორს ნდობის უნარის გამომუშავებაშიც დაეხმარებით (აღამიანი, რომელიც მაშინაც სადღაც ახლოს არის და მზადაა, შენთან მოვიდეს, როცა დახმარება არც კი გჭირდება, ნამდვილად იმსახურებს ნდობას). ამდენად, თუ ბუნებრივ ზრუნეასთან ერთად საკუთარ სურვილებსაც უკეთ დააკვირდებით და დაიკმაყოფილებთ, პატარა თქვენგან და სრულიად სამყაროსგან ძალზე მნიშვნელოვან გზავნილს მიიღებს: „დედა/სამყარო ხელმისაწვდომი და სანდოა, რადგან იგი თავისთავად ზრუნავს ჩემზე ჩემი მოთხოვნისგან დამოუკიდებლად, სურს ჩემთან ყოფნა და ვუყვარვარ“.

- განცდების სიტყვებით გადმოცემა – ბევრი მშობელი მართლაც ბრმად ენდობა დედაშვილურ ურთიერთობასთან დაკავშირებულ საყოველთაოდ ცნობილ „ჭეშმარიტებას“, რომელსაც კარგად გამოხატავს ქართული ანდაზა: „მუნჯის ენა დედამ იცისო“. ამ რწმენას ძირითადად მართლაც დედები ამჟღავნებენ და ცხადია, არა ყოველთვის უსაფუძვლოდ. დედობრივი ინსტინქტი, ბუნებრივი ინტუიცია და საკუთარ (კონკრეტულ) ბავშვზე ზრუნვის გამოცდილება მათ ხშირად ეხმარება, ზუსტად ჩასწვდნენ პატარას განცდებს, მოთხოვნილებებს, სურვილებს და შესაბამისად იმოქმედონ, თუმცა მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობლები ამ თვალსაზრისით ხშირად ნამდვილად არაადეკვატური თავდაჯერებულობით გამოირჩევიან. მაგალითად, ბავშვს აცმევენ, როცა თავად სცივათ, აჭმევენ, როცა თვითონ შიათ და, რაც მთავარია, პირიქით (!): ზოგჯერ მათ ხომ უბრალოდ ვერ დაარწმუნებ, რომ პატარა კიდევ ერთ კატელესაც დიდი სიამოვნებით მიირთმევდა, ან რომ ამდენ წყალს იგი ტანზე ჩამოცმული მესამე სეიტერის გამო სვამს! ამგვარი ქცევის მოტივაციურ ფაქტორთაგან გადამწყვეტს ამ შემთხვევა-

ში ბავშვთან ავთენტური ემოციური კავშირის დეფიციტი წარმოადგენს: სინამდვილეში დედა ვერ ამყარებს ღრმა ემოციურ კავშირს პატარასთან, უჭირს მისი ჭეშმარიტი მოთხოვნილებების წვდომა, მასთან ურთიერთობისას მიღებული არავერბალური ინფორმაციის ადეკვატურად აღქმა, რაც მას საკმაოდ აშინებს (მაგალითად, შეიძლება გაუჩნდეს დანაშაულის განცდა ბავშვის მიმართ ემოციური სიცივის ან ამ ფუნქციისთვის საკუთარ მოუშადადებლობაზე ეჭვის გამო). შესაბამისად, შეცდომის გამორიცხვის მიზნით ბავშვზე „სათანადოდ“ ზრუნვის ორიენტირად იგი საკუთარ შეგრძნებებს, ემოციებს, მოგვიანებით კი აზრებს და რწმენებსაც იყენებს („ჩემი შვილი ფიქრობს/გრძნობს, მას სურს, რომ...“). ბავშვთან კონტაქტისა და ურთიერთობისას წარმოქმნილი ამ დისკომფორტის (შიში, დანაშაულის განცდა) თავიდან ასარიდებლად იგი სულ უფრო და უფრო ნაკლებად მიმართავს ბავშვს შეკითხვებით მისი სურვილებისა და მოთხოვნილებების შესახებ, სხვა ადამიანთა მხრიდან შენიშვნას კი ძალზე მტკივნეულად განიცდის და საერთოდ განსაკუთრებულ შეუვალობას იჩენს კრიტიკული შეფასების მიმართ („ჩემი შვილის ყველაზე კარგად მე ვიცი!“). შესაბამისად, პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორს ერთადერთ იარაღად ამ განუზრელი პოლიტიკის მიმართ მხოლოდ მოხიბლავ-მანიპულაციის მეთოდი რჩება: იგი ხომ ვერაფრით დაარწმუნებს დედას, რომ სხვაგვარად გრძნობს, ფიქრობს, რომ სხვა რამ სურს, რადგან დამფრთხალი მშობელი შეცდომის დაშვებასა და ბავშვის დაზიანებას ერიდება, მას არ ენდობა და მხოლოდ საკუთარი განცდების/შეგრძნებების მიხედვით იქცევა. ასეთ დროს პატარა პროფესორი ხდება, რომ საკუთარ შინაგან სიმართლეს (განცდები, ემოციები, სურვილები) მხოლოდ სხვისი სიმართლის გამოყენებით გაიტანს. სხვაგვარად, იგი სწავლობს და, რაც ძალი და ღონე აქვს, იყენებს დედის ემოციურ რეაქციებს, აზრებს რწმენებს საკუთარი სურვილებისა და მიზნების მისაღწევად. პატარა „პროფესორი“ მართლაც მუდმივად „მუშაობაშია“: იგი ცდილობს, გამოთვალოს, რომელი როლი, გრიმასა, გრძნობა და ქცევა უნდა მოიგოს სასურველი რეაქციის მისაღებად, ნდობისა და გულწრფელი ემოციური ურთიერთობის ბუნებრივი მოთხოვნილება კი დაუკმაყოფილებელი რჩება – ამ მიმართულებით მისი ყოველი მცდელობა ხომ ფრუსტრაციით დამთავრდა! (შფოთვის არავერბალური ნიშნები დედის ქცევაში). სამაგიეროდ დედა მშვიდდება, როცა იგი სწორედ იმას „გრძნობს“, რასაც დედა მოელის მისგან (კმაყოფილი თავდაჯერებულობის ნიშნები დედის ქცევაში, მოგვიანებით კი – საჩუქრებიც!). შესაბამისად, ფსიქოლოგიურ დონეზე მისთვის გზავნილი შეესაბამება გაუცნობიერებელ ბრძანებას: „არ იფიქრო პრობლემის მოგვარებაზე, იფიქრე სხვისი გრძნობების გამოყენებაზე საკუთარი მიზნების მისაღწევად!“ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ

სხვა ადამიანის გასაგნების, მისი განცდების იგნორირების პირველ ილეთებს მომხიბლავ-მანიპულატორი ამგვარ სიტუაციებში სხვის (ამ შემთხვევაში დედის) მაგალითზე სწავლობს.

მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობელთათვის შესაძლოა სასარგებლო და ზოგჯერ სახალისოც კი აღმოჩნდეს მათთვის უსაფრთხო პირობებში ბავშვის განცდათა ბუნებრივი არეკვლის „ტექნიკის“ რამდენადმე ათვისება, რომელიც პატარა მანიპულატორის რეალური შინაგანი მდგომარეობის ამოცნობას და მისთვის სიტყვებით გადმოცემას ისახავს მიზნად. ცხადია, ამგვარი „რისკის“ განევაზე მშობლები მხოლოდ თამაშის, მოცალეობის დროს, ისე, სხვათა შორის, გასართობად თუ დათანხმდებიან (მათი პოზიცია სრულიად გასაგებია: როცა პატარას, მშობლის მოსაზრებით, მართლაც სერიოზული დახმარება სჭირდება, მის განცდებსა და სურვილებს ვერ დავეყრდნობით, თუმცა მოსმენა და თანაგრძნობის განევა ნებისმიერ შემთხვევაში მაინც უსაფრთხოდ შეიძლება და პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორი შეიძლება ამისთვის მართლაც მადლობელი დაგრჩეთ (ვიდრე პატარაა). განცდათა ბუნებრივი არეკვლის საილუსტრაციოდ ერთ სიტუაციასაც შემოგთავაზებთ, რომლის მსგავსსაც თავადაც წააწყდებოდით ალბათ სადმე: კვირა დილით ეკლესიაში წასვლამდე პატარა ოთო დედამ სასაუზმოდ მოამზადა და წინ უშეელებელი კარაქიანი პურის ნაჭერი დაუდო. ეკლესიიდან ისინი ზოოპარკშიც აპირებდნენ გაეღას, ამიტომ სასიამოვნო თავგადასავლის მოლოდინში ოთო სკამზე მოუსვენრად ცმუკავდა, მაგრამ საუზმის დამთავრებას რატომღაც სულაც არ ჩქარობდა, რამაც დედა საკმაოდ გააღიზიანა (ლაპარაკი მან მესამე პირში დაიწყო): – მოანდომებს ახლა ორ საათს ერთი ლუქმის გადაყლაპვას... იცოდე, თუ ეკლესიაში დავიგვიანებთ, აღარც ზოოპარკში წავალთ. ოთომ მურაბის კოვზით თამაშს თავი ანება, უხალისოდ განაგრძო ლეჭვა და აქა-იქ მიყრილი პურის ნამცეცევებს „სტრატეგიულად“ განლაგებას შეუდგა. დედამ ეს მომენტი შეუმჩნევლად არ დატოვა: – სპეციალურად აკეთებ არა? არა, აშკარად დროს წელავს ჩემს ჯიბრზე. ამ აყალმაყალზე ოთახში შემოვიდა ოთოს ბაბუა, ბავშვს მხარზე ხელი მოუთათუნა და მეგობრულად ჰკითხა: – რაო, ბაბუ, ცოტა თავს ირთობ, რომ როგორმე მოერიო მაგ კარაქიან პურს?

განცდების ამგვარი არეკვლა ძალზე სასარგებლოა მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის. იგი მას საკუთარ შინაგან სიმართლეში არწმუნებს, ეხმარება საკუთარი განცდების იდენტიფიცირებში (მას ხომ ასე ხშირად კარნახობენ, თავს ახვევენ გრძნობებს, სურვილებსა და მოტივებს, რომელთაც სინამდვილეში სულაც არ განიცდის). გარდა ამისა, ნებისმიერ შემთხვევაში სასიამოვნოა, სხვამ უფრო სრულფასოვნად გაგიგოს და მიგიღოს, ვიდრე ამას თავად ახერხებ, ნამდვილი გულშემატიკიარი კი რეალურ პრობლემათა დაძლევის მნიშვნელოვნად აადვილებს. მართალია, ოთოს საბოლოოდ მაინც მოუხდა

კარაქიანი პურის „დამარცხება“, მაგრამ ამ უსიამოვნო „ხარკის“ გადახდისას იგი ალბათ არც მოლალატე, შურისმაძიებელ პატარა მავნებლად გრძნობდა თავს და აღარც ისე მარტოდ და მიუსაფრად.

• ემოციური სტიმულაციის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება: პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორი ყურადღების მიღებასა და ემოციურ შეფასებებზე თითქმის დაბადებიდანვე დიდი ენთუზიაზმით ნადირობს. იგი ხარბად ეძებს ინტესიურ ემოციურ სტიმულაციას და თუ ნებით არ უბოძებთ, დაუღლე-ლი ბრძოლით მოიპოვებს, ეშმაკობით გამოგტყუებთ ან, შესაძლოა, ძალითაც წაგგლიჯოთ. სხვაგვარად, თუ სასიამოვნო ემოციური კონტაქტი ამავე დროს საკმარისად ინტენსიურიც არ აღმოჩნდა, ძლიერი ემოციური შთაბეჭდილებების მისაღებად იგი უსიამოვნო/მტკიცენი სტიმულების ძებნას დაიწყებს. მაგალითად, თუ სახლში მოსული დაღლილი მამა სადილობის შემდეგ სავარძელში ჩაესვენება და გაზეთის კითხვას დაიწყებს, პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორმა შეიძლება მას კითხვების მთელი კასკადი დაატეხოს თავს. ეს კითხვები ძირითადად ზედაპირული ან სულაც მექანიკურად, სახელდახელოდ მოფიქრებულია და პატარას რეალურ შემეცნებით მოთხოვნილებებს, მაგალითად „დაბადების საიდუმლოს“ ან „სქესთა შორის განსხვავებებს“, არ ეხება (ვთქვათ, ოთახში განლაგებული თითოეული ნივთის შესახებ რიგრიგობით დასმული კითხვები). კითხვა-პასუხების ამონაწერის შემდეგ პატარამ შეიძლება ხმაურიანი თამაშით სცადოს ყურადღების მიპყრობა ან სხვა ოთახიდან გახსნას ფრონტი: ნაიქცეს და ყვირილი მორთოს, წყალი მოითხოვოს, მუცელი ასტიკვდეს და ა. შ. ძალადობის აქტიც არ არის გამორიცხული: თუ მამა ლმობიერი და ნაკლებად აგრესიულია (თუმცა მომხიბლავ-მანიპულატორი უკიდურეს შემთხვევაში მიტყეპვის საფრთხესაც არ დაგიდევთ), პატარა მანიპულატორმა შესაძლოა უეცრად გამოგლიჯოს გაზეთი ხელიდან და კისკისით გაიქცეს ოთახიდან. ასეთ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, სტიმულური მადის დასაოკებლად მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის სათამაშოებით სავსე ოთახი, სადაც მარტო უნდა გაერთოს, საკმარისი სულაც არ არის: გასართობად მას უკვე ნამდვილი „ადამიანები“ სჭირდება. ხშირად ასეთ შემთხვევებში მშობლები ბავშვის ონავრობას ჯერ პასიურად იტანენ (მსუბუქი დამამშვიდებელი ფრაზებით, დაყვავებით იგერიებენ), შემდეგ კი, როცა მოთმინების ფიალა აევსებათ, ერთბაშად მთელ რისხვას ატეხენ თავს და პატარა უკვე არა მხოლოდ იგნორირების, არამედ უსამართლობის მსხვერპლიც ხდება (იგი ხომ თითქმის გაუფრთხილებლად დასაჯეს).

სტიმულაციის ეს გამძაფრებული მოთხოვნილება მხოლოდ მომხიბლავ-მანიპულატორის ბუნებრივი ენერგიულობითა და მოუსვენრობით (ჰიპერაქტიურობა) არ არის განპირობებული. ეს უკვე ნევროზული ჩვევაა, რომელიც

გულწრფელი ემოციური პასუხის ნაცვლად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სინთეტიკური (არაგულწრფელი) რეაქციების მიღების შედეგად უხარისხო კონტაქტის მუდმივ მოთხოვნილებად არის გადაქცეული და, ამდენად, არასოდეს კმაყოფილდება. სხვაგვარად, ქცევის ეს ნიმუში ყოველდღიურად მეორდება, რადგან პატარა მანიპულატორის მშობლებს სინამდვილეში უბრალოდ უჭირთ ემოციებისა და გრძნობების თავისუფლად, გულწრფელად გამოხატვა. შესაბამისად, მათი ემოციური რეაქციები ბავშვის ქცევის ან პიროვნების მიმართ ბუნებრიობას მოკლებული, ნაკლებად გამოხატული და არადაამაკმაყოფილებელია სიცოცხლისუნარიანი ენერგიული მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის. ასეთ დროს იგი უდაბნოში მოხეტიალე მწირს ჰგავს, რომელიც ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ცივ წყაროს აწყდება, წყალი კი არასოდეს შეიცავს საკმარისი რაოდენობით ნივთიერებას, რომელიც აუცილებელია წყურვილის მოსაკლავად (მაგალითად, მარილს ან რომელიმე მინერალს). ამდენად, იგი წყურვილს ვერაფრით იკმაყოფილებს, წყლის დაღვების შესაძლებლობასაც ვერ თმობს, რადგან სმის პროცესი მაინც სასიამოვნოა (ანუ ვიდრე სვამს, ის საკმარისად კარგია) და ასე დაეხეტება წყაროდან წყარომდე მუცელგაბერილი და მწყურვალე. ეს მაგალითი საკმაოდ უიმედო და სევდიან სურათს აღწერს, სადაც პატარას, როგორც ჩანს, უკვე დაავიწყდა კიდევ სურვილის დაკმაყოფილების შეგრძნება (მან უკვე აღარც იცის, რა სურს, მხოლოდ ის იცის, რომ, რასაც აჩეჩებენ, „ის“ არაა). მშობლებიც ადრე თუ გვიან ილღებიან ბავშვის უზნეო ჭირვეულობით, არ ესმით ან არ სურთ, გაიგონ, რა ანუხებს პატარას და შესაძლოა ხელიც ჩაიქნიონ მისი დაკმაყოფილების მცდელობებზე (ბევრი მშობლისგან გაიგონებთ ფრაზებს: „მოფერება და ყურადღება არ აკლია, უბრალოდ ასეთია“; „მუდმივად ხომ არ ვეთამაშები, არასოდეს ყოფნის!“). ამ შემთხვევაში მშობელმა უნდა გაითვალისწინოს, რომ ხელის ჩაქნევა ძალზე სახიფათო გადაწყვეტილებაა. თქვენი მხრიდან ეს საკუთარ ემოციურ იმპოტენციასთან, წრფელი ურთიერთობის უუნარობასთან შეგუებას ნიშნავს და იმედგაცრუებულ პატარას მძაფრი შეგრძნებების საძიებლად მტკივნეული გამოცდილებისკენ უბიძგებს იმ იმედით, რომ „იქნებ მისმა ფათერაკებმა მაინც აღძრან თქვენში საკმარისად ძლიერი ემოციები“.

ამდენად, უმჯობესია მიიღოთ გამოწვევა და დაარწმუნოთ მომხიბლავ-მანიპულატორი, რომ ცოცხალი ხართ და ძალიან გიყვართ! ფრანსის ვებერის ფილმში „სათამაშო“ პატარა ერიკის მამა ბავშვს სიყვარულში მხოლოდ მისი დათმობით არწმუნებს: მდიდარი საქმოსანი პატარას ერთ უბრალო ადამიანს, „საშუალო ფენის წარმომადგენელს“, უტოვებს, რადგან ხვდება, რომ მან ბავშვს წრფელი სიყვარულითა და ნდობით აღსავსე მიჯაჭვულობის გაცდა დაუბრუნა.

საჩუქრად ცოცხალი ადამიანის არჩევა პატარა ერიკის ჭეშმარიტად ბრწყინვალე გამაფრთხილებელი გზავნილია ჭირვეულ ბავშვთა მშობლებისთვის.

ვის. კერძოდ, იგი მათ ასწავლის, რომ „არსებობს ზღვარი და ის, ვინც საკუთარი თავის, სიყვარულის ნაცვლად ბავშვს ფულით გატენილ ჯიბებს და განუსაზღვრელ ძალაუფლებას სთავაზობს, სადღაც უნდა შეჩერდეს“.

• იმპულსის კონტროლი/მინიგანი პასუხისმგებლობის გამოუმუშავება – პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის თვითპატივისცემა მხოლოდ ძალისა და თავისუფლების განცდებს ეყრდნობა, თუმცა მინიგანი თავდაჯერების შესანარჩუნებლად იგი მხოლოდ ამ ფასეულობათა ფიქციებით (განცდილი ილუზიებით) კმაყოფილდება. მაგალითად, საკუთარ ძალას ასეთი პატარა მხოლოდ მისი რეალურად გამოყენების, ძალადობის/მანიპულაციის მომენტში განიცდის („ნამდვილად თუ არ დაარტყა, როგორ დარწმუნდეს, რომ შეეძლო?“). სხვაგვარად, პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორი ძალის გამოყენების შესაძლებლობას, როგორც პიროვნულ პოტენციას საკუთარ თავში, სრულიად ვერ აღიქვამს მისი მყისიერად გამოცდის გარეშე – მინიგანი ძალის ილუზია). იგივე შეიძლება ითქვას თავისუფლების განცდაზეც, რომელიც პატარა მანიპულატორს წესების დარღვევის, სხვათა ინტერესების უგულვებელყოფის (ასე ვთქვათ, ამბოხის) და სურვილის მყისიერად, შეუზღუდავად შესრულებისას ეუფლება (განებივრებული მომხიბლავ-მანიპულატორი). თავისუფლების ამგვარად განცდის ილუზორულობას იგი მხოლოდ მაშინ აღიქვამს, როცა გარეგანი შეზღუდვა არ არსებებს, სურვილი კი სრულიად მიუწვდომელია. თერაპიაში ეს იმგვარი სიტუაციებია, როდესაც, მაგალითად, აღელვებული კლიენტი უეცრად სკამიდან დგება და ოთახში უხერხულად ბოლთას სცემს საკუთარი უძლურებითა და შეზღუდულობით გაკვირვებული: ერთი მხრივ, მას არავინ ზღუდავს (თავისუფლად შეუძლია დატოვოს სესია), მაგრამ დარწმუნა რომ სურს და „სხვაგვარად არ შეუძლია“? (ანუ ამ სურვილს მოცემულ მომენტში იგი ვერ თმობს). მეორე მხრივ, თავშეუკავებლად ოთახში ბოლთის ცემა მას სულაც არ სურს (თერაპევტს ასე ხომ ნამდვილად ვერ მოხიბლავს?!), მაგრამ, ჰოი საოცრებავ და თურმე არც სავარძელში თავმოძნონედ მოკალათებისთვის ჰქონია საკმარისი ძალა! ცხოვრებისეულ სიტუაციებშიც ხშირად ნაანყდებით სადმე საკუთარი იმპულსის წინაშე უმწეობით შეძრულ პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორს: იგი ან დაკეტილი ზოოპარკის წინ დგას გაგულისებული და ფეხს არ იცვლის ადგილიდან, ან ზღვისკენ იშვერს ხელს, მაგრამ, გულიანი წაქეზების მიუხედავად, ფეხის დასვენებასაც ვერ ბედავს და ტირილით იჭაჭება. სინამდვილეში პატარა მანიპულატორს, რომელიც, ვთქვათ, უკვე გაყიდულ თოჯინას გაავეებული მოითხოვს, ჭირვეულობის მიზეზი ნამდვილად აქვს: იგი ვერაფრით თავისუფლდება, ვერაფერს უპირისპირებს და ვერ უმკლავდება სურვილის ტალღას, რომლის მყისიერად დაკმაყოფილებაც არ შეუძლია. დროთა გან-

მავლობაში ამ უთანასწორო ბრძოლაზე იგი საერთოდ უარს ამბობს, მაგრამ არა კაპიტულაციის გამოცხადებით („მინდა, მაგრამ არ არის“), არამედ მისი უარყოფით („ალარ მინდა“). ასეთი შემთხვევებიც ხშირად გვხვდება თერაპიულ პრაქტიკაში: მომხიბლავ-მანიპულატორმა სესიის დამთავრების შემდეგ შეიძლება კიდევ რამდენიმე წუთი ითხოვოს საუბრის გასაგრძელებლად, უარის მიღების შემთხვევაში კი სრულიად გულგრილი ტონით სცადოს თავის დამშვიდება: „პრინციპში, არც მინდოდა ამაზე ლაპარაკი... სიტყვამ მოიტანა“. მნიშვნელოვანია, ასეთ დროს თერაპევტმა გააფრთხილოს იგი, რომ თუ სურვილის არსებობას ახლავს უარყოფს და დაივიწყებს, შეიძლება ვერც შემდეგ სესიაზე მოახერხოს მისი ასრულება.

მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობლები ხშირად ლელავენ პატარას ჭირვეულობის გამო („ჩვენ კი ავიტანთ, მაგრამ სხვა ვინ შეუწყობს ასე ხელს ან ვინ მოუთმენს ამდენს?“), მაგრამ ამავე დროს იშვიათად აცნობიერებენ, რომ სინამდვილეში პატარას სურვილის ატანა/შეკავება, ასრულების გადავადება და სათუთად შენახვა იმისთვის სჭირდება, რომ ოდესმე იგი განახორციელოს. ბავშვის დასამშვიდებლად ისინი ხშირად მიუწვდომელი სურვილის დისკრედიტაციის მეთოდს მიმართავენ („უკეთეს გიყიდით“, „არ ვარგოდა“), რასაც პატარა სწორედ მათგან სწავლობს ან ცდილობენ, სასწრაფოდ გადაიტანონ ბავშვის ყურადღება უფრო „რეალისტური“ სურვილებისკენ („გინდა ნაყინი გიყიდო?“; „დღეს კინოში წაგიყვანთ“ და ა. შ.). მათი პოზიცია ბუნებრივი და გასაგებია: ბავშვის სურვილის ფრუსტრირებას ისინი ნაწილობრივ საკუთარ უმწიბრობას მიაწერენ (ვერ უყიდეს, ვერ უზრუნელყვეს, ვერ დაეხმარნენ და ა. შ.) და უმძიმთ ამის ატანა. საბედნიეროდ, მათ მართლაც შეუძლიათ მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწიონ პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორს საკუთარ სურვილთან გამკლავებაში: კერძოდ, ესაუბრონ მას ამ სურვილის შესახებ (დოლტო, 1997). ეს მეთოდი საშუალებას მისცემს პატარას, კონკრეტული სურვილი საკუთარ ფანტაზმებში ჩართოს, წარმოიდგინოს მისი ასრულების შედეგები და გაუცნობიერებლად ან ამოწუროს მათი ხიბლის ზემოქმედება, ან ისეთ მიზნებთან დააკავშიროს, რომელთა განხორციელებაც საკმაოდ რეალურია, თუნდაც მომავალში (შესაძლოა, სწორედ ასე მოიქცა დიდი მულტიპლიკატორი უოლტ დისნეი). ფ. დოლტოს ამ მეთოდის საილუსტრაციოდ ერთი კერძო შემთხვევის განხილვას გთავაზობთ საკუთარი გამოცდილებიდან: ჩემი პატარა სულ 5-6 წლის იქნებოდა, როცა ერთხელ სრულიად „დამანგრეველი“ შთაბეჭდილებებით აღსავსე დაბრუნდა ახლად გახსნილი მაღაზიიდან „ბიგ ბენი“. მართალია, ხელში ბიძის ნაჩუქარი მშვენიერი თოჯინა ეჭირა, მაგრამ მთელი საღამო ის იმ დანარჩენ „სასწაულებზე“ გვიამბობდა, რომლებიც მაღაზიაში დატოვა (ამ პერიოდში მე სწორედ ფრანგული ფსიქოანალიზით ვიყავი დაინტერესებული

და ცნობისმოყვარეობით ვუსმენდი პატარას). ძილის წინ უკვე საქმეზეც გადავედი და ამ აურაცხელი სათამაშოს გამოყენების შესაძლებლობები განვიხილეთ (მაგალითად, საოჯახო თოჯინების თეატრის შექმნა, სადაც მსახიობებად სწორედ ამ სათამაშოებს გამოვიყენებდით). მალე მსხვილ ინდუსტრიასაც მივადექით და მარკეტინგსა და „კოკა-კოლას“ ტიპის რეკლამებზე მსჯელობისას ჩემმა გოგონამ უცებ მკითხა: „დედა, სათამაშოების ფაბრიკები რომელ საათზე იკეტება?“ (ახლა იგი მართლაც სწავლობს ბიზნესის მართვას, მაგრამ სათამაშოების ფაბრიკაზე, მგონი, ნაკლებად ფიქრობს).

ბოლოს მნიშვნელოვანია, პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორისთვის დისციპლინის მოდელირების ავეარგიანობის საკითხსაც შევეხოთ, რადგან მისი ქცევის შეცვლის მიზნით მშობლები საკუთარ ძალისხმევას პირველ რიგში სწორედ დისციპლინის დამყარებისკენ მიმართავენ. ოჯახურ და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სივრცეში გარკვეული საზღვრების დამყარება კენისა და აბელის დროიდან ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია იმპულსის კონტროლის პრაქტიკისა და პასუხისმგებლობის გამომუშავებისთვის. პრობლემა მხოლოდ ის არის, რომ საზღვრები ხშირად ფორმალური და ხისტი (მაგალითად, სადილი 5 საათზე, მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვი მძიერი არ არის ან, ვთქვათ, სადღესასწაულო სუფრას ელოდება). არსებობს აგრეთვე შერჩევითი დისციპლინა, რომელიც უსამართლობის ელემენტებსაც შეიცავს. მაგალითად, თუ დედა მოითხოვს, რომ პატარამ დაიძინოს (და არა დანვს ლოგინში), რადგან „მისი ძილის დროა“, თავად კი განზრახ არ უმხელს, რომ წვეულებაზე მიეჩქარება, იგი უსამართლოდ იქცევა. საქმე ის არის, რომ დედა ამ შემთხვევაში საზღვრებს საკუთარი მოტივაციის დაფარვისთვის იყენებს და ამით დასვენების კუთვნილ უფლებას თითქოს „იპარავს“. არ შეიძლება ბავშვს ვუთხრათ, რომ საზღვრებს მხოლოდ მისი კეთილდღეობისთვის ვიცავთ, როცა სინამდვილეში ეს ჩვენს კეთილდღეობასაც ეხება (პირადი პასუხისმგებლობის თავიდან არიდება) – დისციპლინა ხომ ერთგვარ შეთანხმებას წარმოადგენს სწორედ იმისთვის, რომ ბუნებრივ საზღვრებში ყველას ჰქონდეს სივრცე მუშაობის, დასვენებისა და გამონაკლისებისთვისაც!

პირადი პასუხისმგებლობის გამომუშავების შესაძლებლობა თითქმის არ ეძლევათ პატარებს საზღვრების უარყოფის პირობებშიც. მაგალითად, ბავშვისთვის შეუზღუდავი უფლებების გადაცემა მიუთითებს, რომ მშობელი როგორღაც ემოციურად ჩართულია პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის მიერ შეუზღუდავი ქცევის დემონსტრირების პროცესში. შესაძლოა იგი საკუთარ თავს ხედავს ან სურს დაინახოს ბავშვში (იდენტიფიცირება ბავშვის მეამბოხე ნაწილთან). მაგალითად, საინტერესოა, რას გრძნობს მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობელი, როცა სტუმრად ყოფნისას უზრუნველად საუბრობს მასპინძელთან, მისი პატარა კი დაჭმუჭნილი ქალღმერთად აღარ კმაყოფილდება და ომობანას პირდაპირ

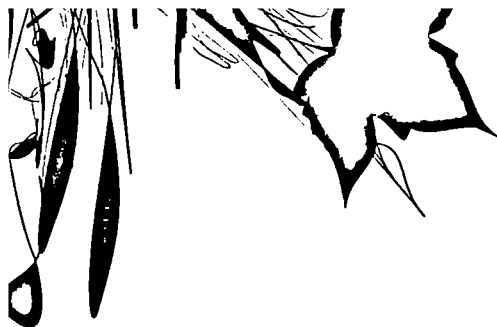
ჭურჭლით თამაშობს, კედელზე ხატავს და საერთოდ (!) სხვის სახლს თავდაყირა აყენებს! იქნებ გულის სიღრმეში სამყაროს გადაბრუნება მშობელს თავად სურს და ამ მიზნის მიღწევას ახლა პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის ხელით ცდილობს (ბავშვს ხომ მაინც არ დასჯიან, დაე ის მაინც გალალდეს!).

პირადი პასუხისმგებლობის გამომუშავების შესაძლებლობა თითქმის არ ეძლევათ პატარებს საზღვრების უარყოფის პირობებშიც. მაგალითად, ბავშვისთვის შეუზღუდავი უფლებების გადაცემა მიუთითებს, რომ მშობელი როგორღაც ემოციურად ჩართულია პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის მიერ შეუზღუდავი ქცევის დემონსტრირების პროცესში. შესაძლოა იგი საკუთარ თავს ხედავს ან სურს დაინახოს ბავშვში (იდენტიფიცირება ბავშვის მემამოხე ნაწილთან). მაგალითად, საინტერესოა, რას გრძნობს მომხიბლავ-მანიპულატორის მშობელი, როცა სტუმრად ყოფნისას უზრუნველად საუბრობს მასპინძელთან, მისი პატარა კი დაჭმუჭნილი ქალღმერთ ალარ კმაყოფილდება და ომობანას პირდაპირ ჭურჭლით თამაშობს, კედელზე ხატავს და საერთოდ (!) სხვის სახლს თავდაყირა აყენებს! იქნებ გულის სიღრმეში სამყაროს გადაბრუნება მშობელს თავად სურს და ამ მიზნის მიღწევას ახლა პატარა მომხიბლავ-მანიპულატორის ხელით ცდილობს (ბავშვს ხომ მაინც არ დასჯიან, დაე ის მაინც გალალდეს!).

ასეთ შემთხვევაში მშობელი ვერაფრით ასწავლის პატარა მანიპულატორს იმპულსის მართვას, რადგან საკუთარი იმპულსების დათრგუნვით არის დატანჯული (პასიური აგრესიულობა), შვილისთვის კი „უკეთესი მომავალი“ სურს (შეუზღუდაობა – თავისუფლების ილუზია). მისთვის მნიშვნელოვანი იქნება, გააცნობიეროს, რომ სინამდვილეში დისციპლინა იქ, სადღაც, ოლიმპის მთაზე, შექმნილი თავსმოხვეული ძალადობა არ არის. ის ადამიანთა შორის იქმნება, როგორც ნებისმიერის სურვილის პატივისცემის სიმბოლო და თავისი არსით უარყოფს ერთი ადამიანის სურვილის სხვისი სურვილისთვის დაქვემდებარებას. მისი პატარა ოდესმე აუცილებლად მოისურვებს სხვა ადამიანებთან ყოფნას და მათთან დამაკმაყოფილებელი ურთიერთობის დამყარებას, ამისთვის კი, ჯობს, იგი თანაბრად სცემდეს პატივს საკუთარსა და სხვის სურვილებს, ხოლო ინტერესთა ურთიერთშეთანხმება ღირსების საქმედ ჩათვალოს და არა უღონო მორჩილებად ან ძალადობად.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ხუთკუნჭულა და სხვა ზღაპრები, „ბაკურ სულაკაურის გამოცემლობა“, 2004.
2. ყველა დროის საუკეთესო ზღაპრები – წითელქუდა. „ბაკურ სულაკაურის გამოცემლობა“, 2007.
3. Brusten B. The manipulator: A psychoanalytic view. New Haven: Yale University Press, 1973b.
4. Cleckley H., The mask of sanity: An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality. St. Louis: Mosby, 1941.
5. Joines V., Stewart I. Personality Adaptations: A New Guide to Human Understanding in Psychotherapy and Counselling, Lifespace Publishing, 2002.
6. Kahler T., Transactional Analysis Script Checklist, Purdue University, 1972.
7. Kahler T., Dissertation. „Predicting Academic Underachievement in Ninth and Twelfth Grade Males with the Kahler Transactional Analysis Script Checklist. Purdue University, 1972.
8. Klarkson P., Transactional analysis psychotherapy - an integrated approach. Routledge, 1992 .
9. Magnevit J. J., Handbook of Personality Disorders: The Theory and Practice, Ed.: John Wiley and Sons, 2004.
10. Ware P., Personality Adaptations (Doors to therapy). Transactional Analysis Journal 13:1, 1983.
11. White T., Personality Adaptations. [www.ynot1.com.au/magazines/TAT%20Personality%20types.cwk%20\(WP\).pdf](http://www.ynot1.com.au/magazines/TAT%20Personality%20types.cwk%20(WP).pdf)
12. Wolman B.B., The sociopathic personality. New York: Norton, 1986.
13. Бэрн Э. «Люди которые играют в игры, игры в которые играют люди», Санкт-Петербург, «Братство», 1994.
14. Боулби Дж., Создание и нарушение эмоциональных связей. М.: Академический проект, 2004.
15. Дольто Ф., На стороне ребенка, Санкт-Петербург, 1997.
16. Митчелл М., Унесенные ветром (пер. Т. Кудрявцевой).
17. Стюарт Я., Джоинс В., Современный транзактный анализ. Социально-психологический Центр, Санкт- Петербург, (1996).
18. Хазр Р., Лишенные совести: Пугающий мир психопатов. М.: «Вильям», 2007.
19. Шустов Д., Руководство по клиническому транзактному анализу. Москва, «Когито-Центр», 2009.

ნინო ჟორბელაშვილი

თავი 5

გავშვთა და მოზარდთა ანთისმოციალური
ქცევა ფსიქიატრიულ პრაქტიკაში

„ანთისოციალური ქცევა“ განისაზღვრება, როგორც ისეთი ურთიერთ-დაკავშირებული ქცევების ნაკრები, როგორიცაა დაუმორჩილებლობა, აგრესია, ფეთქებადობა, ტყუილი, ქურდობა და ძალადობა (Patterson, 1982). მეორე მხრივ, ქცევის აშლილობა წარმოადგენს პრობლემების ერთიან ჯაჭვს, რომელშიც ჩართულია „შეილი, მშობელი, ოჯახი და მათი ურთიერთობის შინაარსი“ (Kazdin, 2001).

ბავშვებისა და მოზარდების ქცევის ბევრი პრობლემა შეიძლება ასაკობრივ ნორმად ჩაითვალოს (მაგალითად, განშორების შფოთვა ადრეულ ასაკში და ოპოზიციური ქცევა მოზარდობაში) (Loeber & Hay, 1994). ამიტომ, გარკვეულწილად, ქცევის დარღვევის მრავალი ფორმა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გარკვეული ასაკის ნორმალური განვითარების მახასიათებელი. თუმცა ანთისოციალური ქცევის დიაგნოზის დასმას ხშირად წინ უსწრებს ადრეულ ასაკში გამოვლენილი ანომალიური, დევიაციური ქცევა (ფრანგ. დევიაციონ, ლათ. Deviare-იდან – გზიდან გადახვევა), რომელიც სცილდება ჩვეულ ბავშვურ სიცულქეს და მისი დიაგნოსტიკისათვის არსებობს მინიმუმ სამი კრიტერიუმი:

1. ბავშვის ან მოზარდის პრობლემური ქცევა შეიძლება ჩაითვალოს დევიაციურად, როდესაც მისი ასაკის წარმომადგენელთა უმრავლესობამ თავიდან მოიცილა მსგავსი ქცევები. ამის მაგალითია ოპოზიციური ქცევა დაწყებითი სკოლის მოსწავლეებში.
2. ქცევა შეიძლება ჩაითვალოს დევიაციურად, თუ ის იწვევს ყოველდღიურ ფუნქციონირებაში მკვეთრად გამოხატულ ჩამორჩენას ან შეზღუდულობას (მაგალითად, როდესაც ქცევა იმდენად სერიოზულადაა შეცვლილი, რომ ბავშვები უარს ამბობენ სკოლაში წასვლაზე, რაც აისახება მათ აკადემიურ მოსწრებაზე, ან როდესაც ფსიქოპათიური ნივთიერების გამოყენება სერიოზულად მოქმედებს პირად ურთიერთობებზე).
3. ქცევა ითვლება დევიაციურად, როდესაც ზიანი ადგება სხვებს (მაგალითად, ძალადობა და ქურდობა).

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი ეს ქცევა, როგორც აღვნიშნეთ, შეიძლება გარკვეული ასაკის ბავშვების ნორმალური განვითარების ჩარჩოებში ჯდებოდეს, იგი სრულწლოვანთა ადაპტაციის (შემგუებლობის) პრობლემების ძლიერი წინასწარგანმავირობებელი ხდება (Kohlberg et al. 1984, Eddy M.J. et al. 2001). ამერიკელი სპეციალისტების მონაცემებით (Harrington, Fudge, Rutter, Pickles, & Hill, 1991; McCord, 1991), სამართალდარღვევისთვის დაკავებულ არასრულწლოვანთა 40-75% აკმაყოფილებს ფსიქიატრიული დიაგნოზის – ქცევის დარღვევები – კრიტერიუმებს. ქცევითი აშლილობის სიმპტომები მრავალფეროვანია, ხოლო გამოვლინებათა სპექტრი და სიმწვავე, გარკვეულწილად, დაკავშირებულია ასაკთან. ზოგადად, ეს სიმპტომები ოთხ კატეგორიად შეიძლება გაავერთიანოთ (Steiner H., 2007):

1. აგრესიული ქცევა, ანუ ისეთი ქცევა, რომელიც ზიანს აყენებს ან საფრთხეს უქმნის სხვას (მაგალითად, ჩხუბი, დაშინება, სასასტიკე – გამოვლენილი ადამიანების ან ცხოველების მიმართ, იარაღის გამოყენება, ძალადობრივი სექსუალური აქტი). ზოგადად, აგრესია შეიძლება უკვე სკოლამდელ ასაკშიც შევნიშნოთ. იგი შეიძლება ანტისოციალური ქცევის ერთ-ერთი პირველი ნიშანი იყოს და უკავშირდებოდეს როგორც ყურადღების დეფიციტის სინდრომს, ისე გონებრივი განვითარების შეფერხებას ან სასკოლო ჩვევების სპეციფიკურ აშლილობებს. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ სკოლამდელი ასაკის ბავშვებს ოჯახის პირობებში ათვისებული აქვთ რამდენიმე სოციალური ქცევა (მაგალითად, „ბოროტი გრძნობების“ შეკავება, სფინქტერული რეგულაცია, მაგიდასთან ჯდომის ან დროულად დანაღვის ქცევა), თუმცა პრობლემების გადაჭრის სოციალური უნარ-ჩვევები საკმაოდ სუსტია და უკონტროლო, იმპულსურ რეაქციებს იწვევს. ამ ასაკობრივ ჯგუფში წინასწარგანზრახული აგრესია შეიძლება ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტკივილის მიყენების ან, პირიქით, ამ ტკივილის შეწყვეტის საშუალებად ჩავთვალოთ (Dodge K. и др. 2002).
2. დესტრუქციული ქცევა – გულისხმობს ქონების განზრახ დაზიანებას (მაგალითად, სხვისი ქონების განადგურება, დანვა ან რაიმე ნივთის სამიზნედ გამოყენება და ცეცხლსასროლი იარაღით დაცხრილვა). ზოგადად, 7 წლის ასაკამდე ბავშვს იშვიათად უყალიბდება რეალური წარმოდგენა იმის შესახებ, რა არის სხვისი საკუთრება. ამდენად, 7 წლამდე ასაკის ბავშვი ბავშვი შიგადაშიგ ქურდობს, ამიტომ წერილობითი ქურდობა ან ქურდობის ერთეული შემთხვევები სერიოზულ პრობლემად არ უნდა ჩაითვალოს. ხოლო 7 წელზე მეტი ასაკის ბავშვებში ქურდობა და სხვისი ქონების დაზიანება ყურადსაღები მოვლენაა. ასევე, 10 წლის ასაკისათვის ბავშვს ცეცხლთან ურთიერთობა სრულად გაცნობიერებული უნდა ჰქონდეს, სწორედ ამიტომ პირობითი ტენდენციები შედარებით იშვიათია მოზარდებში და თუ მოზარდი სხვისთვის ზიანის მისაყენებლად ცეცხლის წაქიდებას მიზანდასახულად გამოიყენებს, საზოგადოებას აშკარა საშიშროება შეექმნება.
3. თაღლითობა/ქურდობა – შეიძლება გამოვლინდეს ხშირი ტყუილებით (ცრუპენტელობა), მაღაზიებში წერილობითი ქურდობებით, ბინებისა და მანქანების გატეხით. ტყუილი პირველად 4-5 წლის ასაკში ვლინდება, როცა ბავშვები აცნობიერებენ ენის ძალასა და კომუნიკაციის შესაძლებლობებს. პირველ ტყუილს ბავშვი ბოროტი განზრახვით არ ამბობს და ეს უფრო მცდელობაა, გაარკვიოს, რა ან ვინ შეიძლება დაიმორჩილოს. პატარა ამ გზით აგროვებს გამოცდილებას და სწავლობს, რომ ტყუილით შეიძლება აირიდოს სასწავლო ცუდი საქციელისათვის და ეს ხდება უფრო

ადრე, ვიდრე ის ბოლომდე გააცნობიერებს ტყუილის ძალას. როცა ბავშვი პირველად მიხვდება, რა ძალა აქვს ტყუილს, მორალური გააზრების დეფიციტის გამო უჭირს განსაზღვრა, როდის შეიკავოს თავი სიცრუისაგან.

4. წესების დაუმორჩილებლობა – გულისხმობს, რომ ბავშვი/მოზარდი საზოგადოდ მიღებული წესების სანინალმდეგოდ „მოძრაობს“ ან ასაკთან შესაბამის ქცევას ახორციელებს (მაგალითად, გარბის სახლიდან, აცდენს სკოლას, თამაშობს აზარტულ თამაშებს ან ჩართულია ინტიმურ კავშირებში). აქვე უნდა შევნიშნოთ, „საზოგადოდ მიღებული წესის დარღვევაში“ იგულისხმება სკოლის მიზანდასახული გაცდენები და არა სკოლაში ნასვლაზე უარის თქმა, რაც საკმაოდ გავრცელებულია შემდეგ ასაკობრივ ჯგუფებში: 5-7 წწ.; 11 წ. (სკოლის შეცვლისას) და 14 წლის ზევით. ამ შემთხვევაში მშობლები ამჩნევენ, რომ ბავშვს არ აქვს სურვილი წავიდეს სკოლაში, უწინდება შფოთვის სიმპტომები და სკოლაში ნასვლის მომენტი-სათვის „უბედურად გამოიყურება. შეიძლება უჩიოდეს თავის ან მუცლის ტკივილს, რაც არ აწუხებს დასვენების დღეებში. ზოგიერთი ბავშვი თითქოს სიამოვნებით მიდის სკოლაში, მიახლოებასთან ერთად კი მატულობს შფოთვა. ბავშვმა სკოლაში ნასვლაზე უარი შეიძლება განაცხადოს რაიმე ავადმყოფობის შემდეგ (მაგ., გრიპი, გაცივება). მიზეზი შეიძლება იყოს ან არსებითი მომენტი (მაგ., სხვა სკოლაში გადაყვანა), ან ოჯახური პრობლემა (მაგ., საყვარელი ბებიის ავადმყოფობა). „წესების დაუმორჩილებლობის“ კიდევ ერთ ფორმას ვაწყდებით ბავშვების მცირე ნაწილში, რაც ისეთი სექსუალური ქცევით ვლინდება, რომელიც უფროსების მხრიდან დადებით შეფასებას არ იმსახურებს. პატარებში შეიძლება იყოს ხშირი და აკვიატებული მასტურბაცია, ხოლო მოზარდებში სპეციფიკურ პრობლემად რჩება პრომისკუიტეტი – უნესრიგო სქესობრივი კავშირები, რაც მოგვიანებით ფიზიკური ჯანმრთელობის სერიოზულ პრობლემებს იწვევს, როგორცაა, მაგალითად, სქესობრივი გზით გადამდები ინფექციები (ტრიქომონიაზი, ქლამიდიოზი, ათაშანგი, გონორეა, პერპესი, B და C ჰეპატიტი და შიდსი), არასასურველი ორსულობა, ხელოვნური აბორტი, უნაყოფობა და სხვ.

ფსიქიკური ჯანმრთელობის სპეციალისტები თვლიან, რომ ბოლო ათწლეულში იმატა ბავშვთა და მოზარდთა შორის ანტისოციალურმა ქცევამ, რასაც მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის სასწავლო დაწესებულებებში დისციპლინური პრობლემების სერიოზული ზრდა, დანაშაულებების, სისასტიკისა და ძალადობის ფაქტები ადასტურებს. ამასთან, ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქიკურ აშლილობას შორის დესტრუქციული და ანტისოციალური ქცევა ყველაზე „ხანდაზმული“ და ყველაზე რთულად შესასწავლი სინდრომია. საზოგადოების

ამ საკითხით დაინტერესება გასაგებია, რადგან ექსტერნალიზებული ქცევები ყველაზე უფრო საგანგაშო და ადვილად შესამჩნევია გარემომყოფებისათვის და უპირატესად წესრიგის დარღვევაში ვლინდება. მაგალითად, აშშ-ში ბავშვთა ფსიქიატრებთან აღრიცხული ვიზიტების 30-50%-მდე სწორედ ქცევის დარღვევებზე მოდის (Thomas C, 2009).

გარაუდობენ, რომ ქცევის დარღვევის ერთ-ერთი მძიმე ფორმის – კერძოდ, ოპოზიციურ-დეფიაციური ქცევის – მოსახლეობაში გავრცელების მაჩვენებელი 2-16% უნდა იყოს. პუბერტულ ასაკამდე მდგომარეობა უფრო ხშირია ვაჟებში, თუმცა შემდეგ ასაკობრივ (მოზარდთა) ჯგუფში ბიჭებისა და გოგონების შეფარდებაა 1,5:1 (Moffitt, 2001). ამ დიაგნოზის მქონე მრავალ ბავშვს ემოციურად ლაბილური ტემპერამენტი აქვს და მშობლებს პრობლემები უჩნდებათ მათ აღზრდაში. ბავშვებს უჭირთ საკუთარი ტემპერამენტის კონტროლი და მათთვის არასახარბიელო გარემო სიტუაციებში აგრესიულები და ოპოზიციურები ხდებიან.

ქცევის დარღვევები ჩვეულებრივ თავს იჩენს 8 წლის ასაკამდე. მაგალითად, ჯანმრთელობის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით, ოთხი-ექვსი წლის ბავშვებს შორის ყველაზე გავრცელებული ფსიქიატრიული დარღვევაა ჰიპერკინეტიკური აშლილობა და ქცევის დარღვევები (WHO, 2005). მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორი აშლილობის სიმპტომების „დახარისხება“ სხვადასხვა კულტურაში განსხვავებულად ხდება (Mann et al., 1992), თითქმის ყველა ქვეყანაში ეს დაავადებები საკმაოდ ხშირად დიაგნოსტირდება ბავშვობაში და მათი გავრცელება ვაჟებში 10%-ს და გოგონათა შორის 5%-ს შეადგენს (WHO, 2005).

ამავე დროს, ბავშვთა ასაკის კიდევ ერთი ურთულესი პრობლემა – ყურადღების დეფიციტითა და ჰიპერაქტივობით მიმდინარე პათოლოგია (ADHD) – საკმაოდ მჭიდროდ აღმოჩნდა გადაჯაჭვული ქცევით დარღვევებთან. ასე, მაგალითად, სტატისტიკური მონაცემები ადასტურებს, რომ ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის მქონე (ADHD) ბავშვების დაახლოებით ნახევარს აღენიშნება ოპოზიციურ-დეფიაციური ქცევა. ამ ბავშვებში მაღალია გამღიზიანებლობა, აღენიშნებათ იმპულსურობა და განრისხების ეპიზოდები; როგორც წესი, აქვთ დაბალი თვითშეფასება. ისინი ვერ აცნობიერებენ, რა უარყოფითი გავლენა შეიძლება იქონიოს მათმა ქცევამ სხვა ადამიანზე და ჩადენილის გამო საერთოდ არ გააჩნიათ ბრალეულობის განცდა ან სინდისის ქენჯნა.

ბავშვი შეიძლება ავლენდეს ანტისოციალურ ქცევას კონკრეტული სტრესორის საპასუხოდ (როგორიცაა მშობლის გარდაცვალება ან განქორწინება, მეგობრის ძალადობრივი სიკვდილი) გარკვეული დროის განმავლობაში, მაგრამ იგი არ განიხილება, როგორც ფსიქიკური აშლილობა. ანტისოციალური

ქცევის პრობლემების მქონე ბავშვებსა და მოზარდებს აღენიშნებათ მაღალი მოწყვლადობა ავარიების, სკოლაში „ჩაყვარდნების“, ალკოჰოლისა და სხვა ფსიქოპათიური ნივთიერებების გამოყენების, თვითმკვლელობისა და კრიმინალურ ქმედებების მიმართ.

პროგნოზულად, ზრდასრულ ასაკში ანტისოციალური ბავშვების მცირე პროცენტს (დაახლოებით 3% ვაჟი და 1% ქალი) აქვს დიაგნოზი – ანტისოციალური პიროვნული აშლილობა, მაგრამ უფრო დიდი ნაწილი უჩივის „ჩაყვარდნებს“ სოციალური, აკადემიური და პროფესიული მოვალეობების განხორციელებისას, რაც მათი ანტისოციალური ქცევის ანარეკლია (Connor et al. 2002). საინტერესოა, რომ ანტისოციალური პიროვნული აშლილობის ნიშნებს ბავშვები ჯერ კიდევ საბავშვო ბაღში ავლენენ. მათ იმპულსურობის მაღალი მაჩვენებლები და დაბალი შფოთვა აღენიშნებათ. და რაც ყველაზე საგულისხმოა, ამ კონტინგენტში ასევე დაბალია ჯილდო/წახალისებაზე დამოკიდებულების ხარისხი და თვითშეფასება.

როგორც აღენიშნეთ, ბავშვთა და მოზარდთა ასაკში ფსიქიკურ აშლილობათა ჩამონათვალიდან ქცევის დარღვევები ყველაზე ხშირად დასმული დიაგნოზია. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ქცევის დარღვევები ერთ-ერთი ყველაზე „ძვირად ღირებული“ (მკურნალობაზე განეული დანახარჯებისა და საზოგადოებაზე დაკისრებული ტვირთის თვალსაზრისით) და სერიოზული, ნორმალური ფუნქციონირების შემზღუდველი, ქრონიკული მდგომარეობაა, რასაც ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქიატრია აწყდება. მეორე მხრივ, როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, ეს კატეგორია იმდენად ფართოა და იმდენად განსხვავებული ტიპის ქცევებს აერთიანებს, რომ ფსიქიატრს დიდი პრაქტიკული გამოცდილება სჭირდება, რომ არსებული ფსიქიკური მდგომარეობის შეფასების მომენტში ზედმინევნიტ ზუსტად განსაზღვროს მენტალური სტატუსი და დიაგნოზი სწორად დასვას (Wiener J., Dulcan M, 2007). მაგალითად, ოპოზიციურ-დეფიაციური ქცევის გამიჯვნა ასაკობრივი ოპოზიციური ქცევისა თუ ერთეული ანტისოციალური აქტიურობისაგან ან სხვა ქცევის დარღვევისაგან საკმაოდ რთულია. ბავშვის ან მოზარდის ოპოზიციური ქცევის ერთეული იზოლირებული შემთხვევები, ქცევის პრობლემების გაჩენამდე კარგი ფუნქციონირება, ასევე ძირითად სფეროებში (ოჯახი, სკოლა, მეგობრები) შენარჩუნებული უნარ-შესაძლებლობები ხშირად დადებითი პროგნოზის საშუალებას იძლევა. ეს განსაკუთრებით მაშინ ვლინდება, როდესაც ბავშვის/მოზარდის პრობლემები დროში ემთხვევა რაიმე სერიოზულ სტრესს ან თუნდაც თანატოლებთან გართულებულ ურთიერთობას. დიაგნოსტიკური სირთულეებიდან გამომდინარე, აუცილებელი ხდება ბავშვის/მოზარდის ქცევითი აშლილობის დიაგნოზი დაისვას მულტიდისციპლინური შეფასების შედეგად (ოჯახის ექიმი ან პედიატრი, ფსიქიატრი, ფსიქოლოგი, სოციალური მუშაკი,

სკოლის წარმომადგენელი), რომ ექიმს მიეცეს შესაძლებლობა, დამატებითი ინფორმაცია მოიძიოს, რათა გამორიცხოს რეაქტიული მდგომარეობები, რომლებმაც დიდი ალბათობით შეიძლება გამოიწვიოს ბავშვის ოპოზიციურობა (მაგალითად, ფიზიკური ან სექსუალური ძალადობა ან ოჯახის უყურადღებობა ბავშვის მიმართ და სხვ.) (Steiner H., 2007).

დაავადებათა საერთაშორისო კლასიფიკაციის (დსკ-10, 2007) თავში: „ბავშვთა და მოზარდთა ასაკში დანყებული ქცევითი და ემოციური აშლილობანი“ განხილულია ქცევის დარღვევა, რომელსაც „ახასიათებს ხანგრძლივი განმეორებადი, ასოციალური, აგრესიული და გამომწვევი ქცევები. ასეთი ქცევა თავის უკიდურეს ხარისხს აღწევს ასაკის შესაბამისი სოციალური (მორალურ-ეთიკური) ნორმების გამოხატული დარღვევებით და სცილდება ბავშვური მანებლობისა და მუცხობის ფარგლებს. შეიძლება ქცევა ნ თვეს ან მეტხანს გაგრძელდეს. ქცევის აშლილობის მაგალითები, რომლებსაც ემყარება დიაგნოზი, შემდეგია: გადაჭარბებული მოჩხუბარობა, ხულიგნობა, ადამიანებისა და ცხოველების მიმართ სისასტიკე, საკუთრების განადგურება უკიდურესი ფორმით, ცეცხლის წაკიდება, ქურდობა, მატყუარობა, სიზარმაცე სკოლაში და გაქცევა სახლიდან, მრისხანების აფექტი. იზოლირებული ასოციალური აქტები ამ დიაგნოზის დასმის საფუძველს არ წარმოადგენს“. დსკ-10-ის მიხედვით, ქცევით აშლილობებში არჩევენ:

1. ოჯახური კონტექსტით შემოფარგლულ ქცევით აშლილობას. იგი აერთიანებს ანტისოციალურ და აგრესიულ ქცევებს (და არა მხოლოდ ოპოზიციურ-გამომწვევ ან ბრუტალურ ქცევებს), როდესაც პათოლოგიური ქცევები მთლიანად ან თითქმის მთლიანად ოჯახის წევრებთან ურთიერთობებით შემოიფარგლება. ამასთან, მშობლისა და ბავშვის გამწვავებული ურთიერთობა დიაგნოზის დასმისათვის საკმარისი არ არის.
2. არასოციალიზებულ ქცევის აშლილობას, რომელიც ხასიათდება მყარი, ხანგრძლივი ასოციაციური ან აგრესიული ქცევით, თანატოლებთან ურთიერთობის მნიშვნელოვანი დარღვევის ფონზე (მაგალითად, ჯგუფური ქურდობა ან სკოლის ხშირად გაცდენა).
3. სოციალიზებულ ქცევის აშლილობას, რაც აერთიანებს მყარ ანტისოციალურ ან აგრესიულ ქცევებს და, ჩვეულებრივ, ვხვდებით ასაკობრივ ჯგუფში კარგად ინტეგრირებულ ბავშვებში.
4. ოპოზიციურ-გამომწვევ ქცევით აშლილობას, რომელიც აღინიშნება ბავშვებში (ადრეულ ასაკში). პირველადი დამახასიათებელი ნიშანია: დაუმორჩილებლობა, გამომწვეველობა. იგი არ შეიცავს კანონსაწინააღმდეგო ქცევებს და არც აგრესიული, ანტისოციალური ქცევების უკიდურეს ფორმებს. ამ დიაგნოზისათვის საკმარისი არ არის მხოლოდ უკიდურესი სიცელქე ან უწესო საქციელი. ამ კატეგორიის გამოყენებისას სიფრთ-

ხილეთ უნდა გამოვიჩინოთ, განსაკუთრებით უფროსი ასაკის ბავშვებში, რადგან კლინიკურად გამოხატულ ქცევით აშლილობას ჩვეულებრივ თან სდევს ანთისოციალური და აგრესიული ქცევები, რაც სცილდება აშკარა დაუმორჩილებლობას, დევიაციურ ან ბრუტალურ ქცევას.

ამერიკის ფსიქიატრთა ასოციაციის დაავადებათა კლასიფიკატორის (DSM-IVTR, 2000) მიხედვით ქცევით აშლილობაში იგულისხმება „ქცევის განმეორებადი და მყარი პატერნი, რომლითაც ილახება სხვა ადამიანების ძირითადი უფლებები ან ირღვევა ასაკის შესატყვისი ძირითადი სოციალური ნორმები ან წესები“. დიაგნოსტიკისათვის აუცილებელია, რომ გამოხატული იყოს 3 ან მეტი კრიტერიუმი (ქვემოთ ჩამოთვლილთაგან) 12 თვის მანძილზე, ამასთან 1 კრიტერიუმი მაინც ბოლო 6 თვის განმავლობაში უნდა აღინიშნებოდეს. ჩამონათვალი აერთიანებს 15 არასასურველ ქცევას (მაგალითად, უსაქმურობას, სახლიდან გაქცევას, გვიანობამდე გარეთ ყოფნას მშობლების აკრძალვის მიუხედავად, დაშინება/მუქარას, თავდასხმას, ქურდობას, გაუპატიურებას და სხვ.), რომლებიც 4 კატეგორიაში ჯგუფდება:

1. აგრესია ადამიანებისა და ცხოველების მიმართ;
2. საკუთრების განადგურება/ხელყოფა;
3. მატყუარობა ან ქურდობა;
4. წესების სერიოზული დარღვევა.

ამერიკის ფსიქიატრთა ასოციაციის დიაგნოსტიკური კრიტერიუმები ბავშვობაში დაწყებული ქცევის დარღვევების დიაგნოზის დასმისათვის აუცილებლად მიიჩნევენ 15 არასასურველი ქცევიდან ერთის არსებობას 10 წლის ასაკამდე. ითვლება, რომ ეს ფორმა პროგნოზულად ყველაზე მძიმეა. ყველა სხვა შემთხვევა განიხილება, როგორც ქცევის დარღვევა, დაწყებული მოზარდობისას. ყურადსაღებია ის, რომ კრიტერიუმები წარმოდგენილია ნიშნებით და არა სიმპტომებით. ამდენად, კლინიკისტმა უნდა შეაფასოს არა მარტო ქცევა, არამედ განარჩიოს ამ ქცევის გამომწვევი კლინიკური მიზეზებიც. მაგალითად, ახალგაზრდის ხშირი კონფლიქტებისა და ხშირი ჩხუბის მიზეზი შეიძლება იყოს, ერთი მხრივ, ბოღებითი იდეების არსებობა, მეორე მხრივ – თავის ტვინის ორგანული პათოლოგიით გამოწვეული იმპულსურობა და ემოციური ლაბილურობა ან მესამე შემთხვევაში – ახალგაზრდა შეიძლება ჩხუბობდეს ყოფითი პრობლემების გამო – „უბრალოდ გააბრაზეს“ (Wiener J, Dulcan M, 2004).

ზოგადად, ყველა ფსიქიატრიული პათოლოგია საწყის სტადიასა თუ განვითარების სხვა ეტაპზე შეიძლება გამოვლინდეს ნგრევითი ტენდენციებით, გამომწვევი ან აგრესიული ქცევით. თუმცა ისეთი ქცევის პრობლემები, როგორიცაა ქურდობა, ნაადრევი სქესობრივი ქცევა, ნარკოტიკული და სხვა ნივთიერებების გამოყენება, დეპრესიული გუნება-განწყობა, შეიძლება,

დიდი ხნის განმავლობაში „იმალებოდეს“ ოჯახისაგან. ექიმისთვის მიმართვის საფუძველი კი უპირატესად ხდება ის პრობლემები, რომლებიც ოჯახურ კავშირებს „აზიანებს“, მაგალითად, დაძმას შორის გაუთავებელი ჩხუბი და დაპირისპირებება, მშობლების მიერ დანესებული წესების დაუმორჩილებლობა და მათთან „შეპასუხება/შელაპარაკება“. მოზარდთა მზარდი დამოუკიდებლობის მოთხოვნა ზოგიერთ საკითხში (მაგ.: ავტომობილის მართვა, სახლში გვიან დაბრუნება ან ღამის უცხო ადამიანებთან გატარება, სიგარეტის მოწევა, ალკოჰოლის მიღება, სექსუალური თავისუფლება), შეიძლება მშობლებსა და მოზარდს შორის ინტერესების შეჯახების საფუძველი გახდეს. მსგავსი კონფლიქტი გარკვეულწილად ნორმალურია. მაგრამ ხშირად მშობლები და მათი შვილები ვერ თანხმდებიან „მშობლებისაგან თავისუფალი დროის“ ხანგრძლივობაზე. მსგავსი შინაარსის კონფლიქტიც, გარკვეულწილად, შეიძლება ნორმალურად ჩაითვალოს.

ოჯახის გარეთ ქცევის პრობლემები განსაკუთრებით თვალში საცემია საგანმანათლებლო დანესებულებებში, მაგალითად, სასწავლო პროცესის ჩაშლა, თანატოლთა აბუჩად აგდება, იარაღის ტარება, უსაქმურობა. ყოველივე ამან შეიძლება ქრონიკული ხასიათი მიიღოს და ჩამოყალიბდეს ნამალდამოკიდებულება ან რომელიმე ფსიქიკური ან პიროვნული აშლილობა. ამავე დროს, არასრულწლოვანთა პრობლემური ქცევა უარყოფით გავლენას ახდენს საზოგადოებაზე. ახალგაზრდების დელინკვენტური (სამართლებრივი ნორმების დამრღვევი) ქცევა ხშირად ხდება მათი დაპატიმრების მიზეზი, ხოლო ნარკოტიკული საშუალებების მოხმარების გამო სერიოზული საფრთხე ექმნება მათ ფიზიკურ და ფსიქიკურ ჯანმრთელობას (მაგალითად, ვლინდება შფოთვა, დეპრესია, ალკეითის მდგომარეობა, თვითმკვლელობის აზრები) და ძალიან ადრე უხდებათ კონტაქტი ფსიქიკური ჯანმრთელობის სპეციალისტებთან.

ანტისოციალური და სხვა ქცევის დარღვევების ზუსტი მიზეზები დღემდე უცნობია, მაგრამ ითვლება, რომ მისი გამომწვევია ბიოლოგიური, გენეტიკური, გარემოს და სოციალური ფაქტორების გარკვეული კომბინაცია. მკვლევარები (Loeber, Farrington eds. 2001) ბავშვთა და მოზარდთა ქცევის დარღვევის რისკფაქტორებს 4 ჯგუფში აერთიანებენ:

1. ინდივიდუალური (ანტისოციალური ქცევა ადრეულ ასაკში, ემოციური ფაქტორები, დაბალი ინტელექტი, კოგნიტიური განვითარების დეფიციტი – დასწავლის ან შემეცნების შეზღუდული შესაძლებლობი, პიპერაქტიურობა).
2. ოჯახი (მშობელთა უყურადღებობა, განქორწინება, ოჯახური უთანხმოება/კონფლიქტები, ძალადობის ფაქტები, პირველადი მზრუნველის ან საცხოვრებელის ხშირი ცვლილება, მშობელთა ფსიქოპათოლოგია, ოჯახური ანტისოციალური ქცევა, ოჯახის სტრუქტურა და ზომა). ამავე დროს

ოჯახურ რისკფაქტორებში განიხილება არათანმიმდევრული აღზრდა და არასაკმარისი კონტროლი, რაც უშუალოდ მოქმედებს ქცევის დეზორგანიზაციაზე (Rutter, 1978).

3. თანატოლები (დევიაციურ თანატოლებთან ინტერესების თანხვედრა და მათთან იდენტიფიკაცია ან პირიქით – თანატოლებისაგან გარიყულობა).
4. სკოლა და საზოგადოება (სკოლის მიმართ მიჯაჭულობის ჩამოყალიბება არ მოხერხდა, ცუდი აკადემიური მოსწრება, დაბალი აკადემიური მისწრაფებები, ღარიბ ოჯახში ცხოვრება, სამეზობლოში არახელსაყრელი პირობები, დელინკვენტური ჯგუფების კონცენტრაცია უბანში, იარაღის მისაწვდომობა).

ექიმებისთვის, სოციალური კონტექსტის გარდა, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქცევის ბიოლოგიური დეტერმინანტების განსაზღვრა. მაგალითად, ცნობილია, რომ ნეიროტრანსმიტერ სეროტონინის ცვლილებები იმპულსურ ქცევას უკავშირდება (Wasserman et al. 2003). ამავე დროს, შეინიშნება გარკვეული კორელაცია ბავშვთა/მოზარდთა ანტისოციალურ ქცევასა და უახლოეს ნათესავენებს შორის ფსიქიკური დაავადებების (კერძოდ, აფექტური აშლილობების, შფოთვითი დარღვევების, ფსიქოპათიურ ნივთიერებათა მოხმარებით გამოწვეული ფსიქიკური და ქცევითი აშლილობებისა და პიროვნული აშლილობების) არსებობას შორის. ეს მიუთითებს, რომ ქცევის დარღვევები შეიძლება მემკვიდრეობითი იყოს.

ინდივიდის განვითარების პროცესში ქცევისა და ემოციების რეგულირებისა და კონტროლის უნარი ჩნდება მაშინ, როცა „მომწიფდება“ პრეფრონტალური კორტექსი. შესაბამისად, მკვლევრები გამოთქვამენ ჰიპოთეზას, რომ ნეირობიოლოგიური ფუნქციები, რომლებიც „ანესრიგებს“ აზრებს (მაგალითად, შემეცნებას), ამ აზრებთან დაკავშირებულ ემოციებსა (მაგალითად, აფექტს) და ქცევას, განლაგებულია თავის ტვინის პრეფრონტალურ ქერქში (Spear 2000). ამ ჰიპოთეზას ადასტურებს ნეიროვიზუალური კვლევების შედეგები, რომლის თანახმად, პათოლოგიური ცვლილებები თავის ტვინის პრეფრონტალური ქერქის სტრუქტურაში მძიმე ანტისოციალურ ქცევას უკავშირდება (Raine et al. 2000). მეორე მხრივ, პრეფრონტალური ქერქის „მომწიფების“ ხარისხი, რაც ფსიქოპათოლოგიური გამოვლინებებით აისახება, გარკვეულწილად გენეტიკური ფაქტორებითაა განპირობებული (Todd et al. 1995).

ბავშვებსა და მოზარდებში ქცევის მოშლის მიზეზი შეიძლება იყოს კონკრეტული ფსიქიატრიული პათოლოგია, მაგრამ არსებული ფსიქოზური, აფექტური, ორგანული ან დისოციაციური სიმპტომები შეუმჩნეველი რჩებოდეს და ქცევით აშლილობად აღიქმებოდეს.

ყველაზე ხშირად მინიშნებებს მიუღებელ ქცევაზე ფსიქიატრები აწყდებიან ყურადღების დეფიციტითა და ჰიპერაქტივობით მიმდინარე აშლილო-

ბისას (ADHD). ეს უკანასკნელი ხასიათდება იმპულსურობით, ყურადღების გაფანტულობით, დეზორგანიზებულობით და სხვ. (დსკ-10, 2007). დამახასიათებელია სტაბილურობის ნაკლებობა იმ სახის ქმედებებში, რომლებიც გააზრებას მოითხოვს. ამ აშლილობის დროს არსებობს ტენდენცია აქტიურობის ერთი ფორმიდან მეორეში გადასვლისა ისე, რომ არც ერთი ბოლომდე არ სრულდება. მშობლები აღნიშნავენ, რომ მათ შვილს უჭირს ყურადღების კონცენტრირება ან მოსაუბრის მოსმენა, არ მიჰყვება ბოლომდე მითითებებს და არ ასრულებს საშინაო დავალებებს; უჭირს რაიმე თამაშის, საქმიანობის სწორად დაგეგმვა და თავს არიდებს ისეთი სამუშაოს შესრულებას, რომელიც მოითხოვს გონებრივ ძალისხმევას ან ერთფეროვანია, ხშირად კარგავს ნივთებს. ბავშვები გამოირჩევიან წინდაუხედაობით და იმპულსურობით ამა თუ იმ ქმედების დროს, ხშირად არიან უბედური შემთხვევის მსხვერპლნი და დისციპლინარულ სასჯელს იღებენ სოციალური ნორმების დარღვევის გამო, რაც უფრო მოუფიქრებელია, ვიდრე წინასწარგანზრახული. მათი ურთიერთობები ზრდასრულ ადამიანებთან ხშირად თავშეუკავებელია, აკლიათ სიფრთხილე, ისინი სხვა ბავშვებში პოპულარულობით არ სარგებლობენ და შეიძლება იზოლირებულნი აღმოჩნდნენ.

ეპიდემიოლოგიური მონაცემებით, ამ პრობლემის სიხშირე 7-12%-მდე მერყეობს, ამასთან არსებობს გარკვეული სქესობრივი დიფერენცირება. კერძოდ, ითვლება, რომ ბიჭები უფრო ხშირად ავადდებიან, ვიდრე გოგონები. ეპიდემიოლოგიურად ეს თანაფარდობა გამოიხატება როგორც 4/1, ხოლო კლინიკურად – 9/1. ასეთი შეუსაბამობა შეიძლება აიხსნას იმით, რომ მშობლებს ბიჭები უფრო ხშირად მიჰყავთ ექიმთან, ვიდრე გოგონები. დაავადების პროგნოზი დამოკიდებულია მიმდინარეობაზე, მკურნალობასა და გარემო პირობებზე. თუმცა კლინიკურად ყველაზე მძიმე სურათს იძლევა ის შემთხვევები, როდესაც აღინიშნება ყურადღების დეფიციტითა და ჰიპერაქტივობით მიმდინარე აშლილობის შერწყმა ქცევის აშლილობასთან (Fischer et al. 2002; Mannuzza et al. 2004).

ქცევის დარღვევებთან ასოცირებული ფსიქიატრიული პრობლემებიდან ყურადსაღებია ამ ასაკობრივ ჯგუფში გამოვლენილი აფექტური სპექტრის დარღვევებიც. მაგალითად, დეპრესიულ მოზარდებში ჭარბობს ალკოჰოლის ან სხვა ფსიქოაქტიური ნივთიერებების მოხმარება, გამღიზიანებლობა და ბრაზის აფექტი, რაც ნილბავს რეალურად არსებულ ქცევით აშლილობას ან პირობით. მეორე მხრივ, მოზარდთა დეპრესიასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული უბედური შემთხვევები და თვითმკვლელობის ფაქტები. მოზარდებში მანია ან ბიპოლარული შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ეპიზოდური დესტრუქციული ქცევით, სპორადული ღრეობებით, სქესობრივი განმუხრუჭებით ან ქურდობებით. ამავე დროს გასათვალისწინებელია, რომ მოზარდებში მანია შეიძლება ჰგავ-

დეს ADHD-ს, ოპოზიციურ-გამომწვევ ან სხვა ქცევის დარღვევებს. ბავშვობისა და მოზარდობის ასაკში ფსიქოზური რეგისტრის პრობლემები (მაგალითად, შიზოფრენია ან ბოდვითი აშლილობა) შეიძლება გახდეს ძალადობრივი ქცევის საფუძველიც (მაგალითად, „აზრთა წართმევა“, ზემოქმედების ან დამოკიდებულების ბოდვითი აზრები, იმპერატიული ჰალუცინაციები) (Grant, Beck, 2010). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არსებობს აშკარა მტკიცებულება, რომ ადრეულ, 15 წლამდე, ასაკში დაწყებული ქცევის დარღვევები დაკავშირებულია მოგვიანებით განვითარებულ ფსიქიკურ დაავადებებთან, მათ შორის შიზოფრენიასთან (Kim-Cohen et al, 2003). გარდა ამისა, მძიმე ფსიქიკური დაავადების მქონე პაციენტებს, რომლებსაც წარსულში ქცევის დარღვევები აღენიშნებოდათ, აგრესიულ ქმედებებისა და ძალადობრივი დანაშაულის ჩადენის მომატებული რისკი აქვთ (Hodgins et al, 2008, Swanson et al, 2008).

მედიკოსებს ქცევის დარღვევების ფაქტების შესწავლის დროს უხდებათ გამორიცხონ ნევროლოგიური პრობლემებიც. მაგალითად, რთული პარციალური გულყრების დროს შეცვლილი ცნობიერების ფონზე შეიძლება არსებობდეს ფიზიკური აგრესია ან სხვა ძალადობრივი აქტები, მიმართული კერძო საკუთრების ხელყოფისკენ. ქცევის სერიოზული პრობლემები აღინიშნება მწვავე შაკიკის დროსაც, როდესაც ხდება ცნობიერების აბნევა, თუმცა ბავშვებში აურა შეიძლება წლებით უსწრებდეს წინ თავის ტკივილებს. ბავშვებსა და მოზარდებში სწორედ აურის დროს აღმოცენებული ჰალუცინაციური განცდები და გარემოს ბოდვითი აღქმა შეიძლება გახდეს გამძვინვარების, ნგრევითი ტენდენციებისა და სხვებისათვის ფიზიკური ზიანის მიყენების მიზეზი.

ლაბერტმა და სხვებმა (2001) შეისწავლეს 5-17 წლის ასაკის ათასამდე ბავშვის ქცევის დარღვევების კლინიკური მახასიათებლები, ფუნქციონირების დარღვევის ხარისხი, ქრონიკულად ქცევის ტენდენციები, მეურნეობაზე განეული დანახარჯები და მიღწეული შედეგები. დადგინდა, რომ ზოგადი ფუნქციონირების შეზღუდვის ინდექსი მნიშვნელოვნად კორელირებდა მეურნეობაზე განეულ დანახარჯებთან და სერვისების გამოყენებასთან. მკვლევრებმა შენიშნეს, რომ ქცევითი აშლილობის მქონე ბავშვებს სხვა დიაგნოზის მქონე თანატოლებთან შედარებით აღენიშნებოდათ გამოხატული ემოციური დარღვევები, საჭიროებდნენ უფრო ხანგრძლივ და ინტენსიურ ამბულატორიულ მეურნეობას. ამავე კონტინგენტში მაღალი იყო სტაციონირების შემთხვევები, ასევე აღინიშნა უფრო სერიოზული ინტერნალიზებული სიმპტომები (მაგალითად, სომატური პრობლემები, შფოთვის მაღალი დონე, ღრმა დეპრესია და სააზროვნო პრობლემები). საინტერესოა კნაპისა და სხვათა კვლევები, რომლებმაც აჩვენეს, რომ იმ ბავშვებს, რომელთა მოშლილ ქცევას თან ერთვის დეპრესიაც, ზრდასრულ ასაკში უფრო მეტი დანახარჯების გაწევა უხდებოდათ სამედიცინო მომსახურებაზე, ვიდრე მოზრდილი ასაკის პაციენტთა იმ

ნაწილს, რომელსაც მხოლოდ დეპრესია აღენიშნებოდა (Knapp et al., 2002).

ლევისისა და სხვათა 1979-94 წლების კვლევებით გაურკვეველი წარმოშობის მწვავე ნეიროფსიქიატრიული სიმპტომები და კოგნიტიური დისფუნქცია ჭარბობს მოძალადე, სამართალდამრღვევ ახალგაზრდებში სხვა თანატოლებთან შედარებით.

2003 წელს ბავშვებისა და მოზარდების ქცევის ერთ-ერთი ყველაზე ხანგრძლივი კვლევით ლობერმა და სხვებმა აჩვენეს, რომ მოზარდ მოძალადეებს პქონდათ ტენდენცია, გამოეყვინათ ანტისოციალური ქცევის პრობლემები ბავშვობაში და 14 წლის ასაკამდე და მათ აბსოლუტურ უმრავლესობას ჩამოუყალიბდა „მჩაგვრელის“ ჩვეული პატერნი. ამავე დროს, დადასტურებულია მყარი კავშირი ადრეულ ქცევის პრობლემებს, შემდგომ სერიოზულ აგრესიულ ქცევასა და ფსიქიატრიულ პათოლოგიებს შორის (Lahey, 1999).

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, გასაგებია, რაოდენ მნიშვნელოვანია, ვიფიქროთ ქცევითი აშლილობების პრევენციასა და მკურნალობაზე. დღეს ამ პრობლემის გადაჭრაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ფსიქოსოციალურ ჩარევებს, თანმხლები სამედიცინო პრობლემის (მაგალითად, დეპრესიის ან შფოთვითი აშლილობის) დროულ ამოცნობასა და, საჭიროებისას, მათ მედიკამენტურ კორექციას. თავად ქცევის კორექციაში სამკურნალწამლო პრეპარატების როლი ძალზე შეზღუდულია. აგრესიულობისა და დესტრუქციული ქცევების შემთხვევაში შეიძლება გარკვეულად სასარგებლო იყოს ზოგიერთი ნეიროლეფსიური საშუალება, მაგალითად, ამ მხრივ ყველაზე შესწავლილია ნეულეპტილი და სონაპაქსი, თუმცა ბოლო წლებში რეკომენდებულია რისპერდალის გამოყენება.

სამედიცინო ლიტერატურაში აღწერილია ქცევითი აშლილობების მკურნალობის არაერთი პერსპექტიული მეთოდი, მაგრამ ითვლება, რომ ყველაზე წარმატებული შედეგი მიიღწევა მაშინ, როდესაც ჩარევა:

1. იწყება მანამდე, სანამ ქცევის პატერნი (მოდელი) კარგად ჩამოყალიბდება;
2. მიმართულია ოჯახის ინტეგრაციაზე და ამცირებს დელინკვენტური კავშირების ჩამოყალიბებას;
3. ხელს უწყობს უნარებზე დაფუძნებული კომპეტენციების შეძენას და
4. აგებს პოზიტიურ ალიანსს პირველი 3 თვის მკურნალობის მანძილზე (Yates A., Draeger J., 2007).

სამწუხაროდ, ქცევის დარღვევები, რაც, როგორც წესი, ანტისოციალური ქცევის წინმსწრები დიაგნოზია, მკურნალობის მიმართ ძლიერი რეზისტენტობით გამოირჩევა. თუმცა დღეისათვის ქცევის დარღვევებში გამოვლენილი, უკვე განმტკიცებული არასასურველი ქცევის მონესრიგების შედარებით ეფექტურ გზად ქცევითი თერაპია რჩება (გაგოშიძე, 2007). მკურნალობის

დანაწიების მომენტისათვის ბავშვს/მოზარდს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შეიძლება აღენიშნებოდეს დარღვევები მრავალ სფეროში, მაგალითად, თანმხლები დასწავლის პრობლემები, სკოლაში დაბალი მოსწრება, დისფუნქციური ურთიერთობები თანატოლებთან და პროსოციალური ფუნქციონირების დეფიციტი, ამდენად, მკურნალობის მეთოდის არჩევისას, როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, აუცილებელია, გავითვალისწინოთ ყველა ფაქტორი, რომლებსაც კავშირი აქვს ბავშვთან, ოჯახთან და გარემოსთან (მაგალითად, მშობლის პიროვნული მახასიათებლები, გარემოში სტრესის დონე, ოჯახის სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსი, ცხოვრება ლატაკ რაიონში და სხვ.). მკურნალობის პროცესში შეუძლებელია მოიცვა ყველა ეს არასახარბიელო ფაქტორი, თუმცა თითოეული მათგანი პოტენციური მოდერატორია იმ შედეგისა, რასაც პაციენტთან თითოეული თერაპიული კონტაქტის შემდეგ ვაღწევთ.

ანტისოციალური ქცევის მკურნალობის ეფექტურობაზე ჩატარებული რანდომიზებული, კონტროლირებადი კვლევებით დადასტურებულია, რომ გამოყენებული მეთოდებიდან უმთავრესია მშობლებისათვის შემთხვევის მართვის ჩვევების სწავლება, პრობლემათა გადაჭრის ჩვევების ფორმირება, ფუნქციონალური და მულტისისტემური თერაპია (Хитун Дж., 2005). არსებითად, პირველ ეტაპზე ანტისოციალური ქცევის მკურნალობის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზნებია კონკრეტული ბავშვის ან მოზარდის ქცევის ფაქტობრივი პრობლემის გაზომვა და აღწერა, რათა ეფექტურად ვასწავლოთ პრობლემური ქცევის დადებითი, მისაღები ქცევით ჩანაცვლება. აუცილებელია, არსებობდეს უკუკავშირიც, მაგალითად, გავარკვიოთ, ახალგაზრდას გარემოცვაში, მისი ფუნქციონირების ყველა სფეროში რამდენად „ნახალისდა“ პრობლემური აზრების ან ქცევის მოდიფიკაცია. ამდენად, კოგნიტიური პრობლემების გადაჭრის ჩვევების ტრენინგი დროში განვრცობილი პროცესია. ამის პარალელურად აუცილებელია მშობლებისთვის მართვის ტრენინგი მძიმე შემთხვევებში, მაგალითად, ბავშვის/მოზარდის ფეთქებადობისა და ბრანის აფექტისას, ნაჩვენებია მედიკამენტების, როგორც ქცევის კორექტორების, გამოყენება, მაგრამ წამალი ვერ ანაცვლებს ფსიქოთერაპიას. ამავე დროს, ანტისოციალური ქცევის მქონე არასრულწლოვანი პაციენტის მართვა მიზანშეწონილია მულტიდისციპლინური გუნდის (ოჯახზე ცენტრირებული მულტისისტემური თერაპიის) მეშვეობით, რაც რამდენიმე (თუ ყველა არა) რისკფაქტორზე ერთდროულად ზემოქმედების საშუალებას იძლევა (Eddy J. M., 2003).

ანტისოციალური ქცევითი თუ პიროვნული აშლილობის დროს სოციალური უნარებიდან კომუნიკაციის უნარი ყველაზე მეტად ზარალდება და შემთხვევის მართვის პროცესში ოჯახის წევრებსა და თანატოლებთან კომუნიკაციის დანაწიებას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს. სოციალური უნარების გავარჯიშებისას გამოყენებულია მოდელირება, როლური

თამაშები, კორექციული უკუკავშირი და წახალისება. მკურნალობის წარმატება უმთავრესად მაინც დამოკიდებულია ბავშვის შემეცნებითი და ემოციური განვითარების დონეზე და არა გამოყენებულ მეთოდზე. მოზარდები, რომლებსაც შეუძლიათ „ისწავლონ“ კომუნიკაცია და აითვისონ პრობლემების გადანყვეტის უნარ-ჩვევები, გაცილებით უკეთ ინტეგრირდებიან ასაკობრივ ჯგუფებში (Хитт Дж., 2005).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Connor (2002): Aggression and Antisocial Behavior in Children and Adolescents: Research and Treatment. New York: Guilford Press.
2. DSM-IV-TR (2000): Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association.
3. Eddy J.M. (2003) Conduct Disorders: The Latest Assessment and Treatment Strategies. Kansas City, MO: Compact Clinicals.
4. Eddy M.J., Reid J.B. (2001) The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities The Antisocial Behavior of the Adolescent Children of Incarcerated Parents: A Developmental Perspective.
5. Fischer M., Barkley R.A., Smallish L., Fletcher K. (2002) Young adult follow-up of hyperactive children: self-reported psychiatric disorders, comorbidity, and the role of childhood conduct problems and teen CD. *J. Abnorm Child Psychol.* 2002;30:463-475.
6. Grant P.M., Beck AT (2010) Asocial beliefs as predictors of asocial behavior in schizophrenia. *Psychiatry Res.* 2010 May 15;177(1-2):65-70.
7. Harrington R.C., Fudge H, Rutter M., Pickles A., Hill J. (1991) Adult outcomes of childhood and adolescent depression: II. Risk for antisocial disorders. *J. Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 1991; 30: 434-9.
8. Kazdin A.E. (2001) Behavior Modification in Applied Settings (6th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
9. Knapp M. et al. (2002). The Maudsley long-term follow-up of child and adolescent depression: 3. Impact of comorbid conduct disorder on service use and costs in adulthood. *British Journal of Psychiatry*, 180:19-23.
10. Kohlberg et al. (1984) "Childhood development as a predictor of adaptation in adulthood."
11. Loeber R., Farrington D.P. (eds) (2001) Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs. Thousand Oaks, C.A.: Sage Publications, Inc.
12. Mann E.B. et al. (1992). Cross-cultural differences in rating hyperactive-disruptive behaviors in children. *American Journal of Psychiatry*, 149:1539-1542.
13. Mannuzza S., Klein R.G., Abikoff H., Moulton J.L. 3rd. (2004) Significance of childhood conduct problems to later development of conduct disorder among children with ADHD: a prospective follow-up study. *J. Abnorm Child Psychol.* 2004;32:565-573.
14. McCord J. (1991). Questioning the value of punishment. *Social Problems*, 38:2, 167-176.
15. Moffitt T.E. et al. (2001) Sex Differences in Antisocial Behaviour. *Conduct disorder*,

- Delinquency and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. Cambridge: Cambridge University Press. 2001. pp. 278.
16. Patterson G.R. (1982). Coercive family process. Eugene, OR: Castalia.
17. Raine A., Lenczt T. et al. (2000) Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder. Archives of General Psychiatry 57(2):119-127, 2000.
18. Spear L.P. (2000) The adolescent brain and age-related behavioral manifestations. Neuroscience and Biobehavioral Reviews 24:417-463, 2000.
19. Steiner H., Remsing L., Work Group on Quality Issues. Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with oppositional defiant disorder. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 2007 Jan; 46(1):126-41.
20. Thomas C. (2009) Oppositional Defiant Disorder and Conduct Disorder In: Dulcan's Textbook of Child and Adolescent Psychiatry, Ch. 16.
21. Wasserman G.A. et al (2003) Risk and Protective Factors of Child Delinquency. In: Child Delinquency, bulletin series, April 2003.
22. Wiener J., Dulcan M. (eds) (2004) The American Psychiatric Publishing Textbook of Child and Adolescent Psychiatry. Third Edition. Washington, DC.
23. World Health Organization (2005) Mental Health Policy and Service Guidance Package: Child and Adolescent Mental Health Policies and Plans (pp .13-14).
24. Yates A., Draeger J. (2007) Conduct Disorder In: Gabbard G. (Ed.) Treatments of Psychiatric Disorders, 4th Edition, Ch.5.
25. Догра Н. Паркин Е. и др. 2002 – Психическое здоровье детей и подростков – мультидисциплинарное руководство для профессионалов первичного уровня.
26. Хилл Дж., Мозн Б. 2005 Пасстройцтво поведения детского и подросткового возраста. 528 стр. Киев.
27. გაგოშიძე თ. (2007), ბავშვის ფსიქიკური განვითარების დარღვევები. თბილისი.
28. დსკ-10 – „დაავადებათა საერთაშორისო კლასიფიკაცია – მეათე გადასინჯვა“ (ფსიქიატრია), თბილისი, 2007.

თავი 6

ფსიქოანალიტიკური თეორიები
ანტისოციალური ქცევის შესახებ
ფსიქოანალიტიკური „კრიმინოლოგია“

ანტისოციალური ქცევა ფსიქიკურად დეტერმინირებული აქტია, ხშირად დრამატული ფორმით განხორციელებული სოციალურ სცენაზე, კანონის, როგორც სოციალურ-კულტურული ორგანიზატორის, წინაშე („დამნაშავეა კანონის წინაშე“). ანტისოციალური ქცევა გულისხმობს ინდივიდს, რომელიც არღვევს კანონს, აკრძალვას ან სოციალურ ნორმას, აგრეთვე კოლექტივს, რომელიც ბრალს სდებს დამნაშავეს, ასამართლებს მას, ან კიცხავს მსუბუქი დანაშაულის, საყოფაცხოვრებო სოციალური ნორმის დარღვევის შემთხვევაში. კრიმინალური აქტი განუყოფელ კავშირშია სასჯელთან ისევე, როგორც ბავშვის მიერ განხორციელებული მსუბუქი ანტისოციალური ქცევა იმსახურებს მშობლების მხრიდან დატუქსევას. ანტისოციალური ქცევა, განსაკუთრებით კრიმინალური აქტი, სუბიექტთან დანაშაულისა და სასჯელის ტრაგიკულ გახლეჩაზე მიუთითებს. ძლიერი ლტოლვითი ბუნების პრიმიტიული, ხშირად უკიდურესად არქაული ტენდენცია ქცევის, აქტის დონეზე რეალურად ხორციელდება და გარეთ აწყდება „სასჯელალსრულების ორგანოს“, სადამსჯელო სისტემას, რომლის შიდაფსიქიკურ დეფიციტსაც განიცდის ინდივიდი. საქმე ეხება ფსიქიკური აპარატის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი „ორგანოს“ ფუნქციონირების მოშლას. კანონი, სადამსჯელო ინსტანცია დამნაშავეს პიროვნებისთვის მხოლოდ გარეთ არსებობს. ანტისოციალური ტენდენციების ფსიქიკური რეგულაცია შეუძლებელი ხდება. სასჯელი წარმოადგენს ხელოვნურ რეგულატორს ტენდენციისა, რომელიც ფსიქიკური ცხოვრების ჩარჩოებს არღვევს და სოციალურ სცენაზე კრიმინალური აქტის სახით ვლინდება. თანამედროვე ფრანგი ფსიქოანალიტიკოსი პოლ-ლორან ასუნი¹ ტერმინ „დამნაშავეს“, „კრიმინალის“ სემანტიკურ ანალიზს ატარებს: ზიგმუნდ ფროიდი იყენებს გერმანულ ტერმინს, რომლითაც აღნიშნავს კრიმინალის პიროვნებას: Verbrecher. Verbrecher გულისხმობს ზმნას Brechen და ქართულად ითარგმნება, როგორც დამსხვრევა, დამტყრევა, გატეხა. ე. ი. კრიმინალი არის ის, ვინც ამსხვრევს (Verbrecher), ტეხს, თუმცა საინტერესოა, რას უტევს კრიმინალი უპირველეს ყოვლისა. რა წარმოადგენს საგანს ან რეალობას, რომელიც კრიმინალის ხელით იმსხვრევა? თუ მკვლელობას ეხება საქმე, ლაპარაკობენ სხვა ადამიანის, მოყვასის სიცოცხლის ხელყოფაზე. ამ შემთხვევაში სუბიექტი ამსხვრევს სხვის სიცოცხლეს, თუმცა მოზარდობის ან პუბერტატის ასაკში (ანტისოციალური ქცევის პირველი გამოვლინებების ასაკი) ეს შეიძლება იყოს სკოლის ან რომელიმე სხვა აღმზრდელობითი დაწესებულების ფანჯარა. შინაგანი ფსიქიკური აუცილებლობის ძალით კანონი, რომელიც საკუთარ თავში მოიცავს სასჯელს, კრიმინალის პრიმიტიული სიძულვილისა და თავდასხმის ობიექტი ხდება. ე. ი. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ინდივიდი ამსხვრევს კანონს და

1 Paul-Laurant-Assoun, *l'inconscient du crime. la criminologie freudienne*. In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.

შესაბამისად სოციალურ კონტრაქტს, „ხელშეკრულებას“, რომელიც საზოგადოების თითოეული წევრისაგან ამ კანონის დაცვას მოითხოვს. ის, რასაც კრიმინალი ამსხვრევს, არის მცნებები: „არა კაც კლა“, „არ იქურდო“ და ა. შ. სოციალური წესისა და კანონის დამრღვევის ფსიქიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრება კანონთან და სასჯელთან გამრუდებულ, პათოლოგიურ დამოკიდებულებას გულისხმობს. კრიმინალი თავს ესხმის ნევროტული სტრუქტურის, ე. ი. ოიდიპოსის კომპლექსზე სტრუქტურირებული, საზოგადოებისა და მისი წევრებისათვის ყველაზე საკრალურს, რომელსაც სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს კოლექტივისთვის და საზოგადოებრივი ცხოვრების ორგანიზატორის ფუნქციას ასრულებს. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვი, მოზარდი თუ ჩამოყალიბებული რეციდივისტი, რომლის კრიმინალური ქცევაც აკვირებული განმეორების დესტრუქციულ მანქანას ექვემდებარება, საზოგადოებას, აღმზრდელებს, მასწავლებლებს შოკს ჰგვრის. კრიმინალი არღვევს კანონს და ანტისოციალური ქცევით ემიჯნება საზოგადოებას. ორივეს კანონთან გარკვეული დამოკიდებულება აქვს: ერთი იცავს კანონს, მეორე არღვევს და კანონის მეორე ნაპირზე, კანონის მიღმა აგრძელებს ცხოვრებას. კრიმინალი ამინებს საზოგადოებას, რადგან ის სინამდვილეში კანონმორჩილი სუბიექტისა და ბავშვის ინფანტილურ, დესტრუქციული ბუნების ტენდენციებს ახორციელებს და ნევროტული სტრუქტურის ფანტაზმს მკვლელობის შესახებ სოციალურ სცენაზე დატრიალებულ რეალურ ტრაგედიადაქცევს. *კრიმინალი არ ხუმრობს, არ თამაშობს, ე. ი. დესტრუქციული ტენდენციების ფსიქიკური გადამუშავებისა და სიმბოლიზაციის ფარგლებს სცდება და გარეთ მოქმედებს.* კრიმინალი და დანაშაული ზოგადად სარკვეა კანონმორჩილი და სოციალური სუბიექტის არაცნობიერისთვის. სწორედ ამ მიზეზით კრიმინალური ქრონიკა, ვიდეოპატრული, საინფორმაციო გამოშვებებში გაშუქებული კანონდარღვევისა და კრიმინალის შემთხვევები საზოგადოებისა და მასის განსაკუთრებული ფსიქოლოგიური ინტერესის საგანია. დამოკიდებულება კანონდარღვევისადმი ცხადია ამბივალენტურია, თუმცა დანაშაული პერვერსიული მიზიდულობის ძალას ფლობს, რაც აიძულებს ინდივიდს, უკიდურესად კრიტიკული იყოს დანაშაულის მიმართ, თუმცა ამავე დროს თვალი ვერ მოსწყვიტოს დანაშაულის შემზარავ სცენას, ხშირად ტრაგიკული ფორმით გაშუქებულს საინფორმაციო საშუალებებში. ის, რაც *შუქდება*, მაყურებლის არაცნობიერი, განდევნილი ტენდენციებია, რაც უსიამოვნების განცდასა და ფსიქოლოგიურ ინტერესს ერთდროულად აღძრავს ინდივიდში.

ფსიქოანალიზის კვლევის საგანია ანტისოციალური ქცევის ფსიქიკური მიზეზობრიობა და ამ ქცევის ადგილი ფსიქოანალიტიკური თეორიის ფარგლებში. ერთი მხრივ, გვაქვს ფსიქოანალიზის ძირითადი კონცეპტები და მეორე მხრივ – ანტისოციალური ქცევა. კრიმინალური აქტის ახსნისათვის (რომელიც

ხშირად ნამდვილი გამოცანაა მათთვის, ვინც დანაშაულის ფსიქოსოციალური მოტივების იდენტიფიცირებას (ცდილობს) განსაკუთრებით ფასეულია ისეთი ფსიქოანალიტიკური კონცეპტები, როგორიცაა ბრალის გრძნობა, სასჯელისა და დასჯის მოთხოვნა, ოიდიპოსური (ფროიდის) და პრიმიტიული (კლანიანური) ზე-მე, პირველადი ნარცისიზმი, ნარცისისტული ჭრილობა და დეფიციტი, მშობლებთან ურთიერთობა განვითარების პრეგენიტალურ სტადიებზე, მამის ფუნქცია, სიმბოლიზაცია და ფსიქიკური გადამშავება, მიმართება ფანტაზმსა და აქტს, ფსიქიკურსა და რეალურს შორის.

როგორ მოვახდინოთ ანტისოციალური ქცევის პრევენცია? რას შეიძლება გულისხმობდეს პრევენცია, როგორც მიზანი? სიტყვა პრევენცია მოიცავს ისეთ შინაარსებს, როგორც არის გაფრთხილება, წინასწარ გაფრთხილება, თავიდან აცილება უსიამოვნო, ცუდი მოვლენისა, რომლის გათვალისწინებაც შეიძლება. გულისხმობს აგრეთვე აღკვეთას, შეჩერებას რალაციისა, რაც უკვე არსებობს და რის განჭვრეტაც შესაძლებელია. საქმე ეხება სიფრთხილის ზომებს, პროფილაქტიკას, ხშირად მედიცინას, რომელიც შეიძლება პრევენციული იყოს. ტერმინის სემანტიკური ასპექტი ნათლად აჩვენებს, რომ პრევენცია წარმოადგენს საზოგადოების პოზიციას ანტისოციალური ტენდენციებისა და ქცევის მქონე ინდივიდისადმი. ეს პოზიცია მიზნად ისახავს წინასწარი გამაფრთხილებელი ზომების მიღებას, რომლებიც დაიცავს და გაუფრთხილებს საზოგადოების კონკრეტულ წევრს, როგორც ანტისოციალური ტენდენციების მქონე სუბიექტის პოტენციურ მსხვერპლს. მაგალითად, მანდატურების ინსტიტუტი სკოლაში (რომელმაც შეიძლება მართლაც შეამცირა კრიმინალური აქტების რიცხვი) პრევენციული ზომაა, რომლის ზრუნვის ობიექტიც არის არა დამნაშავე, არა მოზარდი, რომელიც ატნისოციალურ ქცევას ახორციელებს, არამედ საზოგადოება, საზოგადოების თითოეული წევრი, რომელიც შეიძლება ამ ქცევის მსხვერპლი იყოს. პრევენცია ზრუნავს სოციალური იდეალის ხელშეუხებლობაზე, რომელსაც კრიმინალი ძალადობრივი ფორმით ამსხვრევს და შოკში აგდებს საზოგადოებას, ფსიქოანალიზი კი მთლიანად მოწყვეტილია სოციალურ-პოლიტიკურ დისკურსს (პრევენციული ზომების მიღება სახელმწიფო პოლიტიკის ნაწილია, რომელმაც უნდა აღკვეთოს კრიმინალი, ხოლო კრიმინალის პიროვნებასთან საქმე მხოლოდ იურიდიულ ან სასამართლო ფსიქიატრიის ფარგლებში აქვს) და ორიენტირებულია კრიმინალის პიროვნებაზე, სუბიექტზე. ზრუნავს არა პარანოიკის მეზობელზე, არამედ ფსიქოზით დაავადებულ ინდივიდზე, რომლის მიერ განხორციელებული კრიმინალური აქტი აუცილებლად მოითხოვს ახსნას, გაგებას. ფსიქოანალიზს ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდისადმი არა აღმკვეთი ან პრევენციული, არამედ ექსპლიკატორული და თერაპიული მიზნები ამოძრავებს. პრევენციული ზომები, პრევენცია ფსიქოანალიზისთვის ფანტაზმია, რომელიც მომავლის საქმედ მიიჩნევს უკვე მომხდარი უბედურება

აღკვეთას. მიუხედავად ამისა, მაინც შეიძლება ვილაპარაკოთ პრევენციაზე, მაგალითად, მაშინ, როდესაც ბავშვს მომავალი კრიმინალისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი სიმპტომატური ქცევა აღენიშნება. ამ ქცევების რიგს განეკუთვნება გახანგრძლივებული ენურეზი 4, 5, 6 წლის ასაკში, ცხოველებისადმი სასტიკი დამოკიდებულება, პირომანიისადმი მიდრეკილება, წერილმანი ქურდობა და ტყუილი (ეს ორი ხშირად განუყოფელ კავშირშია ერთმანეთთან). თუ ბავშვს აღწერილი სიმპტომატიკა აღენიშნება, ეს იმას ნიშნავს, რომ ფსიქიკური ნიადაგი ანტისოციალური ქცევისა და ნამდვილი კრიმინალის ფორმირებისათვის უკვე მომზადებულია. ე. ი. ის, რაც პრევენციის მიზანს წარმოადგენს, უკვე მოხდა და ფსიქოანალიზი ამ შემთხვევაში ნაცვლად პრევენციისა ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ინდივიდის განკურნებაზე ან მის ნაწილობრივ რეაბილიტაციაზე ზრუნავს. მაშინ რა ასპექტში და რა დროს უნდა მოიხელთოს პრევენციულმა ზომებმა მომენტი, როდესაც ბავშვის ცხოვრებაში ფსიქიკური კატასტროფა ხდება? როდის არის საჭირო პრევენციული ზომების ინტერვენცია, თუ ის მიზნად ისახავს აღკვეთას, გაფრთხილებას, პრევენციას? ის, რაც პრევენციის ობიექტია, უკვე მომხდარი ან ფორმირებული სახით ვლინდება. პრევენციაზე მაშინ ლაპარაკობენ, როდესაც მოზარდებს შორის მკვლელობის შემზარავი აქტები განმეორებად სახეს იღებს და არღვევს სოციალური სიმშვიდეს. პრევენციული ზომები საქმეში ერთვება მაშინ, როდესაც პათოლოგიური პროცესები სოციალურ, ოჯახში და კონკრეტულ სუბიექტთან დასრულებულ სახეს იღებს და საკმარის ფსიქიკურ საფუძველს წარმოადგენს იმ აქტის განხორციელებისათვის, რომელიც პრევენციამ უნდა აღკვეთოს. პრევენცია მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ გაგებულია ანტისოციალური ქცევის მიზეზი და მნიშვნელობა, რადგან ფსიქოანალიზში ანტისოციალური ქცევა წარმოადგენს გზავნილს საზოგადოებისთვის, რომელიც გაშიფრული, გაგებული უნდა იყოს. თუ კრიმინალური აქტის, განსაკუთრებით განმეორებადი კრიმინალური აქტების (მკვლელობის ფაქტები მოზარდებს შორის თბილისის საჯარო სკოლებში), ანალიზი და მნიშვნელობის, აგრეთვე „დანიშნულების“ (რადგან ის გარკვეული ფუნქციის სამსახურში დგას) სიღრმისეული გაგება არ მოხდა, პრევენცია ფიქციის, საზოგადოებრივი ილუზიის სახეს იღებს: როგორ არის შესაძლებელი ქცევის, აქტის პრევენცია, რომლის მნიშვნელობისა და წარმოშობის შესახებ (კონკრეტულ სოციალურ-კულტურულ სივრცეში) არაფერი ვიცით? განსხვავებით პოლიტიკური და სოციალური დისკურსისაგან, ფსიქოანალიზი ანტისოციალურ ტენდენციებს სუბიექტის დისკურსის ჭრილში განიხილავს, სუბიექტის, რომელიც არაცნობიერი ტენდენციების, არაცნობიერის გავლენას განიცდის. საზოგადოება პრევენციას ითხოვს (წინასწარ გაფრთხილებას, თავის არიდებას, აღკვეთას), დამნაშავე კი – შევლას, გაგებას.

აქტუალობა

ანტისოციალური ქცევა ან კრიმინალური აქტი უნივერსალური ფენომენია, რომელიც ყველა ეპოქისა და ყველა დროის საზოგადოებისთვისაა დამახასიათებელი. ფსიქოანალიზი კრიმინალს ფსიქოანალიტიკური ანთროპოლოგიის ჭრილში განიხილავს, როგორც მოვლენას, რომელიც არა მხოლოდ ფსიქოპათოლოგიისა და კლინიკური სივრცის, არამედ ისტორიის, ლიტერატურისა და მითოლოგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თემაა. სოფოკლეს ტრაგედია მეფე ოიდიპოსზე სწორედ ორ ფუნდამენტურ კრიმინალს გულისხმობს: მამის მკვლელობას და ინცესტს დედასთან. კრიმინალის ფორმირება ოჯახში ხდება, ხოლო ძალადობრივი ტენდენციების ფანტაზმურ, წარმოსახვით ან რეალურ ობიექტებს დასაწყისისათვის სწორედ მშობლები და ოჯახის სხვა წევრები წარმოადგენენ. ანტისოციალური ტენდენციების, დანაშაულის განხორციელების არაცნობიერი სურვილის ან დესტრუქციული ფსიქიკური რეპრეზენტაციების „რაოდენობრივი“ ასპექტი სავარაუდოდ ყველა კულტურასა და სოციუმში თითქმის ერთნაირია, თუმცა ერთი სოციუმში მეორისაგან შეიძლება განსხვავდებოდეს რეალურად განხორციელებული კრიმინალური და ანტისოციალური აქტების სტატისტიკით. კრიმინალური სტატისტიკა ამ განსხვავებებს მაქსიმალური სიზუსტით აღწერს. გარდა განხორციელებული აქტების რაოდენობისა, ერთი საზოგადოება მეორისაგან შეიძლება განსხვავდებოდეს ჩადენილი დანაშაულის ბუნებით. განსხვავება შეიძლება არსებობდეს დანაშაულის განხორციელების ფორმის დონეზეც, რაც კრიმინალური აქტების კონკრეტული სოციუმისათვის დამახასიათებელ ესთეტიკაზე მიუთითებს.

საქართველოში ანტისოციალური ქცევის, როგორც სოციალურ-კულტურული და ფსიქიკური ფენომენის, აქტუალობა განსაკუთრებით დიდია, თუ გავითვალისწინებთ პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ რეალობას, რომლის ფარგლებშიც მოზარდისა და მისი მშობლების სოციალიზაცია მიმდინარეობდა. აკრძალვების სისტემის, კონკრეტულ სოციუმში მოქმედი წესებისა და კანონების ინტერიორიზაცია პირველადი ბავშვობის დროს (დაბადებიდან 6-7 წლამდე) ოჯახში მშობლებთან და ოჯახის სხვა წევრებთან ურთიერთობის დროს არის შესაძლებელი. მშობლებთან იდენტიფიკაცია ზემეს, როგორც შიდაფსიქიკური ინსტანციის, ფორმირების საფუძველს წარმოადგენს, რომელიც ნორმალურ შემთხვევაში ინდივიდის გარემოსთან ურთიერთობის მორალური რეგულაციის ფუნქციას ასრულებს. ოიდიპოსური იდენტიფიკაციისა და აკრძალვების გაშინაგების ფსიქიკური აუცილებლობის განხილვა სცდება ამ სტატიის ფარგლებს, რადგან ფსიქოანალიზის ერთ-ერთ რთულ თეორიულ კონსტრუქტს წარმოადგენს, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ მშობლებთან იდენტიფიკაცია გულისხმობს არა მშობლების მე-ს, არამედ მშობლების ზე-

მეს, ანუ მშობლების მორალურ ფსიქიკურ ინსტანციას, რომელიც შეიცავს არა მხოლოდ ინდივიდუალურ, არამედ საზოგადოებრივ, კონკრეტული ეთნოსისათვის დამახასიათებელ ეთიკურ სისტემას. ე. ი. ბავშვი იდენტიფიცირდება მშობლების ზე-მესთან, ხოლო ეს უკანასკნელი იმ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი აკრძალვებისა და იდეალების ფსიქიკური რეპრეზენტაციაა, რომელშიც მოხდა კიდეც მშობლების ზე-მეს ფორმირება. კულტურული ტრანსმისია, ე. ი. საზოგადოებაში ცხოვრების წესების, აკრძალვებისა და იდეალების გადაცემა ძველი თაობიდან ახალ თაობაზე, სწორედ იდენტიფიკაციისა და მამის ფუნქციის წყალობით არის შესაძლებელი. ანტისოციალური ქცევის, როგორც კომპლექსური პრობლემის, აქტუალურობის ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორი საქართველოში არის სწორედ მშობლებისაგან იდენტიფიკაციისა და ტრანსმისიის გზით მიღებული ღირებულებათა სისტემის, აკრძალვებისა და სოციალური ნორმის კონფლიქტი ამჟამინდელ სოციალურ-კულტურულ რეალობასთან, რომელიც არა ახალი აკრძალვებისა და ნორმატიული ეთიკის გამოხატულებაა, არამედ ამ აკრძალვების, წესებისა და იდეალების დეფიციტის, ხშირად მათი არარსებობის მაგალითი. ე. ი. მოზარდის ან ზრდასრული ინდივიდის ზე-მე იმყოფება კონფლიქტში არა ლტოლვითი ბუნების არაცნობიერ ტენდენციებთან, არამედ აქტუალურ გარემოსთან, რომელშიც ცხოვრებაც უწევს. შედეგად ნევროტიზაციის ნაცვლად ხდება ფსიქიკური ცხოვრების პარანოიზაცია, რაც გზას უხსნის პროექციული მექანიზმების პათოლოგიურ მუშაობას, სიძულვილისა და დესტრუქციული ფსიქიკური რეპრეზენტაციების ექსტერიორიზაციას და მის აღსრულებას აქტის დონეზე. რეალობა დესტრუქციული ელემენტებით ხდება გაჯერებული.

ანტისოციალური ქცევა, როგორც პათოლოგიური ან ანომალური ზე-მეს აქტივობის შედეგი, დაკავშირებულია საქართველოში მომხდარ ისეთ სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებთან, რომლებსაც ერთი შეხედვით არ აქვს კავშირი კრიმინალთან ზოგადად. შევეცდებით, განვიხილოთ ზოგიერთი საკითხი, რომელიც დაკავშირებულია მამის ადგილთან და მის ფუნქციასთან საზოგადოებაში, საბჭოთა კავშირის ნგრევასთან და რელიგიის როლთან თანამედროვე ქართულ საზოგადოებაში. რადგან ანტისოციალური ქცევა განუყოფელ კავშირშია კანონთან, შესაბამისად ის დაკავშირებულია მამასთან ან მის რეპრეზენტაციებთან, რელიგიასთან და სახელმწიფოსთან, შესაბამისად პოლიტიკასთან.

საბჭოთა კავშირის ნგრევა და მისი ფსიქოლოგიური შედეგები

საქართველოში მოზარდთა შორის გახშირებული კრიმინალი და ძალადობა, ცხადია, ახსნას მოითხოვს. ფსიქოლოგი კლინიკაში პაციანტთან პირ-

ველი კონსულტაციის დროს რეალობისადმი გარკვეული ერთგულებით გამოირჩევა. ვიდრე ის პაციენტის ფანტაზმური ცხოვრების გამოკვლევას დაიწყებდეს, ვიდრე მისთვის ფსიქიკური რეალობა გახდებოდეს მნიშვნელოვანი, ის ყოველთვის ინტერესდება ისტორიით, პაციენტის მონათხრობით რეალურად მომხდარი მოვლენების შესახებ. სანყის ეტაპზე ფსიქოლოგი ინტერესდება მოვლენებით, რომლებიც შესაძლოა წინ უძღვოდა სიმპტომის ფორმირებას, შფოთვის ინტენსივობის ზრდას, დაავადების ნამდვილ მანიფესტაციას. თუ ფსიქოტიკს ეხება საქმე, ფსიქოლოგი ეძებს მოვლენას, რომელიც შეიძლება ფსიქოზის ჩამრთველ ფაქტორად იქნეს მიჩნეული. მოკლედ რომ ვთქვათ, ის ეძებს მატრავმირებელ მოვლენას, როგორც ჩამრთველ მოვლენას. ზოგჯერ ასეთი მოვლენის პოვნა ძნელი არ არის, მაგალითად, ტრავმატული ნევროზის დროს, თუმცა კლინიკაში ეს ყოველთვის ასე არ ხდება.

როდესაც მასის ფსიქოლოგიას ეხება საქმე, განსაკუთრებით კი ანტისოციალურ ქცევას, რომელიც აერთიანებს როგორც ფსიქიკურ, ისე სოციალურ ასპექტებს, ზედმეტი არ იქნებოდა, ამ შემთხვევაშიც გვეკითხა, რა მოვლენები უძღვოდა წინ საზოგადოების გარკვეული ნაწილის დემორალიზაციას, ე. ი. ზე-მეს ფუნქციის მოშლას ან ზე-მეს პათოლოგიებს. განსხვავებით კლინიკისაგან, ჩვენს შემთხვევაში მოვლენა, რომელსაც შეიძლება მატრავმირებელი ძალა ჰქონოდა, რთული აღმოსაჩენი არ არის. ეს მოვლენა, ჩემი აზრით, არის საბჭოთა კავშირის, როგორც გიგანტური იდეოლოგიური სისტემის, ნგრევა. ამან მატრავმირებელი მნიშვნელობა შეიძინა, განსაკუთრებით საზოგადოების გარკვეული ნაწილისათვის.

საბჭოთა კავშირის, როგორც ეპოქის, დასასრული არა ერთი, არამედ რამდენიმე მოვლენით არის აღნიშნული. უპირველეს ყოვლისა, ეს იყო იდეალების დაღუპვა, ხოლო მეორე მხრივ იდეოლოგიის, როგორც რწმენებისა და დოქტორინალური სისტემის მოშლა.

ილუზიები დაიმსხვრა, რამაც მატრავმირებელი გავლენა იქონია მასის ფსიქიკურ ცხოვრებაზე. „პერესტროიკა“ არ გულისხმობდა გარდამავალ დროის მონაკვეთს ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ეპოქას შორის. ილუზიებისა და რწმენების დესტრუქცია მატრავმირებლად მოკლე დროში განხორციელდა. რადიკალური ცვლილებები მასის სოციალურ-კულტურულ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში ამ მასის მიერ ორგანიზებული, პროვოცირებული გადატრიალების შედეგი არ იყო და შესაბამისად არ პასუხობდა კოლექტიურ სურვილს, რომელიც ნამდვილი რევოლუციის დროს შეიძლებოდა არსებულიყო. ცვლილებებმა, რომლებმაც მოშალა საბჭოთა სოციალურ-კულტურული წესრიგი, მასის ფსიქიკურ ცხოვრებაში ადგილი ვერ დაიმკვიდრა, ვერ ჩაენერა ფსიქიკაში, როგორც მოვლენა, რომლის რეპრეზენტაციაც არის შესაძლებელი, შედეგად ვერ გახდა ერის ისტორიის ნაწილი და მატრავმირებელი მოვ-

ლენისათვის დამახასიათებელი მუდმივი ფსიქიკური აქტუალურობის თვისება შეიძინა. საქმე ეხება ორ განსხვავებულ დროსა და ეპოქას შორის მატრავშირებელ წვეტას, რომელიც ფსიქიკურ აქტუალურობას დღემდე არ კარგავს, რადგან ის არ პასუხობდა მასის რეალურ სურვილს. საბჭოთა კავშირის ნგრევა, როგორც მოვლენა, არ განიცდის სიმბოლიზაციას, ისევე როგორც არ ხდება მისი ფილოსოფიური, სოციოლოგიური და ისტორიული გააზრება ჩვენს ქვეყანაში. ნგრევის ფსიქოსოციალურ შედეგებზე ლაპარაკს ამჯობინებენ მისი ეთიკური ასპექტების განხილვას. ფსიქიკური კავშირი წარსულსა და მომავალს შორის ახალმა და მასისათვის გაუგებარმა წესრიგმა თუ უწესრიგობამ განყვიტა, რამაც იდენტობის პრობლემა წარმოშვა, რომელიც სუბიექტის დროში იგივეობის განცდის მუდმივობაა. „პერესტროიკა“ არ წარმოადგენდა რევოლუციას, როდესაც ახალი იდეალების სახელით ლახავენ ძველს, როდესაც მასა ფსიქიკურად მეტ-ნაკლებად მზად არის, აიტანოს და გაუძლოს ძველი წესრიგის ნგრევას. საბჭოთა კავშირის ნგრევის საქმეში მასის როლი უკიდურესად პასიური და უმნიშვნელო იყო. დღემდე ამბობენ, რომ საბჭოთა კავშირი დაშალა არა ხალხმა, არამედ გორბაჩოვმა, შევარდნაძემ, ამერიკამ და ა. შ. ამ ძირეული ცვლილებების მიზეზს არაფერი აქვს საერთო მასის დიდი ნაწილის სურვილთან, პირიქით, კოლექტივი არა „პერესტროიკის“ სუბიექტი, არამედ მისი ობიექტი აღმოჩნდა, რომელმაც პასიური ფსიქიკური პოზიციისათვის დამახასიათებელ მატრავშირებელ პირობებში განიცადა „პერესტროიკასთან“ დაკავშირებული ყველა ცვლილება. საზოგადოების დიდი ნაწილი „პერესტროიკის“ აქტიური მონაწილე არ ყოფილა. კანონმა „პერესტროიკის“ შემდეგ დაკარგა ფსიქიკური რეგულატორისა და ორგანიზატორის ფუნქცია, რადგან ახალ რეალობასთან მიმართებაში მისი ლეგალურობა ეჭვქვეშ დადგა.

ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ სოციალისტურ ქვეყნებში რელიგიური პრაქტიკა აიკრძალა, კომუნისტები ანგრევენ ეკლესიებს, დევნიან სასულიერო პირებს, თუმცა ამავე დროს აქტიურად ქმნიან ახალ იდეალებს, ქმნიან ახალ ხელოვნურ მასას, ახალი იდეალებით, დოგმებით, იდეოლოგიური სისტემითა და აკრძალვებით. მთელი 70 წლის მანძილზე იდეალები ხშირად იცვლება, თუმცა იდეოლოგია უცვლელი რჩება, როგორც გარკვეული პრიორიტეტებისა და აკრძალვების სისტემა. რელიგიურ ადამიანს ცვლის საბჭოთა ადამიანის იდეა. სიტყვა „ქრისტიანულს“ ცვლის სიტყვა „საბჭოთა“, რომელიც თავის მხრივ საკმაოდ კომპლექსურია და ყველა იმ თვისებას ინარჩუნებს, რომლებიც დიდ სოციალურ ინსტიტუციებს ახასიათებს ამ სიტყვის ფროიდისეული გაგებით. ამით იმის თქმა მსურს, რომ კომუნისტების მიერ ფორმირებულ ხელოვნურ მასასაც აქვს ყველა ის სტრუქტურული ელემენტი, რომელიც რელიგიურ მასას ჰქონდა კომუნისტებამდე (ტერმინ *მასის* ფსიქოანალიტიკური გაგებით). თუმცა, ცხადია, ღმერთის, როგორც იდეალის, ხატი მხედველო-

ბაში მისაღებ ცვლილებას განიცდის. კომუნისტებისათვის მთავარ იდეალს წარმოადგენს ლენინი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში არ იმარხება, ინახება მავზოლეუმში, რათა ხალხმა შეძლოს თავისი იდეალის ნახვა, თვალის შევლება, განსხვავებით ღვთაებისაგან, რომელიც უხილავი და შესაბამისად სიმბოლური მნიშვნელობის მქონე იდეალია. ლენინი დაუმარხავი იდეალია, ინარჩუნებს თავის ფიზიკურ, მატერიალურ ასპექტებს, არ არის მოკლული და დამარხული, არ განიცდის ე. წ. დასაფლავების მუშაობას (*Le travail de sépulture*), რომელიც გლოვის მუშაობის ნორმალურ ფსიქიკურ დასასრულს უნდა უწყობდეს ხელს. სტალინი კვდება და იმარხება, მაგრამ კომუნისტები ცდილობენ, ლენინის სხეული მაქსიმალურად ცოცხალი სახით შეინარჩუნონ, როგორც ერთგვარი პრიმიტიული, ველური ღმერთი, ველური მამის ხატი. საბჭოთა კავშირის დასასრულის შემდეგ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში სრულიად განსხვავებული ვითარება სუფევს. გადატრიალებები მასის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში ერთ საერთო სოციალოგიურ ტერმინში „პერესტროიკაში“ ერთიანდება. „პერესტროიკა“ არ არის ბოლშევიკური რევოლუცია, რომელიც მამის ფიგურას, მეფეს და მის ოჯახს კლავს და თვითონ იკავებს მის ადგილს. „პერესტროიკა“, როგორც პოლიტიკური წყობის რადიკალური ცვლა, იმით გამოირჩევა, რომ ის არაფერს არ სთავაზობს ხალხს, რაც მთავარია, არ გულისხმობს არც იდეოლოგიურ სისტემებს, არც მიზანს თავის თავში და არც იდეალებს (განსხვავებით ბოლშევიკებისაგან, რომლებმაც მაქსიმალურად სწრაფად შექმნეს ახალი იდეალები, რომლებსაც რელიგიური იდეალი, მონოთეისტური ღმერთი უნდა ჩაენაცვლებინა). „პერესტროიკის“ მსხვერპლს კი წარმოადგენს ხალხები, რომლებიც პერვერსიული ბუნების იდეალებისა და იდეოლოგიის სრულ დაქვემდებარებაში ცხოვრობდნენ ათწლეულების განმავლობაში, ხოლო „პერესტროიკის“ შემდეგ სრული სიცარიელის წინაშე აღმოჩნდნენ. სიტყვა სიცარიელეს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებ, რადგან „პერესტროიკა“ სტიქიური სახის ნგრევა იყო, რომელიც არც მიზანს გულისხმობდა და არც მომავლის კატეგორიას. „პერესტროიკა“ ტრავმატიზმს მსურს დაუეკავშირო, რადგან ეს შემთხვევითი ნგრევა იყო. სწორედ „პერესტროიკის“ შემთხვევითი ბუნება ქმნის მისგან მატრავმირებელი ძალის მქონე მოვლენას. ამრიგად, „პერესტროიკა“, განსხვავებით რევოლუციისაგან, ხალხს არაფერს არ სთავაზობს: არც იდეოლოგიის, არც იდეალებს. პოსტსაბჭოთა ქვეყნები მატრავმირებელ და არასიმბოლიზირებად სიცარიელეში იწყებენ ცხოვრებას. განადგურებული იდეალების ადგილი სიცარიელემ დაიკავა. თავს ნებას მივცემ, შემდეგი შედარება გამოვიყენო: ბოლშევიკებმა ერებს წაართვეს რელიგია, ღმერთი, როგორც იდეალი, ისევე როგორც ბავშვი შეიძლება მოწყვითონ დედის მკერდს, მოუკლან ნამდვილი დედა, მაგრამ სანაცვლოდ შესთავაზონ სანოვარა და ძიძა, რომელიც მას გამა-

ნადგურებული ფსიქოტური შფოთვისაგან იხსნის, „პერესტროიკის“ შემდეგ კი ერებმა ეს საწოვარაც დაკარგეს და სუროგატი დედის ფიგურაც (ხელოვნური ღმერთი, ლენინი დაიმარხა, მაგრამ მისი ადგილი არც ცოცხალ და არც მკვდარ, არც ხილულ და არც უხილავ იდეალს აღარ დაუკავებია, დამარხული ლენინის ადგილმა „პერესტროიკის“ შემდეგ სიცარიელე შექმნა), სანაცვლოდ კი მასას არაფერი მიუღია, რის გამოც მოვლენამ მატრავმირებული ძალა შეიძინა. „პერესტროიკა“, განსხვავებით რევოლუციისაგან, არ გულისხმობდა მასის მიერ საკუთარი იდეალების დესტრუქციას, ეს არ იყო გამოცდილება, რომელიც შეიძლება გულისხმობდეს იერიშს იდეალზე, მამის ფიგურაზე, ეს იდეალის დაკარგვის გამოცდილება იყო და არა მისი ძალადობრივი ფორმით გზიდან ჩამოცილების. შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული მასა („პერესტროიკის“ შემდეგ) მამის მკვლეელი კი არ არის, არამედ დაობლებულია, წარმოადგენს მასას, რომელმაც მამა კი არ მოკლა (როგორც ეს ბოლშევიკებმა გააკეთეს), არამედ დაკარგა, მამა დაკარგა. სწორედ მამის ფიგურის უეცარი დაკარგვის და არა მისი მოკვლის გამოცდილებაა მატრავმირებული მოვლენა, რომელმაც მამის კანონს, როგორც ფსიქიკური და ლტოლვითი ცხოვრების ორგანიზატორის ფუნქციის მუშაობას შეუქმნა საფრთხე. აქ მსურს, მოკლედ შევეხო მასის ერთგვარ ფსიქოაფექტურ დინამიკას, რომელიც „პერესტროიკის“ შემდეგ ცხადად შეინიშნებოდა. უშუალოდ „პერესტროიკის“ დროს და „პერესტროიკის“ შემდეგ მასა განიცდის გარკვეულ მანიაკალურ მდგომარეობას, უმრავლესობას აქვს ტრიუმფის განცდა და ერთგვარ აფექტურ განმუხრუჭებას განიცდის (*désinhibition affective maniaque*), რაც საზოგადოებაში ქაოსისა და დეზორგანიზაციის მიზეზი ხდება. მასა საბჭოთა რეალობის ნგრევას ზეიმობს და სასწრაფოდ ქმნის იდეალს საქართველოს პირველი პრეზიდენტის სახით, რომლის პათოლოგიურ და მასიურ ინვესტიციასაც ეწევა. პოსტსაბჭოთა ეპოქის მეორე ფაზა ერთგვარი სიჩუმით, სიმშვიდით ხასიათდება. ეს ყველაზე ხანგრძლივი ფაზაა, რომელიც, ჩემი აზრით, დაახლოებით 1997-98 წლებამდე გრძელდება და რომლის დროსაც მოსახლეობა რეალობისადმი მელანქოლიური პოზიციით გამოირჩევა (*position mélancolique*), მომავალი წარმოუდგენელი ხდება. მეორე ფაზა ზოგიერთი პათოლოგიური დაცვის მექანიზმის წარმოშობამდე გრძელდება, რომელიც სოციალური და ფსიქიკური ცხოვრების სცენაზე აელენს თავს. ეს ნაშრომი „პერესტროიკის“ ფსიქოპათოლოგიას არ ეძღვნება, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ „პერესტროიკამ“ მნიშვნელოვნად დააზარალა ინდივიდის კანონთან და აკრძალვათა სისტემასთან ნორმალური ურთიერთობა, რასაც პოსტსაბჭოთა საქართველოში უკიდურესად გახშირებული კრიმინალიც მონიშნავდა. გარდა ამისა, უნდა ითქვას, რომ მოზარდები და ახალი თაობა ზოგადად, ისინი, ვინც დღეს პრევენციული ზომების ობიექტს წარმოადგენენ და ანტისოციალური ქცევის რისკჯგუფს განასახიერებენ, არიან შეილები მშობ-

ლებისა, რომლებიც ზემოთ აღწერილი მატრავმირებელი მოვლენების უშუალო ობიექტები იყვნენ.

კანონის სხვადასხვა ვერსია არსებობს, რომელიც ფსიქონალიზში მამის კანონისა და აკრძალვის ტერმინით ერთიანდება. საქართველოში დესტრუქციული პროცესების შემდეგ („პერესტროიკა“, სამოქალაქო ომი, ომი აფხაზეთსა და ოსეთში) ინტერიორიზებული, გაშინაგებული კანონის ადგილს იკავებს რელიგიური კანონი, რომელიც სიძულვილის ფსიქიკური გადამუშავებისა და სიმბოლიზაციის შინაგანი მექანიზმის მოშლით გამოწვეული დეფიციტის ხელოვნურად (გარედან) შევსების ფუნქციას იძენს. სახელმწიფო კანონი და რელიგიური კანონი მთავრობასა და ეკლესიას შორის გამოუთქმელ, ფარულ დაძაბულებას ქმნის, რომელიც სვამს კითხვას: რომელი მათგანი ფლობს საზოგადოების ფსიქოსოციალური და კულტურული ცხოვრების ორგანიზების უფლებას? პოლიცია თუ ეკლესია? მანდატური სკოლაში თუ მოძღვარი ეკლესიაში? რომლის კანონია უფრო ლეგალური და გავლენიანი ახალი თაობის ფსიქიკური და სულიერი აღზრდის საქმეში? ეს კითხვა ისმება მთავრობასა და ეკლესიას შორის, თუმცა მას პათოლოგიური შედეგები აქვს მოზარდის ან ბავშვის ფსიქიკური ცხოვრების დონეზე. საქმე ეხება არა რწმენას, რომელსაც დადებითი გავლენა შეიძლება ჰქონდეს ბავშვზე ან მოზარდზე, არამედ გავლენას, ძალაუფლებას და ამ ძალაუფლებისათვის ბრძოლას, შესაბამისად ზემოთ აღნიშნული დაპირისპირება დესტრუქციულ ელემენტებს შეიცავს და არაფერს არ სთავაზობს ახალ თაობას, თუ არ ჩავთვლით „პერესტროიკით“ გამოთავისუფლებულ ცარიელ ადგილზე აღმოცენებულ ღირებულებათა ორად გახლეჩილ, ერთმანეთთან დაპირისპირებულ მუტაციურ სისტემას, რომელიც ახლად შექმნილი საზოგადოებისთვის არის დამახასიათებელი, ხოლო ეს უკანასკნელი ღირებულებათა სისტემის სასწრაფო წესით, ხელოვნურად შექმნის საჭიროებას განიცდის. მასის დამოკიდებულება როგორც რელიგიის, ისე სახელმწიფოს კანონის მიმართ სტიქიურია და მთლიანად დაქვემდებარებული ე. წ. პირველად არაცნობიერ პროცესებსა და სიამოვნების პრინციპს. შედეგად კანონი ინდივიდთან დესტრუქციული ტენდენციების რეგულაციის ფუნქციას ვეღარ ასრულებს, რადგან მისი გაშინაგება შეუძლებელი ხდება. ოჯახში მამის ფუნქციისა და მისი ადგილის დაკარგვამ, მამის დეპრესიამ და ფსიქოსოციალური თვითფექტურობის განცდის დაქვეითებამ (მამის კასტრაციამ) ბავშვის აღზრდისა და სოციალიზაციის საქმეში დედის ფიგურის პათოლოგიური აქტივაცია გამოიწვია. ბავშვი დარჩა დედის სურვილის ობიექტი, მისი სხეულისა და ფალიკური იდეალის ნაწილი, გაგრძელება, რომელიც საზოგადოებრივ ცხოვრებას შეუერთდა, როგორც ნარცისისტული პიროვნება, რომელიც უარყოფს სხვას, სხვის უფლებებს, სხვის უსაფრთხოებას, ტკივილს (ისევე, როგორც კრიმინალი), რომელსაც არ გააჩნია ნორმალური აფექტური

რეაქცია სხვისი გაჭირვებისა და ტანჯვის მიმართ, რომელიც ექვემდებარება არა მამის კანონს, არამედ საკუთარი სურვილისაგან ქმნის კანონს და მოქმედებს ამ სურვილის კარნახით. პრიმიტიული და არქაული ტენდენციების დაუკმაყოფილებლობის შემთხვევაში ეძებს ობიექტს ნარცისისტული რისხვის პროექციისათვის. ფრუსტრაცია გამანადგურებელი გამოცდილებაა და თვითდესტრუქციის ან სხვისი დესტრუქციის მიზეზი ხდება. საქართველოში კლინიკური პრაქტიკა ბავშვთა ფსიქოანალიზში ყოვლისშემძლე დედის როლისა და ადგილის ჰიპერტროფიაზე მიუთითებს. ყალიბდება ე. წ. დედობრივი, პრიმიტიული ზე-მე, რომელიც პრიმორდიალური დესტრუქციულობისა და არქაული სიძულვილის ელემენტებით არის გაჯერებული და ანტისოციალური ქცევის ერთ-ერთი ძირითადი ფსიქიკური დეტერმინანტია. მამასთან იდენტიფიკაციასა და ოიდიპოსური ზე-მეს ფორმირებას დედობრივი წესრიგი ანაცვლებს, რომელიც ქმნის დიადას დედა-შვილი, ჰერმეტიზმს, ჩაკეტილ სისტემას, საიდანაც მამის და შესაბამისად მესამის მასტრუქტურირებელი სიმბოლური ფუნქცია გამორიცხულია. დედობრივი სიყვარული და ბავშვის, როგორც ობიექტის, უკიდურესი ეროტიზაცია მამის კასტრაციასა და აღმზრდელობითი პროცესებიდან მის უხეშ გამოთიშვას იწვევს.

ეკონომიკური და სოციალური პრობლემებით გამოწვეული მშობლების დეპრესია (რომელიც პირველადი ბავშვობის ასაკში მშობლებთან აფექტურ ურთიერთობებს უკიდურესად აზარალებს), დაკარგული იდეალებისა და საზოგადოებაში დაკარგული ადგილის გლოვა (რომელიც ხშირად გლოვის პროცესის ალკოლიზაციას იწვევს), ქრონიკული დაუკმაყოფილებლობის მდგომარეობა ფსიქოფიზიკური და სოციალური ცხოვრების ყველა დონეზე, ოჯახური კონფლიქტები და ძალადობა ოჯახში იმ ძირითადი მიზეზების ნუსხას ქმნის, რომლებიც ანტისოციალური ქცევისა და კრიმინალური პიროვნების ჩამოყალიბებაში იღებს მონაწილეობას. აქედან გამომდინარე ისმება კითხვა, რა არის ფსიქოსოციალური პრევენციის ობიექტი? ანტისოციალური ქცევა მხოლოდ შიდაფსიქიკური მიზეზობრიობის მატერიალური გამოვლინებაა. პრევენციული ზომების ობიექტი უნდა იყოს არა ქცევა თავისთავად, არამედ ამ ქცევის განმაპირობებელი მიზეზები, რომლებიც უკიდურესად კომპლექსური ბუნებისაა ჩვენს კულტურაში და სირთულით ბევრად აღემატება კონკრეტული ქცევის სტრუქტურას.

ანტისოციალური ქცევა, კრიმინალი, დანაშაული და სასჯელი თანამედროვე ქართული რეალობისთვის უკიდურესად აქტუალურია თუნდაც მხოლოდ იმიტომ, რომ ათწლეულების განმავლობაში საზოგადოების დიდი ნაწილის ცხოვრება ქურდული *კანონით* იყო რეგულირებული. ქურდული სამყარო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვლენაა, რომლის ანალიზისა და გაგების გარეშეც ალბათ შეუძლებელია განისაზღვროს პოსტსაბჭოთა ქვეყნის მოქალა-

ქის დამოკიდებულება ზოგადად კანონთან, კრიმინალთან და ა. შ. იტალიური მაფია, ქურდული სამყაროსაგან განსხვავებით, არასდროს წარმოადგენდა საზოგადოების იდეალს და მოზარდთა იდენტიფიკაციის ძირითად ღერძსა და ეტალონს. მაფიის კანონები ლეგალური იყო მაფიის წევრებისათვის და არა საზოგადოებისთვის მთლიანად. ქურდული ინსტიტუტისადმი მკვლევართა დაქვეითებული ინტერესი შეუძლებელს ხდის, გავიგოთ პარადოქსის ბუნება, რომელიც შემდეგში გამოიხატება: თუ კრიმინალი გულისხმობს კანონდარღვევას, კანონსაწინააღმდეგო აქტს და ასევე შინაგანი კანონის დეფიციტს, თუ კრიმინალი თავს ესხმის და „ამსხვრევს“ კანონს, როგორ არის შესაძლებელი, რომ ის ამავე დროს ქმნიდეს კიდეც მას და ე. წ. ქურდულ კანონს უქვემდებარებდეს ადამიანებს შორის ინტერპერსონალურ ურთიერთობებს, ქონების განაწილებასთან დაკავშირებული დავების მოგვარებას და ა. შ. როგორ არის შესაძლებელი, რომ კრიმინალი ქმნიდეს საზოგადოებაში კანონს, ხოლო კრიმინალის ფიგურა საზოგადოებრივი იდეალის ადგილს იკავებდეს? ქურდული კანონი საზოგადოების ზე-მეს სტრუქტურის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. ქურდული კანონი კრიმინალის დაკანონებას ისახავდა მიზნად. ე. ი. ჩვენ ანტისოციალური ქცევის პრევენციის აქტუალურობაზე უნდა ვილაპარაკოთ იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ ათწლეულების განმავლობაში კრიმინალური აქტი ლეგალიზებული ფენომენი იყო და ქმნიდა მისთვის დამახასიათებელ, სრულიად სპეციფიკურ სიმბოლიკას, სრულიად სპეციფიკურ, ხშირად სიმბოლური მნიშვნელობის ენას, ინიციაციისა და აღიარების რიტუალებს, ასევე დასჯისა და განაჩენის აღსრულების მკაცრად რეგლამენტირებულ ჩარჩოსა და წესებს და ა. შ.

აქედან გამომდინარე ნათელია, რომ საქართველოში აღრეულია კანონებისა და შესაბამისად მამის განსხვავებული ვერსიები (ფიგურები). ეს აღრევა ხშირად უკიდურეს ფორმებს იღებდა, რის მაგალითსაც წარმოადგენდა ქურდების მართლმადიდებლურ ეკლესიასთან დაახლოების მცდელობები ქურდული კანონის კიდეც უფრო მეტად ლეგალიზაციის მიზნით. ე. ი. ქურდის ინსტიტუტი, როგორც მაღალორგანიზებული და სტრუქტურირებული მასის პერვერსიული ვერსია, სახელმწიფო კანონს წარმოაჩენდა, როგორც რაღაც ძალღერს, ხოლო ქურდულ კანონს, როგორც ღმერთთან წილნაყარს. ამ მცდელობას, ასევე ეთქვათ, საზოგადოების არაქურდული, თუმცა ქურდებისადმი ტოლერანტულად განწყობილი, ნაწილი ზურგს უმაგრებდა. უკიდურესად მნიშვნელოვანია იმის გაგება, თუ რა ასპექტში გადაკვეთდა ერთმანეთს ეკლესია და ქურდული სამყარო (ჩვეულებრივი მოსახლეობისთვის, კოლექტივისთვის), რა იყო გადაკვეთის საერთო ნერტილი, გადაბმის ადგილი და ის, თუ რა შეცვალა ქურდული ინსტიტუტის მოსპობამ რელიგიისა და ეკლესიისადმი მასის დამოკიდებულებაში, ასევე განიცადა თუ არა ცვლილება მრევლის რაოდენობამ. ანტისოციალუ-

რი ქცევა, როგორც აქტუალური პრობლემა, სწორედ კანონთან დაკავშირებით სვამს კითხვას: რომელი კანონი უნდა გადასცეს მამამ შვილს იდენტიფიკაციისა და კულტურული ტრანსმისიის გზით იმისათვის, რომ გაშინაგებული აკრძალვა ასახავდეს სოციალურ-კულტურულ რეალობას, რომელშიც მოუწევს ცხოვრება ბავშვსა და მოზარდს? რა ნორმატიულ ეთიკას უნდა ეფუძნებოდეს ოჯახში და შემდეგ აღმზრდელობით-საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ინდივიდის სოციალიზაცია იმისათვის, რომ ცხოვრება კოლექტივში მისთვის რთული არ იყოს და ბავშვი ანტისოციალურ ქცევას არ აფარებდეს თავს?

პირობა

ფსიქოანალიტიკური თეორიები ანტისოციალური ქცევისა და ანტისოციალური პიროვნების შესახებ განსხვავდება იმის მიხედვით, ფსიქოანალიზის განვითარების რა ეტაპებზე იქმნებოდა ისინი და რომელი ფსიქოანალიტიკური სკოლის ფარგლებში. ამ თავში მოკლედ განვიხილავთ ფსიქოანალიზის სანეის კლასიკურ პოზიციას ანტისოციალური ქცევის კლინიკური და თეორიული პრობლემისადმი. პირველი თეორიული კონსტრუქტი დანაშაულის შესახებ ნევროტული სტრუქტურის მქონე პაციენტებთან კლინიკური მუშაობის დროს მიღებულ გამოცდილებაზე იყო აგებული და ანტისოციალური ქცევის ასხნას პიროვნების სტრუქტურისა და დინამიკის კლასიკური, ნევროტული მოდელით ცდილობდა. ისეთი კონცეპტები, როგორიც არის ბრალის გრძნობა, დასჯისა და აღიარების (დანაშაულის აღიარების)² ნევროტული მოთხოვნილება და ზე-მე, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ფსიქოანალიტიკური „კრიზისოლოგიის“ განვითარების პირველ ეტაპებზე.

ძველი თაობის ფრანგი ფსიქოანალიტიკოსი ანჟელო ჰესნერი³ ნაშრომში „დანაშაულის ფსიქოლოგია“ აღწერს ანტისოციალური ქცევის, დესტრუქციული ტენდენციების ფსიქოდინამიკას პიროვნების სტრუქტურის სამი ძირითადი შემადგენელი ნაწილის ურთიერთქმედების კონტექსტში. ერთი მხრივ, გვაქვს არაცნობიერი და ლტოლვითი ბუნების ტენდენციები, ხოლო მეორე მხრივ – მე, რომელიც ფლობს ლტოლვების შეკავების, განდევნის ან მათი სუბლიმაციის შესაძლებლობას. მეს ფუქნციაა ლტოლვების რეალურ აქტივად, ქცევად გარდაქმნის ალკევათა⁴. არაცნობიერისა და მეს გარდა, ფსიქიკუ-

2 Theodor Reik *Le besoin d'avouer* 1997, Payot.

3 Angelo Hesnard 1886-1969) (Angelo Hesnard, *psychologie du crime*, ED. Claude Tchou Paris 2003.

4 ფსიქოანალიზში არსებობს ტერმინი „ნაბიჯი მოქმედებისკენ“ (passage à l'acte), რომელიც განსახვადება Acting out-ისგან. ეს უკანასკნელი მიმართულია სხვაზე და წარმოადგენს

რი სტრუქტურის მესამე მნიშვნელოვანი და ძალაუფლების მქონე ინსტანცია ზე-მე მეს ლტოლვებთან დამოკიდებულების მორალურ კონტროლს ახორციელებს, სელექციურ მუშაობას ეწევა და აიძულებს მას, განდევნოს ზოგიერთი ლტოლვა თუ რეპრეზენტაცია ან მორალურად მისაღები ფორმით მოახდინოს მისი დაკმაყოფილება. აქედან ლოგიკურად გამომდინარეობს დასკვნა, რომლის მიხედვითაც ნორმალურმა ადამიანმა, რომლის სოციალიზაციის პროდუქტსაც წარმოადგენს ნორმალური ზე-მე, სოციალურ რეალობასთან ადაპტაციის მარტივი უნარი შეიძინა, რადგან ზე-მე თავისუფლად კრძალავდა, აფერხებდა დესტრუქციული ტენდენციებისა და კრიმინალისათვის დამახასიათებელი ანტისოციალური ქცევების განხორციელებას. ზე-მეს, როგორც შიდაფსიქიკური მექანიზმის, ფუნქციონირების მოშლის შედეგად ანტისოციალური ტენდენციების შეკავების ფუნქციას გარე ძალები იძენს. ნაცვლად ბრალის გრძნობისა აგრესიული ლტოლვების აკრძალვაში (ინიბიციაში) მონაწილეობს დასჯის, სასჯელის შიში, რომელიც გარემოდან იღებს სათავეს.

პირველი თაობის უნგრელი ფსიქოანალიტიკოსი და ფროიდის ერთ-ერთი ერთგული მოსწავლე შანდორ ფერენცი სტატიაში „ფსიქოანალიზი და კრიმინოლოგია“⁵ აღწერს ფსიქოანალიზის კლასიკურ თეორიულ შეხედულებას ანტისოციალური ქცევის შესახებ, რომელსაც აქ მოკლედ განვიხილავთ.

ფერენცისათვის არ არსებობს განსაკუთრებული ტენდენცია, მიდრეკილება კრიმინალისადმი, რომელიც ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდს კანონმორჩილი ნევროტიკისაგან შეიძლება განასხვავებდეს. ლტოლვითი ბუნების დესტრუქციული ტენდენციები საერთო მახასიათებელია ყველა ინდივიდისთვის, რომლებიც არააცნობიერი ფსიქიკურის გავლენას განიცდიან. ე. ი. ფსიქოანალიზი უარყოფს კრიმინალური ქცევის ბიოლოგიური და თანდაყოლილი ფაქტორებით ახსნის მცდელობებს, რომლებიც მხოლოდ ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდს შეიძლება ახასიათებდეს. ფსიქოანალიტიკური კლინიკისთვის არააცნობიერი შინაარსებისა და რეპრეზენტაციების, განდევნილი სურვილების, ფანტაზმებისა და ლტოლვების „კრიმინოგენული

განხორციელებულ ქცევას, რომლის ობიექტიც შეიძლება მეორე ადამიანი ან მიკროსოკიუმი იყოს, მაშინ როდესაც *passage à l'acte* სიმბოლურ მნიშვნელობას არ ატარებს და არ არის გზავნილი, რომლის ადრესატიც შეიძლება იყოს ოჯახის წევრი, მეგობარი და ა. შ. თვითმკვლელობის აქტი მძიმე ფორმის მელანქოლიის დროს არის ნაბიჯი მოქმედებისკენ, ხოლო ისტერიული პაციენტის თვითმკვლელობის მცდელობები (რომლებიც განხორციელებულ, თუმცა იშვიათად სიცოცხლისათვის სახიფათო ქცევასაც გულისხმობს) *Acting out*-ის, ანუ გარეთ მიმართული მოქმედების, მაგალითია, რომლიც გარშემოცმყოფთან სიყვარულის მოთხოვნისა და მათი ემოციური დაშანტაჟების ირაციონალურ მიზანს შეიცავს. ნაბიჯი მოქმედებისკენ დამახასიათებელია ფსიქოზების კლინიკისათვის, ხოლო *Acting out* შეიძლება ნევროზის ფსიქოპათოლოგიის შემადგენელი ნაწილიც იყოს.

5 Sandor Ferenczi, *psychanalyse et criminologie* (1928), in. *Psychanalyse IV OEures complètes* Payot 1982.

ბუნება“ იმთავითვე ცნობილია ნევროტული სტრუქტურის პაციენტებთანაც კი. პერვერტი, ფსიქოტიკი, ნარცისისტული აშლილობების მქონე პაციენტი ან ფსიქოპათი მატერიალური ფორმით, რეალურად განხორციელებული აქტით კიდეც ერთხელ ამყარებს ფსიქოანალიზის საფუძვლიან „ექვს“ ნევროტულ სიმპტომში, ფანტაზმში ან განდევნილ რეპრეზენტაციაში შენიღბული ფორმით არსებული ანტისოციალური, კრიმინალური სურვილის შესახებ. განსხვავება მესა და ზე-მეს სტრუქტურულ და ფუნქციონალურ დონეზე არსებობს. თანდაყოლილი ლტოლვითი ბუნების ანტისოციალური ტენდენციის ინტენსივობის ზრდა კრიმინალთან აწყდება ამ ტენდენციის შეკავებისა და ფსიქიკური გადამუშავების სტრუქტურულ დეფიციტს, რაც ართულებს ან შეუძლებელს ხდის რეალობასთან და სოციუმთან ადაპტაციას. არაცნობიერი ანტისოციალურია თავისი ბუნებით, თუმცა ის შეიძლება შეიცავდეს სოციალურ დისკურსს (ლაკანი), იყოს სტრუქტურირებული, როგორც ენა ან ჰქონდეს კონკრეტული კულტურისათვის დამახასიათებელი რეპრეზენტაციები, სიმბოლიკა და ა. შ. დაკმაყოფილების ობიექტსა და დესტრუქციულ ტენდენციას შორის არსებული ფიზიკური და ფსიქიკური დისტანცია სიმბოლური მნიშვნელობის რეპრეზენტაციით არ არის გაშუალებული. ლტოლვასა და პრიმიტიულ ობიექტს შორის კრიმინალური აქტის დროს კავშირი სწრაფად, ყოველგვარი გაშუალების გარეშე მყარდება, რაც ობიექტის დესტრუქციით, განადგურებით უნდა დამთავრდეს, რომელიც გადაუმუშავებელი, არასიმბოლიზებული და არქაული ლტოლვითი ტენდენციის მსხვერპლს წარმოადგენს.

ფერენცი ანტისოციალური ქცევის ფსიქიკურ დეტერმინაციას დინამიკისა და ეკონომიკის ტერმინებით აღწერს და ცდილობს, კრიმინალური აქტი კლასიკური ფსიქოანალიტიკური მეტაფსიქოლოგიის ჩარჩოებში მოაქციოს. კრიმინალური აქტი სამი ძირითადი სტრუქტურული ელემენტის ურთიერთქმედების შედეგია და დაკავშირებულია ფროიდის მიერ ფორმულირებული მეს სამ განსხვავებულ ვერსიასთან: მე-ლტოლვა (ლტოლვითი მე, რომელსაც არაცნობიერში და სხეულში აქვს ფესვები გადგმული, რომელიც ტოპოგრაფიულად ყველზე ახლოს იმყოფება არაცნობიერთან და განიცდის პირველადი პროცესები გავლენას), მე-რეალობა (მეს კლასიკური გაგება ფსიქოანალიზში და ეგო-ფსიქოლოგიაში) და მე-მორალი (მორალური მე, რომელიც ზე-მეს სახელით არის ცნობილი). ფერენცი ამ პირობით დაყოფაზე დაყრდნობით გამოყოფს კრიმინალური აქტის წარმოშობის სამ წყაროს:

ლტოლვების უკიდურესი აქტივაცია. როდესაც ფსიქიკური ეკონომია დისბალანსს განიცდის და შიდაფსიქიკური დეზორგანიზაციის მიზეზი ხდება, იერარქიულად უფრო მაღალორგანიზებული სტრუქტურები ვერ უმკლავდება ფსიქიკური ეკონომიის დონეზე მიმდინარე ენერგეტიკულ ცვლილებებს. შეიძლება თქვას, რომ ლტოლვა, ან უფრო ზუსტად, დესტრუქციული ტენ-

დენცია არღვევს ფსიქიკურ ბარიერს, დაცვის მექანიზმებს ხელიდან უსხლტება და მთლიანად მოიცავს ანტისოციალური ირაციონალური ტენდენციით ან მისი გადაუდებელი, სასწრაფო განხორციელების სურვილით შეპყრობილ სუბიექტს.

საქ შეიძლება დავამატოთ თანამედროვე ანალიტიკოსთა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საქმე ეხება არა ბრალის გრძნობას, რომელსაც შეიძლება ლტოლვის უკიდურესი აქტივაცია ინვედეს ნევროტიკთან, არამედ ეჭვის (არა ეჭვიანობის), როგორც ბრალის გრძნობასთან შედარებით უფრო პრიმიტიული აფექტის, აქტივაციას. კრიმინალი ყოყმანობს, ვერ რწმუნდება, ვერ წყვეტს ჩაიდინოს თუ არა დანაშაული, რაც მისთვის სრულიად აუტანელ ფსიქოაფექტურ სიტუაციას ქმნის, რომელსაც მხოლოდ ჩადენილი კრიმინალური აქტით აღწევს თავს. კრიმინალური აქტის განხორციელების ფსიქიკური ლეგიტიმაცია მტანჯველი პროცესია. ამ მდგომარეობის ნათელი მაგალითია დოსტოევსკის „დანაშაულისა და სასჯელის“ გმირი, რასკოლნიკოვი. რომანში მწერალი კლინიკური სიზუსტით აღწერს კრიმინალური აქტის ფსიქიკური მომნიშვნელობის მტანჯველ, გაუსაძლის გამოცდილებას. დამნაშავე თავისუფლდება არა ბრალის გრძნობისგან (რაც ნევროტიკის მიერ ჩადენილი წვრილმანი ქურდობის დროს შეიძლებოდა გვექნოდა), არამედ კითხვისგან: „მოველა თუ არა, მოვიპარო თუ არა?“ საბოლოოდ დესტრუქციული ტენდენციები სიმბოლიზაციისა და ფსიქიკური გადამშავების დეფიციტის გამო იმარჯვებენ და კრიმინალი სვამს კითხვას: „როგორ მოველა, როგორ მოვიპარო?“ თუ კრიმინალური აქტის ამ ირაციონალურ წინამძღვრებს კლინიკურად შევაფასებთ, კითხვა: „როგორ მოველა ან როგორ მოვიპარო“ პოზიტიური სიმპტომია და შიდაფსიქიკური (არანევროტიული) კონფლიქტის გამოსავლის ერთ-ერთ ვერსიას წარმოადგენს. პირველი კითხვიდან მეორეზე გადასვლა კრიმინალისათვის გარკვეული შევების მომტანია, თუმცა „სრული გამოჯანმრთელება“ მხოლოდ ჩადენილი აქტის შემდეგ არის შესაძლებელი. ე. ი. არსებობს რალაც, რის დამორჩილების ძალაც სუბიექტს არ შესწევს, რის გამოც ის მთლიანად ექვემდებარება ლტოლვით ტენდენციებს და აუტანელი დაძაბულობისაგან თავისუფლდება, დაძაბულობისაგან, რომელიც მორალური ბუნების არ არის (განსხვავებით ნევროტიკისაგან)].

ანტისოციალური ქცევის მეორე მიზეზი ფერენცისთვის არის სუსტი მერეალობა, ე. ი. სუსტი მე, რომელიც კარგავს განსჯისა და ლოგიკური აზროვნების უნარს. ხშირად, როდესაც ადამიანი იმუქრება, ველარ აკონტროლებს აგრესიას, დესტრუქციის რეალობაში გადმოღვრისა და მისი განხორციელების ზღვარზე დგას, გარშემომყოფები ამბობენ: „გაგიჟდა“, „აზროვნების უნარი დაკარგა“, „კონტროლი დაკარგა საკუთარ თავზე“, „საკუთარ თავს აღარ ჰგავდა“. ეს გამონათქვამები სწორედ არაცნობიერის მიერ სუსტი მე-ს ნაწილობრივ ან სრულ ასიმილაციაზე მიუთითებს.

მესამე მიზეზად ფერენცი ასახელებს ფროიდისა და შემდგომში რაიკის⁶ მიერ განვითარებულ მოსაზრებას, რომელსაც მოკლედ შეიძლება ვუწოდოთ „კრიმინალი ბრალის გრძნობის გავლენით“. ფროიდის ფუნდამენტურ შეხედულებას შემდეგ თავში განვიხილავთ, თუმცა აქ შეიძლება აღვწეროთ რაიკის პოზიცია. რაიკი ითვალისწინებს ფროიდის მოსაზრებას ბრალის გრძნობის, როგორც ანტისოციალური ქცევის ძირითადი დეტერმინანტის, შესახებ. საქმე ეხება ზემორალურ ზე-მეს, რომელიც ბრალის გრძნობის პათოლოგიური ფორმების მიზეზი ხდება და სუბიექტს აიძულებს, სასჯელი და მონანიება გარეთ ეძებოს. პათოლოგიური ბრალის გრძნობა, როგორც პათოლოგიური ზე-მეს მუშაობის პროდუქტი, დასჯის ფსიქოლოგიურ მოთხოვნილებას წარმოშობს. რაიკის აზრით, დანაშაულის აღიარების დაუოკებელი სურვილი სწორედ დასჯის მოთხოვნილებასთანაა კავშირში. დანაშაულის აღიარების სურვილი კომპულსიურ სახეს იღებს, ხოლო აღიარების შემდეგ ერთგვარი შვებისა და შინაგანი თავისუფლების ეფექტი აქვს. აღიარება ფსიქიკურ მნიშვნელობას მაშინაც არ კარგავს, როდესაც ის რეალურ სასჯელთანაა დაკავშირებული. სასჯელი, რომელიც აღიარების შემთხვევაში გარედან მომდინარეობს, გაცილებით უფრო მსუბუქია (ფსიქიკურად უფრო ასატანი), ვიდრე პათოლოგიურად სადისტური ზე-მეს თვითდასჯის მექანიზმები და ტირანია. *ზე-მეს შიდაფსიქიკურ სამსჯავროზე მე თავს უფრო უბედურად გრძნობს, ვიდრე აღიარების შემდეგ ციხეში.*

ამრიგად, ფსიქოანალიზის საწყისი კლასიკური ჰიპოთეზა ანტისოციალურ ქცევას ხსნის აკრძალვის ინტერიორიზაციის დეფიციტით და ზე-მეს ფუნქციონირების მოშლით. ანტისოციალური ქცევის მიზეზია, ერთი მხრივ, სუსტი ზე-მე და და სუსტი მე, ხოლო მეორე მხრივ – ლტოლვითი და დესტრუქციული ბუნების ტენდენციების არანორმალური აქტივაცია. ანტისოციალური ტენდენციების შიდაფსიქიკური რეგულაცია შეუძლებელი ხდება, ქცევად ან კრიმინალურ აქტებად გარდაიქმნება და კანონის მიერ რეგულირდება.

კლასიკური შეხედულების არასრულფასოვნება

აღწერილი კლასიკური პოზიცია არასრულფასოვნაა და არ ითვალისწინებს ნამდვილი კრიმინალის პიროვნებას, რომელიც ხშირ შემთხვევაში არ არის ნევროტიკი, მოკლებულია ბრალის გრძნობას, ასევე თვითდასჯისა და მონანიების სურვილს. ხშირად კრიმინალური აქტი სრულიად არ შეესაბამება მისი ჩამდენის პიროვნულ ნიშნებს, რაც გარშემომყოფთათვის თავად დანაშაულის ჩადენის ფაქტს დაუჯერებელს ხდის (განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც

6 Theodor Reik, *Le besoin d'avouer* 1997, Payot Paris.

საქმე ეხება პრეფსიქოტურ პიროვნებას, ე. წ. თეთრ ფსიქოზს, პიროვნების ში-
 ზოიდურ ტიპს). კრიმინალური აქტის აღსრულების შემდეგ ბრალის გრძნობის
 ნაცვლად კრიმინალი სიამაყეს განიცდის, შეებისა და თავისუფლების განც-
 და აქვს. სასჯელი, როგორც გამოცდილება, კრიმინალის ფსიქიკურ ცხოვრე-
 ბაში ადგილს ვერ პოულობს. მოხდილი სასჯელი დანაშაულის განმეორებით
 ჩადენისაგან სრულიად არ იცავს მას. ხშირად სადომაზოხიზმის ნევროტულ
 ფორმებს კრიმინალთან პრიმორდიალური, არასიმბოლიზებული და სრულიად
 უში, გადაუმუშავებელი სისასტიკე ანაცვლებს. ამ თემას ფრანგი ფსიქონა-
 ლიტკოსი ჟერარ ბონე უძღვნის ნაშრომს „პერვერსია“⁷, სადაც ის ცდილობს,
 გამოიწვოს პერვერსიის ფროიდისეული ვერსია სისასტიკის, გაუპატიურებისა
 და პედოფილიის შემზარავი აქტებისაგან, რომლებიც, მისი აზრით, დეტერმი-
 ნირებულია არა პერვერსიის ეროტიზებული, ნაწილობრივი ლტოლვითი ტენ-
 დენციებით, არამედ დეზეროტიზებული, ლიბიდოსაგან სრულიად დაცლილი
 მთლიანობით და არკაული დესტრუქციულობით, რომელიც ობიექტის სრულ
 განადგურებას, მოსპობას ისახავს მიზნად. სექსუალური აქტი ამ შემთხვევა-
 ში პერვერსიული სადიზმის ან მაზოხიზმის გამოვლინება კი არ არის, არამედ
 სიყვარულის პრიმიტიული ფორმა, რომელიც მატრავმირებელ აგზნებასთან
 არის დაკავშირებული და რომელიც სწრაფად შეიძლება გარდაიქმნას პრიმი-
 ტიულ სიძულვილად. გაუპატიურებისა და მკვლელობის აქტი, მაგალითად,
 პედოფილიის შემთხვევაში პერვერსიასთან ამ სიტყვის ფროიდიანული (ლიბი-
 დურ-პარციალური) გაგებით არ არის კავშირში. პედოფილს უყვარს ობიექტი,
 წარმოადგენს ინდივიდს, რომელსაც ბავშვებისადმი პრიმიტიული სიყვარუ-
 ლი ამოძრავებს, პრიმიტიული იმდენად, რამდენადაც სიყვარულის ეს ფორმა
 გამორიცხავს სქესობრივ დიფერენციაციას, სრულიად უსქესოა, ისევე, რო-
 გორც გამორიცხავს დიფერენციაციას თაობებს შორის (ლიბიპოსის კომპლექ-
 სის ფსიქიკური მემკვიდრეობის ორი ძირითადი ასპექტი სწორედ სქესთა და
 თაობათა შორის დიფერენციაციას). პედოფილი იდენტიფიცირდება მსხვერპ-
 ლთან, როგორც ბავშვობაში ტრავმირებული ინდივიდი (საქმე ეხება არა ფსი-
 ქიკურ-ნევროტულ, არამედ ნამდვილ სექსუალურ ტრავმას, ხშირად სექსუ-
 ალურ ძალადობას, რომლის მსხვერპლიც თავად იყო მომავალი პედოფილი)
 და ნარცისისტულად უყვარს ის. ბავშვი, როგორც ნარცისისტული იდენტი-
 ფიკაციის ობიექტი, პედოფილთან მატრავმირებელი აგზნების მობილიზაციას
 ახდენს, რომელიც პედოფილის დეფიციტურ ფსიქიკას განტვირთვის ფსიქი-
 კური აუცილებლობის წინაშე აყენებს. მკვლელობა ხდება არა პედოფილური
 სქესობრივი აქტის აღსრულების, არამედ ობიექტის მხრიდან გამოვლენილი
 წინააღმდეგობის შემთხვევაში. სწორედ წინააღმდეგობის გამოვლენა, რომე-

ლიც პრიმორდიული ტენდენციების აღსრულებას ელოდება წინ, სიძულვილის სრულიად წარმოდგენილი რაოდენობის მობილიზაციას ახდენს პედოფილთან, რაც ობიექტის მოკვდინების მიზეზი ხდება. საქმე ეხება არა სუბიექტის, ინდივიდის ან პიროვნების მიერ აღსრულებულ აქტს, არამედ სიძულვილის მანქანის მოქმედების ავტომატიზებულ ფორმებს, რომელიც მთლიანად გამორიცხავს ფსიქიკური სუბიექტის, ან როგორც ამბობენ, არაცნობიერის სუბიექტის მონაწილეობას აქტის დროს. ამიტომ ჩადენილი აქტი პედოფილთან არაფსიქიკური ბუნებისა, ფსიქიკურ ცხოვრებაში ადგილს ვერ იმკვიდრებს, პედოფილის გამოცდილების ნაწილი არ არის და დანაშაულის ჩამდენთან გაკვირვების ემოციას შობს. აქტი, რომელიც მან განახორციელა, ფსიქიკურად არ არსებობს, შესაბამისად პედოფილი აქტის განხორციელების დროს მოკლებულია სიბრალულის გრძნობას (აქტის დროს ადამიანის, სუბიექტის არარსებობის გამო), ხოლო განხორციელების შემდეგ – ბრალის გრძნობასა და თვითკრიტიკას. ე. ი. მძიმე ფორმის დანაშაულის განხორციელება გულისხმობს არაადამიანურ მომენტს, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, რაც მსხვერპლს გადარჩენის ყოველგვარ შესაძლებლობას უსპობს, თუ არ ჩათვლით ფიზიკური გაქცევის წარმატებულ მცდელობებს. ბონეს აინტერესებს, რატომ ხდება მკვლელობა სწორედ მაშინ, როდესაც ობიექტი ფიზიკურად უსხლტება ხელიდან მოძალადეს. მისი აზრით, პრიმიტიული ფორმის მატრავმირებელი აგზნება (ფსიქოანალიზში ტრავმატიზმი სწორედ აგზნების რაოდენობრივ ასპექტს უკავშირდება, რომელიც ქმნის ფსიქიკურ ხერვლს, არღვევს დამცავი ბადის მთლიანობას), რომლის მობილიზაციასაც ნარცისისტული ობიექტი ახდენს მოძალადესთან, ობიექტის გარეშე დარჩენის შემთხვევაში მის ფსიქიკურ არსებობას უქმნის საფრთხეს. აგზნების მატრავმირებელი რაოდენობა, რომელიც მსხვერპლის მიერ გაქცევის მცდელობების გამოვლენის შემთხვევაში ობიექტის გარეშე შეიძლება დარჩეს, მოძალადესთან ფსიქიკური აფეთქების, ფსიქიკის ნაწილებად დაშლის საფრთხეს ქმნის და მსხვერპლს არქაული სიძულვილის ობიექტად აქცევს. მსხვერპლის მოკვლა ამ შემთხვევაში მისი იმობილიზაციისა და შენარჩუნების გარანტიაა. მკვლელობა ხდება მაშინ, როდესაც მოძალადე ფსიქიკური კატასტროფის წინაშე დგას და სიძულვილის ავტომატიზებულ ფორმას ექვემდებარება, როგორც არქაული დაცვის მექანიზმის ერთ-ერთ ყველაზე შემზარავ გამოვლინებას. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ საქმე არ ეხება აგრესიის ინსტინქტურ ან ცხოველურ გამოვლინებას, თანდაყოლილ აგრესიას ამ სიტყვის ბიოლოგიური, კონკრეტული ლორენცისეული გაგებით, რომელიც ცხოველთან და ადამიანთან შეიძლება თავდაცვასა და ფიზიკურ უსაფრთხოებას ემსახურებოდეს. საქმე ეხება სიძულვილს, რომელიც აგრესიისა და ეროტიზებული სადიზმის მიღმა მოქმედებს და მხოლოდ ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი. ე. ი. ფსიქოანალიზის კვლევის ობიექტი

ხშირად შეიძლება იყოს ყველაზე არაადამიანური აქტები, მხოლოდ ადამიანისათვის დამახასიათებელი სიძულვილით ჩადენილი, სადაც ბიოლოგიური ინსტინქტი წმინდად „ადამიანურ“ დამახინჯებას განიცდის და დაკარგული აქვს ფესვები დარვინისეულ მიზანშეწონილობასთან, ბუნებრივ გადარჩევასთან და ა. შ. კრიმინალური აქტი ბიოლოგიური ინსტინქტის დენატურალიზაციის შედეგია და მკვლელობის წმინდად ადამიანურ სურვილს ექვემდებარება.

კრიმინალის პიროვნების კლინიკური ანალიზი ეჭვქვეშ აყენებს დანაშაულის ჩადენის შიდაფსიქიკური მექანიზმის კლასიკური მოდელის უნივერსალურობას, რომელიც ნამდვილად ვალიდურია იმ შემთხვევაში, თუ დანაშაულს ნევროტული ფსიქიკური ორგანიზაციის მქონე ინდივიდი სჩადის. კრიმინალის პიროვნება ხშირად გულისხმობს სხვისი დამცირების, სხვისი უფლებების ძალადობრივი უარყოფის ლატენტურ ტენდენციას. ავტორები ლაპარაკობენ არა დაკმაყოფილების გამოცდილებაზე, არამედ კმაყოფილების ეგოცენტრულ განცდაზე, რომელსაც კრიმინალი სხვა ადამიანის უსაფრთხოების, უფლებების, თავმოყვარეობისა თუ ფიზიკური და მატერიალური კეთილდღეობის ხარჯზე მოიპოვებს. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ინდივიდს აღწიშნება ერთგვარი ძალაუფლების ინსტინქტი, რომელიც სხვისი დამცირების ხარჯზე საკუთარი მეგალომანიური ბუნების თვითშეფასების გამყარებას ემსახურება. ხშირად საქმე გვაქვს ეგოცენტრიზმთან საკუთარ თავში ნარცისისტული ჩაკეტივისა და პერვერსიული საღიზმის გამოვლინებების გარეშე და გულისხმობს ყოველგვარი ძალადობის გარეშე მეორე ადამიანზე ტრიუმფს (მაგალითად, ადამიანების სერიული მონამელის შემთხვევაში)⁸. კრიმინალი საზოგადოებას სოციალური წინაშე საკუთარი თავის დამკვიდრების შოკისმოგერელ ფორმებს სთავაზობს. აღწერილი კლინიკა ერთი საერთო პრობლემის გარშემო ერთიანდება, ის შეიძლება განისაზღვროს, როგორც კრიმინალის განსაკუთრებული დამოკიდებულება სხვა ადამიანთან. მეორე ადამიანთან დამოკიდებულების ეს სპეციფიკური ფორმა, როგორც წესი, არც ერთი ფსიქიკური აშლილობის კლინიკურ სურათს არ წარმოადგენს და ცალკე ნოზოლოგიურ ერთეულად არსებობს, რომელიც მხოლოდ კრიმინალური პიროვნებისთვის არის დამახასიათებელი. ანჯელო პესნერი, ერთ-ერთი პირველი ავტორი, რომელიც კრიმინალური ქცევის ფსიქონაღალიტიკურ კვლევას აწარმოებდა, დამოკიდებულების ამ ფორმას განსაზღვრავს, როგორც ეგოს (Ego) ტრიუმფს ალტერზე (Alter), ე. ი. სხვაზე.

აქედან გამომდინარე ნათელია, რომ ფსიქონაღალიზის საწყისი კლასიკური პიპოტეზა ყველა კრიმინალურ აქტს ყველა ფსიქიკური სტრუქტურის მქონე ინდივიდებთან ვერ ხსნის. მიუხედავად ამისა, მომდევნო თავში, „ლიტერატურ-

რის მიმოხილვაში", კვლავ დაევბრუნდებით ფროიდის შეხედულებას, რათა ნათელი გახდეს არა კრიმინალური აქტის განხორციელების ფსიქოპათოლოგია (რომელსაც კლასიკური „მორალური“ თეორია ვერ უმკლავდება ნევროზისადმი გადამეტებული სიყვარულის გამო), არამედ კრიმინალური ტენდენციებისა და სურვილის ადგილი, ასევე მათი წარმოშობა ინდივიდის ფსიქიკურ ცხოვრებაში. რადგან ფსიქოანალიზი იკვლევს არა ქცევას, არამედ ქცევის მადეტერმინირებელ შიდაფსიქიკურ ძალებს, იძულებული ვართ, დაევბრუნდეთ ნევროზების ფსიქოპათოლოგიას, სადაც წმინდად ფსიქიკური ფორმით არსებობს ყველა ტენდენცია, რომლებიც კრიმინალის ხელით ხორციელდება და შოკისმომგვრელი ეფექტი აქვს მის კანონიერ მფლობელზე, ნევროტიკზე.

ლიტერატურის მიმოხილვა

ზიგმუნდ ფროიდი (1856 – 1939)

ფსიქოანალიზის ფუძემდებელ ზიგმუნდ ფროიდს განსაკუთრებულად არც კრიმინალური აქტი აინტერესებდა და არც კრიმინალის პიროვნება. კრიმინალი, დანაშაული და სასჯელი ფროიდის კვლევის საგანს მითების, ფანტაზმებისა და ნევროტული სიმპტომის ფარგლებში წარმოადგენდა. მიუხედავად ამისა, ფროიდის 1916 წელს დაწერილი სტატია „კრიმინალები ბრალის გრძნობის გავლენით“⁹ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია ადამიანის ბუნების კრიმინოგენული ასპექტების გაგებისათვის. სტატიაში, რომელიც სულ სამგვერდიანია, ავტორი აღწერს განსაცვიფრებელ და უკიდურესად პარადოქსული ბუნების ფენომენს. ამ ფენომენზე დაკვირვების შესაძლებლობა ფროიდს ხანგრძლივი კლინიკური პრაქტიკის განმავლობაში არაერთხელ მისცემია.

ფროიდის პაციენტები ყოველდღიურ, საყოფაცხოვრებო პირობებში ახორციელებდნენ ანტისოციალურ აქტს, მსუბუქ დანაშაულს სჩადიოდნენ. ფროიდს აკვირვებს ჩადენილი ქმედებების მიზეზი და ეფექტი პაციენტების ფსიქიკურ მდგომარეობაზე. ერთი მხრივ, კრიმინალურ აქტს პაციენტები სწორედ იმ იმიტომ ახორციელებდნენ, რომ ის კანონით იკრძალებოდა. ქცევის განხორციელების ფსიქოლოგიური მიზიდულობის ძალას მისი უკანონობა განაპირობებდა. მეორე მხრივ, ანტისოციალური ქმედება პაციენტის ფსიქიკური მდგომარეობის შემსუბუქების ეფექტს იძლეოდა. დანაშაულებრივი ქმედების ჩამდენი (ფროიდის პაციენტები) განსაკუთრებით მძიმე და უცნობი წარმოშობის ბრალის გრძნობით იტანჯებოდნენ. დანაშაულის რეალური გან-

9 Sigmund Freud, *les criminels par le sentiment de culpabilité* (1916), in. *Essais de psychanalyse appliquée* Gallimard 1973.

ხორციელება ემთხვეოდა ბრალის გრძნობის ინტენსივობის კლებას, ან მინიმუმ ბრალის გრძნობა ჩადენილ ქმედებას, როგორც რაღაც განსაზღვრულ და ცნობიერებისათვის გასაგებ მოვლენას, უკავშირდებოდა. შედეგად ბრალის გრძნობის დამთრგუნველი გავლენა ან სრულიად ქრებოდა, ან მნიშვნელოვნად იკლებდა:

„აროდენ პარადოქსულადაც უნდა მოგეჩვენოს, საჭიროდ მივიჩნევ ეთქვა, რომ ბრალის გრძნობა შეცდომის ჩადენამდე არსებობდა, წინ უსწრებდა მას. დანაშაული კი არ უსწრებდა წინ ბრალის გრძნობას, არამედ პირიქით, ბრალის გრძნობა დანაშაულის ჩადენას. დანაშაული ბრალის გრძნობისაგან წარმოდგებოდა. უფლება გვაქვს, მივიჩნიოთ ეს პიროვნებები კრიმინალურად ბრალის გრძნობის გავლენით“¹⁰.

ფროიდს აინტერესებს, საიდან იღებს სათავეს ბუნდოვანი და გაუგებარი წარმოშობის დანაშაულის წინმსწრები ბრალის გრძნობა. გარდა ამისა, ის სვამს კითხვას, შეიძლება თუ არა აღწერილი ნევროტული მექანიზმით აიხსნას ადამიანთა შორის კრიმინალი და დანაშაულებრივი ქმედება. პირველ კითხვაზე პასუხს ოიდიპოსის კომპლექსი წარმოადგენს. ქვემოთ მოცემული ციტატა ფროიდის ტექსტიდან სწორედ ოიდიპოსის „კრიმინალურ“ ასპექტებზე ამახვილებს ყურადღებას:

„ამ ბურუსით მოცული ბრალის გრძნობის სათავე ოიდიპოსის კომპლექსია, რომელიც [ბრალის გრძნობა] წარმოადგენს რეაქციას ორ დიდ კრიმინალურ გულისტყმაზე (ინტენციაზე): მამის მკვლელობაზე და დედასთან სექსუალურ ურთიერთობაზე“¹¹.

მეორე კითხვას, რომელიც ბრალის გრძნობის გავლენით დანაშაულის ჩადენის ფენომენის განზოგადებას ეხება, ფროიდი უარყოფითად პასუხობს. მისი აზრით, „კრიმინალი ბრალის გრძნობით“ არ ეხება იმ ზრდასრულ ადამიანებს, რომლებიც დანაშაულს ყოველგვარი ბრალის გრძნობის გარეშე სჩადიან და შინაგან მორალურ აკრძალვებს არ განიცდიან.

გარდა მამის ობიექტზე მიმართული ოიდიპოსური ბუნების დესტრუქციულობისა, ბრალის გრძნობის გავლენით კრიმინალის ჩადენის ერთ-ერთი ამხსნელი ფაქტორი, რომელსაც ფროიდი გვთავაზობს, არის დასჯის მოთხოვნა.

10 Sigmund Freud, *les criminels par le sentiment de culpabilité* (1916), in. Essais de psychanalyse appliquée Gallimard 1973.

11 Sigmund Freud, *les criminels par le sentiment de culpabilité* (1916).

ნილება. ფროიდი მიიჩნევს, რომ სასჯელი ინდივიდს ბრალის გრძნობის და-
თრგუნველი ეფექტისაგან ათავისუფლებს. გარდა ამისა, ბრალის გრძნობა,
რომელიც არაცნობიერი ბუნებისაა, რადგან ინდივიდისთვის უცნობია მისი
წარმოშობის მიზეზები, დანაშაულის განხორციელების შემდეგ ებმის ჩადე-
ნილ ქცევას, რეალურად განხორციელებულ აქტს, ე. ი. წმინდად ფსიქიკური
ალარ არის, ობიექტურად აღსრულებულ ფაქტზე, როგორც ცრუ მიზეზზე,
პროექცირდება, რაც დროებითი სულიერი წონასწორობის მომტანია.

დანაშაულის ფენომენს მოკლედ განვიხილავთ ფროიდის ფსიქოანალი-
ტიკური ანთროპოლოგიის ჩრდილშიც, რადგან ფსიქოანალიზის ფუძემდებე-
ლი ნაშრომში „ტოტემი და ტაბუ“ კრიმინალს კრიმინალს კოლექტივისა და
კულტურის წარმოშობისათვის აუცილებელ აქტად მიიჩნევს. ფროიდის მეც-
ნიერული მითი პირველყოფილი ორდის შესახებ, რომელიც ერთი მხრივ აგე-
ბულია ფსიქოანალიტიკურ კლინიკაზე, ხოლო მეორე მხრივ, ეთნოლოგიურ და
ანთროპოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით (ნაშრომს „ტოტემი და ტაბუ“
ვრცელი ბიბლიოგრაფია ახლავს), სწორედ პრიმორდიალურ, პირველყოფილ
დანაშაულს გულისხმობს, რომელიც კულტურული ცხოვრების, აკრძალვებ-
სა და ნებსებზე აგებული საზოგადოებისა და მორალის ფუნდამენტს წარმო-
ადგენს. მორალის ფილოგენეზი, ასევე ონტოგენეზი (ოიდიპოსის კომპლექსი)
გულისხმობს სწორედ მკვლელობის აქტს ან მამის გზიდან ჩამოშორების, მისი
მოკვლის სურვილს (იხ. „ტოტემი და ტაბუ“). მკვლელობის პირველყოფილ
აქტს, განხორციელებულს პრიმიტიული ორდის ფარგლებში მამის წინააღმ-
დეგ შეთქმული ძმების მიერ, მასტრუქტურირებელი მნიშვნელობა აქვს, რად-
გან საფუძვლად ედება ორ ფუნდამენტურ აკრძალვას ინცესტსა და მკვლე-
ლობაზე. ბრალის გრძნობა, როგორც ჩადენილი დანაშაულისა და მკვდარი მა-
მის (სიმბოლური მამა ყოველთვის მკვდარია) მხრიდან შესაძლო შურისძიების
შიშის შედეგი, პირველყოფილ კოლექტივს აიძულებს, აღმართოს ტოტემი და
თაყვანი სცეს მას, როგორც მოკლული და შეჭმული მამის სიმბოლურ რეპ-
რეზენტაციას, ღვთაების პრიმიტიულ ფორმასა და მონოთეისტური ღმერთის
ველურ წინაპარს. საქმე ეხება კოლექტიურ, ჯგუფურ კრიმინალს და ბრალის
გრძნობას, რომლის სოციალურ-კულტურულ დამორჩილებასა და მოთვი-
ნიერებასაც დიდი სოციალური ინსტიტუტები (რელიგია, ჯარი, მთავრობა)
დღემდე წარმატებით ახორციელებენ, თუმცა ბრალის გრძნობის ტყვეობაში
მყოფი სუბიექტისაგან ნევროტული მორჩილების სანაცვლოდ. მამის მკვლე-
ლობის პირველყოფილი აქტი კულტურული მნიშვნელობის აქტია, რომელმაც
ბრალის გრძნობისა და იდენტიფიკაციის მექანიზმების წყალობით მკვლელო-
ბის აქტის განმეორება უნდა აღკვეთოს. მკვლელობის აქტმა, მასთან დაკავ-
შირებულმა ბრალის გრძნობამ და შურისძიების შიშმა ადამიანის მოდგმას სა-
მუდამოდ ათქმევინა უარი მკვლელობაზე, კანიბალიზმსა და ინცესტზე. მოკ-

ლული მამის ქალები ტაბუირებული ობიექტები გახდნენ, რამაც ეგზოგამიას დაუდო საფუძველი, რაც იმას ნიშნავს, რომ მამაკაცმა ქალი ოჯახის, ტომისა თუ პირველყოფილი გაერთიანების ფარგლებს გარეთ უნდა ეძებოს. პირველყოფილი მამის მკვლელობის აქტი და ბრალის გრძნობა თაობიდან თაობას გადაეცა, რამაც საბოლოოდ დაკანონა კონფლიქტი სურვილსა და აკრძალვას შორის, რომელიც ბრალის გრძნობისა და მორალური იმპერატივების გავლენით საბოლოოდ განმტკიცდა, როგორც ამორალური, არაადამიანური აქტის კულტურული მემკვიდრეობა. ფროიდისთვის კულტურა დაფუძნებულია ინცესტური და დესტრუქციული ბუნების ლტოლვების განდევნასა და რეპრესიზზე. ცივილიზაციისათვის გადახდილი ფასია ლტოლვითი ბუნების ტენდენციების განდევნა. რეპრესია ლტოლვითი ცხოვრების კულტურულ რეჟიმს ქმნის. თუ კულტურას სახლს შევადარებთ, მაშინ ამ სახლის საძირკველი განდევნაა, ხოლო ის, რაც საძირკველს ამაგრებს და განდევნისა და კულტურული რეპრესიის მუდმივ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს, მკვლელობის ამორალური სურვილია. ე. ი. კულტურა და საზოგადოებრივი ცხოვრება ეფუძნება ანტისოციალური ტენდენციის (ან ჩადენილი აქტის, თუ საქმე გვაქვს მის ფილოგენეზურ ასპექტთან) განხორციელების სურვილს, სასჯელის შიშს, შიშის გავლენით მკვლელობასა და ინცესტზე აკრძალვის გაშინაგებასა და ბრალის გრძნობას, რომელიც მიმართულია არა რეალურად განხორციელებულ ქცევაზე, არამედ ამ ქცევის განხორციელების სურვილზე. ნაშრომი „ტოტემი და ტაბუ“ ოიდიპოსის კომპლექსის კლინიკური მოდელის ანთროპოლოგიური ვარიანტია, სადაც ერთი მეორეს ამყარებს, ანთროპოლოგია ფსიქოანალიტიკური კლინიკის (მაგალითად, ობსესიური ნევროზის გაგება შეუძლებელია ფსიქოანალიტიკური ანთროპოლოგიის გარეშე, რომელიც კაცობრიობისა და კონკრეტული ინდივიდის მამის რეპრეზენტაციასთან დამოკიდებულებას აღწერს), ხოლო ანალიტიკური პრაქტიკა ანთროპოლოგიის სამსახურში დგას. კითხვა, რომელსაც ფროიდის სტატია კრიმინალურ ქცევაზე სვამს, ასე უღერს: რატომ განიცდის ნევროტიკი ბრალის გრძნობას, თუმცა რეალურად დანაშაული არ ჩაუდენია? საიდან იღებს სათავეს ნევროტული ბრალის გრძნობა კანონმორჩილებითა და ავტორიტეტებისადმი დაქვემდებარებული პოზიციით გამორჩეულ ინდივიდთან? უზრუნველყოფს თუ არა უდანაშაულობა, ამ სიტყვის იურიდიული გაგებით, ფსიქიკური უდანაშაულობის განცდას? როგორც ჩანს, არა, რადგან ნევროტიკი დამნაშავეა, დამნაშავეა მისი ფსიქიკური რეალობა. რადგან მამის ობიექტისადმი არაცნობიერი მკვლელობის სურვილის, როგორც განდევნილი რეპრეზენტაციის, გაცნობიერება შეუძლებელია, ნევროტიკს საკუთარი დანაშაულის „მონანიების“ ფსიქიკური შესაძლებლობა არ აქვს. ის დამნაშავეა, თუმცა არ იცის, რაში სდებენ ბრალს. დამნაშავეა და ამავე დროს უტოლინარი (ისევე, როგორც ოიდიპოსი). ნევროტიკი ბრალის გრძნობის მსხვერპლია

დანაშაულისთვის, რომელიც არ ჩაუდენია და რომლის ჩადენის არაცნობიერი სურვილიც აქვს. ნევროტიკი ავტორიტეტულ ფიგურებს, მამის რეპრეზენტაციებს ემორჩილება, ემსახურება მათ, როგორც დამნაშავე, როგორც დასჯილი სუბიექტი. ნევროტიკს ავტორიტეტების წინაშე ხმის ამოღების უფლება არ აქვს, რადგან ის, რასაც არაცნობიერად ამ ავტორიტეტების მიმართ განიცდის, მათი განადგურების სურვილია. რაც უფრო ძლიერია დესტრუქციული ტენდენციების ეკონომიური ასპექტი, მით უფრო სადისტური და სასტიკია ზე-მე, რომელიც მეს აიძულებს, განდევნოს ეს ტენდენციები. ე. ი. დესტრუქციულობის რაოდენობრივი ასპექტის ზრდა ზე-მეს მობილიზაციას იწვევს, ეს უკანასკნელი კი – აუტანელი ბრალის გრძნობის. აღწერილი შიდაფსიქიკური მექანიზმი ჩაკეტილ წრეს გულისხმობს: რაოდენობრივი ასპექტის მატება განდევნის მექანიზმებისა და ზე-მეს აქტივაციის სრული დატვირთვით მუშაობას ახდენს, ხოლო დესტრუქციული ტენდენციის რეპრესია მისი გაორმაგებული ძალით რეაქტივაციის მიზეზი ხდება... და ა. შ. გამოსავალი სწორედ ნევროტული კრიმინალური აქტია. როცა ბრალის გრძნობისა და დესტრუქციული ტენდენციების შიდაფსიქიკური რეგულაცია მარცხს განიცდის, ნევროტიკი ახორციელებს აქტს, კონფლიქტის ექსტერნალიზაციის მიზნით. ის, რაც ფსიქიკური აპარატის ქვაბში ველარ იხარშება, გარეთ ანტისოციალური ქცევის სახით იღვრება. ნევროტიკის „კრიმინოთერაპია“ ნევროტული სტრუქტურის დეკომპენსაციის პროფილაქტიკაა. თავშეკავებული ნევროტიკი „სისულელეებს სჩადის“. ზე-მე, რომლის ნორმალურ ფუნქციონირებაზეც არის დამოკიდებული პიროვნების მორალური სიჯანსაღე, პათოლოგიის შემთხვევაში ინდივიდს კანონსაწინააღმდეგო აქტის ჩადენისაკენ უბიძგებს, რაც ამ ინსტანციის პარადოქსულ და ამავე დროს პათოგენურ ბუნებაზე მეტყველებს.

თუ ნევროტიკი ერთ-ერთ ეჭვმიტანილს წარმოადგენს, ხოლო გამოძიებას არ შეუძლია მისი ბრალეულობის დადასტურება, ასოციაციური ტესტი ე. წ. საკვანძო სიტყვაზე მასში ნამდვილი დამნაშავეისათვის დამახასიათებელ ფსიქოაფექტურ დინამიკას აღძრავს, რაც შეიძლება არასწორი საგამოძიებო დასკვნის მიზეზი გახდეს. სასტიმულო სიტყვებსა და პირველად ასოციაციებს შორის არსებული დროითი მონაკვეთი, რომლის ხანგრძლივობაც მკვლევარს კონკრეტული კომპლექსის აქტივაციაზე მიუთითებს, ნევროტული სტრუქტურის მქონე პაციენტთან ობიექტური საგამოძიებო დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას არ იძლევა, რადგან თემა, რომელიც შეიძლება კომპლექსის ბირთვს წარმოადგენდეს, ნევროტიკისათვის შეიძლება წმინდად წარმოსახვითი იყოს (მაგალითად, მკვლელობა) და არა რეალური (თუმცა ნამდვილი დამნაშავეისათვის დამახასიათებელი აფექტური რეაქციით), შესაბამისად იურიდიულად უსარგებლო, რადგან ფანტაზმისთვის, თუნდაც ის სწორედ მკვლელობის დესტრუქციულ ტენდენციებს გულისხმობდეს, ინდივიდი კანონის წინაშე პასუხს არ აგებს.

ფროიდი „აღიარების ტექნიკის“ საქმეს ართულებს. კრიმინალი რეალურად სჩადის დანაშაულს, ხოლო ნევროტიკი ამ დანაშაულის ჩადენის სურვილს განიცდის; კრიმინალთან საქმე ეხება საიდუმლოს, რომელსაც ის არ აღიარებს, უმაღლეს სხვას, ხოლო ნევროტიკთან – საიდუმლოს, რომლის შესახებაც მან არაფერი იცის (არაცნობიერია) და რომელსაც ის საკუთარ თავს უმაღლესს.

მიუხედავად ამისა, ნევროტიკის ისტერიული „არცოდნა“ ზოგიერთი ანალიტიკოსისათვის არცოდნის ობიექტურ, ჭეშმარიტ ფორმას არ წარმოადგენს. ფრანგი ანალიტიკოსი, პოლ-ლორან ასუნი¹² მიიჩნევს, რომ ნევროტიკმა ცნობიერად თუ არაცნობიერად აუცილებლად „იცის“ საკუთარი ფსიქიკური დამნაშავეობის შესახებ, რაც ხდება კიდევ ნევროტული სიმპტომის ფორმაციის მიზეზი, რომელიც ამ ცოდნას სიმბოლიზებული და ცნობიერებისათვის გაუგებარი ფორმით გამოხატავს. ასუნის აზრით, კრიმინალი, განსხვავებით ნევროტიკისაგან, დანაშაულებრივ აქტს ფუნდამენტური არცოდნის პირობებში ახორციელებს, რომელსაც ავტორი „დამნაშავე არცოდნას“ უწოდებს. ბრალის გრძნობას, რომელიც ნევროტიკთან ფსიქიკურის ფარგლებს არ სცდება (და რომლის საყოფაცხოვრებო გავლენასაც ის ყოველდღიურად განიცდის), კრიმინალი სოციალურ სცენაზე ათამაშებს ისე, რომ არაფერი იცის ამ ბრალის გრძნობის შესახებ. კრიმინალთან ბრალის გრძნობა პრიმიტიულია, არქაული და დანაშაულებრივი ქმედებით ფსიქიკურის სფეროდან გარეთ გადმოსროლილი. სწორედ ბრალის გრძნობის განხორციელებულ აქტად გარდაქმნის კრიმინალური ოპერაცია ართმევს კრიმინალს ამ გრძნობის ცნობიერად განცდის უნარს. სწორედ ამ მიზეზის გამო ამბობენ, რომ კრიმინალს ბრალის გრძნობა არ გააჩნია. კრიმინალთან ბრალის გრძნობა იმდენად არაცნობიერია და დანაშაულებრივ ქცევასთან თანაშემზრდილი, რომ ის სუბიექტის მიერ არ განიცდება. კრიმინალი ბრალის გრძნობას „ვერ გრძნობს“, მაშინ, როდესაც ნევროტიკი მისი წარმოშობის მიზეზებს ვერ აცნობიერებს. კრიმინალი და სასამართლო ხელოვნურ მთლიანობას ქმნის, ხოლო ნევროტიკი ორივე რეალობას შიდაფსიქიკური სიმპტომის დონეზე აერთიანებს. ის, რაც ნევროტიკთან შიგნით მუშაობს, კრიმინალთან გარედან, სასამართლოს სახით ასრულებს იმავე ფუნქციას; საქმე ეხება დანაშაულს და სასჯელს. ნევროტიკი ორივე რეალობას მოიცავს, ხოლო კრიმინალისთვის სასჯელი მხოლოდ გარეთ არსებობს.

მელანი კლაინი (1882 – 1960)

მელანი კლაინი, ბავშვთა ფსიქოანალიზის ფუძემდებელი, შანდორ ფერენცისა და კარლ აბრაჰამის მოსწავლე (აგრეთვე პაციენტი), რევოლუციური იდეების ავტორი ფსიქოანალიზში, რომელმაც ანალიტიკური კლინიკა უკიდურ-

12 Paul-Laurant-Assoun, *l'inconscient du crime. La criminologie freudienne*. In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.

რესად გაამდიდრა თეორიული და პრაქტიკული ცოდნით ფსიქოზების შესახებ, ნამდვილი ჩემპიონია დესტრუქციისა და სიძულვილის კვლევის საქმეში.

თუ ფროიდს და ძველი თაობის სხვა ანალიტიკოსებს აინტერესებთ ზრდასრული ნეეროტიკის დესტრუქციული ლტოლვები და ოიდიპოსური ფანტაზიამის მკვლელობის შესახებ, მელანი კლაინის ინტერესის საგანია ბავშვთან (ხშირად ფსიქოზით დაავადებულ ბავშვთან) ფანტაზმური და წარმოსახვითი ცხოვრების ყველა ასპექტი ფსიქოსექსუალური განვითარების არა მხოლოდ ოიდიპოსურ ეტაპზე, არამედ ორალურ, ორალურ-კანიბალისტურ და ანალურ-სადისტურ ეტაპებზე. სიძულვილი მელანი კლაინისთვის პირველადი ბუნების ტენდენციაა, რომელიც საფრთხეს უქმნის ე. წ. კარგი ობიექტის მთლიანობას და მის ინტერიორიზაციას. დესტრუქციის პროექცია დედის მკერდის პირველად ობიექტს ორად ხლეჩს. იქმნება კარგი და ცუდი მკერდი, კარგი და ცუდი რძე, კარგი და ცუდი ობიექტი. კლაინის ობიექტის ლოკალიზება შეუძლებელია, ის შეიძლება იყოს როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი, როგორც ცუდი, ისე კარგი, უსაფრთხოების განცდასთან დაკავშირებული ან პერსეკუტორი (მდევენელი), ტოქსიკური ან, პირიქით, სულიერი სიჯანსაღის შინაგანი საყრდენი. პირველადი მიზოპარანოიდული ეტაპი დესტრუქციული ტენდენციებით გამოირჩევა და ობიექტზე დამანგრეველი შეტევების განხორციელებას გულისხმობს, დესტრუქციის პროექციის ძალით ობიექტი ხდება ცუდი, რომლის გაშინაგნების შემთხვევაშიც ის პრიმიტიული ფსიქიკური ცხოვრების პარანოიზაციას ეწევა და ა. შ. კლაინის ჩელი ბავშვი და მისი პრიმიტიული თვითობა (Self, Soi) კარგი და ცუდი ობიექტების, სიძულვილისა და სიყვარულის, შურის, სიხარბისა და პრიმიტიული ეჭვის განცდებშია დანთქმული (ბავშვს ეშინია, რომ არ გაანადგუროს დედის მკერდი, საკუთარი დესტრუქციის ეშინია, რის გამოც ობიექტის ფუნქციაა, გაუძლოს იერიშს, გადარჩეს, შეინარჩუნოს მთლიანობა და ინტერიორიზაციისათვის გამოსადეგი დარჩეს). დეპრესიული პოზიცია გამოსავალია. ობიექტი გლოვის საგანია, ტოტალური და ინტერიორიზირებადი ხდება. ბავშვი აუცილებლად უნდა გადიოდეს დეპრესიულ პოზიციას, რათა ობიექტმა შეიძინოს სიმყარე, გახდეს შინაგანი და პოზიტიურად ინვესტირებული.

ის, რაც მნიშვნელოვანია კლაინის თეორიაში და დაკავშირებულია ანტისოციალური ქცევის ანალიზთან, არის ადრეული ოიდიპოსის კომპლექსი¹³, რომელიც, კლაინის აზრით, ბავშვის ფსიქიკურ ცხოვრებაში გაცილებით უფრო ადრე იღებს მონაწილეობას, ვიდრე ფროიდს მიაჩნდა (ფალიკური ფაზა). ადრეული ოიდიპოსის კომპლექსის ცნებასთან ერთად კლაინი ლაპარაკობს პრიმიტიულ ზე-მეზე, რომელიც არა მხოლოდ ოიდიპოსურ, არამედ ორა-

13 Melanie Klein, *Le complexe d'oeidipe*, Payot, 2006, Paris.

ლურ და ანალურ ეტაპებზე ბავშვის ფსიქოსექსუალურ განვითარებაში იღებს მონაწილეობას. კლაინის თეორია მთლიანად ფანტაზმზეა აგებული, განსაკუთრებით დესტრუქციული ბუნების ფანტაზმებზე. 1927 და 1934 წელს კლაინი ანტისოციალურ ქცევას უძღვნის სტატიებს, სადაც ის ანტისოციალურ ქცევასა და ბავშვის დესტრუქციულ ფანტაზმებს შორის გარკვეულ ანალოგიებს განიხილავს. განსაკუთრებით მძიმე კრიმინალური აქტების განხორციელების ფორმა და შინაარსი, კლაინის აზრით, ძალიან ახლოს დგას ბავშვებთან ყოველდღიური კლინიკური პრაქტიკის დროს თამაშის, სიტყვისა და ნახატების ენაზე გადმოცემულ ფანტაზმებთან. სტატიები „კრიმინალური ტენდენციები ნორმალურ ბავშვებთან“ (1927)¹⁴ და „კრიმინალურობა“ (1934)¹⁵ ანტისოციალური ქცევისა და ფანტაზმის სტრუქტურულ და შინაარსობრივ მსგავსებას ეძღვნება.

სტატიის შესავალში კლაინი განიხილავს ფროიდის ანთროპოლოგიურ შეხედულებას მორალის ფსიქოგენეზთან დაკავშირებით და აღნიშნავს, რომ ბავშვები წარმოადგენენ ანალიტიკური პიპოთეზის დასტურს იმის შესახებ, რომ ინდივიდი როგორც ბიოლოგიურად, ისე ფსიქიკურად კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპს იმეორებს. კულტურულ ინდივიდთან ფსიქოანალიზი განდევნილი და არაცნობიერი ფორმით აწყდება ყველა ტენდენციას, რომლებიც პრიმიტივის ქცევის დონეზე ახასიათებს. კლაინი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას კანიბალისტურ და მკვლელობის რიტუალურ ფორმებს ანიჭებს. კლაინის ბავშვებთან ანალიტიკური პრაქტიკა არწმუნებს, რომ შინაგანი ბრძოლა ინდივიდის პრიმიტიულ და ცივილურ ასპექტებს შორის ადრეული ბავშვობის ასაკში იწყება. მისი აზრით, ბავშვი თანდაყოლილი ანტისოციალური ტენდენციების ძლიერ გავლენას განიცდის ისევე, როგორც მისი შორეული წინაპრები, იმ მნიშვნელოვანი განსხვავებით, რომ ბავშვი თამაშის, წარმოსახვისა და ფანტაზმური გადამუშავების წყალობით პრიმიტიული ანტისოციალური ტენდენციების რეალურ განხორციელებას სიმბოლური მნიშვნელობის ქმედებებით ანაცვლებს (ხატავს, ძერწავს, თამაშობს, ლაპარაკობს). მელანი კლაინი აღნიშნავს, რომ ზე-მეს მოქმედება სიცოცხლის მეორე წლიდან იწყება. ზე-მეს პრიმიტიული და ადრეული ფორმა კლაინისთვის დაკავშირებულია ორალურ-კანიბალისტურ და ანალურ-სადისტურ ეტაპებთან, განსხვავებით ფროიდის გენიტალური, ანუ ოიდიპოსური, ზე-მესგან. მელანი კლაინი მიიჩნევს, რომ ანტისოციალური ტენდენციების გავლენას ყველა ბავშვი განიცდის, თუმცა კლინიკურ ახსნას მოითხოვს ამ ტენდენციების განმტკიცება და ქცევითი

14 Melanie Klein, *Les tendances criminelles chez les enfants normaux*(1927), in: *Essais de psychanalyse payot*, 2005.

15 Melanie Klein, *La criminalité* (1934) , in: *Essais de psychanalyse payot*, 2005.

გამოვლინებები. კლანიისათვის კრიმინალური ტენდენციების პირველ ობიექტებს მშობლები წარმოადგენენ. ორალურ-კანიბალისტური და ანალურ-სადისტური ფაზებისათვის დამახასიათებელი დესტრუქციულობა შემდგომ ოიდიპოსურ სტადიას კვებავს დესტრუქციით. თუ ფროიდის აზრით, ოიდიპოსის კომპლექსისთვის დამახასიათებელი დესტრუქციული ლტოლვები მამასთან მეტოქეობაში ავლენს თავს, კლანიისთვის დესტრუქციის ობიექტებს ორივე მშობელი წარმოადგენს, მიუხედავად ბავშვის სქესისა. კლანი მიიჩნევს, რომ ზე-მე, როგორც კასტრაციის ფანტაზმისა და მამასთან იდენტიფიკაციის შედეგი, მაღალორგანიზებული და დიფერენცირებული ინსტანციაა ზე-მეს პრიმიტიულ, ორალურ და დედობრივ ფორმებთან შედარებით. ადრეული სტადიები შედარებით გვიანდელ, ოიდიპოსურ ფაზაზე ახდენს გავლენას. პრიმიტიული ზე-მე, რომელსაც ფესვები ორალურ და ანალურ სადიზმში აქვს გადგმული და უმი, გადაუმუშავებელი სიძულვილით იკვებება, ბავშვის წარმოსახვას დესტრუქციული, სისასტიკის გამომხატველი შინაარსებით ამდიდრებს. უნდა ითქვას, რომ კლანიანური შეხედულება უფრო ახლოს დგას ნამდვილ კრიმინალთან და კრიმინალის პიროვნებასთან, ვიდრე პირველი კლასიკური ჰიპოთეზა, რადგან კლანიისთვის კრიმინალური აქტის განხორციელებაში მონაწილეობას იღებს ორალური სტადიისათვის დამახასიათებელი პირველადი სიძულვილი, ე. ი. ნარცისისტული ბუნების ტენდენციები, რაც დასტურდება კიდევ ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდის ფსიქიკური სტრუქტურით, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ახლოს დგას ნარცისისტულ აშლილობებთან, ნარცისისტულ-პერვერსიულ ტენდენციებთან, იდენტობის პათოლოგიებთან, მოსაზღვრე მდგომარეობებთან, ფსიქოპათიასთან, პარანოიკულ ფსიქოზთან და ა. შ. ქვემოთ მოყვანილი ციტატა მომავალი კრიმინალის ფორმირების ფსიქოგენეზს ეხება:

„კენის პრიმიტიული ფანტაზმი და ობიექტის დანანეერების სურვილი ალკივებს ბრალის გრძნობას და აღრმავებს ბავშვის დედასთან მიჯაჭვულობას. ორიდან ხუთ წლამდე ასაკში პატარა გოგონები დედების მიმართ სიყვარულსა და სიბოძის გამოხატავენ, თუმცა ეს მიჯაჭვულობა შფოთვისა და ბრალის გრძნობას ეყარება დედის ობიექტის მიმართ და ბავშვს უბიძგებს, მთლიანად დაშორდეს მამის ობიექტს. ამგვარად, ეს რთული ფსიქიკური სიტუაცია კიდევ უფრო მეტად რთულდება: ბავშვი იცავს რა თავს ტენდენციებისგან, რომლებსაც ზე-მე სჯის და კრძალავს, თავს აფარებს პომოსექსუალურ ტენდენციებს, აღრმავებს მათ; ეს ის არის, რასაც შებრუნებულ [გაუკუღმართებულ] ოიდიპოსის კომპლექსს ვუწოდებთ. აღწერილი სიტუაცია თავს ავლენს გოგონას მხრიდან დედის, ხოლო ბიჭის მხრიდან მამის ობიექტზე ძალიან ძლიერ ფიქსაციამში. სულ ერთი ნაბიჯი რჩება იქამდე, რომ აღწერილი ურთიერთო-

ბები, თავის მხრივ, ველარ ასრულებდეს საკუთარ ფუნქციას [იგულისხმობა მშობლებზე პომოსექსუალური ფიქსაცია ბრალის გრძნობისა და შფოთვის გავლენით, რომლის წყაროც პირველადი ზე-მეა]. ასეთ შემთხვევაში ბავშვი ერთდროულად ორივე მშობელს აქცევს ზურგს. სწორედ ეს არის ასოციალური პიროვნების ფორმირების საფუძველი, რადგან ურთიერთობები დედასთან და მამასთან განსაზღვრავს ყველა შემდგომი ურთიერთობის ბუნებას. არსებობს ურთიერთობის სხვა ტიპი, რომელიც ასევე ასოციალური პიროვნების ფორმირების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია: საქმე ეხება ურთიერთობებს უფროს და უმცროს დებსა და ძმებს შორის. ფსიქონალგიკური ბავშვებთან ყველა კლინიკური შემთხვევის დონეზე ადასტურებს, რომ ბავშვები უკიდურესად ეჭვიანები არიან საკუთარი და-ძმების მიმართ. პატარა ბავშვი, რომელმაც სავარაუდოდ არაფერი იცის დაბადების შესახებ, ძალიან ზუსტ არაცნობიერ ცოდნას ფლობს, რომლის მიხედვითაც ბავშვები დედის მუცელში მოძრაობენ. ეჭვიანობა აღვიძებს სიძულვილს დედის მუცელში მყოფი ბავშვის მიმართ და დედის მუცლის გამოფატვრის, დასახიჩრებისა და იქ მყოფი ბავშვის დანაწევრებისა და დაკბენის სურვილს აღძრავს (გავრცელებული ფანტაზმი ბავშვებში, რომელიც დედის ახალი დაფხმძიმების დროს იქმნება)¹⁶.

მელანი კლაინი დანვრილებით აღწერს ბავშვებთან თამაშის დონეზე ანალიტიკური სეანსების დროს გამოვლენილ დესტრუქციულ ფანტაზმებს. კლაინის ერთ-ერთი პაციენტი, 5 წლის პიტერი, რომლის აგრესიის ობიექტებიც მშობლები და პატარა ძმა იყვნენ, თოჯინას თავს აგლეჯდა, ხოლო თოჯინას სხეულს წარმოსახვით ყასაბზე ყიდდა, რომელსაც სხეული უკვე მომზადებული საკვების ფორმით უნდა გაეყიდა. პიტერმა თოჯინას თავი შეინახა, რათა თვითონ ეჭამა. ანალიტიკოსს უთხრა, რომ თავი ყველაზე გემრიელი ნაწილი იყო. თოჯინას ტანსაცმელი მიითვისა და თქვა, რომ თვითონ ჩაიცმევდა. როდესაც პიტერი კლაინთან ანალიზზე მივიდა, ის მშობარა იყო, შინაგან აკრძალვებს განიცდიდა, ძნელად აღსაზრდელი იყო და სრულიად არ ჰქონდა თამაშის უნარი. მას მხოლოდ სათამაშოების დამტვრევა შეეძლო. მისი აკრძალვა თამაშზე, ისევე როგორც შფოთვა, ღრმად იყო დაკავშირებული ორალურ-სადისტურ და ანალურ-სადისტურ ფიქსაციებთან. ფანტაზმები, რომლებიც თამაშის ნამდვილი მამოძრავებელი ძალაა ბავშვებთან, პიტერთან ამ ფუნქციას ვერ ასრულებდა, რადგან ამ ფანტაზმების ბუნება უკიდურესად სასტიკი იყო და შესაბამისად – განდევნილი. პიტერს არაცნობიერად ეშინოდა განდევნილი ფანტაზმების რეალურად განხორციელების და პროექციის ძალით გარემომყოფთაგან ისეთივე სადისტურ მოპყრობას ელოდა, როგორიც მის ფან-

ტაზმებში იყო ასახული. სადისტური სურვილი, რომელსაც ის დედის მიმართ განიცდიდა, აიძულებდა, დედისგან თავი შორს დაეჭირა და მასთან ცუდი ურთიერთობა ჰქონოდა. მისი ლიბიდო მამის ობიექტზე იყო ორიენტირებული, მაგრამ რადგან მამისაც ძალიან ეშინოდა, ნამდვილი ურთიერთობების დამყარება მხოლოდ პატარა ძმასთან შეეძლო. ძმასთან ურთიერთობაც, ცხადია, ამბივალენტური იყო. ის, თუ როგორ ელოდა ბავშვი გარშემომყოფთაგან დასჯას, ნათლად ჩანს შემდეგ მაგალითში: ის ერთხელ (სენასის დროს) ორი თოჯინათი თამაშობდა, რომლებიც პიტერისა და მისი უმცროსი ძმის რეპრეზენტაციებს წარმოადგენდნენ. თოჯინები არანესიერი საქციელისთვის დედისგან დატუქსვას ელიან. დედა მოდის, მიიჩნევს, რომ ბავშვები დასერილები არან, სჯის მათ და მიდის. ორივე ბავშვი (თამაშის დროს ორი თოჯინა) განახლებებს თამაშს, რომელმაც ისინი დასვარა. დედა ისევ მოდის და სჯის მათ. ასე გრძელდება დაუსრულებლად. საბოლოოდ დასჯის შიში იმდენად ძლიერდება, რომ ისინი გადაწყვეტენ, მოკლან დედა. პიტერი პატარა თოჯინას ეგზეყუციას ახორციელებს, ის მას ანანევრებს და სხეულის ნაწილებს ჭამს. დედის დასახმარებლად მამა მოდის; მასაც განსაკუთრებული სისასტიკით კლავენ; შემდეგ ბავშვები მამასაც ანანევრებენ და ჭამენ. ბავშვები თავს ბედნიერად გრძნობენ. მათ შეუძლიათ ის აკეთონ, რაც სურთ. მაგრამ უცბად პიტერი ინტენსიურ შფოთვის განიცდის: თამაში გრძელდება; როგორც ჩანს, მშობლები გაცოცხლდნენ და დაბრუნდნენ. შფოთვის გაჩენის შემდეგ ბავშვმა ორივე თოჯინა დივანის ქვეშ დამალა, რათა ისინი მშობლებს ვერ ეპოვათ. მშობლები ნახულობენ დამალულ თოჯინებს, მამა თავს აჭრის პიტერს, დედა თავს აჭრის პატარა ძმას, რის შემდეგაც მშობლები ხარშავენ ბავშვებს და ჭამენ მათ.

აღწერილი ფანტაზმური სცენა მელანი კლაინისათვის ზოგიერთი შემზარავი კრიმინალური აქტის ანალოგს წარმოადგენს (საქმე ეხება კლაინის ეპოქაში ჩადენილ გახმაურებულ დანაშაულებს). ერთ-ერთი ასეთი კრიმინალი დაკავშირებულია ახალგაზრდა კაცთან, რომელიც ახალგაზრდა მამაკაცებს უახლოვდებოდა, იკმაყოფილებდა მათთან ჰომოსექსუალურ სურვილებს, კლავდა მათ, აჭრიდა თავს, ანანევრებდა სხეულს, რომელსაც წვავდა, ხოლო მსხვერპლის ტანსაცმელს საკუთარ გარდერობში ინახავდა. მეორე კრიმინალიც, რომელსაც კლაინი პიტერის ფანტაზმებთან მიმართებაში აღწერს, სერიულ მკვლელობებთანაა დაკავშირებული. მკვლელი გვამებისაგან ძეხვეულს ამზადებდა და ყიდდა, როგორც საკვებ პროდუქტს. მელანი კლაინს აოცებს არა ჩადენილი აქტების წარმოუდგენელი სისასტიკე, არამედ მათი 100-პროცენტური მსგავსება პიტერის მიერ ანალიტიკურ სცენაზე გათამაშებულ ფანტაზმებთან.

აღწერილი კლინიკური შემთხვევა ინფანტილური ნევროზის მძიმე ფორმას ეხება, რომელიც ანტისოციალური ტენდენციების თამაშის დონეზე აუცილებ-

ლად გულისხმობს რეალიზაციის ფსიქიკურ რესურსს. კლაინის აინტერესებს, რა განაპირობებს ფანტაზმის ნამდვილ კრიმინალურ აქტად გარდაქმნას. პიტერის დაუნდობელი ზე-მე პაციენტის დესტრუქციული ტენდენციების შიდაფსიქიკური პროდუქტი იყო, კლაინის აზრით კი, კრიმინალის პრიმიტიული ზე-მე ბავშვობაში განცდილ რეალურ და არა მხოლოდ ფსიქიკურ ტრავმატიზმთანაა დაკავშირებული. მომავალი კრიმინალი მშობლებისა და ოჯახის წევრების მხრიდან გამოვლენილი ძალადობის ნამდვილი მსხვერპლია. ბავშვი აგრესორთან იდენტიფიკაციის წყალობით ცდილობს, გადარჩეს. მისი ზე-მე არა ნორმალური სოციალიზაციის, არამედ მატრავმირებული გამოცდილების შედეგია, რომლის სისასტიკეც მიმართულია არა მხოლოდ მე-ზე, არამედ გარშემომყოფებზე¹⁷. *კლაინის აზრით, ნამდვილ კრიმინალთან ანტისოციალურ ქცევას განაპირობებს არა ზე-მეს სისუსტე ან მისი არარსებობა, არამედ ნეეროტიკისაგან სრულიად განსხვავებული ზე-მეს ფუნქციონირება.* კრიმინალის ზე-მე ორალური და ანალურ-სადისტური ტენდენციებით იკვებება. კრიმინალთან ფანტაზმის კონსტრუირება შეუძლებელია და ზე-მესა და არაცნობიერი ტენდენციების დესტრუქციულობა გარეთ, აქტის დონეზე ავლენს თავს. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვის შფოთვა იმდენად გამანადგურებელია მისი ფსიქიკური ცხოვრებისათვის, რომ დესტრუქციული ტენდენციების ფსიქიკური გადამუშავება შეუძლებელი ხდება: დესტრუქციული ტენდენციები შფოთვას შობს; იმ შემთხვევაში, თუ ბავშვი რეალურად გახდა ძალადობის მსხვერპლი, არაცნობიერად მის მიერ ძალადობა აღიქმება, როგორც სასჯელი ამ ტენდენციებისათვის, შფოთვის დონე კიდევ უფრო იმატებს, ისევე როგორც დესტრუქცია, რომლის ფსიქიკური გადამუშავებაც მარცხს განიცდის. ერთადერთი გამოსავალია კრიმინალური აქტის რეალურად განხორციელება. კლაინის აზრით, განსხვავება ნეეროტიკ და ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვს შორის შფოთვის დონის არანორმალურ რაოდენობაშია, რომელსაც ეს უკანასკნელი განიცდის. შფოთვა რეალური მატრავმირებული გამოცდილებით ღრმავდება, ნეეროტული ბავშვი კი ნამდვილი ძალადობის მსხვერპლი, როგორც წესი, არ არის. ბავშვის თანდაყოლილ შინაგან დესტრუქციას მატრავმირებული ძალადობრივი აქტი საბოლოოდ ამყარებს და ქმნის ე. წ. სიძულვილის ზე-მეს, რომელიც არა აკრძალვის, არამედ დესტრუქციის პროდუქტია. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვისთვის ოიდიპოსური კონფლიქტი გაუსაძლისია, ის ამ კონფლიქტს დანაშაულის ჩადენით აღწევს თავს.

17 სწორედ ამ მიზეზის გამო დანიელ ლაგაში (*Daniel Lagache 1903-1972*) ლაპარაკობს *კრიმინალურ სინდისზე*. კრიმინალი გარშემომყოფთა მიმართ გამოვლენილი სისასტიკით მათ „ასამართლებს“ და სჯის იმ დანაშაულისათვის, რომელიც ოჯახის წევრებმა ჩადიდნეს მის წინაშე. მაგალითად, პარანოიკის მიერ განხორციელებული მკვლელობის აქტი მსხვერპლზე პროექცირებული დესტრუქციისაგან თავის დაცვის უკიდურესი ზომაა. რაოდენ პარადოქსულიც უნდა იყოს, უნდა ითქვას, რომ პარანოიკი მსხვერპლისაგან იცავს თავს.

რაც შეეხება ანტისოციალური ქცევის პრევენციას, მელანი კლაინი ამ საკითხისადმი ოპტიმისტურად არის განწყობილი, თუმცა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საქმე ბავშვებს ეხება და არა ზრდასრულ, ფორმირებულ კრიმინალებს. ბავშვს, მათ შორის ფსიქოზით დაავადებულ ბავშვს, ტრანსფერის განვითარების უნარი აქვს (განსხვავებით ანა ფროიდის მოსაზრებისაგან, რომელიც მიიჩნევდა, რომ ბავშვებს ტრანსფერის უნარი არ აქვთ), რაც კლაინის ოპტიმიზმის საფუძველს აძლევს. გარდა ამისა, ბავშვი ფსიქიკური განვითარებისა და ჩამოყალიბების ეტაპზე იმყოფება, მისი ფსიქიკური სტრუქტურის ფორმირება, განსხვავებით მოზრდილისაგან, ჯერ დასრულებული არ არის. ზრდასრულ კრიმინალებთან, განსაკუთრებით მაშინ, თუ კრიმინალი ან პერვერტია, ან ფსიქოზით დაავადებული, ფსიქოანალიტიკოსის შანსები სულ უფრო მცირდება. მელანი კლაინიც და ვინიკოტიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ გარემოს, ოჯახურ ატმოსფეროს, რომელიც ბავშვს სიყვარულს უნდა უდასტურებდეს, მიუხედავად დესტრუქციული ტენდენციებისა, რომელსაც ბავშვი ოჯახის წევრების მიმართ ფანტაზმებისა და წარმოსახვის დონეზე შეიძლება განიცდიდეს. ის, რაც კრიმინალთან მუშაობის დროს ანალიტიკოსს აშინებს, არის კრიმინალის ღრმად განმტკიცებული ნეგატივიზმი გარშემომყოფთა და მათ შორის ანალიტიკოსის მიმართ. ანალიტიკოსი სწრაფად ხდება ცუდი, დესტრუქციული, პერსეკუტორ ობიექტთან იდენტიფიცირებული კრიმინალის მიერ, ან ხშირად მანიპულაციისა და მორალური წამების ობიექტადაც შეიძლება იქცეს პერვერტის ხელში. მიუხედავად ამისა, კლაინი მიიჩნევს, რომ კრიმინალის ნეგატივიზმი ზედაპირულია და ხანგრძლივი ანალიტიკური მუშაობის შემდეგ შესაძლებელია ამ ინდივიდებთან სიყვარულისა და დაცვის, უსაფრთხოების ღრმად განდევნილი მოთხოვნების აღმოჩენა. კრიმინალი სიყვარულის მატრავმირებელი დეფიციტის ან დედობრივი სიყვარულის გადაჭარბებული ფორმების მსხვერპლია. ის ტრავმირებული ინდივიდია, რომელმაც გადაიტანა ნევროტიკისათვის ძნელად გასაგები კომპარი, დაუცველობისა და უმწეობის პრიმორდიალური გამოცდილება. კრიმინალი ცდილობს, მეორე ადამიანსაც განაცდევინოს ის, რის მსხვერპლსაც თავად წარმოადგენს. ქვემოთ მოცემული ციტატა კრიმინალის სიყვარულისა და სიძულვილის ფსიქოპათოლოგიას ეხება:

„რადგან მდევნელი ობიექტი (აგერთვე სიძულვილის ობიექტი) ჩვილ ბავშვთან საწყისი ობიექტია, რომელიც ამავე დროს სიყვარულისა და მთელი მისი ლიბიდოს ობიექტიცაა [მკერდი], კრიმინალი საკუთარი სიყვარულის ობიექტის სიძულვილისა და დევნის ფსიქოლოგიურ სიტუაციაში იმყოფება. იქმნება აუტანელი სიტუაცია: ყველა მოგონება, სიყვარულის გამოცდილება ამა თუ იმ ობიექტის მიმართ ცნობიერებიდან უნდა აღიკვეთოს. თუ სამყაროში მხოლოდ მტრები არსებობენ და ეს არის ის, რასაც კრიმინალი განიცდის, მაშინ მისი სიძულვილი და ნგრევის სურვილი, მისი აზრით, ნაწილობრივ სამართლიანია.

ეს პოზიცია ამსუბუქებს მის არაცნობიერ ბრალის გრძნობას. სიძულვილი ხშირად გამოყენებულია, როგორც სიყვარულის შენიღბვის ეფექტური გზა; მაგრამ არ უნდა დაგვაინყდეს, რომ სუბიექტისთვის, რომელიც მუდმივად პერსექუციის წარმოსახვითი საფრთხის წინაშე დგას, ერთადერთი საზრუნავი საკუთარი მეს უსაფრთხოებაა¹⁸.

მელანი კლაინი სტატიას კრიმინალური ტენდენციების შესახებ ოპტიმისტურად ამთავრებს. მიიჩნევს, რომ პრობლემის გადაწყვეტის პრაქტიკულ გზას სწორედ ანალიტიკური მუშაობა წარმოადგენს ბავშვებთან. ის, რაც ფსიქონაღალიზისათვის ზრდასრული კრიმინალის შემთხვევაში უკიდურესად ძნელია ან შეუძლებელი, სრულიად განხორციელებადია ბავშვებთან, რომლებიც, როგორც კლაინის არაერთმა კლინიკურმა დაკვირვებამ აჩვენა, კრიმონოგენული ფანტაზმების ნამდვილ საბადას წარმოადგენენ:

„ამრიგად, იმ შემთხვევებში, როდესაც ზე-მეს ძირითადი ფუნქციაა შფოთვის აღძვრა, ის მე-ში აღვიძებს დაცვის ძალადობრივ, არაეთიკურ და თავისი ბუნებით ასოციალურ მექანიზმებს. მაგრამ როდესაც ბავშვის საღიზმი იკლებს და როდესაც ზე-მეს ბუნება და ფუნქცია იმგვარად ტრანსფორმირდება, რომ ეს უკანასკნელი ნორმალურ, არაგამანადგურებელ შფოთვისა და დაბალი ინტენსივობის ბრალის გრძნობას შობს, დაცვის მექანიზმები, რომლებიც ეთიკური და მორალური პოზიციისათვის აუცილებელ საფუძველს ქმნის, ამოქმედდება, ბავშვი იწყებს გარშემომყოფთა პატივისცემას და იხსნება სოციალური გრძნობების მიმართ. ჩვენ ვიცით, რა რთულია ზრდასრულ კრიმინალთან სწორი მიდგომის გამოძებნა და მისი განკურნება, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პესიმისტები უნდა ვიყოთ ამ სფეროში. გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ შესაძლებელია კრიმინალ და ფსიქოტიკ ბავშვებთან ურთიერთობის დამყარება და მათი განკურნება. საუკეთესო წამალი დელინკენტურობისთვის იქნებოდა ფსიქონაღალიზის გამოყენება ბავშვებთან, რომლებიც ფსიქოზისა და კრიმინალურობის პირველ ნიშნებს ავლენენ“¹⁹.

დონალდ ვინიკოტი (1896 – 1971)

დონალდ ვინიკოტი, ინგლისელი პედიატრი, ფსიქიატრი და ფსიქონაღალიტიკოსი, ინგლისური სკოლის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელია მელანი კლაინის შემდეგ. ვინიკოტმა ფსიქონაღალიტიკური თეორია და განსაკუთრებით ბავშვთა ფსიქონაღალიზი ისეთი მნიშვნელოვანი

18 Melanie Klein, *Les tendances criminelles chez les enfants normaux* (1927).

19 Melanie Klein, *Les tendances criminelles chez les enfants normaux* (1927).

კლინიკური და თეორიული კონცეპტებით გაამდიდრა, როგორიც არის გარდამავალი ობიექტი, საკმარისად კარგი დედა, ნამდვილი და მცდარი თვითობა (Faux Self; Soi), გარემოს ფუნქცია და ა. შ. დედობრივი სიყვარულისა და რეალური (და არა ფანტაზმური) დედის ფუნქციის კვლევით ვინიკოტი კლასიკური სიძულვილის ფსიქოპათოლოგიის ნამდვილი კომპენსაციაა. თუ კლასიკური კვლევის საგანია დესტრუქციული ტენდენციების, ბრალის გრძნობისა და შფოთვის პათოგენური სიჭარბე, ვინიკოტისთვის სიყვარულისა და გარემოს ფუნქციის დეფიციტია მნიშვნელოვანი.

ვინიკოტმა 1956 წელს ბრიტანეთის ფსიქოანალიტიკურ საზოგადოებას წარუდგინა სტატია სახელწოდებით „ანტისოციალური ტენდენცია“²⁰, რომელიც ნამდვილ სახელმძღვანელოდ იქცა ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვებთან და მოზარდებთან მომუშავე ფსიქოანალიტიკოსებისთვის.

სტატიის შესავალს ვინიკოტი საზოგადოების ანტისოციალური ინდივიდუალური დამოკიდებულების ირიბ კრიტიკას უძღვნის. მაგალითი, რომლითაც ვინიკოტი საზოგადოების როლისა და ფუნქციის ხაზგასმას ცდილობს სტატიის პირველივე გვერდზე, ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვს ეხება, ვინიკოტის ბავშვთა ფსიქოანალიტიკური პრაქტიკის პირველ პაციენტს, რომელსაც ის ფსიქიატრიული კლინიკის დისპანსერში მკურნალობდა. ბავშვი ერთი წლის განმავლობაში რეგულარულ ანალიზს გადიოდა ვინიკოტთან. მკურნალობა შეწყდა არა პაციენტის ან ანალიტიკოსის სურვილით, არამედ პრობლემის გამო, რომელსაც ვინიკოტის პაციენტი დისპანსერისთვის წარმოადგენდა. ვინიკოტის აზრით, ანალიზი ძალიან კარგად მიდიოდა, როგორც ანალიტიკოსისთვის, ისე ბავშვისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ ბავშვმა ვინიკოტს არა ერთხელ მწარედ უკბინა უკანალზე. ბავშვი რამდენჯერმე აძვრა დისპანსერის სახურავზე, მოუშვა ცენტრალური ონკანი, რამაც შენობის სარდაფში ნამდვილი წყალდიდობა გამოიწვია. ძალით გააღო ვინიკოტის მანქანის კარი და ავტომატური სტარტერის წყალობით პირველი სიჩქარით ატარა ანალიტიკოსის ავტომობილი. სხვა პაციენტების უსაფრთხოების მიზნით დისპანსერმა ოფიციალური გადაწყვეტილება მიიღო მკურნალობის შეწყვეტასთან დაკავშირებით და ბავშვი ე. წ. აღმზრდელობით სახლში გაგზავნეს. ვინიკოტი აგრძელებს პატარა პაციენტის ისტორიის თხრობას. სტატიის წარდგენის პერიოდში (1956 წ.) საქმე უკვე 35 წლის მამაკაცის ცხოვრებას ეხება, რომელიც საკუთარი შრომით არჩენს ოჯახს, დაოჯახებულია და ბევრი შვილი ჰყავს. მიუხედავად ამისა, ვინიკოტი ამბობს, რომ ამ პაციენტს 35 წლის ასაკში მასთან დიდი ხნის წინ შეწყვეტილი ანალიტიკური სესიების გაგრძელების თხოვნით რომ მიემართა, ის სავარაუდოდ უარს ეტყოდა მას, რადგან მიიჩნევს, რომ რო-

20 Donald W. Winnicott, *la tendance antisociale* (1956), in. de la pédiatrie à la psychanalyse 1969 Payot.

გორც ანტისოციალური ქცევის მქონე ბავშვზე, ისე ზრდასრულ ფსიქოპათზე საზოგადოება, გარემო და ოჯახი უნდა ზრუნავდეს, ხოლო ფსიქოანალიზი დამატებითი ზომა, თერაპიული ინტერვენცია უნდა იყოს. ვინიკოტის აზრით, ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვისა და მოზარდის მკურნალობა არა მხოლოდ ფსიქოანალიტიკოსის კაბინეტში, არამედ ინსტიტუციის ფარგლებში, ე. ი. კეთილგანწყობილ სოციალურ გარემოში უნდა მიმდინარეობდეს. თუ გარემო და განსაკუთრებით ოჯახი სწორად უპასუხებს ბავშვის ანტისოციალურ ქცევას და ამ ქცევის ფსიქიკურ მნიშვნელობას იგებს, ბავშვი შეიძლება ხანგრძლივი ანალიტიკური სეანსების გარეშე განიკურნოს.

ვინიკოტის ფსიქოანალიტიკური შეხედულებით, განსხვავებით თანამედროვე ბიპვეიორიზმისაგან, ანტისოციალური ქცევა არა შეტევის, ჩაქრობის ან მოსპობის ობიექტია, არამედ გაგების ობიექტია. ვინიკოტის ორიგინალური იდეა ანტისოციალური ტენდენციების შესახებ კრიმინალურ ქცევას გზავნილის ფუნქციასა და მნიშვნელობას ანიჭებს, გზავნილის, რომლის ადრესატიც გარემო, ოჯახის წევრები, მშობლები, მასწავლებლები და აღმზრდელეები არიან. ანტისოციალური ქცევა კოლექტივისაგან დახმარებისა და „ხელში აყვანის“, „ხელით ტარების“ მოთხოვნაა²¹, ანტისოციალური ქცევა სოციალურ გარემოს განწირული მცდელობა და დახმარების მოთხოვნის უკიდურესი ზომაა, გზავნილი, რომელიც საზოგადოებრივი იდეალის სხეულზე კრიმინალის მიერ გასროლილ ტყვიასავით აისხლიტება და უკან სასჯელის სახით უბრუნდება წესრიგის დამრღვევ ბავშვს თუ მოზარდს. ანტისოციალური ქცევით ბავშვი ცდილობს, მშობლებს უთხრას ის, რაც გამოუთქმელია, სიმბოლიზაციას უსხლტება ხელიდან და აქტის სახით ავლენს თავს გარეთ. რა შინაარსებს შეიძლება შეიცავდეს ანტისოციალური ქცევა, როგორც გზავნილი საზოგადოებისათვის და რა მიზანს შეიძლება ემსახურებოდეს ის? ვინიკოტის აზრით, მაგალითად, წერილმანი, განმეორებადი ხასიათის ქურდობა ბავშვთან დედის ობიექტისაგან სიყვარულის მოთხოვნის ფუნქციას ემსახურება. ბავშვი დედისგან სიყვარულს ითხოვს, რადგან ფსიქოაფექტური ურთიერთობების დონეზე დეპრივაციას განიცდის. ვინიკოტი მიიჩნევს, რომ დეპრივაციასა და ანტისოციალურ ტენდენციებს შორის პირდაპირი კავშირი არსებობს. როდესაც ოჯახი მისთვის დამახასიათებელ ფუნქციას ვეღარ ასრულებს, ფსიქოანალიტიკური არასრულფასოვნებით ხასიათდება, ბავშვი სიყვარულის ნაკლებობას განიცდის და ქურდობს. საინტერესოა, რას იპარავს ბავშვი და რის სიმბოლიზაცია შეიძლება იყოს მოპარული საგანი. ვიდრე ქურდობის აქტის სიმბოლურ მნიშვნელობას განვიხილავდეთ, საჭიროა გავიგოთ, რას განიცდის ბავშვი ქურდობის დროს, რა არის ქურდობის მამოძრავებელი ძალა ამ სიტყ-

21 ხშირად ამბობენ: „ეს კაცი ხელით არის სატარებელი, სათრევია“. უნდა აღინიშნოს, რომ ტრადიციული საზოგადოებები ამ ფუნქციას თავს კარგად ართმევენ.

ვის აფექტური გაგებით. ვინიკოტის აზრით, საქმე ეხება იმედს (*სასოებას*), რომელიც *სასონარკვეთისგან* იცავს ბავშვს და რომელსაც დეპრესიული ბავშვი არ განიცდის; პირიქით, დეპრესიული ბავშვი უიმედო ბავშვია და შესაბამისად არასდროს სჩადის დანაშაულს. ქურდობის აქტის მამოძრავებელი ძალა იმედია. იმედის, როგორც მომავალზე მიმართული აფექტური მდგომარეობის, პერიოდში ბავშვი ანტისოციალურ ქმედებას ახორციელებს და „იმედოვნებს“, რომ გარშემომყოფებს ამ ქცევით „მიანვდენს ხმას“, გააგებინებს, რომ სასონარკვეთისა და დალუპვის პირას დგას. ანტისოციალური ქცევა, ქურდობა განწირული მცდელობაა, რომელიც იმედის მარცვალს შეიცავს და მიმართულია სხვაზე, ოჯახზე და განსაკუთრებით დედაზე, რომლის სიყვარულიც ბავშვის ფსიქიკური გადარჩენისათვის აუცილებელი პირობაა. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე თავშესაფრის გარეშე დარჩენილი, ე. წ. მზრუნველობამოკლებული, ბავშვების ერთ-ერთი სიმღერის ტექსტი, რომელიც საზოგადოებრივ ტრანსპორტში კანონმორჩილ მოქალაქეთაგან ფულადი დახმარების მიღების ფუნქციას ემსახურებოდა, ასე ჟღერს: „*დედა მიყვარს ძალიან, მამა ნატვრის-თვალია, საყვარელო ჩემო დედი...*“. კითხვას, რას შეიძლება ითხოვდეს ბავშვი გარშემომყოფთან ანტისოციალური ქცევით (ან ამ შეთხვევაში – მათხოვრობით), სიმღერის ტექსტი ვინიკოტისეულ პასუხს სცემს: სიყვარულს, დედობრივ სიყვარულს. უპატრონო ბავშვები ფულს არ ითხოვენ, ითხოვენ სიყვარულს, რითაც აიხსნება კიდევ ის ფაქტი, რომ ამ ბავშვების უმრავლესობას ფული მიაქვს პერვერტ მშობელთან ან ამ მშობლის რეპრეზენტაციასთან, თვითონ არ ხარჯავს, რადგან რაც ხურდების სახით მიიღო (ფული), ის არ არის, რასაც (სიყვარული) მათხოვრობით (ანტისოციალური ქცევა) ითხოვდა. მათხოვრობით ნაშოენი ფული ბავშვს ყოველთვის ზრდასრულთან, უფროსთან, მშობელთან მიაქვს და *იმედოვნებს*, რომ მისგან სანაცვლოდ სიყვარულს მიიღებს. მათხოვრობა წერილმანი ქურდობის, როგორც ანტისოციალური ქცევის, შედარებით „სოციალიზებულ“ ფორმაა: როგორც ერთ, ისე მეორე ქცევას საერთო არაცნობიერი დეტერმინაცია აქვს (სიყვარულის ნაკლებობა, დეპრივაცია, სიყვარულის მოთხოვნა და ამ სიყვარულის მიღების იმედი).

ვინიკოტი მიიჩნევს, რომ ანალიტიკოსმა, თერაპევტებმა იმედის პერიოდი (*période de l'espoir*) ხელიდან არ უნდა გაუშვან. ქურდობა, რომელიც იმედს გულისხმობს, ამავე დროს მეორე ადამიანთან და სოციუმთან დაკარგული ფსიქოაფექტური კავშირის აღდგენის ანტისოციალური ფორმაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ანტისოციალური აქტი სოციალური აქტის მხოლოდ ერთ-ერთი ვერსიაა. ანტისოციალური ქმედება, რომელიც იმედის ნაპერწკალს გულისხმობს და გზავნილის სახით სხვაზე მიმართული, თავისი ბუნებით ბევრად უფრო სოციალურია, ვიდრე უიმედო და სასონარკვეთილი, ე. ი. დეპრესიული ბავშვის პოზიცია სოციუმის მიმართ. ხშირად ანტისოციალური ტენდენციები

დეზადაპტაციის სინდრომადაა მიჩნეული, თუმცა ანტისოციალური ქცევა დეპრივაციულ გარემოსთან ადაპტაციის ერთადერთი გზაა. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვი არაადაპტირებულ ბავშვს არ ნიშნავს, რადგან ანტისოციალური ქცევა დემორალიზებულ საზოგადოებასთან ან დეპრივაციულ ოჯახთან ადაპტაციის კრიმინალური ვერსიაა. როდესაც ოჯახი ველარ ასრულებს საკუთარ ფუნქციას (ამ სიტყვის ფართო გაგებით), მაშინ, ვინიკოტის აზრით, ოჯახური დეფიციტის შევსება ინსტიტუტებს უნდა დაეკისროს. იგულისხმება არა სოციალური ინსტიტუტები, არამედ სპეციალიზებული დაწესებულებები (თავშესაფარი, სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრები, ფსიქიატრიული კლინიკის დღის ცენტრები და ა. შ.).

საჭიროა, დაზუსტდეს, რა ტიპის სიყვარულის დეფიციტზეა ლაპარაკი და რა ასაკში. ანტისოციალური ტენდენციების ეტიოლოგია დაკავშირებულია აფექტური დეპრივაციის გამოცდილებასთან სიცოცხლის პირველი წლის ბოლოს და მეორე წლის განმავლობაში (ვინიკოტის მიხედვით). ვინიკოტი დარწმუნებულია, რომ ანტისოციალური ტენდენციების მიღმა დეპრივაციის ნამდვილი გამოცდილება იმალება (ე. ი. საქმე ეხება სიყვარულის რეალურ ნაკლებობას) და არა პრივაციის ნორმალურ მდგომარეობას (მაგალითად, როდესაც დედა სწრაფად ვერ პასუხობს ბავშვის მოთხოვნას კვებაზე, დროებით ტოვებს მას, ძუძუთი კვებას ხელოვნურით ანაცვლებს და ა. შ.). დეპრივაცია ჩვილობის ასაკში გულისხმობს დაკარგვის გამოცდილებას, კარგი ობიექტის დაკარგვის გამოცდილებას (კლაინის გაგებით, რომლის გავლენასაც ვინიკოტი განიცდის). ბავშვს კარგ ობიექტთან პოზიტიური აფექტური გამოცდილება აკავშირებდა, თუმცა გარკვეულ დრომდე, როგორც ვინიკოტი ამბობს – გარკვეულ თარიღამდე, იქამდე, ვიდრე ის ამ ობიექტს დაკარგავდა. ბავშვს ადრეულ ასაკში ხელიდან ეცლება ობიექტი, რომელიც ფსიქიკური უსაფრთხოებისა და დაკმაყოფილების გამოცდილების გარანტია. ბავშვმა დაკარგული ობიექტის მეხსიერებაში ცოცხლად შენარჩუნება ვერ შეძლო, რადგან ობიექტის დაკარგვასა და მის ხელახლა გამოჩენას შორის არსებული დროის მონაკვეთი პათოგენურად ხანგრძლივი აღმოჩნდა. ე. ი. დეპრივაციის ფენომენი ერთდროულად ადრეულისა და დაგვიანებულის ცნებას მოიცავს. ობიექტი ზედმეტად ადრეულ ასაკში იკარგება, ხოლო მისი ხელახლა გამოჩენა დაგვიანებულია, რადგან დეპრივაციის მატრავმირებელი გამოცდილების გამოსწორება შეუძლებელი ხდება. დეპრივაცია უეცარ ტრავმატიზმს და მატრავმირებელი მდგომარეობის დროში გახანგრძლივებასაც გულისხმობს, აგრეთვე იმას, რაც ნორმალურია და ამავე დროს უდავოდ არანორმალურიც (ვინიკოტიც, სხვა ანალიტიკოსების მსგავსად, მიიჩნევს, რომ ობიექტი უნდა დაიკარგოს და მისი რეპრეზენტაცია ხელახლა იქნეს აღმოჩენილი, თუმცა ამ შემთხვევაში დაკარგვის ადრეულ მატრავმირებელ გამოცდილებაზეა ლაპარაკი და არა სეპარა-

ციის ნორმალურ და თანდათანობით პროცესზე). ბავშვი ქურდობის აქტით იპარავს რალაცას, რაც ჰქონდა, რის ქონის ფსიქიკური უფლებაც ჰქონდა და რაც დაკარგა. ე. ი. იპარავს პირველად დედობრივ სიყვარულს.

იმედის დაკარგვა, პათოლოგიური დეპრესია დაკავშირებულია კარგი შინაგანი ობიექტის დაკარგვასთან ან ინტროექციონებული ობიექტის სიკვდილთან. ვინიკოტი ცდილობს კლაინის ობიექტისა და ბოულბის (John Bowlby (1907-1990) დეპრივაციის კონცეპტების შერწყმას, რათა ანტისოციალური ქცევის ფსიქიკური დეტერმინაცია ბავშვის პირველადი ობიექტური თეორიებით ახსნას.

ანტისოციალური ტენდენცია ორ ძირითად, დესტრუქციული ბუნების მიდრეკილებას მოიცავს: მიდრეკილებას ქურდობისაკენ (როგორც კონკრეტული, ქცევითი, ისე ზოგადი გაგებით) და მიდრეკილებას ნგრევისაკენ (Détruire). ვინიკოტი მიიჩნევს, რომ ბავშვი ანტისოციალური ქცევით ყველგან ეძებს რალაცას, იმას, რაც დაკარგულია. თუ ერთ ადგილას, მაგალითად სკოლაში, ვერ პოულობს, იმედს არ კარგავს და სხვაგან ეძებს, მაგალითად, მოზარდებისათვის დამახასიათებელ ბანდაში, სამეზობლოში, ზრდასრულ და ბევრად უფროს ინდივიდებთან მეგობრობს და ა. შ. ბავშვი ეძებს სტაბილურ, აფექტურად მდგრად და დაცულ გარემოს, რომელიც გაუძლებს და აიტანს თავგანწირული მაძიებლის იმპულსური და უკონტროლო ქცევით შექმნილ დაძაბულ ფსიქოლოგიურ ატმოსფეროს. როდესაც ბავშვი აშავებს, გარემოს ფუნქციაა, შეინარჩუნოს ფსიქოაფექტური და სოციალური მდგრადობა. ვინიკოტის აზრით, ამ ძიების პროცესი დაკარგული პოზიტიური გარემოსა და ბავშვის მიმართ ადამიანური პოზიციის (რომელიც ბავშვისადმი გააჩნდა დედას და რომელიც ბავშვმა დაკარგა) ხელახლა აღმოჩენის იმედით არის მოტივირებული.

ერთ-ერთი პაციენტი, 11 წლის ბიჭი, რომელიც ექვსი თვის განმავლობაში კვირაში ერთხელ გადიოდა ანალიზს ჩემთან, ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვის კლასიკური მაგალითი იყო. ბავშვი არღვევდა ანალიტიკურ ჩარჩოს, ყველა შესაძლო სოციალურ ნორმას, ანადგურებდა როგორც სათამაშოებს, ისე ფსიქოთერაპევტის პოზიციას, ადგილსა და ობიექტს. ანალიტიკური სივრცე ბავშვის დესტრუქციისა და აგრესიის სცენა იყო. მიუხედავად უკიდურესად განვითარებული ინტელექტუალური უნარებისა, ბავშვს არ შეეძლო დესტრუქციული ტენდენციების ნორმალური თამაშის ფორმით სიმბოლიზაცია და ფსიქიკური გადამუშავება, თუმცა ანტისოციალური ქცევები თავისთავად, რომელსაც ის სენსების დროს ახორციელებდა, გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელი იყო და სწორედ იმ ფუნქციებს ემსახურებოდა, რომლებზეც ვინიკოტი ლაპარაკობს: დესტრუქციული ან აკრძალული ქცევის განხორციელებამდე ბავშვი ამბობდა, რომ ის, მაგალითად, სახატავი ფურცლის დანვას ან სათამაშო მანქანის დამტვრევას აპირებდა. ერთი სიტყვით, მაფრთხილებ-

და „დაგეგმილი“ დანაშაულის ჩადენის შესახებ და ცდილობდა ჩემი რეაქციის იდენტიფიცირებას, ცდილობდა, საფრთხე შეექმნა ჩემი მეტ-ნაკლებად ნეიტრალური აფექტური პოზიციისთვის. აინტერესებდა, გამოიწვევდა თუ არა ეს აქტი ჩემში რისხვას, ბავშვის დასჯის სადისტურ სურვილს (რომელსაც ბიპვეი-ორული ინტერვენცია პოზიტიურად პასუხობს) და ა. შ. ბავშვი პერვერსიული მანერით ფსიქოთერაპევტში დესტრუქციული კონტრტრანსფერის ამოქმედებას ცდილობდა, რათა მეც დესტრუქციული პროცესების „სრულფასოვანი“ თანამონაწილე გავმხდარიყავი. მე ან სადომაზოხისტური ურთიერთობების ნაწილი უნდა გავმხდარიყავი, ან ანალიტიკური პოზიციისათვის დამახასიათებელი ნორმალური მაზოხიზმის ფარგლებში დავრჩენილიყავი. სეანსის სანყის ეტაპზე პაციენტი ბავშვის დამანგრეველი აქტივობა განსაკუთრებით თვალში საცემი იყო, ხოლო სეანსის ბოლოს დესტრუქციის ეკონომიური ასპექტი იკლებდა და ბავშვი იწყებდა ხატვას, ნორმალურ თამაშს, გულახდილად მელაპარაკებოდა, ერთი სიტყვით, სეანსის ბოლოს პოზიტიური ტრანსფერისათვის სიძულვილის მიერ დაკავებული ფსიქიკური ტერიტორია თავისუფლდებოდა. ერთ-ერთ სეანსზე, როდესაც ნგრევით მიღებულმა ტკობამ და დესტრუქციამ ქცევითი და აფექტური გამოვლინებების პიკს მიაღწია, ბავშვი უეცრად გაჩერდა, ჩაფიქრდა, სავარძელში მოკალათდა, დამაკვირდა და მკითხა: *„იციო რა? ძალიან მაინტერესებს, რამდენ ხანს გაუძლებთ ამას, რამდენ ხანს უნდა გაუძლოთ, რასაც აქ მე ვაკეთებ. მითხარით რა, როგორ უძლებთ ჩემს საქციელს და რატომ არ ბრაზდებით?“* მე ბავშვს შევთავაზე, დაეხატა. პაციენტმა დახატა ეკლესია, პატარა სახლი, ყვავილები, სკოლის შენობა და ბავშვები სკოლის ეზოში. სეანსი დავასრულეთ, დამემშვიდობა და მითხრა, ერთ კვირაში მოვალ და გავაგრძელოთ. აღწერილ სეანსზე ბავშვი ანტისოციალური ქცევითა და დესტრუქციული შეტევებით ამონმებდა ობიექტის მდგრადობას და მოთმინების ზღვარს. აინტერესებდა, სად გადიოდა ზღვარი ობიექტის საპასუხო მრისხანებასა და მისი მხრიდან გამოვლენილ ტოლერანტობას შორის. გარდა ამისა, ანალიტიკურ ჩარჩოზე და ფსიქოთერაპევტზე განხორციელებული შეტევებით ბავშვი ობიექტის უსაფრთხოებას ამონმებდა. შეასრულებდა თუ არა ობიექტი თავის მასტრუქტურირებელ, ფსიქიკური ორგანიზატორის ფუნქციას მასზე განხორციელებული თავდასხმების მიუხედავად? თუ ობიექტი გადარჩა და კარგი შინაგანი ობიექტისათვის დამახასიათებელი ფუნქცია შეინარჩუნა, თერაპევტსა და პაციენტს შორის ნდობისა და პოზიტიური ტრანსფერის ელემენტები ჩნდება, რაც შესაძლებელს ხდის ანალიტიკურ მუშაობას: ბავშვი იწყებს ხატვას, თამაშობს, საუბრობს თერაპევტთან – აგრესიის სიმბოლიზაციისათვის გზა იხსნება.

ვინიკოტის აზრით, ბავშვი ანტისოციალური ქცევით პოზიტიურ, მიმღებ გარემოს ეძებს, რომლის პირველად ფორმად დედა და დედის მკლავები, რომ-

ლითაც ის ბავშვს ატარებს (ბავშვის ტარება დედის ხელებით და მისი ფსიქიკური ტარება/ხელში დაჭერა ვინიკოტის ანალიტიკური ტერმინია – holding). თუ დედა ბავშვთან ნორმალურ აფექტურ ურთიერთობებს ვერ ამყარებს, ბავშვი დედას ხელიდან ფსიქიკურად უშვარდება. დედებს, რომლებიც მშობიარობის შემდეგ ღრმა ნარცისისტულ კრიზისს განიცდიან და ბავშვის ობიექტის ნორმალურ ინვესტიციას ვერ ახერხებენ, ესიზმრებათ, რომ ჩვილი ხელიდან უშვარდებათ, რომელიც იატაკზე ენარცხება და თავიდან სისხლი მოსდის (დედის ნარცისისტული პემორალგიის პროექცია). ე. ი. ვინიკოტის აზრით, პოზიტიური, მდგრადი და ტოლერანტული გარემოს პირველადი მაგალითია დედის მკლავები, უბე, ხოლო ამ მკლავების უფრო მეტად სოციალურ ვერსიებს, რომლებმაც ბავშვი კოლექტივის ფარგლებში ფსიქიკურად უნდა ატარონ, წარმოადგენს ურთიერთობა მშობლებთან, სახლი, ოჯახი, სანათესაო, სკოლა, უბნის პოლიტიკის განყოფილება კი. დედის მკლავებისა და ტარების ფუნქციის ყველაზე განზოგადებული და ვინიკოტისეული ვერსიაა ქვეყანა მთლიანად და ქვეყნის მოქმედი კანონმდებლობა.

ვინიკოტი აგრძელებს ქურდობის, როგორც ანტისოციალური ქცევის პარადიგმის ანალიზს. ბავშვი ნივთს იპარავს არა ნივთის დასაუფლებლად, არამედ ის ქურდობის აქტით დედას ეძებს, რომელზეც მას გარკვეული უფლებები აქვს. უნდა განვმარტოთ, რას გულისხმობს ვინიკოტი, როდესაც ამბობს, რომ ბავშვს დედაზე გარკვეული უფლებები აქვს: დედა ბავშვის მიერაა შექმნილი. ბავშვის გარეშე დედა არ არსებობს. დედამ პოზიტიურად უპასუხა ბავშვის პირველად შემოქმედებითობას და ამგვარად გადაიტაცა ობიექტად, რომლის დაუფლების ფსიქიკური მზაობაც ახალშობილს აქვს. დეპრივაციის გამოცდილება, როგორც ანტისოციალური ტენდენციების ერთ-ერთი დეტერმინანტი, დედის ობიექტის მიმართ დესტრუქციული და ლიბიდური ტენდენციების პოლარიზაციას, მათ რადიკალურ გახლეჩას უწყობს ხელს. ე. ი. ობიექტისადმი ფსიქიკური ამბივალენტურობის შენარჩუნება შეუძლებელი ხდება. ქურდობა ვინიკოტისთვის თვითგანკურნების გზაა, რადგან ქურდობის აქტი ერთდროულად აერთიანებს როგორც დესტრუქციულ, ისე ლიბიდურ ტენდენციებს დედის დაკარგული ობიექტის მიმართ. ბავშვი ქურდობს, რაც დესტრუქციის ნიშანია, თუმცა იპარავს რაღაცას, რაც უყვარს ან შეიძლება სიყვარულის ობიექტის პრიმიტიული სიმბოლო იყოს. ვინიკოტი განიხილავს ისეთი ტიპის ანტისოციალურ ტენდენციებს ან ანტისოციალური ქცევის პირველ ნიშნებს, როგორიცაა ხანგრძლივი ენურეზი, შარდის შეუკავებლობა და ღორმუცელობა. ე. წ. ღორმუცელა ბავშვი (l'enfant glouton) ვინიკოტის ანალიტიკური ინტერესის საგანს სწორედ ანტისოციალური ტენდენციების კონტექსტში წარმოადგენს. შარდის შეუკავებლობა, განსაკუთრებით მოშარდვა დედის მუხლებზე, კალთაში, როგორც დედის სხეულზე აგრესიული შეტევისა და დესტრუქციის, ისე

ბავშვის დედაზე უფლების გამომხატველი ქცევაა. შარდის შეუკავებლობა ვინიკოტისთვის დეპრივაციისა და ანტისოციალური ტენდენციების ერთ-ერთი პირველი ნიშანია. ღორმუცელობა, შარდის შეუკავებლობა, ქურდობა და ა. შ. წარმოადგენს სიმპტომებს, რომელთა მნიშვნელობები შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისგან, თუმცა არაცნობიერი მიზანი საერთო აქვთ: დედას, მშობლებს და ოჯახის სხვა წევრებს უხერხულობა შეუქმნან. ანტისოციალური სიმპტომატიკის სამიზნეს მშობლების წარცისიზმი წარმოადგენს. ღორმუცელობა, ვინიკოტის აზრით, დეპრივაციის პირდაპირი შედეგია და განსახვადება სიხარბისგან, რომელიც ანტისოციალური ქცევა კი არ არის, არამედ ორალური ლტოლვების გადამეტებული აქტივაციის შედეგი. ღორმუცელობა გამოხატავს მეს-ს მოთხოვნილებებს სიყვარულსა და უსაფრთხოებაზე, მიმართულია გარემოზე, რომლისგანაც ბავშვი პროტექციას მოითხოვს, სიხარბე კი არა სიყვარულთან, არამედ ინსტინქტური მოთხოვნილებისა და პრიმიტიული ორალური ლტოლვების დაკმაყოფილებასთან არის კავშირში. ღორმუცელობა კომპულსიური ქცევაა, ბავშვი გადასანსლული საკვებით სიყვარულის შინაგანი დეფიციტის შევსებას ცდილობს და დედის ობიექტისაგან განკურნებას მოითხოვს. ვინიკოტის აზრით, ღორმუცელობა თავისი ბუნებით ანტისოციალურია და ქურდობის ქცევის წინამორბედი. ვინიკოტი დარწმუნებულია, რომ თუ დედა სწორად უპასუხებს ამ ქცევას, ბავშვი ანალიტიკური ინტერენციის გარეშე შეიძლება განიკურნოს ანტისოციალური ტენდენციების პირველი ნიშნებისაგან. შარდის შეუკავებლობა, ღორმუცელობა, ქურდობა და ნგრევის, განადგურების ტენდენცია ერთმანეთთან განუყოფელ კავშირში მყოფ სიმპტომთა ჯგუფს ქმნის. ის, რაც სიმპტომთა ამ ნაკრებს აერთიანებს, არის დეპრივაცია და რეგრესია განვითარების პრიმიტიულ სტადიებზე.

ბავშვებთან ანტისოციალური ქცევის ერთ-ერთ, შენიღბულ, ფორმას სახლიდან გასვლისა და რაიმე ნივთის ან საკვების ყიდვის დაუმორჩილებელი ლტოლვა. ეს ტენდენცია არც ნევროზის და არც ფსიქოზის კლინიკის შემადგენელი ნაწილი არ არის. ვინიკოტის აზრით, საქმე ეხება ნამდვილ ანტისოციალურ ტენდენციას სუფთა სახით. ჯიბის ფული და საჩუქრები, რომლებსაც ბავშვებს მშობლები დაბადების დღეზე ჩუქნიან, აგრეთვე მოიცავს ანტისოციალური ტენდენციების ელემენტს, მოტივირებულია ყიდვისა და საგნის დაუფლების დაუოკებელი სურვილით და საზოგადოდ მიჩნეულია, როგორც ნორმალური ქცევა.

დონალდ ვინიკოტის ფსიქონალიტიკური თეორია ანტისოციალური ტენდენციების შესახებ განსაკუთრებით ფასეულია იმიტომ, რომ ავტორი ანტისოციალური ქცევის მქონე ბავშვს განასხვავებს როგორც ნევროტიკი, ისე ფსიქოტიკი ბავშვისაგან და ანტისოციალური ტენდენციების სრულიად ორიგინალურ, დამოუკიდებელ ფსიქოპათოლოგიას ქმნის. კლინიკური განსხვავება ასეთია: ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვმა იცის, რომ საკუ-

თარი უბედურებისა და ტანჯვის ნამდვილი მიზეზი დეპრეციაციული გარემოა, ფსიქოტიკი კი მოკლებულია ამ ცოდნას. ანტისოციალური ტენდენციების ბავშვთან მე საკმარისად ფორმირებულია იმისათვის, რომ „გააცნობიეროს“ ფსიქიკური პრობლემების მიზეზი (ბავშვმა იცის, ვინ არის დამნაშავე), რაც მას ფსიქოზისაგან იხსნის, რადგან ფსიქოზის დროს მე ფორმირებას ვერ ასწრებს, ტრავმატიზმი მეს მინიმალურ ინტეგრაციას წინ უსწრებს. არასრულფასოვანი გარემოს, როგორც ტანჯვისა და პიროვნული დეზინტეგრაციის მიზეზის, შესახებ ცოდნა ბავშვს „მორალურ“ უფლებას ანიჭებს ანტისოციალური, ამორალური ქცევით მოითხოვოს ყურადღება და სიყვარული, ე. ი. დახმარება, განკურნება.

რადგან ანტისოციალური ტენდენციების ბავშვის თვითდიაგნოსტიკა პრობლემების გამომწვევი ეტიოლოგიური ფაქტორების ზუსტი იდენტიფიკაციას გულისხმობს და გარემოსაგან ითხოვს შევლას, ვინიკოტის აზრით, ამ ბავშვის ფსიქოთერაპევტის ფუნქციაც სწორედ გარემომ, სოციალურ და არა მხოლოდ ანალიტიკოსმა უნდა იკისროს. თუ ბავშვი ანალიზს გადის, მაშინ ანალიტიკოსი ტრანსფერის ბავშვის ყოველდღიურ საცხოვრებელ გარემოზე გადანიშნულებას უნდა ცდილობდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ვინიკოტი ანალიტიკოსებს ურჩევს, მორალურად მოემზადნენ შოკისთვის, რომელსაც კანონდამრღვევი ბავშვი თუ მოზარდი ნევროტული სტრუქტურის მქონე ანალიტიკოსს განაცდევინებს.

დანიელ ლაგაში (1903 – 1972)

ფრანგი ფსიქოანალიტიკოსი, საფრანგეთის ფსიქოანალიტიკური საზოგადოებისა და შემდგომში საფრანგეთის ფსიქოანალიტიკური ასოციაციის ფუძემდებელი, ჟაკ ლაკანის ერთ-ერთი თანამებრძოლი, დანიელ ლაგაში ფსიქოანალიტიკური ფსიქოპათოლოგიის ბრწყინვალე წარმომადგენელია. ლაგაშის შრომები ეძღვნება პალუცინაციების მეტაფსიქოლოგიურ გაგებას, ფსიქოტურ დეპრესიასა და მელანქოლიას და ა. შ. ნაშრომი „ფსიქოანალიზი“²² შეფასებულია, როგორც სიზუსტისა და აკადემიურობის მაგალითი ფსიქოანალიზში. ლაგაშმა ფსიქოანალიზი უნივერსიტეტის ფარგლებში განავითარა, საუნივერსიტეტო საგნად აქცია. სორბონის უნივერსიტეტში ლაგაშმა შექმნა ლაბორატორია, რომელიც სოციალური მოვლენების ფსიქოანალიტიკურ კვლევას ემსახურებოდა. სწორედ ამ კვლევით ცენტრში შეისწავლიდა ლაგაში კრიმინალურ პიროვნებასა და კრიმინალურ ქცევას. ადამიანთან კრიმინოგენეზის საკითხს ლაგაში მრავალ კვლევას უძღვნის. აქ მხოლოდ მოკლედ განვიხილავთ ლაგაშის ზოგიერთ იდეასა და კლინიკურ მიგნებას კრიმინალის პიროვნებას-

თან დაკავშირებით. ანჟელო ჰესნერი ნაშრომში „დანაშაულის ფსიქოლოგია“²³ ლაგაშის მიერ 1950 წელს კრიმინოლოგიის საკითხისადმი მიძღვნილ პარიზის საერთაშორისო კონგრესზე წარდგენილ სტატიას განიხილავს²⁴.

დანიელ ლაგაში, ვინიკოტისა და კლინისაგან განსხვავებით, ზრდასრული კრიმინალის მეტაფსიქოლოგიურ პორტრეტს ქმნის და ფსიქოპათოლოგიისა და კლინიკის ტერმინებში აღწერს მას. თუ ფროიდს აინტერესებს არაცნობიერი კრიმინოგენული ტენდენცია ნევროტიკთან, ლაგაშის კვლევის საგანს დანაშაულის რეალური განხორციელების ფსიქოდინამიკა წარმოადგენს.

ლაგაშის აზრით, კრიმინალური ტენდენციების მიზეზი სოციალიზაციისა და იდენტიფიკაციის დარღვევების დონეზე უნდა ვეძებოთ. სოციალიზაციის პირველი პერიოდი დაკავშირებულია დედასთან, როგორც პირველად ობიექტთან, სხვასთან, მეორე ადამიანთან ურთიერთობის საწყის ფორმასთან. იდენტიფიკაციის დარღვევებში იგულისხმება პირველადი იდენტიფიკაცია და არა ოიდიპოსური. ლაგაში ლაპარაკობს დარღვევებზე, რომლებსაც თანამედროვე ფსიქოპათოლოგიაში ნარცისისტულ და იდენტურობის აშლილობებს (Troubles narcissique-identitaires) უწოდებენ.

კრიმინალის პიროვნების მთავარი ნიშანია *ეგოცენტრიზმი*: კრიმინალს მორალური ბუნების პრობლემაზე მსჯელობა მხოლოდ პირად, ნარცისისტულ პოზიციაზე დაყრდნობით შეუძლია. ის სხვის ადგილზე საკუთარი თავის მოაზრების ფსიქიკურ უნარსაა მოკლებული. კრიმინალის მიზნები ისევე, როგორც სექსუალური ობიექტები, ნარცისისტული და ნაწილობრივი (ე. ი. პერვერსიული) ხასიათისაა. ის მეორე ადამიანისადმი ყოველთვის კრიტიკული პოზიციით გამოირჩევა და მიდრეკილია, სხვა დაადანაშაულოს. პასუხისმგებლობისა და ბრალის გრძნობის დეფიციტის გავლენით დანაშაულის ჩადენის შემდეგ კრიმინალი სასჯელზე რეაგირებს, როგორც უდანაშაულო.

კრიმინალის კლინიკური პორტრეტის მეორე ნიშანია პიროვნული უმწიფრობა, რაც გამოიხატება შემდეგში: კრიმინალს არ აქვს აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დროში გადავადების უნარი, მაშინაც კი, თუ დაკმაყოფილება პირდაპირ კავშირშია სხვათა უფლებებისა და უსაფრთხოების დარღვევასთან ან მოსალოდნელ სასჯელთან. კრიმინალი მსჯელობის, თვითკრიტიკისა და ემოციების კონტროლის შესაძლებლობების უკმარისობას განიცდის. წარსული გამოცდილება (მაგალითად, სასჯელი) არ არის კავშირში კრიმინალური აქტების სამომავლო განხორციელების კლებასთან (რეციდივისტი – აკვატებული განმეორება). სასჯელი, როგორც ფსიქოსოციალური გამოცდილება და იურიდიული

23 Angelo Hesnard, *psychologie du crime*, ED. Claude Tchou Paris 2003.

24 Daniel Lagache, *l'examen psychanalytique en criminologie et introductio psychologique et psychanalytique en criminologie ; rapports aux congrès international du criminologie*, Paris 1950.

აქტი, კრიმინალის ფსიქიკურ ცხოვრებაში ადგილს ვერ იმკვიდრებს.

ლაგაში აღწერილ პიროვნულ ნიშნებს განაზოგადებს და მათ კრიმინალის მეორე ადამიანთან ურთიერთობის კონტექსტში განიხილავს. საქმე ეხება სხეებისა და საერთო კოლექტიური ფასეულობების უარყოფას ინდივიდუალური მოთხოვნილებებისა და დომინანტური ტენდენციების სასარგებლოდ. კრიმინალი პრიმიტიული და არქაული მოთხოვნილებების კარნახით მოქმედებს. კრიმინალის გულგრილი დამოკიდებულება საერთო ღირებულებებისადმი არ ნიშნავს იმას, რომ ის არ განციდის წესებისა და აკრძალვების გავლენას, რომელთა მიხედვითაც გეგმავს საკუთარ ქცევას. საქმე ეხება აკრძალვებისა და წესების პერვერსიულ, კრიმინალურ ვერსიას (მაგალითად, ქურდული კანონი, მაფია და ა. შ.). ის, რასაც კრიმინალი უტევს, კონკრეტულ სოციუმში აღიარებული აკრძალვებისა და ფასეულობების სისტემაა, ხოლო მისი „მეს“ მომნიშვნელობის მინიმალური ხარისხი საკმარის ფსიქიკურ რესურსს ქმნის კანონის კრიმინალური ვერსიის შექმნისთვის.

ლაგაშის აზრით, რადგან კრიმინალი იდენტიფიკაციის პრობლემებს განიცდის, ის ყოველთვის ეძებს საყრდენს არამყარი იდენტიფიკაციისათვის. კრიმინალი ეძებს ჯგუფს, ბანდას, სადაც კანონსაწინააღმდეგო ტენდენციების ლეგალიზაციას მოახდენს და იდენტიფიკაციას გაიმყარებს²⁵. გავრცელებული მოსაზრებით, დანაშაული საზოგადოებაში თვითდამკვიდრების პათოლოგიური ფორმაა²⁶. ლაგაში მიიჩნევს, რომ კრიმინალთან იდენტიფი-

25 ლაგაშის ამ მოსაზრების მიხედვით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სიმბოლური მამის კანონთან იდენტიფიკაცია კრიმინალს არ შეუძლია, რადგან თვითონ არის ის, ვინც მას არღვევს. შესაბამისად მამის ამ ვერსიის (J. Lacan) კანონზე კონსტრუირებულ საზოგადოებაში ის ადგილს ვერ პოულობს და ეძებს ჯგუფს, რომელიც აგრეთვე კანონით არის რეგულირებული, რომელსაც ლაკანი პერვერსიულ კანონს უწოდებს. ლაკანი სიტყვა პერვერსიის ანალიზს ახდენს. ფრანგულ ენაში სიტყვა პერვერსია – *perversion* ორი სიტყვის შეერთების შედეგია. სიტყვა *père* აღნიშნავს მამას, ხოლო სიტყვა *version* – ვერსიას, ე. ი. პერვერსიული კანონი, მამის რეპრეზენტაციის პერვერსიული და არა სიმბოლური ვერსიის გამოხატულება.

26 ეს მოსაზრება მხოლოდ კითხვას სვამს, თუშეცა ვერ პასუხობს მას, რადგან გაუგებარია, როგორ არის შესაძლებელი თვითდამკვიდრება დანაშაულებრივი ქცევით, როდესაც ის შეიძლება დესოციალიზაციისა და საზოგადოებიდან გარიყვის მთავარი მიზეზი იყოს. მიუხედავად ამისა, ჩვენმა საზოგადოებამ არაერთი შემთხვევაიც, როდესაც მოზარდები და შემდგომში ზრდასრული ადამიანები ქურდის იდეალთან იდენტიფიკაციის გზით ცდილობდნენ თავის დამკვიდრებას თავის მხრივ დეზორგანიზირებული სოციუმის ფარგლებში. სტრუქტურალისტ ლაკანის იდეები აღწერილი ფენომენის ახსნისათვის გამოიყენებოდა მიმართა: როდესაც ოჯახის რეალური და კასტრირებული მამა სიმბოლური მამის ფუნქციისათვის აუცილებელ საყრდენს აღარ არის, როდესაც ნაცვლად მამისა (ქმარი) დედის ფალიკურ სურვილის მთავარი ობიექტი შვილია, მამის წარმოსახვითი და სასტიკი ვერსია სიმბოლურს ანაცვლებს. რეალური მამა სიმბოლური მამისა (სახელმწიფო, კანონმდებლობა, სახელი და გვარი) და ნორმალური კანონისათვის საყრდენად აღარ გამოდგება. რეალური მამის სიტყვა (რომლითაც ის შვილს მიმართავს), აკრძალვის ტრანსმისია ფალიკურ ეფექტურობას არის მოკლებული. კანონშემოქმედებით ფუნქციას წარმოსახვითი, კასტრირებული და სასტიკი მამა იღებს საკუთარ თავზე (ქურდი, როგორც იდეალი და ა. შ.).

კაციის დეფიციტის კომპენსაციას მისი პეროიკული იდენტიფიკაცია ახდენს. კრიმინალი ხშირად გმირთან არის იდენტიფიცირებული.

კრიმინალური აქტის ფსიქიკური დეტერმინაცია ლაგაშის მიხედვით

რა არის კრიმინალური აქტის ფუნქცია და მნიშვნელობა? ანჯელო ჰესნერი ლაგაშის იდეებზე დაყრდნობით ცდილობს, დაადასტუროს კრიმინალური აქტის უკიდურესად ირაციონალური ბუნება, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ლოგიკურ-რაციონალურად ვერ აიხსნება, მიუხედავად იმისა, რომ პირველი კითხვა, რომელსაც ბრალდებულს ჩადენილი დანაშაულის შესახებ უსვამენ, სწორედ დანაშაულის მოტივების იდენტიფიკაციას ისახავს მიზნად. ხშირ შემთხვევაში დასახელებული მოტივაციის სიმსუბუქე ჩადენილი დანაშაულის სისასტიკისა და სიმძიმის არაპროპორციულია. ხშირად აქტი თითქმის ყოველგვარ მოტივაციასაა მოკლებული. შესაძლოა დანაშაულის მოტივაციის იდენტიფიცირება, თუმცა ის, თუ რას განიცდის ინდივიდი მისი აღსრულების მომენტში, „მოტივაციის ფსიქოლოგიის“ ფარგლებს სცდება. დანიელ ლაგაშისათვის რაციონალურ ახსნას არ ექვემდებარება ე. წ. ნაბიჯი მოქმედებისკენ (*passage à l'acte*). მისი აზრით, დანაშაული, როგორც ფასეულობათა კონფლიქტის გამოხატულება, ადამიანური არსებობის განცალკევებული სტრუქტურაა. კრიმინალი არაცნობიერი ტენდენციებითაა მოტივირებული, ასევე არაცნობიერია ამ ტენდენციების ობიექტი და მიზანიც: „მეს აქტივობა გაჟღენთილია პარაზიტული, არაცნობიერი მოტივაციებით ისევე, როგორც ნევროტული სიმპტომები და მცდარი ქმედებები“²⁷. დანიელ ლაგაშისთვის კრიმინალური აქტი არაცნობიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების განსაკუთრებული ფორმა, განსაკუთრებული მანერაა, რომელიც დაკმაყოფილების პროცესის დრამატიზაციაა და ფსიქიკურ კონფლიქტს გამოხატავს კონკრეტული ქმედების განხორციელების დონეზე. *კრიმინალური აქტის მისტიკური, ბურჟუაზიული მოცული მნიშვნელობა ყოვლისშემძლეობის განცდის პრიმიტიულ ეგზალტირებულ ფორმას გულისხმობს. დესტრუქცია ფსიქიკური აუცილებლობა ხდება. სწორედ ამის გამო ლაგაში თვლის, რომ იმ შემთხვევაში, თუ კრიმინალს აუკრძალავენ კონფლიქტის რეალიზაციას*

27 (Daniel Lagache, *l'examen psychanalytique en criminologie et introduction psychologique et psychanalytique en criminologie* ; rapports aux congrès international du criminologie, Paris 1950). (ლაგაშის ციტატა მნიშვნელოვანია, რადგან გულისხმობს დიფერენციაციას ერთი მხრივ სიმპტომებასა და მცდარ ქმედებებს, ხოლო მეორე მხრივ აქტს შორის. „პარაზიტული ბუნების მოტივაცია“, ე. ი. განდევნილი არაცნობიერი ტენდენცია, როგორც ნევროზის, ისე „ფსიქოკრიმინოლოგიის“ კლინიკის შემადგენელი ნაწილია, თუმცა ნევროზის შემთხვევაში სიმპტომის დონეზე სიმბოლიზირდება, ხოლო კრიმინალთან ხელიდან უსხლტება ფსიქიკურის სფეროს და აქტის სახით ავლენს თავს. რაც შეეხება მცდარ ქმედებებს, მაგალითად წამოცდენას, ამ შემთხვევაში შეიძლება ვთქვათ, რომ თვით ენა სჩადის მსუბუქე „კრიმინალურ“ აქტს.

ქმედების დონეზე, ან თუ ფიზიკური გარემო მას ამის შესაძლებლობას არ მისცემს, ნარცისისტული ყოვლისშემძლეობის ტრიუმფს ცვლის მძიმე დეპრესიული მდგომარეობა, პანიკა ან სტუპორი. აქედან გამომდინარე, შეიძლება თქვას, რომ, ლაგაშის აზრით, კრიმინალური აქტის მომნიშვნელობა და განხორციელების ფსიქიკური პროცესის შეჩერება სუბიექტს არ ძალუძს. გამოთქმა „ფსიქიკური აუცილებლობა“ ინდივიდს გამოსაეღოს არ უტოვებს. დესტრუქცია აუცილებლობისა და თვითგადარჩენის ლოგიკას ექვემდებარება.

ლაგაშის აზრით, კრიმინალი არაა ცნობიერი წნეხისაგან (დაძაბულობისაგან) თავს შინაგანი კონფლიქტის გარეგანი აჟიტაციით იცავს (*en agissant son conflit au dehors*). ე. ი. ფსიქიკური ეკონომიის (ლტოლვითი ბუნების ტენდენციების ინტენსივობა და რაოდენობრივი ასპექტი) შინაგან რეგულაციას (მაგალითად, სიმპტომის ან სიზმრის მუშაობის გზით) გარეგანი რეგულაცია ცვლის. ლაგაშის აზრით, კრიმინალს ჰეროიკული იდენტიფიკაცია შინაგანი კონფლიქტის ექსტერნალიზაციისთვის სჭირდება. დანიელ ლაგაშის აზრით, კრიმინალი არ წარმოადგენს ამორალურ ადამიანს, ე. ი. ადამიანს მორალის გარეშე. ის კრიმინალურ მორალს უწოდებს არქაულ სინდისს, არქაულ მორალს. არქაული მორალის გავლენით კრიმინალი პიროვნებათა შორის ურთიერთობებს განიცდის, როგორც სადომაზოხისტურს; ან თვითონ არის სადიზმის ობიექტი ან სხვა. ლაგაშის არქაული მორალის ცნება ძალიან ახლოს დგას მელანი კლაინი პრიმიტიულ ორალურ-სადისტურ ზემესთან.

აგრესია და ნარცისიზმი

დანიელ ლაგაში განიხილავს ფრუსტრაციისა და აგრესიის როლს კრიმინალური ტენდენციების კონტექსტში. საქმე ეხება ფრუსტრაციასა და აგრესიას, რომელსაც ბავშვი ჩვილობის ასაკში განიცდის დედის პირველად ობიექტთან ურთიერთობის დროს. როგორც მელანი კლაინი და ვინიკოტი, დანიელ ლაგაშიც კრიმინალური ტენდენციების ფესვებს დედის ობიექტთან არქაული ურთიერთობების დონეზე ხედავს. დედისა და ბავშვის პირველადი ურთიერთობები გულისხმობს ყოვლისშემძლე დედას, რომელზეც ბავშვი მთლიანად არის დამოკიდებული და ბავშვის მოთხოვნილებებს, რომლებიც განიცდება, როგორც პარაზიტული. კონფლიქტი იქმნება დედასა და ბავშვს შორის მოთხოვნილებებისა და დაკმაყოფილების (პოზიტიური ან ნეგატიური პასუხის) ორმხრივი ურთიერთობების ფარგლებში. პირველი ადამიანი, რომელიც არ არის მე, რომელიც განასახიერებს პირველ სხვას (*Le premier Autre*), არის ყოვლისშემძლე დედის ობიექტი, რომელთანაც ბავშვი იდენტიფიცირდება, რათა თავი დააღწიოს სხვაზე აბსოლუტური დამოკიდებულებისა და უსუსურობის განცდას. ამ იდენტიფიკაციის საფუძველზე ბავშვთან იქმნება ყოვლისშემძლეობის ნარცი-

სისტული ფანტაზმი, რომელიც სწორედ უსუსურობის კომპენსაციის ფუნქციას იძენს. დედის ნეგატიური პასუხი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე ბავშვის პირველად ნარცისისტულ სტრუქტურასა და ყოვლისშემძლეობის ფანტაზმს საფრთხეს უქმნის, ის კვლავ განიცდის მტკივნეულ დამოკიდებულებას სხვაზე და დედას, რომელიც დროულად ვერ პასუხობს ბავშვის ძახილს მისი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ნარცისისტული მრისხანების ობიექტად აქცევს. პირველადი ნარცისისტულ-მაზოხისტური პოზიცია დომინანტური ხდება. ბავშვი იდენტიფიცირდება ყოვლისშემძლე და მაფრუსტრირებელ დედასთან, რომელზეც აგრესიის პროექციას ახდენდა. დესტრუქციული პროექციებით გაჯერებულ ობიექტთან იდენტიფიკაცია ინდივიდს მეორე ადამიანისადმი (ყოვლისშემძლე და მაფრუსტრირებელი დედის შემდგომი რეპრეზენტაციები) სიძულვილით განაწყობს. პირველადი სიტუაცია დედასა და ბავშვს შორის შებრუნებული ხდება: ბავშვი, შემდგომში ზრდასრული, თვითდამკვიდრების მიზნით უარყოფს სხვას, სხვის უფლებებს და ა. შ. მეორე ადამიანის განადგურებამ პრიმორდიალური უსუსურობის მდგომარეობაში დაბრუნებისაგან უნდა იხსნას ინდივიდი. სხვაზე დომინირება პირველადი ნარცისისტულ-მაზოხისტური პოზიციის შებრუნებული ვარიანტია და მეორე ადამიანზე ტრიუმფსა და მასზე განხორციელებულ სადიზმს გულისხმობს. ინდივიდი მე-იდეალისა და მისი ყოვლისშემძლეობის ფანტაზმის გავლენით *მოქმედებს*. თვითდამკვიდრება ავტომატურად გულისხმობს მეორე ადამიანის უარყოფას, რასაც კრიმინალი მუქართა და ძალადობით გამოხატავს. ადამიანი, რომელიც მუქარისა და ძალადობის ობიექტია, პრეისტორიული ნარცისისტული ჭრილობისა და ყოვლისშემძლე ობიექტის რეპრეზენტაციაა, რომელსაც არსებობის უფლება არ აქვს. სადიზმის ინტენსივობის ზრდა, რომელიც ძალადობის ფორმებს იღებს, ინდივიდს ე. წ. უმწეობის შფოთვისაგან იცავს. შფოთვის ბუნება პრიმიტიულია და არქაული, ჩვილობის ასაკისათვის დამახასიათებელი უსუსურობის მდგომარეობაში დაბრუნების ავისმომასწავებელ ფანტაზმს გულისხმობს²⁸.

დანიელ ლაგამი ლაპარაკობს ფრუსტრაციის მნიშვნელობაზე, რომლის ფსიქოპათოლოგიაც განსხვავდება ზოგადად მაფრუსტრირებელ გარემოზე ნორმალური ნევროტიკის რეაქციისაგან. ლაგამის აზრით, ფრუსტრაცია კრიმინალური პიროვნების პარანოიული სტრუქტურის კონტექსტში უნდა განიხილებოდეს (პარანოიული სტრუქტურა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს პარანოიას, როგორც ფსიქოზის ერთ-ერთ ფორმას). კრიმინალური პიროვნების ფორმირებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს გარე, ე. ი. მექანიკური ბუნების ფრუსტრაცია. ფრუსტრაციის მიზეზია არა სიამოვნების მიღებაზე შინაგანი ნევროტული აკ-

28 შფოთვის ეს ფორმა, განსხვავებით კასტრაციული, ე. ი. ნევროტული, შფოთვისაგან, კრიმინოგენული ბუნებისაა, მაშინ როდესაც კასტრაციის შფოთვა ნევროტიკთან მისი პატიოსნების მთავარ გარანტს წარმოადგენს.

რძალვა, არამედ გარემო და შესაბამისად დედის პირველი ობიექტი. ფრუსტრაცია, რომელიც გარემოდან იღებს სათავეს და ყოველთვის სხვა ადამიანთანაა დაკავშირებული, მისგან მტრის ხატს ქმნის. გარე ფრუსტრაცია ამ შემთხვევაში ძლიერად ინვესტირებული სურვილების დაკმაყოფილებაზე უარის მიღების გამოცდილებაა, ხოლო უარის სათავე, ლაგაშის აზრით, ყოველთვის სხვა ადამიანია (როგორც ჩვილობის ასაკში). კრიმინალი, რომელიც სხვა ადამიანისაგან (ან მისი განზოგადებული ვერსიისაგან, კოლექტივისგან) ითხოვს პოზიტიურ პასუხს სურვილის დაკმაყოფილების შინაგან იმპერატივზე, სწორედ ამ თხოვნის ფაქტით ანიჭებს კიდეც ძალაუფლებას სხვას: სხვა ადამიანს შეუძლია მოთხოვნას პოზიტიურად უპასუხოს ან, პირიქით, იმედი გაუცრუოს კრიმინალს. ე. ი. სხვა ადამიანი კრიმინალის პარანოიული წარმოსახვის ნაწილი ხდება და ყოვლისშემძლეობის თვისებას იძენს. მოთხოვნა უარის შემთხვევაში ძალადობრივი ხდება, რადგან კრიმინალი პრიმიტიული შფოთვით პასუხობს უარს²⁹. უარის მთქმელის წარმოსახვითი თუ რეალური რეპრეზენტაცია ყოველთვის გულისხმობს მშობლის პრიმიტიული იმაგოს (უცვლელი ხატის) ანარეკლს. კრიმინალის მიერ უარი განცდილია, როგორც მარცხი, ინვევს უსუსურობის განცდას და პერსეკუციის შფოთვას. ე. ი. ხდება კრიმინალისა და მსხვერპლის ურთიერთობის პარანოიზაცია. მსხვერპლი პერსეკუტორის პოზიციას იკავებს და უარით კრიმინალს ფსიქიკური კატასტროფის წინაშე აყენებს. ლაგაშის აზრით, ასეთ შემთხვევაში თვით სურვილი ხდება აგრესიული. სურვილი სიძულვილსა და დესტრუქციულ ტენდენციებს ერწყმის (მაგალითად, გაუპატიურება). ლაგაში ხაზს უსვამს, რომ რეალობა, რომელსაც სურვილი ისე ეჯახება, როგორც ბარიერს, არასდროს ასახავს მატერიალური საგნების რეალობას, არასდროს არის ფიზიკური ბუნების³⁰. საქმე ეხება ყოველთვის ადამიანთა შორის ურთიერთობებსა და ძალაუფლებას ინტერპერსონალურ კონტექსტში. ლაგაში დარწმუნებულია, რომ ფრუსტრაციის წყარო, თუნდაც ის წმინდად ფიზიკური გარემოდან იღებდეს სათავეს (მაგალითად, წვიმა), კრიმინალის მიერ მაინც განიცდება, როგორც სხვა ადამიანთან დაკავშირებული. ე. ი. ფრუსტრაციის წყარო ყოველთვის ადამიანია. ფიზიკური, თუნდაც „მეტეოროლოგიური ფრუსტრაციის“ შემთხვევაში კრიმინალი ყოველთვის ეძებს მეორე ადამიანს

29 ხშირად ამბობენ: თუ ყაჩაღი გესხმით თავს, წინააღმდეგობა არ გაუწიოთ, მიეცით, რასაც გთხოვთ და წავიდეს. საფულის ან მობილური ტელეფონის გულისთვის ადამიანის მოკვლა სწორედ კრიმინალის პრიმიტიული შფოთვითა და მრისხანე რეაქციით შეიძლება აიხსნას, როდესაც მსხვერპლი მას უძალიანდება, უარს ეუბნება ნივთის მიცემაზე.

30 იგულისხმება პრეგენიტალური ბუნების ნარცისტული ტენდენციები და არა სურვილი ამ ტერმინის ოიდიპოსური გაგებით, რომელიც ყოველთვის აკრძალვის ბაზაზე იქმნება, ყოველთვის მიუწევდომელი და ინცესტური ბუნებისაა. კრიმინალთან სურვილის ცნება ნარცისიზმთან არის ახლოს, ნევროტიკთან კი სურვილი ობიექტის ინვესტიციას გულისხმობს.

აგრესიის პროეცირებისათვის. ფრუსტრირებულის კონცეფცია, სხვაზე სამუდამოდ დამოკიდებულის თვითაღქმა ფიზიკური გარემოსა და ბუნებრივი მოვლენების ანთროპომორფულ ანიმაციას განაპირობებს.

აღწერილი პარანოიული ფანტაზმების გავლენას ნევროტიკიც განიცდის, თუმცა ის განდევნის მათ. განდევნის მექანიზმის მოშლა პარანოიული სტრუქტურის ინდივიდთან დესტრუქციულ პროექციას უხსნის გზას. ნევროტიკთან დესტრუქციული ფანტაზმები შიდაფსიქიკური რეალობის მოდიფიკაციას ახდენენ (აუტოპლასტიკური რეაქცია), ხოლო კრიმინალთან გარემოს შეცვლის, ე. ი. სურვილის დამკაფოფილების ბარიერების გზიდან ჩამოცილების ტენდენციას შობს (ალოპლასტიკური რეაქცია).

პრობლემის გადაჭრის თეორიული გზა

თერაპია

ფსიქოანალიტიკური თეორია და პრაქტიკა, ანალიტიკური კონცეპტები და ტექნიკა განუყოფელ კავშირშია ერთმანეთთან და ხშირად ემთხვევა ერთმანეთს. თუ თეორიულ კონცეპტს განვიხილავთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ განვიხილავთ ფსიქოანალიზის ტექნიკურ ასპექტებსაც და პირიქით. ანალიტიკურ კლინიკაზე დაფუძნებული თეორიული შეხედულებები წარმოდგენილია „ლიტერატურის მიმოხილვაში“, აქ კი მოკლედ აღვწერთ სირთულეებს, რომლებსაც ფსიქოანალიზი აწყდება ანტისოციალური ტენდენციების მქონე პაციენტებთან მუშაობის დროს. განვიხილავთ ზოგიერთ ტექნიკურ წესს დანიელ ლაგაშის³¹ მიხედვით. კრიმინალური პიროვნებისთვის (la personnalité criminelle) დამახასიათებელი ზოგიერთი კლინიკური ნიშანი ანალიტიკურ მკურნალობას ამ ტიპის პაციენტებთან უკიდურესად ართულებს: სუსტი მე ეგოცენტრიზმისა და უმნიშვნელობის ნიშნებით, ზე-მეს ანომალიები (არქაული და სადისტური ზე-მე), მეორე ადამიანთან ურთიერთობის სადომაზოხისტური ლოგიკა, სადაც ერთი ადამიანი მეორეს აზიანებს და პირიქით. არაგულახდილობა, განკურნების სურვილის არარსებობა, ასევე დაავადებისა და საკუთარი ფსიქიკური პრობლემების შესახებ თვითცნობიერების არარსებობა, თვითრეფლექსიისა და თვითკრიტიკისადმი ზიზღი, აფექტური გაუნორსნორებლობა, დესტრუქციული ტრანსფერი და ა. შ. კლინიკური მიზეზებია, რომლებიც მნიშვნელოვნად ცვლის კლასიკური ფსიქოანალიტიკური ტექნიკისა და ინტერვენციისათვის დამახასიათებელ ფორმას ამ ტიპის პაციენტებთან მუშაობის დროს. დანიელ ლაგაში ლაპარაკობს პოზიტიური ურთიერთობების დამყარების *პრენალიტიკურ* ეტაპზე. იგულისხმება ანალიტიკოსის პირველი შეხვედრა პაციენტთან და რამდენიმე სეანსი პირისპირ.

ანალიტიკოსი პირველი ფაზის განმავლობაში ნეიტრალური ობიექტი არ უნდა იყოს, რომელიც მხოლოდ უსმენს. მაგალითად, ის უნდა განასახიერებდეს ყოვლისშემძლე და კეთილგანწყობილ არსებას: ხშირ შემთხვევაში ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდმა ბავშვობაში მიიღო დამლუპველი გამოცდილება ისეთ ფსიქოსოციალურ სიტუაციაში, სადაც ის დახმარებასა და მხარდაჭერას ელოდა მეორე ადამიანისაგან, რომელსაც ის ყოვლისშემძლეობის თვისებას ანიჭებდა; განვითარების შემდგომ სტადიებზე მისი მე ყოვლისშემძლეობის განცდასა და უსუსურობის, აგრეთვე არასრულფასოვნების განცდას შორის მერყეობდა; ბავშვი მადლიერების პათოლოგიური გრძნობით არის განწყობილი დაუნდობელი გარემოსადმი, რომელიც მას მოცემულ მომენტში განადგურებით ემუქრება და მასში პანიკური შფოთვის მობილიზაციას ახდენს. პანიკას ბავშვი ხელიდან აგრესიული ქცევით უსხლტება, ფსიქიკური კატასტროფისგან აგრესიით იცავს თავს. ანალიტიკური სივრცე, სადაც მატრავმირებული გამიცდილების განმეორება დაუშვებელია და აღკვეთილი, პაციენტს ფსიქოანალიტიკოსის კეთილგანწყობასა და ყოვლისშემძლეობაში არწმუნებს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პაციენტს საკუთარი ნარცისიკული ყოვლისშემძლეობის განცდის ანალიტიკოსზე პროექციის შესაძლებლობა ეძლევა, რის საშუალებაც მშობლებისა და ავტორიტეტების ობიექტებზე არ მისცემია. ანალიტიკოსის თავშეკავება და გულგრილობა პაციენტის სადომაზოხისტური მიდრეკილებების ფრუსტრაციას უნდა ახდენდეს, უარს უნდა ეუბნებოდეს მას დაკმაყოფილების ძალადობრივ ფორმებზე, ე. ი. საკუთარ თავს არ უნდა სთავაზობდეს პაციენტის სადიზმს ისევე, როგორც მისი მაზოხიზმი არ უნდა დააკმაყოფილოს აგრესიული „ინტერპრეტაციებით“. შედეგი, რომელსაც ანალიტიკოსი პირველი ფაზისაგან პოზიტიური ტრანსფერის სასარგებლოდ ელის, აგრესიულობის შფოთვით ჩანაცვლებაა. ე. ი. შფოთვა აუცილებელი მოკავშირეა ანალიტიკოსისთვის. შფოთვა ფსიქიკის ნევროტიზაციას ახდენს და აგრესია იკლებს. პირველი ფაზის წარმატებით დასრულების შემდეგ პაციენტი მზად არის, დაიწყოს რეგულარული ფსიქოანალიზი ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით. პაციენტი იგზავნება ხანგრძლივი ანალიზისათვის მეორე ანალიტიკოსთან, რომელიც ითვალისწინებს გამოგზავნილი პაციენტის დაკმაყოფილების გამოცდილებას პირველ ანალიტიკოსთან და რთულ პირობებში აგრძელებს მასთან მუშაობას ფსიქოანალიზის ფუნდამენტური ნების დაცვით.

პრობლემის პრაქტიკული გადაჭრის გზა

პრევენცია

ანტისოციალური ტენდენციების პირველადი ნიშნების იდენტიფიცირება პრევენციის საფუძველი უნდა იყოს, რათა ამ ტენდენციებმა ჩამოყალიბებული

ფსიქოპათიის სახე არ მიიღოს. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ინდივიდი როგორც ფსიქიკურ, ისე იურიდიულ და ინსტიტუციონალურ ფაზებს გაივლის. ანტისოციალური ტენდენციის პირველი ნიშნების გამოვლენის შემთხვევაში ბავშვი ან ანალიტიკოსის პაციენტი ხდება, ან მშობლები აკითხავენ სამედიცინო-ფსიქოლოგიურ ცენტრს, პრევენციული მიზნების მქონე დანერგვებებს და ა. შ. მეორე ფაზა ჩამოყალიბებულ ანტისოციალურ ქცევებს გულისხმობს. ასეთ შემთხვევაში სკოლა იღებს გადანყევტილებას ბავშვის მკურნალობის შესახებ და ბავშვი აკითხავს პედოფსიქიატრს, მეტ-ნაკლებად მკაცრი შინაგანანდისის მქონე აღმზრდელობით დანერგვტილებას და ა. შ. მესამე ფაზას მოზარდობის ან ზრდასრულობის ასაკში წარმოადგენს ფსიქოპათია და კრიმინალური, კანონსაწინააღმდეგო ქცევის ფორმირება. ასეთ შემთხვევაში ამ ინდივიდისთვის ანალიტიკოსის კაბინეტის ან სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრის კარი კი არ იღება, არამედ ციხის. საზოგადოება, რომელიც ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვს აგრესიულს, ალუზრდელს, საშიშს უწოდებს და არ გააჩნია რესურსი, რომ მას ადგილი, ცენტრი, უფასო ფსიქოლოგი, ფსიქიატრი და ა. შ. შესთავაზოს, მხოლოდ და მხოლოდ უმოკლებს მას ციხეში მისასვლელ გზას, როდესაც დასავლეთში ეს გზა, როგორც ზემოთ აღწერეთ, ძალიან გრძელია და ათასგვარი პრევენციული თუ სამკურნალო ზომებითაა ჩახერგილი. კანონსაწინააღმდეგო ქცევა უნდა ისჯებოდეს, თუმცა სასჯელი უკიდურესი ზომა უნდა იყოს მას შემდეგ, რაც სხვა მეთოდებმა მარცხი განიცადა. თბილისის საჯარო სკოლებში მოზარდთა შორის გახშირებული ძალადობა საზოგადოების ნამდვილი სიმპტომია, რომლის უკანაც, ცხადია, დაავადება დგას. ამ დაავადების ეტიოლოგია სავარაუდოდ იმდენად კომპლექსური ბუნებისაა, რომ არა ერთ, არამედ რამდენიმე მულტიდისციპლინარულ კვლევას მოითხოვს. მკვლევარს პრევენცია, როგორც თვითმიზანი, პრობლემის რეალური მიზეზების იდენტიფიცირებაში არ უნდა უშლიდეს ხელს, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ის უნდა გაემიჯნოს საზოგადოებრივ დისკურსს და მოუსმინოს კრიმინალს ან ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვს, მის მშობლებს, სანათესაოს, რაც შეიძლება მეტი გაიგოს მისი ცხოვრებისა და მატერაემირებელი გამოცდილების შესახებ, მისი მშობლების ცხოვრების, ოჯახის სტრუქტურის შესახებ და ა. შ. აგრესიასა და ანტისოციალურ ქცევას შორის სტატისტიკური კორელაციის დადგენა სტანდარტული ტესტებით ამ ქცევის მქონე ბავშვის ინტერესებს კი არ ითვალისწინებს, არამედ სოციალური დეზორგანიზატორების მართვისა და დროული იდენტიფიკაციის სოციალურ-პოლიტიკურ ინტერესს ემსახურება. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვის უბედურება ის არის, რომ ნაცვლად სიყვარულისა, რომლის დამღუპველ დეფიციტსაც განიცდის, გარემოსაგან აღმზრდელობითი ზომებით შენიღბულ დასჯასა და აგრესიას იღებს, აგრესიას, რომელსაც, ცხადია, თვითონ აღ-

რავს სხვაში. კრიმინალი და აგრესიული ქცევით გამორჩეული ბავშვი საზოგადოებას, სკოლას, დედ-მამას ნარცისისტულ ჭრილობას აყენებს და საპასუხო აგრესიის ობიექტი ხდება. რას სთავაზობს ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვს დღეს საზოგადოება, სახელმწიფო, საგანმანათლებლო სისტემა? გარდა მანდატურის ფიგურისა, რომელიც მკაცრი ზე-მეს რეპრეზენტაციაა, სთავაზობს თუ არა საზოგადოება ბავშვს ვინიკოტისეულ დედის მკლავებს, რომელმაც უნდა ატაროს ის? საინტერესოა, ვის მკლავებში იმყოფება თანამედროვე საქართველოში ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვი, ვის უჭირავს ის? თუ არავის უჭირავს და ძირს ენარცხება, როგორც ჩველი ბავშვი ნარცისისტული დედის კომპარში? მორალური სადიზმი ანტისოციალური ქცევა არ არის, თუმცა ხშირად გამოიყენება ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვის „მოსარჯულებლად“. ფსიქიკური (წმინდად კლინიკური), სოციოლოგიური და სხვა ტიპის პრობლემების მორალიზაცია, მათი კარგისა და ცუდის ტერმინებში განხილვა ამცირებს ბავშვებთან და მოზარდებთან დაკავშირებული პრობლემების რეალური მიზეზების გაგების შესაძლებლობას. მკვლევრის დამოუკიდებლობის ხარისხი სოციალურ-პოლიტიკური დისკურსისაგან აუცილებელი პირობაა ისეთი ენიგმური ფენომენის გასაგებად, როგორიცაა მკვლელობა სკოლაში, ოჯახის წევრის მკვლელობა სოფლებში, რეგიონებში და ა. შ. ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვი, მოზარდი ან ჩამოყალიბებული კრიმინალი პარაზიტია საზოგადოების სხეულზე, რომლისგანაც საზოგადოება არანაკლებ ძალადობრივი ფორმით თავისუფლდება. დემოკრატიული, დასავლური ტიპის საზოგადოების იდეალი ჩვენს ქვეყანაში ანტისოციალური ქცევის მქონე ბავშვისთვის ადგილს არ ტოვებს (იდეალი არ ტოვებს ადგილს და არა დამყარებული დემოკრატია). ევროპული და ცივილიზებული ქვეყნის იდეალი *გამორიცხავს* ყველა ელემენტს სოციალურ-კულტურული რეალობიდან, რომელიც შეიძლება საფრთხეს უქმნიდეს ამ იდეალის მდგრადობასა და სიცოცხლის უნარიანობას. ერთ-ერთი ასეთი ელემენტია ანტისოციალური ქცევის მქონე ბავშვი ან მოზარდი სკოლაში. ამიტომ იტყვიან ხოლმე: „გაირიცხა სკოლიდან“, ე. ი. საზოგადოებიდან. ფსიქოლოგს, თუ ის პრევენციაზე ფიქრობს და თუ მან ყური მოჰკრა ფრაზას „გაირიცხა სკოლიდან“, ერთადერთი კითხვა უნდა უჩნდებოდეს: „ვიდრე მოსწავლეს სკოლიდან გარიცხავდნენ, რა ზომებს მიმართა სკოლის დირექციამ. რა ტიპის უფასო მომსახურებით სარგებლობის შესაძლებლობა ჰქონდა ბავშვს ან მოზარდს სკოლიდან გარიცხვამდე? (ცხადია, არ იგულისხმება თბილისის ცენტრში მდებარე ერთი-ორი სკოლა, რომელთა დირექტორებსაც შეიძლება საზოგადოება კარგად იცნობდეს). საინტერესოა, როგორ პასუხობს საზოგადოება ბავშვის ან მოზარდის მიერ ჩადენილ დანაშაულს, რომელსაც, ვინიკოტის აზრით, გზავნილის ფუნქცია აქვს. დასჯა დანაშაულის განმეორების მიზეზი ხდება და

დესტრუქციული წრებრუნვის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ამ ჩაკეტილი წრის გარღვევა ბავშვის მიერ განხორციელებული აქტის ფსიქიკური მნიშვნელობის გაგებით არის შესაძლებელი. პასუხი ტოლერანტული უნდა იყოს და ლიბიდურად ინვესტირებული. დასჯა, როგორც პასუხი, თუნდაც ამ სიტყვის ბიპევიორისტული გაგებით, შეუძლებელია, გულისხმობდეს სიყვარულის ელემენტებს, რომლის დეფიციტსაც ინდივიდი განიცდის. როგორია ფსიქოლოგთა პოზიცია საქართველოში ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვების მიმართ? ეს პოზიცია ერთი წინადადებით შეიძლება გამოიხატოს: „თუ კარგად იქცევა, წავახალისოთ, თუ ცუდად იქცევა, დავსაჯოთ, ზოგი ქცევა განვამტკიცოთ, ზოგიც მოვსპოთ“. მაგრამ რა უნდა მოვსპოთ? ის, რაც შინაგანი შეუძლებლობისა და ფსიქიკური კატასტროფისაგან თავის დაღწევის გზაა. არც დასჯა და არც წახალისება არ უსვამს ბავშვს კითხვას ტანჯვის შესახებ, რომელსაც ის შეიძლება განიცდიდეს. მხოლოდ მშობლების გულს ახარებს დასჯა-წახალისებით განმტკიცებული სამაგალითო ქცევით, რომელმაც კიდევ ერთხელ უნდა უპასუხოს ყოვლისშემძლე ქართველი დედის იდეალს და ამით მოუშუშოს მშობლებს ნარცისისტული ჭრილობა, მიყენებული ანტისოციალური ქცევის მქონე შვილის მიერ, რომელიც ამ მშობლებს „თავს სჭრის“ ავტობუსში, სტუმრად თუ სკოლაში, ზუსტად ისე, როგორც მელანი კლაინის 5 წლის პაციენტი, პატარა პიტერი აგლეჯს თავს თოჯინას (მშობლების რეპრეზენტაციას), ხოლო სხეული ყასაბთან მიაქვს გასაყიდად.

ძალიან მოკლედ აღვწერ ფრანგულ სისტემას, რომელიც ანტისოციალური ტენდენციების მქონე ბავშვის ან მოზარდის სოციალიზაციაზე ზრუნავს:

სკოლაში მასწავლებელი, სკოლის ფსიქოლოგი ან სკოლის ექიმი ამჩნევს, რომ ბავშვს ოჯახური პრობლემები აქვს. ოჯახი ვერ უზრუნველყოფს ბავშვის ნორმალურ სოციალიზაციას. სკოლის დირექცია წერს დასკვნას, რომ ბავშვის ფსიქიკური და სოციალური (ოჯახური) სიტუაცია დელინკვენტური ქცევის ჩამოყალიბების საფრთხეს ქმნის. სკოლა შედგენილ დოსიეს შესაბამის ინსტიტუტებში აგზავნის, რომელთა ფუნქციაც ბავშვის სოციალურ-ფსიქიკურ ცხოვრებაზე ზრუნეა. ამ აქტს შეტყობინებას უწოდებენ. სკოლა დაწესებულებებს ატყობინებს ბავშვის ვინაობასა და პრობლემებს, თუ ეჭვობს, რომ ეს პრობლემები მართლაც არსებობს. ხშირად მოსამართლესაც ეგზავნება შეტყობინება, სადაც აღწერილია ბავშვის ოჯახური მდგომარეობა. მოსამართლე რამდენიმე გზას სთავაზობს სკოლას და იღებს გადაწყვეტილებას, რა ტიპის დაწესებულებაში უნდა გაიგზავნოს ბავშვი, რომელმაც მისი უსაფრთხოება უნდა უზრუნველყოს. მოსამართლე მიმართავს ე. წ. ბავშვთა სოციალური დახმარების ასოციაციას (*aide social à l'enfant, l'ASE*) ან დაწესებულებას, რომელსაც ჰქვია: აღმზრდელობითი ზომები ბუნებრივ გარემოში (*action éducative en milieu ouvert, AEMO*), რომელიც აღმზრდელ-ფსიქოლოგს (ფსიქოლოგ-პედაგოგს)

ავალდებულებს, რეგულარულად და ხანგრძლივად იმუშაოს ბავშვთან სახლში. ასოციაციის წარმომადგენელი მოსამართლის დავალებით ბავშვს სახლში აკითხავს. მესამე ინსტანცია, რომელსაც შეიძლება მოსამართლემ ბავშვზე ზრუნვისა და პროტექციის მიზნით მიმართოს, არის სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრი (centre medico-psychologique CMP). ყოველ კვარტალს, რაიონულ ცენტრს თუ უბანს ერთი ან რამდენიმე სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრი ემსახურება. ცენტრში ბავშვებთან და მოზარდებთან მუშაობენ ფსიქოანალიტიკოსები, ფსიქიატრები, სპეციალიზებული ექთნები, აღმზრდელები და სპეციალური მომზადების მქონე სკოლის მასწავლებლები. სკოლის მასწავლებელი და სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრის პედაგოგი თანამშრომლობენ და ერთმანეთთან შეთანხმებით მოქმედებენ. ფსიქოანალიტიკოსი დამოუკიდებელია თავის საქმიანობაში და მხოლოდ ბავშვთან და მის მშობელთან ურთიერთობს, უგზავნის წერილს სკოლას, პედაგოგს, ფსიქიატრს და ა. შ. აღმზრდელი სკოლაშიც დაჰყვება ბავშვს და სახლშიც. სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენტრის თანამშრომლები კვირაში 4-ჯერ დღილით იკრიბებიან შეხვედრების ოთახში და განიხილავენ თითოეული ბავშვის პრობლემებს, პროგრესსა თუ რეგრესს, საუბრობენ ახალ პაციენტებზე. ფსიქოანალიტიკოსი, ექთანი, ფსიქიატრი, აღმზრდელი და სკოლის სპეციალიზებული მასწავლებელი ერთად მსჯელობენ ჯგუფში იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გააგრძელონ მუშაობა კონკრეტულ ბავშვთან. თუ ბავშვი ცენტრში არ მოდის, მშობელს ურეკავენ და გაცდენის მიზეზს ეკითხებიან, ან აღმზრდელი მიდის ბავშვთან ოჯახში და ცდილობს, მშობელი დაარწმუნოს მკურნალობის აუცილებლობაში. გარდა ინდივიდუალური კონსულტაციებისა, მუშაობს სხვადასხვა ტიპის ჯგუფებიც, რომლებსაც შეიძლება ერქვას „ჯგუფი დედა-ბავშვი“, „ფსიქოზით დაავადებულ 5 წლამდე ასაკის ბავშვთა ჯგუფი“ და ა. შ. ჯგუფის მუშაობის შესახებ ჯგუფის ფსიქოანალიტიკოსი წარუდგენს ანგარიშს ინდივიდუალურ ფსიქოანალიტიკოსს და ცენტრის სხვა თანამშრომლებს.

მოსამართლეს ხშირად უწევს ბავშვისა და მშობლის სეპარაციის შესახებ გადაწყვეტილების მიღება, იმ შემთხვევაში, თუ მშობლები წარკოდამოკიდებულები არიან, იმ შემთხვევაში, თუ ბავშვი ფიზიკური და მორალური ძალადობის მსხვერპლია და ა. შ. სასამართლო საკუთარ თავზე იღებს ბავშვისთვის ე. წ. მიმღები ოჯახის გამოძებნას, რომელიც მიიღებს ბავშვს, იზრუნებს მის ფიზიკურ და ფსიქიკურ უსაფრთხოებაზე და ანგარიშვალდებული იქნება ჩამოთვლილ ინსტიტუციებთან. ბავშვი მიმღებ ოჯახში იქამდე რჩება, ვიდრე მოსამართლე არ დარწმუნდება, რომ ბავშვის მშობლების ფსიქიკური მდგომარეობა მეტ-ნაკლებად გამოსწორებულია. ასეთ შემთხვევაში ბავშვი უბრუნდება საკუთარ ოჯახს. თუ ბავშვს, ოჯახური და სოციალური პრობლემების გარდა, ფსიქიკური პრობლემებიც აქვს, ასეთ შემთხვევაში მოსამართლე

მას, როგორც წესი, სამედიცინო-ფსიქოლოგიურ ცენტრში აგზავნიან. გადაწყვეტილებებს მოსამართლე მშობლების თანხმობის გარეშე არ იღებს, მშობლები ამ პროცესების აქტიური მონაწილეები არიან (გარდა ზოგიერთი მძიმე შემთხვევისა, როდესაც მშობლების სამართლებრივი პასუხისმგებლობის საკითხი დგას). მოსამართლე გადაწყვეტილებებს ფსიქოლოგების, აღმზრდელებისა და სკოლის მასწავლებლების მიერ მომზადებული დოსიეების საფუძველზე იღებს. თუ საქმე ეხება მოზარდს, რომელიც კოლეჯში სწავლობს, მის ფსიქოსოციალურ ცხოვრებაზე ზრუნავენ მასწავლებლები, კოლეჯის ფსიქოლოგები, სოციალური მუშაკები და სასკოლო ექიმები. თითოეულ მათგანს აქვს უფლება, იმუშაოს ბავშვებთან და მის ოჯახის წევრებთან, თუ საქმე მსუბუქ შემთხვევას ეხება. თუ მოზარდის ფსიქოსოციალური მდგომარეობა მძიმეა, ისინიც ისევე, როგორც სკოლის თანამშრომლები, დოსიეს ადგენენ და სხვადასხვა ინსტანციას უგზავნიან შეტყობინებებს. გარდა ამისა, საფრანგეთში არსებობს სტრუქტურა, ახალგაზრდების იურიდიული პროტექცია (protection juridique des jeunes, PJJ), რომელიც ფსიქოსოციალური პრობლემების მქონე ბავშვებისა და მოზარდებისათვის სპორტული, გასართობი და საგანმანათლებლო აქტივობების ორგანიზებით არის დაკავებული. ახალგაზრდების იურიდიული პროტექცია თანამშრომლობს მოსამართლეებთან და სამედიცინო-ფსიქოლოგიურ ცენტრებთან. ბავშვი ან მოზარდი დახურული ტიპის ინტერნატში იმ შემთხვევაში იგზავნება, თუ კანონსაწინააღმდეგო ქცევა განმეორებად სახეს იღებს.

„მწვანე სახლი“, რომელიც სწორედ პრევენციული დაწესებულებაა და ფსიქიკური პრობლემების მქონე ბავშვებსა და მათ მშობლებს ემსახურება, თბილისში ფრანგი ფსიქოანალიტიკოსების დახმარებით დაარსდა და დღემდე აგრძელებს სხვადასხვა აშლილობის მქონე ბავშვებთან მუშაობას. რამდენიმე თვის წინ „მწვანე სახლს“ ბათუმში მცხოვრებმა ოჯახმა მიმართა. მშობლებმა მოიყვანეს ბავშვი, რომელსაც ნამდვილად სჭირდებოდა ხანგრძლივი და კომპლექსური ფსიქიკური მკურნალობა. დედა მზად იყო, მიეტოვებინა ბათუმში სამსახური, დაექირავებინა თბილისში ბინა და ორი თვის განმავლობაში მაინც ეტარებინა ბავშვი „მწვანე სახლში“ ინდივიდუალურ და ჯგუფურ სესიებზე. სესიები ორი თვის განმავლობაში სამსახურის დაკარგვის ფასად! ჩვენ ვთხოვეთ მშობელს, თავად მიეღო გადაწყვეტილება, რადგან ვითვალისწინებდით ფსიქოთერაპიის ხანგრძლივობას ბავშვებთან, რომელიც თითქმის ყველა შემთხვევაში ორ თვეზე მეტხანს გრძელდება. კითხვაზე, რა არის საჭირო პრევენციისთვის, ერთადერთი პასუხია – ადგილი პრევენციისთვის. ადგილი, დაწესებულება, რომელიც უფასოდ მოემსახურება ბავშვებსა და მათ მშობლებს, უპირველესი პირობაა პრევენციისთვის. საქართველოს თითოეულ რაიონში უნდა ფუნქციონირებდეს თუნდაც ერთი სამედიცინო-ფსიქოლოგიური ცენ-

ტრი ან დაწესებულება, რომელიც ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქიკური პრობლემებით დაკავდება, აგრეთვე ფსიქიატრიული კლინიკები და კვალიფიციურ ფსიქოთერაპევტთა კაბინეტები მოზარდილთათვის. „ექიმი სოფელს“ პოლიტიკური დისკურსის ნაწილია, ხოლო ერთი „პედოფსიქიატრი რაიონს“ – ანტისოციალური ქცევის პრევენციისათვის აუცილებელი პირობა.

დასკვნა

ფსიქოანალიტიკური თეორიები დანაშაულისა და ანტისოციალური ტენდენციების შესახებ ორ ძირითად კონცეპტზეა აგებული: ბრალის გრძნობასა და ნარცისიზმზე. ერთი მხრივ, დამნაშავე ბრალის გრძნობის გავლენით არღვევს კანონს, ანტისოციალურ ქცევას ბრალის გრძნობა უსწრებს წინ და ამ ქცევის მთავარი ფსიქიკური დეტერმინანტი ხდება, ხოლო მეორე მხრივ, ნარცისიზმი ბრალის გრძნობის ანტონიმია და კრიმინალის ფიგურისაგან ქმნის სუბიექტს, რომელიც ტრიუმფალურ გამარჯვებას ზეიმობს ბრალის გრძნობასა და კანონზე. დამნაშავეს ნარცისისტული ფიგურა საზოგადოების ფანტაზმური ცხოვრების ინვესტიციის ობიექტია, რადგან თვითკმარია თავისი ბუნებით და ნევროტიკის განდევნილ სურვილს ახორციელებს. კრიმინალის ნარცისისტული ფიგურა ხშირად იდეალიზაციის ობიექტია, რადგან კრიმინალი ყველაფერს, რაც მის მეგალომანიურ თვითშეფასებას შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს, თავიდან იცილებს, საკუთარი თავისგან ქმნის გმირს, რომელიც ბრალის გრძნობას ამარცხებს. როდესაც მე-ლიბიდო პროეცირდება ობიექტზე, იღვრება ობიექტზე (დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში მსხვერპლზე), ბრალის გრძნობისთვის ადგილი აღარ რჩება, დანაშაულის განხორციელების აქტი კი ვნებისა და „კრიმინალური ბედნიერების“ განცდას შობს³². სიყვარულის პათოლოგიური მდგომარეობა, როგორც უკიდურესად ნარცისისტული მდგომარეობა, ხშირად შეყვარებულის მკვლელობით ან თვითმკვლელობით მთავრდება. აქაც სწორედ შეყვარებულის (ნარცისისტული ობიექტი) მხრიდან უარის შემთხვევაში, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ლაგაშის აგრესია-ფრუსტრაციის თეორიას მსხვერპლისა და დამნაშავეს ურთიერთობის პარანოიზაციის კონტექსტში.

ფსიქოანალიზის მეორე ძირითადი იდეა ანტისოციალური ტენდენციებისა თუ დანაშაულის შესახებ დაფუძნებულია ფუნდამენტურ განსხვავებაზე, რომელიც ფანტაზმსა და აქტს, ფსიქიკურ რეალობასა და მის მატერიალიზებულ, ქცევით ვერსიას შორის არსებობს. ნევროტიკი აკრძალული სურვილის სუბიექტია. განდევნილი სურვილიც, როგორც არაცნობიერი დესტრუქციული ბუნების ტენდენციები, ფანტაზმს, სიზმარს, მცდარ ქმედებებს ან სიმპტომს წარმოშობს. კომპრომისული ფსიქიკური ფორმაციების ანალიზი ნევროტიკთან მამის მკვლელობის, როგორც განდევნილი სურვილის, არსებობას ადასტურებს. ნევროტიკთან მკვლელობის ფანტაზმის ფუნქცია სწორედ მისი რეალურად განხორციელების აღკვეთაა, ნარცისისტული ტიპის კრიმინალი კი არაცნობიერ დესტრუქციულ ტენდენციასა და რეალობას შორის გამაშუალე-

32 Paul-Laurant-Assoun, *l'inconscient du crime. la criminologie freudienne*. In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.

ბელ ფანტაზმს ვერ ქმნის, შედეგად ტენდენცია ფსიქიკურის სფეროს არღვევს და განხორციელებული აქტის დონეზე ვლინდება. ე. ი. კრიმინალი ოიდიპოსის კომპლექსის მიღმა მოქმედებს, შესაბამისად თავისუფალია ბრალის გრძნობისა და აკრძალვისაგან ისევე, როგორც ნევროტული შფოთვისაგან სასჯელთან და კასტრაციასთან დაკავშირებით. კრიმინალის ნარცისისტული ფიგურა არაკასტრირებადია, განსაკუთრებით მაშინ, თუ საქმე პერვერტს ეხება. ნევროტიკი წარმოადგენს სუბიექტს, რომელმაც კასტრაციის მტკივნეული ოპერაცია წარმატებით გაიარა, კრიმინალი კი კასტრაციას ხელიდან დაუსხლტა და ნაცვლად შინაგანი კანონისა, იურიდიული კანონის წინაშე აგებს პასუხს. ფანტაზმი მამის მკვლელობის შესახებ ზოგადად რეალურ მამას, მისი უსაფრთხოების გარანტიას, ამ ფანტაზმის სტრუქტურის რღვევა კი დესტრუქციული ტენდენციების გარეთ გადმოღვრის საფრთხეს შობს და შესაბამისად ნამდვილი მამის (ამ სიტყვის ზოგადი გაგებით) უსაფრთხოებასაც აყენებს ეჭვქვეშ, ე. ი. დამნაშავე კაცს კლავს, ნევროტიკი კი ხედავს სიზმარს, სადაც მას ჩადენილი დანაშაულის გამო ასამართლებენ. ის, რაც ნევროტიკთან სიზმრისა და ფანტაზმის ქვაბში იხარშება, კრიმინალთან განხორციელებული აქტის დონეზე სრულიად უმი სახით ავლენს თავს.

კრიმინალური აქტის განხორციელების დროს სუბიექტი და მისი ქმედება, სუბიექტი და აქტი იხლიჩება. ნევროტიკი ჩადენილი დანაშაულის სუბიექტია, აღიარებს დანაშაულს, ხშირად საკუთარ თავზე იღებს არჩადენილს, მზად არის მოინანიოს თუნდაც უმცირესი შეცდომა, ჩადენილი მოყვასის წინაშე, რომელიც შეიძლება სჭულდეს. ფსიქოპათი, კრიმინალი-პერვერტი, კრიმინალი-პარანოიკი კი აპოკრიფებს დანაშაულს ხელით, რომელიც ამ დანაშაულის აღსრულების მომენტში მას არ ეკუთვნის. „ხელი“, რომელიც დანაშაულს სჩადის, კრიმინალის სხეულისა და პიროვნების ნაწილი არ არის და მისგან დამოუკიდებლად მოქმედებს. ე. ი. არაცნობიერი დესტრუქცია, სიძულვილი პირდაპირ კავშირს ამყარებს სხეულთან, როგორც დანაშაულის აღსრულების ინსტრუმენტთან, სუბიექტის, მეს, პიროვნების ცენტრის გვერდის ავლით და მისგან ქმნის დესტრუქციულ მანქანას, რომლის შეჩერება მსხვერპლის ხეწნა-მუდარას არ შეუძლია. ბრალის პრიმიტიული გრძნობა კრიმინალთან გარეთაა პროექტირებული, ხოლო ჩადენილი დანაშაული ამ შემთხვევაშიც ბრალის გრძნობის შედეგია, რომლის შიდაფსიქიკური რეგულაცია მარცხს განიცდის, შესაბამისად დამნაშავეა არა კრიმინალი, არამედ სხვა, მსხვერპლი. ფსიქოტიკთან დანაშაული ბოდვის აქტის დონეზე რეალიზაციაა. ნევროტიკთან კრიმინალური აქტი მძიმე ბრალის გრძნობით ფანტაზმისა და სიმბოლიზაციის მექანიზმების წუთიერი პარალიზების შედეგია, ე. ი. ნევროტიკთან კრიმინალური აქტი მცდარი ქმედების დრამატული ფორმაა. პერვერტისთვის დანაშაულის ჩადენა რეალობისა და კასტრაციის უარყოფის საუკეთესო შესაძლებლობაა. დანა-

შაულის ჩადენის სურველი ნევროტიკთან ფანტაზმს ქმნის, ფსიქოტიკთან – ბოდვით კონსტრუქტს (რომელიც შეიძლება საფუძვლად დაედოს დანაშაულს, მაგალითად, პარანოიის შემთხვევაში), ხოლო კრიმინალთან – ნამდვილ აქტს.

მელანი კლაინი ისევე, როგორც ვინიკოტი ანთისოციალური ტენდენციების სათავეს ბავშვის დედის პირველად ობიექტთან ურთიერთობის დონეზე ხედავს. კლაინისთვის მნიშვნელოვანია დესტრუქციული, ორალურ-სადისტური ტენდენციებით გაჯერებული პრიმიტიული ზე-მეს პათოგენური აქტივობა, ვინიკოტისთვის – სიყვარულის დეფიციტი რეალური დედის მხრიდან.

კრიმინალური აქტი, ანთისოციალური ქცევა სიკვდილისა და სიცოცხლის ლტოლვის სახიფათო გახლეჩაზე მიუთითებს. სიკვდილის ლტოლვა ლიბიდურ ტენდენციებს სწყდება და სუფთა სახით ავლენს თავს არა სადიზმის, არამედ სისასტიკის დეზეროტიზებულ ფორმებში. ანალიტიკოსები ლაპარაკობენ კრიმინალის მაზოხიზმზეც, რომელიც ნარცისისტულად იდენტიფიცირდება მსხვერპლთან ან ჩადენილი დანაშაულის შეგნებულად აღიარების შემთხვევაში სასჯელს მოუვლენს საკუთარ თავს. კრიმინალი უსაზღვრო ეგოიზმით და დესტრუქციული ტენდენციებით გამოირჩევა. კრიმინალური აქტის აღსრულების დროს ეროსი და თანატოსი იხლიჩება, ეროსი კრიმინალის მეს ინვესტირებას ახდენს, რაც მისგან ეგოისტ ნარცისს ქმნის, ხოლო თანატოსი – ქცევის, აქტის ინვესტირებას, რაც მისგან საშიშ დამნაშავეს ქმნის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Sigmund Freud, les criminels par le sentiment de culpabilité (1916), in. Essais de psychanalyse appliquée Gallimard 1973.
2. Donald W. Winnicott, la tendance antisociale (1956), in. de la pédiatrie à la psychanalyse 1969 Payot.
3. Melanie Klein, Les tendances criminelles chez les enfants normaux(1927), in.Essais de psychanalyse payot 2005.
4. Melanie Klein, La criminalité (1934) ,in.Essais de psychanalyse payot 2005
5. Melanie Klein, Le complexe d'oedipe, Payot 2006 Paris.
6. Melanie Klein, Deuil et dépression, Payot 2004.
7. Sandor Ferenczi, psychanalyse et criminologie (1928), in. Psychanalyse IV OEures complètes Payot 1982.
8. Gérard Bonnet, La perversion. Se venger pour survivre, PUF 2008.
9. Daniel lagache, Le psychanalyse, PUF 1964.
10. J. Lacan, introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie, in.Ecrits I Edition du seuil 1999.
11. Angelo Hesnard, psychologie du crime, ED. Claude Tchou Paris 2003.
12. Dianne Casoni. Louis Brunet, La psychocriminologie. Apports psychanalytique et application clinique , ED. La presses de L'Université de montréal 2009.
13. Paul-Laurant-Assoun, l'inconscient du crime. la criminologie freudienne. In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.
14. Sophie de Mijolla-Mellor, le crime d'amour-propre, In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.
15. Markos zafiroopoulos, Le crime chez le jeune Lacan. Petit note d'archéologie psychanalytique, In. Recherche en psychanalyse. Le crime. ED. L'Esprit du temps 2004.
16. Claude Balier, Psychanalyse des comportements violents, Paris, PUF, 1988.

მარინა კაჭარავა

თავი 7

ანტისოციალური ქცევის გიოსამედიცინო
ასპექტები

ადამიანი თავისი ფუნქციითა და დანიშნულებით აღემატება ყველა მანამდე ქმნილ ცოცხალ არსებას. მის არსებობას აქვს საზრისი და აქტუალიზაციის შესაძლებლობა. ადამიანს, როგორც ურთულეს ფენომენს, სწავლობს რელიგია, ფილოსოფია, ფსიქოლოგია, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, სოციოლოგია და სხვა ანთროპოლოგიური დარგები. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი ადამიანს განიხილვენ როგორც ცხოველს, ფილოსოფია-ფსიქოლოგია – როგორც გონს, რელიგია კი – როგორც უკედავ სულს. ქართველი ფსიქიატრის ავლიბ ზურაბაშვილის განსაზღვრით, ადამიანი მორალური არსებაა – Homo moralis (მორალური ადამიანი). XX საუკუნის ცნობილ ფსიქოლოგსა და ფილოსოფოსს ვიქტორ ფრანკლს თავის წიგნში „იმედის რევოლუცია“ მოჰყავს ადამიანის განსაზღვრის რამდენიმე ნიმუში: „იარალის მკეთებელი“, „ადამიანი, რომელსაც შეუძლია თქვას არა“, „ადამიანი, რომელსაც აქვს თამაშის უნარი“ და სხვ. დღეს საყოველთაოდ აღიარებულად იქცა ფრანკლის მიერ შემოტანილი განსაზღვრა „იარალის მკეთებელი ცხოველი“, რომელიც თავისთავად ნონსენსია, თუმცა კარგად გამოხატავს, ერთი მხრივ, მხოლოდ ადამიანისთვის დამახასიათებელ შემოქმედებითობის უნარს (რადგან იარალის კეთება შემოქმედებითი აქტია) და მეორე მხრივ, იმ ბიოლოგიურ (ცხოველურ) სანყისს, რომლის მანიფესტირებაც ხდება იარალის ავად მოხმარებით. ფილოსოფოსი მ. შელერი კი განსაზღვრავს, რომ ადამიანი არის „მლოცველი არსება“ და ამით კარგად გამოხატავს ადამიანის სწრაფვას სრულყოფისაკენ. დღევანდელი კაცობრიობა თითქოს სიამოვნების მადეყარი გახდა. სიამოვნებისკენ ლტოლვას ყოვლისმომცველი ხასიათი აქვს. თითქოს ადამიანი „აქ და ამჟამად“ დაეძებს იმ ნეტარებას, რომელიც მისმა წინაპარმა ცოდვით დაცემის შედეგად დაკარგა. რადგან ამ ნეტარებას აქ ვერ პოულობს, ადამიანი იგონებს სხვადასხვა საშუალებას სიამოვნების მისაღებად და შედეგად ხშირად კარგავს მოსვენებას და ცხოვრების საზრისს. ადამიანს აქვს უნარი მიიღოს სიამოვნება პასიურობისა და აქტიურობისგან, პროცესისა და შედეგისგან. პრენატალურ პერიოდში ყოველი ადამიანი იღებს პასიური სიამოვნების დიდ დოზას, რომელიც მუცლად ყოფნისას დაცულობასა და კომფორტთან არის გაიგივებული. ბავშვობაში ადამიანი ცნობიერად თუ ქვეცნობიერად ირჩევს თავისთვის უმჯობეს სიამოვნების ტიპს: ა) პასიური სიამოვნება – ძილი, ნებივრობა, პლაჟზე გარუჯვა, ტახტზე კოტრიალი ან შედეგით ტკობა; ბ) აქტიური სიამოვნება – მოძრაობა, ენერგიის ხარჯვა, თამაში ან პროცესით სიამოვნების მიღება; გ) აქტიურ-პასიური – ფანტაზიით შექმნილი ხატები, რასაც ემყარება შემოქმედებითობა. ადამიანმა თავისი შემოქმედების უნარი „გამოიყენა“ იმისთვის, რომ სხვადასხვა ბიოლოგიური, ქიმიური თუ ქცევითი მოდელის გამოყენებით მიიღოს ისეთი სიამოვნება, რომლის ტყვეობაშიც შეიძლება აღმოჩნდეს. მაგალითად: პასიური სიამოვნება – დეპრესანტების (სხვადასხვა

ნარკოტიკული ნივთიერების) გამოყენებით; აქტიური სიამოვნება – სტიმულატორების, საკვების, აზარტული თამაშებისა თუ სხვა მოქმედებების მეშვეობით, აქტიურ-პასიური კი – ჰალუცინოგენებისა თუ მუდმივად ოცნების საშუალებით. ადამიანის ქცევა ურთულესი ფენომენია. იგი განისაზღვრება და განპირობებულია ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური, სამედიცინო, სოციალური და სულიერი (მორალური) ფაქტორებით. ისმის კითხვა: ადამიანი ყველაფერს სოციალურ სწავლობს, თუ მას მოჰყვება მემკვიდრული ინფორმაცია, მიდრეკილებები და განწყობები; რომელია პირველადი და რომელი მეორადი? მიზეზ-შედეგობრივი კვლევა ხშირად წარმოქმნის მანკიერ წრეს, რომლის გარღვევაც მეცნიერს შეუძლია ადამიანის პოლისტური (მთლიანობითი) გაგებით და ყველა ფაქტორის გათვალისწინებით. რატომ იქცევა ადამიანი არაადეკვატურად? ამ კითხვას პიროვნების ფსიქოლოგიის ყველა მიმართულება პასუხობს. ჩვენთვის საინტერესოა ამა თუ იმ ანტისოციალური, დევიაციური თუ დელინკვენტური (კრიმინალური) ქცევის ბიოსამედიცინო ასპექტები. შესაძლებელია თუ არა პროგნოზი და შესაბამისად სხვადასხვა ქცევითი დარღვევისა თუ აშლილობის პრევენცია-პროფილაქტიკა?

ჯანმრთელი ტვინის ფუნქციონირება

იმისთვის, რომ თავის ტვინში მიმდინარე ურთულესი პროცესების სტრუქტურირება მოხდეს, გამოვყოთ ცენტრალური ნერვული სისტემის ფუნქციონირების რამდენიმე დონე:

მოლეკულურ-უჯრედული (მემბრანული და შიდა ნეირონული პროცესები), ნეიროქიმიური (ნეირონთაშორისი კავშირები, სინაფსები), ნეიროფიზიოლოგიური (ქცევის წარმოქმნაში მონაწილე სისტემები), პიროვნული (ღირებულებები, მორალი, მსოფლმხედველობა, ფსიქოლოგიური დაცვითი მექანიზმები).

მოლეკულურ-უჯრედული დონე

ძირითადი სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ერთეული თავის ტვინში არის ნერვული უჯრედი – ნეირონი. ერთი ტრილიონი ნეირონი უზრუნველყოფს ჰომეოსტაზურ ბალანსს. ნეირონები თავის ტვინის სხვადასხვა რეგიონში განსხვავდება ფორმით, ზომით, ელექტრონული თვისებებით. თუმცა ყველა ნეირონს აქვს ვარსკვლავის ფორმის სხეული, ბირთვი გენეტიკური ინფორმაციით, ხესავით განტოტებული დენდრიტებით, რომლებიც ინფორმაციის ინტეგრატორებია და ერთადერთი აქსონი, რომელიც ნეირონის სხეულიდან გამოდის და სხვა ნეირონს უერთდება. ნეირონების სპეციალიზებული ნაწილები და მემბრანული სტრუქტურები უზრუნველყოფს ობლიგატურ

ფუნქციებს: 1) უჯრედული ცილების სინთეზს; 2) ნეიროტრანსმიტერების (ნეირომედიატორების), ნეიროპეპტიდების, ფერმენტებისა და ბიოლოგიურად აქტიური სხვა ნივთიერებების სინთეზს, რომლებიც ტვინის ფუნქციებს განსაზღვრავს; 3) ენერგოუზრუნველყოფას; 4) ბარიერულ ფუნქციას; 5) საინფორმაციო ფუნქციას (სასიგნალო გზები).

უჯრედის ბირთვში არის დეზოქსირიბონუკლეინის მჟავა (დნმ) და რიბონუკლეინის მჟავა (რნმ). ისინი განსაზღვრავს უჯრედული ცილების სინთეზს (ტრანსკრიფცია და ტრანსლაცია). უჯრედის მემბრანა უზრუნველყოფს ნეირონის სტრუქტურულ მთლიანობას და ასრულებს ბარიერულ ფუნქციას. უჯრედის გადარჩენის აუცილებელი პირობაა ჰომეოსტაზის შენარჩუნება და ადეკვატური რეაგირება, ანუ ადაპტაციის უნარი.

ნეიროქიმიური ღონა

თითოეული ნეირონი 1000-მდე ნეირონთან ამყარებს სინაფსურ კონტაქტს (სინაფსი ნეირონთაშორისი კონტაქტის სივრცეა). ინფორმაცია ელექტრონული იმპულსის ტალღის სახით გადადის. ნერვული იმპულსები უჯრედის მემბრანის დეპოლარიზაციით წარმოიქმნება. მყისიერი გადაღაგება ხდება მემბრანის შიდა და გარე ზედაპირზე, დადებითი და უარყოფითი იონებით. ეს პროცესი რეგულირდება Na^+ , K^+ , Ca^{2+} იონებით. ნეირონიდან წამოსული სიგნალები იწვევს მემბრანის დეპოლარიზაციას და წარმოქმნის ნერვულ იმპულსებს. ნერვული იმპულსები სინაფსის ზონაში ხსნიან კალციუმის არხებს, კალციუმის იონები კი ხელს უწყობენ სინაფსებში ნეირომედიატორების ჩაღვრას. ნეირომედიატორი მიემართება მეზობელი ნეირონის დენდრიტში და იწვევს მემბრანის ქიმიური თვისების შეცვლას. ეს პროცესი მთავრდება, როდესაც უკუჩაქერის ან ფერმენტების მოქმედების გზით სინაფსში ნეირომედიატორი აღარ რჩება. მემბრანაზე უამრავი რეცეპტორია, რომლებიც ყოველი ნეირომედიატორისთვის კლიტე-გასაღების მსგავსია. ნეირომედიატორების მუშაობაზე არის დამოკიდებული ადამიანის მდგომარეობა დროის ნებისმიერ მონაკვეთში. სინაფსების სახელები განპირობებულია ნეირომედიატორის სახელით, მაგ.: დოფამინერგული, ნორადრენერგული, გლუტამატერგული და სხვა სინაფსები. თითოეულ ნეირომედიატორულ სისტემას თავისი ფუნქციური სპეციფიკა აქვს. მაგ., ნორადრენალინ-დოფანიმ-სეროტონინერგული სისტემები მთლიანობაში განაპირობებენ ემოციურ სტატუსს, აკონტროლებენ შფოთვასა და აგრესიას. კატექოლამინები, კერძოდ დოფამინი, დაკავშირებულია სიამოვნებასთან. გამაამინოერბოშავას (გააემის) ნეირომედიატორული სისტემა უზრუნველყოფს მუხრუჭის პროცესს, გლუტამატერგული ნეირომედიატორული სისტემა მონანილეობს დასნაწლის, მეხსიერებისა და

სხვა პლასტიკურ (აღდგენით) პროცესებში. განსაკუთრებულ როლს ტვინის ფუნქციურ არქიტექტონიკაში იღებენ ნეიროჰორმონები და ნეიროპეპტიდები. თავის ტვინში არის ე. წ. დამაჯილდოებელი სისტემა. ამ სისტემის ნეირონები გამოყოფენ ნეიროტრანსმიტერ დოფამინს (სიამოვნების ჰორმონს). როდესაც ადამიანი მიირთმევს გემრიელ კერძს, უყურებს საინტერესო ფილმს, კითხულობს, უსმენს მუსიკას და ა. შ., თავის ტვინში სწორედ დამაჯილდოებელი სისტემა აქტიურდება, რის შედეგადაც ადამიანი განიცდის სიამოვნებას. ტვინი გამოყოფს ოპიატების საკუთარ ვერსიას (ენდოგენურ ოპიატს), რითაც კონტროლდება ტკივილი. ბავშვებზე და მოზრდილებზე ჩატარებულმა გენეტიკურმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ენდორფინების სინთეზი სხვადასხვა ინტენსივობით ხდება. არსებობს ფერმენტები (კატალიზატორები), რომლებიც არეგულირებს ენდოგენური პეპტიდების მეტაბოლიზმს. მათ შორის ფერმენტი ენკეფალინაზა შლის ოპიოიდურ პეპტიდებს. ადამიანებში, რომლებიც დამოკიდებულების დაავადებისკენ არიან მიდრეკილი, ამ ფერმენტის აქტივობაა გაზრდილი, რის შედეგადაც წარმოიქმნება შინაგანი ოპიოიდების დეფიციტი. ეს კი თავის მხრივ განაპირობებს დაუქმყოფილებლობის გრძნობას.

ნეიროფიზიოლოგიური დონე

ეს დონე უზრუნველყოფს ორი ისეთი ნეიროფიზიოლოგიური სისტემის შეთავსებას, როგორიც არის დადებითი განმტკიცება (დამაჯილდოებელი სისტემა „+“) და უარყოფითი დასჯის სისტემა – „-“.

იმთავითვე ყოველი ცოცხალი ისეა დეტერმინირებული, რომ დადებითი, პოზიტიურად შეფერილი მდგომარეობისკენ (დაჯილდოების ზონა) ისწრაფვის და ცდილობს, მინიმუმამდე დაიყვანოს ან თავი აარიდოს დასჯას. ამ პროცესში მონაწილეობს თავის ტვინის უმაღლესი ფუნქცია – მეხსიერება. ბიოლოგიური თვალსაზრისით არსებობს მეხსიერების შემდეგი ტიპები: 1) გენეტიკური; 2) ონტოგენეტიკური და ნეირონალური (ცხოვრების მანძილზე) და 3) იმუნოლოგიური. ნებისმიერ ცოცხალს და მით უფრო ადამიანს აქვს დასწავლისა და გამოცდილების გამოყენების უნარი. ძუძუმწოვრებში შეისწავლეს ნეონატალური მიჯაჭვულობა (იმპრინტინგი) და აღმოჩნდა, რომ ოლფაქტორულ და სომატოსენსორულ ალბეჭდვას უზრუნველყოფს თავის ტვინის შემდეგი სტრუქტურები: ყნოსვის ბორცვი (olfactory bulb), ნორადრენერგული ცისფერი ლაქა (Locus coeruleus) და ნუშისებრი სხეული (amygdala). ცისფერი ლაქა გამოყოფს დიდი რაოდენობით ნორადრენალინს და მისი ნეირონები სენსორულ იმპულსებზე რეაგირებენ ასეთი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით: ოლფაქტორული (ყნოსვა), ვიზუალური (მხედველობა) და აუდიალური (სმენა). ასე რომ, პატარებს დამახსოვრების განსაკუთრებული ჯაჭვი აქვთ, რო-

მელიც უზრუნველყოფს იმპრინტინგს, განსხვავებით მოზრდილი ადამიანის დამახსოვრების მექანიზმისაგან, რომელშიც მონაწილეობს ჰიპოკამპი, ნუში-სებრი სხეული და ქერქის ფრონტალური ნაწილი. ბავშვის ტვინი მოზრდილის ტვინის „არასრული ასლი“ კი არ არის, არამედ განსაკუთრებულად ფუნქციონირებადი სისტემაა, რომელიც სრულიად უნიკალურად აღბეჭდავს როგორც მზრუნველი, ისე სასტიკი მშობლის ქცევას. დედა-შვილს შორის კავშირზე და კერძოდ იმპრინტინგზე უარყოფითად მოქმედებს მშობიარობის გაუტკივარება ნარკოტიკაციით და ჩვილებისთვის პოსტნატალურ პერიოდში ბარბიტურატებისა და ტრანკვილიზატორების დანიშვნა. დედა-შვილის მიჯაჭვულობის პატერნის (მოდელის) ნეირიქიმირ სუბსტრატს უზრუნველყოფს: ოქსიტოცინი, ვაზოპრესინი, ენდოგენური ოპიოიდები, კატექოლამინები. ჩვილებს სენსიტიურ პერიოდში აღენიშნებათ ენდოგენური კორტიკოსტერონის დაბალი დონე და მათი რეაქცია სტრესზე სუსტად არის გამოხატული. ენდოგენური ოპიოიდები მონაწილეობენ დედის სუნთან და შეხებასთან ბავშვის ასოცირებაში და აგრეთვე უზრუნველყოფენ დედასთან შეხების ანალგეტიკურ და დამამშვიდებელ ეფექტს. ვაზოპრესინი მოქმედებს ლიმბურ სისტემაზე და ოქსიტოცინთან ერთად მონაწილეობს დამახსოვრების პროცესის რეგულირებაში. ბავშვის მიერ ხდება მშობლების ქცევის მოდელების შენახვა-დამახსოვრება.

სოციალურ-პიროვნული და პიროვნული დონე

ამ დონეში ინტეგრირდება ქარაქტეროლოგიური თავისებურებანი, ტემპერამენტი, ღირებულებითი სისტემა, მორალი, სინდისი, მსოფლმხედველობა და სხვ.

დანაშაულებრივი ქცევის მიზეზების კვლევა ორი მიმართულებით განვითარდა და, ამგვარად, არსებობს: 1. სოციალური და 2. ბიოლოგიური კონცეფციები. ერთ შემთხვევაში ანტისოციალური ქცევა განპირობებულია სოციალური გარემოთი და პირობებით, ხოლო მეორე შემთხვევაში – მემკვიდრეობითი ფაქტორებითა და მექანიზმებით. ასეთი დუალისტური მიდგომა მკაცრად დიქტომიური აღმოჩნდა და ბევრი ფსიქოლოგი და ფსიქიატრი ადამიანის მონისტურ ან პოლისტურ გაგებას მიიჩნევს სწორად. უნდა აღინიშნოს, რომ მონისტური მიდგომა განსაზღვრავს პიროვნებებში ბიოლოგიური და სოციალური ხასიათის ზოგად პრინციპებს, რაც თავის მხრივ არ იძლევა ნათელ სურათს კრიმინალური (დელინკვენტური) ქცევის პრევენციისთვის. ძალიან ძნელია, განისაზღვროს, რომელი ფაქტორია ნამყვანი კრიმინალური ქცევის პატერნის ჩამოყალიბებაში: ინდივიდუალური თავისებურებანი, გარემო პირობები, სწავლა-აღზრდა თუ მემკვიდრეობითი ინფორმაცია და ამიტომაც თითქმის შეუძლებელია რაიმე უნივერსალური წესის ჩამოყალიბება. ყოველი

შემთხვევა ინდივიდუალურია და მრავალნახნაგოვანი. ზოგიერთ განზომილებაში და გარკვეულ ვითარებაში ბიოლოგიური ფსიქიკურის მექანიზმია, ზოგიერთ შემთხვევაში ბიოლოგიური მხოლოდ ნანამძღვარია, სხვა შემთხვევაში ფსიქიკურის არეკლაა სხეულის მდგომარეობაში, ზოგ შემთხვევაში კი ამა თუ იმ ქცევის პირდაპირი მიზეზია და ა. შ.

ჩეზარე ლომბროზოს ეკუთვნის თეორია დაბადებით დამნაშავეს შესახებ. მან შეისწავლა დამნაშავეთა სამყარო და დაასკვნა, რომ დაბადებით დამნაშავე არის ატავისტური არსება, რომელიც თავის პიროვნებაში ინსტინქტების რეპროდუცირებას ახდენს, რაც გამოიხატება კანიზალიზმით, თავისი მსგავსის მკვლელობით. ჩ. ლომბროზო დარწმუნებული იყო, რომ ეს დაბადებით დამნაშავე უძლურია საკუთარი ინსტინქტების წინაშე და მისი გამოსწორება შეუძლებელია.

ჩ. ლომბროზომ და მისმა მოწაფეებმა წარმოადგინეს უამრავი მასალა ამ ჰიპოთეზის დასადასტურებლად. ლომბროზოს მიერ აღწერილი დამნაშავე ჰგავდა მაიმუნს თავისი ყბით, ბრტყელი ცხვირით, ტკივილისადმი დაბალი მგრძნობელობით და გრძელი ხელებით. ამის საწინააღმდეგოდ ბრიტანელმა ექიმმა ჩარლზ გორინგმა იგივე მახასიათებლები აღმოაჩინა საკონტროლო ჯგუფში, რომლის წევრებიც არასდროს ყოფილან დამნაშავეები. შემდეგში ამერიკელი ექიმი უილიამ შელდონი თვლიდა, რომ ადამიანის სხეულის აღნაგობასა და ქცევის ტიპს შორის გარკვეული კორელაცია არსებობს, მაგ.: 1) ენდომორფი – ზომიერი სისრულე, მომრგვალებული ფორმები. ასეთი ადამიანი კონტაქტურია და უადვილდება ურთიერთობების წარმართვა. 2) მეზომორფი – ძლიერი სხეული, კარგად აწყობილი. ადამიანი მოუსვენარია, აქტიური და ტკივილისადმი არც ისე მგრძნობიარე. 3) ექტომორფი – თხელი, სუსტი სხეული, მიდრეკილი თვითნაღიზისკენ, მაღალი მგრძნობელობა. შელდონმა გააკეთა დასკვნა, რომ მეზომორფი არის უფრო მიდრეკილი დევიაციური ქცევისაკენ.

პიროვნების ინდივიდუალურ თავისებურებებში მოიაზრება სქესობრივი, კონსტიტუციური, ნეიროდინამიკური თავისებურებები, სხეულის მოყვანილობისა და ტემპერამენტის ჩათვლით. პიროვნების ბიოლოგიურ შემადგენელს წარმოადგენს სომატური, ნეიროდინამიკური და ნეიროჰომორალური თავისებურებანი. ანტისოციალურ ქცევასთან ხშირად დაკავშირებულია ქრონობიოლოგია და ბიორიტმოლოგია (ავარიები), აგრეთვე ფსიქოპათია და მაღალი ნევროტიზმიც. ზოგიერთი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ ანტისოციალური ქცევის ნანამძღვრებია: 1. ბიოლოგიური მოთხოვნილებების პათოლოგია, რაც სექსუალური ძალადობის მიზეზი ხდება; 2. ნევრასთენია, ფსიქოპათია, მოსაზღვრე მდგომარეობა, ნერვული სისტემის მაღალი აღგზნებადობა; 3. მემკვიდრული დაავადებებით და კერძოდ ალკოჰოლიზმით დამძიმებული მემკვიდრეობა; 4. ინტოქსიკაცია, გარემოს ქიმიური შემადგენლობის შეცვლა, 5. კონფლიქტური

და სტრესული სიტუაციები.

ასე რომ, ანტისოციალური ქცევის ფსიქობიოლოგიურ ნანამდგრებში კრიმინოლოგები მოიაზრებენ როგორც განვითარების, ისე მემკვიდრეობით პათოლოგიებს.

მემკვიდრეობითი ფაქტორების კვლევა ძალიან აქტუალური გახდა XX ს-ში. დანიაში შეისწავლეს მამრობითი სქესის 3500 ტყუპი. მონოზიგოტურ ტყუპებში აღმოჩნდა, რომ თუკი ერთ-ერთი სისხლის სამართლის დამნაშავე იყო, შემთხვევების 50%-ში მეორეც იმავეს იმეორებდა. პეტეროზიგოტულ ტყუპებში ანალოგიური დანაშაული 21%-მდე შემცირდა. შესწავლილ იქნა ნაშვილები ბავშვების ქცევა. აღმოჩნდა, რომ ქცევის მოდელი უფრო ბიოლოგიური მშობლების ქცევის ტიპს ჰგავს, ვიდრე გამზრდელი მშობლებისას. ზოგი ფსიქოლოგი და სოციოლოგი არ ეთანხმება დანაშაულის გენეტიკური საფუძვლების არსებობას. ბოლო ხანებში დევიაციური ქცევის ბიოლოგიურ საფუძვლად სასქესო ქრომოსომების ანომალიას მიიჩნევენ. ცნობილია, რომ ქალს ორი X ქრომოსომა აქვს, ხოლო კაცს – XY ქრომოსომები. მაგრამ ზოგიერთ ადამიანს დამატებითი X ან Y ქრომოსომა აქვს. მამაკაცებს დამატებითი Y ქრომოსომით აღენიშნებათ ფსიქოპათია, მაღალი ხარისხის დევიაციურობა, დაბალი ინტელექტი. ზოგიერთმა მეცნიერმა შეიმუშავა სქესისა და ასაკობრივი ფაქტორების თეორია. მათი აზრით, თითქმის ყველა მძიმე დანაშაული ახალგაზრდულ ასაკში ხდება და 30 წლისთვის თანდათან იკლებს. მკვლელობის, გაუპატიურების, ყაჩაღობის გამო დაკავებულთა ასაკი ყველაზე ხშირად 18-24 წელს შეადგენს. მეორე ადგილზეა 13-17 წელი, ხოლო მესამეზე – 25-30 წელი. როგორც კაცებში, ისე ქალებში 30 წლის მერე მძიმე დანაშაულის რიცხვი კლებულობს.

მრავალფეროვან იმპულსურ მოქმედებებში, რომლებიც ხშირად ვლინდება ანტისოციალური ან აგრესიული ქცევის სახით, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სეროტონინერგული სისტემის პათოლოგიური ცვლილებები. აგრესიული ქცევის რეგულაციაში სეროტონინი ერთ-ერთი ნამყვანი ნეირომედიატორია. სეროტონინის კონცენტრაციის დაწვეა ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში იწვევს აგრესიის ზრდას და პირიქით. ანტისოციალური ქცევის წარმოშობაში მონაწილეობას იღებს სიმპათიკური ნერვული სისტემა და ნორადრენალინისა და დოფამინის კონცენტრაციები. ცნობილია, რომ ნორადრენალინის დონე დადებითად კორელირებს აგრესიულობასთან და დომინირებასთან (ლიდერობასთან). აგრესია და მასთან დაკავშირებული ანტისოციალური ქცევა ხშირად სტიმულირდება მამაკაცის სასქესო ჰორმონების ანდროგენების მოქმედებით, კერძოდ ტესტოსტერონის კონცენტრაციის ცვალებადობა უშუალო კავშირშია აგრესიის ჩამოყალიბებასთან. აგრესიული დამნაშავეები ტესტოსტერონის უფრო მაღალი დონით ხასიათდებიან. ტესტოსტერონის მაღალი კონცენ-

ტრაცია განსაკუთრებით მეგრძოლის, დომინანტის, ანუ ლიდერისთვისაა, დამახასიათებელი. ტესტოსტერონის მაორგანიზებელი, გამააქტივირებელი მოდელის მიხედვით, ანტიგენები პრენატალურ პერიოდში აყალიბებს იმ ნე-
ირონულ ქსელებს, რომლებიც შემდგომში მონაწილეობს აგრესიული ქცევის
გენერირებაში, როდესაც სქესობრივი მომწიფების დროს ამ ქსელებზე მოქმე-
დებს ტესტოსტერონი და რეალიზდება აგრესიული ქცევა.

ანალიზი ადასტურებს, რომ ფუნქციებისა და ქცევის მოშლის მიზეზი
ხშირად ერთეული გენეტიკური დეფექტია, მაგ., ერთ-ერთი გენის მუტაცია.
ყველაზე უბრალო და პირდაპირი მიდგომაა მონო- (ერთი კვერცხუჯრედი-
დან წარმოშობილი) და პეტეროზიგოტური (სხვადასხვა კვერცხუჯრედიდან
წარმოშობილი) ტყუპების შედარება ამა თუ იმ ნიშნის მიხედვით. პეტეროზი-
გოტური ტყუპები ნაკლებად ჰგავნან ერთმანეთს, ვიდრე ჩვეულებრივი და-
ძმა. მონოზიგოტური ტყუპების გენები იდენტურია, თუმცა არ არის გამო-
რიცხული მათ შორის მცირეოდენი განსხვავება ე. წ. დნმ-ს განმეორებითი
მიმდევრობით გენოში. მრავალრიცხოვანმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ
ინტელექტის კოეფიციენტის (IQ) მრავალი თავისებურება გენეტიკურია. ფ.
გალტონმა შეისწავლა ადამიანის IQ ნათესავებთან შედარებით და აღმოაჩინა,
რომ ალბათობა იმისა, რომ გამოჩენილ ადამიანს ნიჭიერი მამა ჰყავდეს, 500-
ჯერ მაღალია, ვიდრე იმისა, რომ ჩვეულებრივ ადამიანს ჰყავდეს ნიჭიერი
მამა. ცნობილია აგრეთვე მემკვიდრეობითი სოციალური პათოლოგიის უამ-
რავი შემთხვევა. ამის მაგალითია ჯიუკების ოჯახი, რომელიც XVIII ს-ში ჩრდ.
ამერიკაში შეიქმნა ლოთი მეთევზისა და მეძავე ქალის ქორწინებით. მათ შთა-
მომავლებში 50%-ით მეტი იყო გონებასუსტი, ქურდი და მეძავე და ა. შ. XIX
ს-ის ბოლოს ამ ოჯახის მიერ აშშ-სადმი მიყენებული ზარალი 1,2 მილიონ დო-
ლარად იქნა შეფასებული. შესწავლილია ქურდის, მოხეტიალისა და ლოთის,
1740 წელს დაბადებული ადა იურკის შთამომავლობა. მათგან 181 მეძავე, 76
დამნაშავე, 142 წერილი დამნაშავე და ნაძირალა. საკმაოდ ხშირია შემთხვევა,
როდესაც ბავშვებს აღსაზრდელად კრიმინალური ოჯახებიდან იყვანდნენ და
ისინი ან სახლიდან გარბოდნენ, ან თავიანთ ბიოლოგიურ მშობლებს ემსგავ-
სებოდნენ. გონებრივი ჩამორჩენის საფუძველი გენეტიკური დეფექტია, რაც
გამოიხატება X-ქრომოსომასთან შეჭიდული დარღვევით, ან კიდევ რომელიმე
სხვა ქრომოსომის პათოლოგიით. მაგ., დაუნის სინდრომი 21-ე ქრომოსომის
დარღვევაა.

1929 წელს ლანგემ გამოაქვეყნა მონოგრაფია „დამნაშავეობა, როგორც
ბედისწერა“, სადაც მითითებულია, რომ მონოზიგოტურ ტყუპებში თანხვედ-
რა ანტისოციალურ ქცევასთან ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე პეტეროზი-
გოტურში (თანხვედრა ნიშნავს, რომ თუ ერთი ტყუპის ცალი კრიმინალია, მა-
შინ ძალიან მაღალია იმის ალბათობა, რომ მეორეც მისი მსგავსია). ეს ეხება

ჰომოსექსუალურ ქცევას, ფსიქოზებს და ა. შ. ერთ-ერთი ცდის დროს 14,427 მსჯავრდებული შეისწავლეს ოჯახური ურთიერთობისა და მშობლებისა თუ გამზრდელების ანტისოციალური ქცევის სიხშირის მიხედვით. არაბიოლოგიურ მშობლებსა და შეილების ქცევას შორის არავითარი კორელაცია არ აღმოჩნდა, მაგრამ საკმაოდ მაღალი იყო კორელაცია ბიოლოგიურ მშობლებსა და მსჯავრდებულთა ქცევას შორის.

ფსიქიკის მოშლა და ანტისოციალური ქცევა ხშირად არის დაკავშირებული X და Y სასქესო ქრომოსომების ანომალიებთან. ძალადობა და სისასტიკე ხშირად არის დაკავშირებული XXY ან XYY კარიოტიპებთან მამაკაცებში. ცნობილია კორელაცია გარეგნობასა, კერძოდ სახის ნაკვთებსა და კრიმინალურ ქცევას შორის. კერძოდ, ითვლება, რომ კრიმინალებს აქვთ პატარა ღრმა თვალები, დაბალი შუბლი და დაკიდებული ქვედა ყბა, ასევე დაწეულია ტკივილის განცდა. ერთეულ ფართობზე ტკივილის რეცეპტორების რიცხვი ძალიან დაკლებულია (პირის გაკერვა, სხეულის ნაწილის დაჭედება ან მოჭრა). აგრესიის გენეტიკური საფუძვლები ლორენცმა შეისწავლა ჩრდ. ამერიკის იუტის ინდიელებზე, რომლებიც ასეულობით წლები ეწოდნენ ბრძოლა-ძარცვას და მათი აგრესია შესაბამისად ძალიან მაღალ ნიშნულს უახლოვდებოდა. სპორტსმენებშიც იქნა შესწავლილი სხვადასხვა გენის ვარიაციები და აღმოჩნდა, რომ მაღალი თუ დაბალი წნევა, გულ-სისხლძარღვთა სისტემის მუშაობა დამოკიდებულია AACE-ის (ანგიოტენზინის) სხვადასხვა ვარიაციაზე. აქედან გამომდინარე, ზოგ სპორტსმენს შეუძლია მძიმე დატვირთვის ატანა, ზოგისთვის კი ხანგრძლივი, მაგრამ მსუბუქი დატვირთვაა შესაძლებელი.

რაც შეეხება ნარკომანს ან ალკოჰოლიკს, გამოკვლეულია, რომ ზოგიერთ ადამიანს დაბადებიდან დაბალი აქვს ენდომორფიზების სინთეზის უნარი. თუ ასეთი ადამიანი ალკოჰოლს ან ნარკოტიკს მიიღებს, ის თავს „ნორმალურად“ იგრძნობს, რადგან ენდომორფიზების დონე თავიდან მაღლა იწევს. შემდეგში იგი დამოკიდებული ხდება ამ ნივთიერებაზე, თანდათან ტვინი აღარ გამოყოფს საკუთარ ენდომორფინებს და ადამიანი ძალიან მძიმე მდგომარეობაში ვარდება. ქიმიური დამოკიდებულების მქონე ადამიანებს დაბადებიდან ღვიძლიც განსხვავებულად უმუშაებთ. მაგ., თუ ადამიანს შეუძლია ბევრი სვას და არ დათვრეს, ეს მემკვიდრეობითი ალკოჰოლიზმის ერთ-ერთი ნიშანია.

ალკოჰოლურ სასმელს ბევრი სვამს, მაგრამ ლოთი არ ხდება. აგრეთვე ყველა მოთამაშე გემბლინგით დაავადებული არ ხდება და ყველა მომხმარებელი – ნარკომანი. ზუსტად ასევე ყველა აგრესიული დამნაშავე არ არის. თუკი გენეტიკური მიდრეკილება არსებობს, მაშინ ის ამა თუ იმ ანტისოციალურ ქცევაში მანიფესტირდება. სრულიად დადასტურებულია, რომ ქრონიკული ალკოჰოლიზმის ფორმირებაში ძირითად როლს გენეტიკური ფაქტორები თამაშობს. ქრონიკული ალკოჰოლიზმის მემკვიდრეობით დატვირთული ჯგუფე-

ბი განსხვავდებიან ამ სენით დაუტვირთავი კონტინგენტისგან როგორც დავადების მიმდინარეობით, ისე მკურნალობის ეფექტურობით.

ალკოჰოლი, ფარმაკოლოგიური კლასიფიკაციით, ცენტრალური ნერვული სისტემის დეპრესანტია. ზოგიერთი ადამიანისთვის 60-120 გრ ვისკი დადებით ეფექტს იწვევს ინტელექტუალური ამოცანის გადანაცვებისას. ალკოჰოლის ზომიერი მიღება იწვევს შემდეგ ქცევით გამოვლინებას: შეკაების (მუხრუჭის) შესუსტება, წარმოიშობა ეიფორია, ხშირად იზრდება თვითდარწმუნებულობა, ნერვულ-კუნთოვანი კოორდინაციის შესუსტება, მხედველობისა და მეხსიერების შესუსტება, კონცენტრაციის უნარის მოშლა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ალკოჰოლის დოზის მოხმარებაში ძალიან დიდი ინდივიდუალური განსხვავებაა. ალკოჰოლის მუდმივი მიღება იწვევს ტოლერანტობას (დოზასთან შეგუებას). ალკოჰოლური აბსტინენცია (ზარხოში) შეიძლება ინტოქსიკაციიდან რამდენიმე საათში აღმოცენდეს, თუმცა ყველა მსმელს არ ემართება, აქაც გენეტიკურ მონყვლადობას დიდი წილი აქვს.

პოპულაციურ-გენეტიკურმა კვლევებმა აჩვენა, რომ ალკოჰოლიზმი მოსახლეობის 3-4%-ს უვითარდება, მამაკაცები 10-ჯერ უფრო ხშირად ავადდებიან, ვიდრე ქალები.

ალკოჰოლიკები არიან ადამიანები, რომელთაც მამა, დედა ან ახლო ნათესავები ჰყავდათ დაავადებულები. როდესაც მამა ალკოჰოლიკია, ძალიან დიდი რისკია, რომ შვილიც ამ ქცევას გაიმეორებს. ცნობილია არაერთგვაროვანი რეაქცია ალკოჰოლზე. ზოგში ალკოჰოლი ეიფორიას იწვევს, ზოგს კი „აყრუებს“. პირველი ჯგუფი მაღალ რისკჯგუფს წარმოადგენს. ფიზიოლოგები განასხვავებენ ენდოგენურ და ეგზოგენურ ალკოჰოლს. ენდოგენური ბუნებრივი ნივთიერებათა ცვლის პროდუქტია, ხოლო ეგზოგენური ალკოჰოლია სასმელი. ენდოგენური ალკოჰოლის დონე ორგანიზმში გენოტიპით კონტროლირდება. ადამიანები, რომლებსაც ენდოგენური ალკოჰოლის კონცენტრაცია დაბალი აქვთ, სპირტიანი სასმელის დალევაზე პოზიტიური ემოციური რეაქციით რეაგირებენ, ხოლო მათ, ვისაც ენდოგენური ალკოჰოლის კონცენტრაცია მაღალი აქვს, სპირტიანი სასმელის მიღება არ სიამოვნებთ. ალკოჰოლის ცვლა ორგანიზმში შეიძლება გამოსახოს მარტივი სქემით: 1. ალკოჰოლი გადაიქცევა ალდეჰიდად, ეს პროცესი კონტროლირდება ლეიძლის ფერმენტ ალკოჰოლდეჰიდროგენაზით (ADH); 2. ალდეჰიდი გადაიქცევა ძმარმჟავად ფერმენტ ალდეჰიდდეჰიდროგენაზის (ALDH) მეშვეობით. ალდეჰიდი ძალიან ტოქსიკური ნივთიერებაა და მისი დაგროვება სისხლში ძლიერ ინტოქსიკაციას იწვევს. ეს გამოიხატება სხეულებრივი დისკომფორტით, რასაც „ზარხოშის“ სინდრომი ეწოდება.

სქემა:

ალკოჰოლი $\xrightarrow{ADH}$ ალდეჰიდი $\xrightarrow{ALDH}$ ძმარმჟავა $\longrightarrow$ ნახშირმჟავა $\longrightarrow$ გაზი და წყალი

მნიშვნელოვანია, რომ ორივე ფერმენტის მოქმედება დაკავშირებულია ეთნიკურ თავისებურებებთან. მაგ., მონღოლოიდური რასის წარმომადგენლებს ADH ფერმენტის აქტივობა ძალიან დაწეული აქვთ, ხოლო მათ 50%-ს ALDH საერთოდ არ გააჩნია. ალკოჰოლიკებში ამ ორივე ფერმენტის აქტივობა მონღოლოიდებზე უფრო დაბალია.

ალკოჰოლიზმის განვითარების რისკფაქტორად ითვლება სხვა ფერმენტების აქტივობის მოშლა. აღმოჩნდა გენი, რომელიც განაპირობებს ანტისოციალურ ალკოჰოლიზმს. ეს გენი დაბლა სწევს სეროტონინის დონეს სისხლში და ზრდის იმპულსური აგრესიის რისკს. უნდა აღინიშნოს, რომ იმ ხალხს, ვინც კულტურალურად სპირტიან სასმელებს არ სვამს, არ აქვს გამომუშავებული ფერმენტული სისტემები ალკოჰოლის დეტოქსიკაციისთვის. ამის მაგალითია ინდიელთა ამოწყვეტა «ცეცხლოვანი წყლით».

სხვადასხვა პრეპარატის რეგულარულად მიღება იწვევს ფიზიოლოგიურ დამოკიდებულებას. ფიზიოლოგიური დამოკიდებულება მუდგანდება ფსიქოაქტიური ნივთიერებების მიღების უეცარი შეწყვეტის ან დოზის შემცირების დროს. ამ დროს ჩნდება ალკეითის, ანუ აბსტინენციის, სინდრომი. ჟერომ ჯეფი განიხილავს ნარკოტიკების კომპულსიურ (აკვიატებულ) მიღებასა და ფიზიოლოგიურ დამოკიდებულებას. ნარკოტიკების კომპულსიური მიღება არის პატერნი (გარკვეული ქცევის მოდელი) და ამ ქცევას ფსიქოლოგიური დამოკიდებულებაც აქვს. უნდა აღინიშნოს, რომ ნარკოტიკის გარდა ადამიანი დამოკიდებული ხდება ქცევის მოდელზე (ნამლის შოვნა, სირბილი, ტელეფონზე რეკვები და ა. შ.).

ტყუპებზე ჩატარებულმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ნარკომანიის მემკვიდრეობით გადაცემა ხდება 30%-ში. უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ნარკოტიკის მიმართ სხვადასხვანაირი გენეტიკური მონყვლადობა არსებობს. მაგ., ოპიატური ნარკომანიის მემკვიდრეობითობა 50%-ით განისაზღვრება, ხოლო ფსიქოდელიტურისადმი – 26%-ია. მეცნიერებმა აღმოაჩინეს, რომ კორელაცია მონო- და ჰეტეროზიგოტულ წყვილებს შორის ერთნაირია მარიხუანასა და კოკაინის მოხმარებაში. აქედან ჩანს, რომ სოციალურ გარემოს დიდი მნიშვნელობა აქვს. თუმცა მონოზიგოტურ წყვილში მეტია რისკი, მეორეც ნარკომანი გახდეს, ვიდრე ჰეტეროზიგოტულში. შეიძლება ითქვას, რომ გარემო ხელს ჰკრავს ადამიანს, გასინჯოს ნარკოტიკი, ხოლო გენები მას გარკვეულ ნარკოტიკზე „სვამენ“.

კოფეინი ლეგალური ნარკოტიკული ნივთიერებაა. ის მსუბუქი სტიმულატორია. დიდი დოზით კოფეინი ადამიანს აფხიზლებს, ხოლო ძალიან დიდმა დოზამ შეიძლება მხედველობითი და სმენითი ჰალუცინაციები გამოიწვიოს. კოფეინი ზრდის გულის კუნთის შეკუმშვის სიხშირეს და სისხლის წნევას. მასტიმულირებელი ეფექტისათვის სტანდარტული დოზაა 200 მგ კოფეინი, ანუ 2 ჭიქა მაგარი ყავა. 10 გრ კოფეინი ან 100 ჭიქა მაგარი ყავა სასიკვდილო დოზაა. ფეხმძიმე ქალებისთვის ბევრი ყავის ან კოკა-კოლას დალევა სასარგებლო არ არის, რადგან ეს ნეგატიურად მოქმედებს ნაყოფზე.

მარიხუანა ერთ-ერთი ყველაზე ფართო მოხმარების არალეგალური ნარკოტიკია. მონევის ეფექტი 1-იდან 4 სთ-მდე გრძელდება. ადამიანი ბევრს ლაპარაკობს, არაადეკვატურად იცინის, ერღვევა კოორდინაცია, კონცენტრაციის უნარი. ამ დროს მაღალია ავარიების რისკი.

სიგარეტის მოწევით ბევრად მეტი ადამიანი იღუპება, ვიდრე შიდსით, ალკოჰოლით, ნარკოტიკებით, ავტოკატასტროფებით, მკვლელობებითა და თვითმკვლელობებით ერთად ალებული. აქტიური ნივთიერება – ნიკოტინი სტიმულატორი და სედატიური საშუალებაა. ფილტვებიდან ტვინში აღწევს რამდენიმე წამში. კვამლი შეიცავს სხვადასხვა გაზს, განსაკუთრებით ნახშირბადის მონოოქსიდს (CO) და არომატიზებულ კუპრს. კუპრი იწვევს სიმსივნეს, ემფიზემას, ხოლო ნახშირბადის მონოოქსიდი – გულ-სისხლძარღვთა დაავადებებს. როგორც გამოკვლევებმა აჩვენა, მწვევლების ოჯახში მაღალია რისკი, რომ შვილებიც ეწეოდნენ. გენეტიკური მონყვლადობა აყვანილ ბავშვებსა და ტყუპებში იკვლიეს შვედეთში, დანიაში, ფინეთში, ავსტრალიასა და აშშ-ში. შედეგად მიიღეს, რომ ქალებისთვის სიგარეტის მოწევის მემკვიდრეობითობა 37%-იდან 84%-მდე მერყეობს, ხოლო მამაკაცებისთვის – 28%-იდან 84%-მდე.

მონო- და პეტეროზიგოტულ ტყუპებზე (მამაკაცებზე) აღმოჩნდა, რომ მონევის დანყება და ხანგრძლივობა გენეტიკურად კონტროლირდება. მით უფრო, რომ მონოზიგოტურ ტყუპებში სიგარეტის მოწევის შეწყვეტის თანხვედრა მაღალია, ვიდრე პეტეროზიგოტულში. ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ სიგარეტისთვის თავის დანებებაც გენეტიკურ კომპონენტს შეიცავს.

თვითკონტროლის მოშლის გენეტიკური საფუძვლები

ანალოგიური გამოკვლევებია ჩატარებული აზარტული თამაშებისადმი პათოლოგიური დამოკიდებულების მქონე პაციენტებზე. ავსტრალიელი მკვლევრები იუნყებთან, რომ გემბლინგისადმი მიდრეკილება მემკვიდრეობით გადაეცემა უფრო მამაკაცებში, ვიდრე ქალებში (დაახლოებით ორჯერ უფრო ხშირია მამაკაცებში). აზარტომანია მონოზიგოტურ ტყუპებში ორჯერ უფრო ხშირად ვითარდება, ვიდრე პეტეროზიგოტულში. აზარტომანიის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობს დოფამინის ოთხივე ნაირსახეობა. არსებობს ვარაუდი, რომ ამ გენებს შეიძლება ზოგადად სურვილების აღსრულებასთან მიჩვე-

ვის ფუნქცია ჰქონდეს. იქ, სადაც არსებობს ჰიპერაქტივობა და ყურადღების დეფიციტის პათოლოგია, შესაძლებელია იმპულსური ქცევის კონტროლის მოშლა და აზარტული თამაშებისადმი გადაულახავი ლტოლვის განვითარება.

თვითკონტროლის იმპულსური მოშლილობა მჟღავნდება ქცევის კონტროლის სრული მოშლით, თითქმის „მუხრუჭი“ აღარ მუშაობს.

თვითკონტროლის იმპულსური მოშლის მაგალითებია: კლემენტინა, გემბლინგი, პირომანია, სექსუალური იმპულსურობა, ტრიქოტილომანია (საკუთარი თმების ამოძრობა)... თვითკონტროლის მოშლის თითქმის მეოთხედი გემბლინგზე (აზარტულ თამაშებზე) მოდის. დღეს ადამიანთა 3% თამაშზეა დამოკიდებული. მათგან მამაკაცი მეტია, ვიდრე ქალი. ითვლება, რომ ბავშვი გემბლერი პატარაობიდან გამოირჩევა მაღალი კომუნიკაულობით, სირცხვილის გრძნობის არქონით. ასეთი ბავშვები ხშირად გაჭირვებული ოჯახებიდან არიან, ან ისეთი ოჯახებიდან, სადაც მშობლები თამაშობენ. ბავშვი გემბლერი მუდმივი სტრესის ზემოქმედებას განიცდის. ზრდასრული გემბლერი-მამაკაცების პიროვნული მახასიათებლებია: არაგულწრფელობა, აგრესიულობა, უპასუხისმგებლობა, არაკეთილგანწყობა, დეპრესიული გუნება-განწყობა. პათოლოგიურ გემბლერებს აღენიშნება ნეირომედიატორ ნორადრენალინის მაღალი აქტივობა. პათოლოგიური გემბლინგი თავისი გენეტიკური ბუნებით მულტიფაქტორულია. მკვლევრებმა აღმოაჩინეს კავშირი გემბლინგსა და დოფამინის ერთ-ერთ რეცეპტორ D2-ის სპეციფიკურ გენებს შორის. D2-ის ალელი ორჯერ უფრო ხშირად გვხვდება გემბლერში, ვიდრე მათში, ვინც აზარტულ თამაშებს არ თამაშობს. როგორც ზემოთ აღენიშნეთ, ნეირომედიატორი დოფამინი მონაწილეობს ტკივილის, დადებითი და უარყოფითი ემოციებისა და „დამაჯილდოებელი გრძნობის“ აქტივობაში. ვარაუდობენ, რომ გემბლერს „არასაკმარისი დაჯილდოების სინდრომი“ აქვს, რაც განპირობებულია მეზოკორტიკალური დოფამინერგული გზის მოშლით. აზარტული თამაშებისადმი პათოლოგიურად მიდრეკილ პირთა გენეტიკურ საფუძვლებში, როგორც ზემოთ აღენიშნეთ, ჩართულია დოფამინის ოთხივე ნაირსახეობა. არსებობს ვარაუდი, რომ ამ გენებს ზოგადად სურვილების აღსრულებასთან მიჩვევის ფუნქცია აქვს. ავსტრალიელი მკვლევრები იუწყებიან, რომ აზარტისადმი მიდრეკილება უფრო მამაკაცებს გადაეცემა მემკვიდრეობით, ვიდრე ქალებს. ქ. კვისლენდის სამედიცინო ინსტიტუტში გამოკითხულ იქნა 2700 ქალი და 2000 მამაკაცი. აღმოჩნდა, რომ აზარტული თამაშებით გატაცებული მამაკაცები 2-ჯერ უფრო მეტად ავლენენ მიდრეკილებას პათოლოგიური აზარტომანიისადმი, ვიდრე ქალები. მკვლევრების აზრით, ასეთი გენდერული განსხვავება ფსიქოსოციალური ფაქტორებით აიხსნება. რუსულ ფსიქიატრიაში ჩატარდა გემბლინგით დაავადებულთა კვლევა და აღმოჩნდა, რომ 150 თემატური გემბლერიდან 117-ს (78%) ჰქონდა ალკოჰოლიზმით დატვირთვა, ნარკომანიით – 20-ს (13,3%), პათოლოგიური

გემბლინგით – 15-ს (10%), შიზოფრენიით – 9-ს (6%), ეპილეფსიით – 8-ს (5,3%), პიროვნული აშლილობით – 7-ს (4,7%) და ბულიმიით – 3-ს (2%).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მაღალ რისკჯგუფს წარმოადგენს ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის სინდრომი ბავშვებში, ე. წ. ADHD. მას ხშირად MBD-საც (minimal brain damage – ტვინის მინიმალური დაზიანება) უწოდებენ. ამ დაავადების დროს ბავშვებს აღენიშნებათ კონცენტრაციის უნარის დაქვეითება, იმპულსური ქცევა, მოუთმენლობა, შრომის ორგანიზების უნარის მკვეთრი დაქვეითება. ეს დაავადება შეინიშნება ბიჭების 5-8%-ში და გოგონების 2-4%-ში. ADHD გენეტიკური დარღვევაა და ზოგჯერ მოზრდილებში ალადგება (დაახლოებით 50%), ზოგჯერ კი ამ დაავადების სიმპტომები ნარჩუნდება (მოზრდილთა ADHD). არსებობს გამოკვლევები, რომელთა მიხედვითაც ცდის პირები, რომელთაც ბავშვობაში ADHD აღენიშნებოდათ, მოზრდილობაში ალკოჰოლზე დამოკიდებულები გახდნენ. სხვა შრომებში ADHD-თი დაავადებული ბავშვების მშობლები იკვლიეს და აღმოჩნდა, რომ მათი დიდი პროცენტი ალკოჰოლიზმით ან დეპრესიით იყო დაავადებული. გაირკვა, რომ ერთი და იგივე გენი იწვევს ADHD-სა და ალკოჰოლიზმს, წამალდამოკიდებულებას, დეპრესიას, დასწავლის მოშლას და შფოთს.

მემკვიდრეობითი დაავადება ტურეტის სინდრომი (TS) 1980 წლიდან არის შესწავლილი. ეს დაავადება ხასიათდება მოტორული ტიკებით: თვლების ხამხამით, თავის მოძრაობით, პირის გაღებით და სხვა უნებლიე კუნთური მოძრაობებით. პაციენტებს აღენიშნებათ ვოკალური (ხმოვანი) ტიკებიც. თუმცა TS-დიაგნოზი მოიცავს როგორც მოტორულ, ისე ვოკალურ ტიკებს, მაინც გვხვდება შემთხვევები, სადაც მხოლოდ ქრონიკული მოტორული ტიკებია ან მხოლოდ ვოკალური. პაციენტების ოჯახების კვლევისას აღმოჩნდა, რომ მათი ოჯახის წევრების 50-85%-ს აღენიშნებოდა ქრონიკული მოტორული ან ვოკალური ტიკი. TS მემკვიდრეობითი დაავადებაა და მასაც იგივე გენი განსაზღვრავს, რომელიც ADHD-ს. ტურეტის სინდრომით დაავადებულ პაციენტებს სხვა ქცევითი პრობლემებიც აქვთ. კერძოდ ობესიური-კომპულსიური დაავადება, დასწავლის დარღვევა, დისლექსია, დეპრესია, აუტიზმი, ძილის დარღვევები, ნარკოდამოკიდებულება და ალკოჰოლიზმი, უფრო მამაკაცებში და კომპულსიური კვებითი დარღვევა, უფრო ქალებში.

ასევე უნდა აღვნიშნოს, რომ ნეირომედიატორ სეროტონინის დონე ADHD და TS სინდრომების დროს მნიშვნელოვნად დაბალია. რაც შეეხება ნეირომედიატორ დოფამინს, მისი 5 ტიპის რეცეპტორიდან დოფამინ D2 რეცეპტორის გენი (D2AL), რაც მუტაციის შედეგია, მონაწილეობს როგორც მძიმე ალკოჰოლიზმის, ისე ნარკოდამოკიდებულების ჩამოყალიბებაში. დოფამინის მეტაბოლიზმის მსგავსი დეფექტი შეინიშნება თშ და ADHD სინდრომების დროს.

ფსიქოპათოლოგიური აშლილობანი, როდესაც პიროვნებაში უეცრად აღიძვ-

რება რაიმე მოქმედების შესრულების სურვილი, სანამ ამ ქცევის მიზანშეწონილობას გაიაზრებდეს, აფექტური აშლილობების ფართო სპექტრს წარმოადგენს. მათ შორის მოიაზრება: 1) კლესტომანია – გადაულახავი სურვილი მოიპაროს ზოგჯერ საერთოდ უსარგებლო ნივთი; 2) პირომანია – ხანძრის გაჩენის გადაულახავი სურვილი; 3) დრომომანია, იგივე ვაგაბონდაჟი – იმპულსური ხასიათის ხეტიალი, უმიზნო მოგზაურობა; 4) დიფსომანია – შეტევითი სახის ალკოჰოლის მოხმარება გარკვეული დროის მანძილზე; 5) გაუკუღმართებული სექსუალური სურვილები; 6) საკუთარი თავის დაზიანების პათოლოგიური სურვილი და სხვ. დღეს ძალიან აქტუალური გახდა ინტერნეტადიქცია. კვლევებმა აჩვენა, რომ 40 მილიონი ინტერნეტმომხმარებელიდან 10 მილიონი აელენს პათოლოგიური დამოკიდებულების ნიშნებს. ფსიქიატრების მტკიცებით, ინტერნეტსა და კომპიუტერზე პათოლოგიური დამოკიდებულება ხელს უწყობს ახალგაზრდებში კონფლიქტებისა და აუტისტური სპექტრის დაავადებების მანიფესტირებას. ინტერნეტადიქცია ნიშნავს უარს ნამდვილ, „რეალურ“, ცხოვრებაზე (ადიქტები დღე-ღამეში 18 საათს ატარებენ კომპიუტერთან). არსებობს შრომოპოლიზმი, იგივე ვორკოპოლიზმი (მუშაობისადმი პათოლოგიური დამოკიდებულება); ფიზიკულტუროპოლიზმი (ვარჯიშისადმი ავადმყოფური დამოკიდებულება) და კიდევ ბევრი სხვა სახის ადიქცია. დამოკიდებულების დაავადება ზოგჯერ სტრესის შედეგია. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ დამოკიდებულების დაავადება ინვევს იმუნიტეტის მკვეთრ დაცემას და ანჰედონიას (სიამოვნების დაკარგვას). ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა შემთხვევაში გადამწყვეტი როლი ენიჭება გენეტიკურ მონყვლადობას, მშობლების ცხოვრების წესსა და პიროვნულ თავისებურებებს.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ესა თუ ის ქცევის დარღვევა კორელირებს თავის ტვინის, კერძოდ ლიმბური სისტემის ფუნქციონირებასთან. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ფუნქციური მოშლა ზოგჯერ მიზეზია, ზოგჯერ კი შედეგი. ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ ყველაფერს განსაზღვრავს, ერთი მხრივ, გენეტიკა და მემკვიდრეობითი ფაქტორები და მეორე მხრივ, ნეირომედიტორების ცვლა თავის ტვინში. ქცევითი შაბლონების წარმოქმნაში დიდი მნიშვნელობა აქვს ოჯახს, სოციალურ, გარემო პირობებსა და, რასაკვირველია, თვითონ პიროვნებას.

გენეტიკა და მემკვიდრეობითობა განაჩენი არ არის – პიროვნება მეტია, ვიდრე ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური და სოციალური ფაქტორები ერთად აღებული. როგორც ფრანკლი ამბობს: „ადამიანს შეუძლია თქვას არა“. მართლაც, ადამიანი თავისუფალი ნებით არის გაჩენილი და ის თვითონ მართავს თავის ბედს. ძალიან მნიშვნელოვანია, პიროვნებამ გააცნობიეროს და სწორი სახელი დაარქვას თავის მდგომარეობას, რაშიც მას დაეხმარება თავისი უახლოესი გარემოცვა (ოჯახი, მეგობრები), საჭიროების შემთხვევაში კი, სასურველია, მიმართოს ექიმს, ფსიქიატრს ან ფსიქოთერაპევტს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ა. გამყრელიძე – „ნამალთ დამოკიდებულება“ თუ „ქცევით დამოკიდებულება“, ჟ. „ფსიქიკა“, ქ. თბილისი, 2001, №2; 106-11.
2. ა. გამყრელიძე – აკვიატებული აშლილობანი და მათი მკურნალობის საკითხები, თბილისი, 2007, გვ. 567.
3. ა. გამყრელიძე, ი. გიორგობიანი, შ. გამყრელიძე – აზარტომანია XXI საუკუნის ნარკომანია. თბილისი, 2011.
4. გ. ლეჟავა – ფენომენის ანალიზი ნარკომანია, თბილისი, 2003.
5. დ. ნადირაშვილი – ნარკომანიის პრავენციის ფსიქოლოგიურ-სოციალური საფუძვლები, თბილისი, 2009.
6. ხ. თოდაძე – ოპიოიდური დამოკიდებულების ფსიქოსოციალურ დახმარებასთან კომბინირებული ფარმაცოლოგიური მკურნალობის სახელმძღვანელო, თბილისი, 2009.
7. ტომპსონი & ტომპსონი – „გენეტიკა მედიცინაში“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2008, გვ. 585.
8. კ. ჭიჭინაძე – აგრესია. აგრესიის ეთოლოგიური, ფსიქოლოგიური, ფიზიოლოგიური გამოვლინებები და მექანიზმები, თბილისი. 2010.
9. Александровский Ю. А. – Пограничные психические расстройства. М., «Медицина», 2000.
10. Асанов А. О. – Некоторые аспекты психологических механизмов развития патологической игровой зависимости. Матер. XI съезда психиатров России, М., 2005, стр. 327.
11. Бухановский А. О., Андреева А. С., Бухановская О. А. – Зависимости поведения: клиника, динамика, систематика, лечение, профилактика. Пособие для врачей. Ростов-на-Дону. 2002, стр. 35.
12. Головки А., Леонтьева Л., Головки С. – Биологические основы синдрома психической зависимости при аддитивных заболеваниях химической этиологии. Москва, 2005.
13. Менделевич В. Д. – Руководство по аддиктологии. «Речь», 2007, стр. 129.
14. Cloninger C.R., Sigvardsson S. Bohman M – Childhood personality predicts alcohol abuse in young adults. Alcoholism; Clinical & Experimental Research 1988;12:494-505.
15. Comings D.E., comings B.G., An epidemiological study of Tourette syndrome in a single school district. J Clin Psychiat 1990; 51; 463-469.
16. Comings D.E., Tourette Syndrom and Human Behavior. Duarte, CA 91009-0188. Hope press; 1990:1.
17. Comings D.E., Comings b.G., Knell E, Hypothesis: homozygosity in Tourette

- syndrom. Am j Med Genet 1989; 34:413-421.
18. Comings D.E. – Blood serotonin and tryptophan in Tourette syndrom. Am J Med Genet 1990;36:418-430.
19. Comings D.E., Muhleman D., Deitz G.W., et al. – Human tryptophan oxygenase localized to 4q3.1: Possible implications for human behavioral disorders. Genomics 1991;9:301-308.
20. Hill S.Y., Aston C., Rabin B. – Suggestive evidence of genetic linkage between alcoholism and the MNS blood groups. Alcoholism: Clinical & Experimental Research 1988; 12:811-814.
21. Aston C.E., Hill S.Y., – Segregation analysis of alcoholism in families ascertained through a pair of male alcoholics. Am J Hum Genetics 1990; 46:879-887.
22. Comings D.E., Muhleman D., Dietz G. et al. – the dopamine D2 receptor as a modifying gene in neuropsychiatric disorders. J amer Med Assoc, Oct 2, 1991.
23. Hollander E., Wong C – Obsessive – Compulsive spectrum disorders. J. Clin. Psychiatry, 1995, 56 (3-6).
24. Martins S., Lobos S., Travaes H., et al. – Pathological gamblings in woman a review. Rev. Hop. Clin. Fac. Med., S. Paulo 2002.
25. Pasternak – Pathological gamblings: American Newsest Addiction. Am. Fam. Pysician, 1997; 56; 5; 12-5.
26. Wite R.A., Rompre P.P – Brain dopamine and reward. Ann. Rev. Psychiatry 1989; 40:191-225.
27. Young K.S – Internet addictions an issue. For clinical psychologists. Clin. Psycholog. Forum 1996; 97:32-61.
28. Volkow N.O., Fowler J.S., Wang G.J – Role of dopamine in drug rein forcement and addiction in humans from imaging studies. Behav. Pharamcol. 2002; 13; 5-6; 355-66.
29. Delfabro P. and Thrupp L. – The social determinants of youth gambling in south Australian adolescents. J.Adolence 2003; 26; 3:313-30.
30. Grant J.E., Scuk Won Kim-Quality of life in kleptomania a and pathological Gambling. J. Comnrenensive Psychiatry 2005; 46; 34-7.
31. Dell-Osso B., Hadley S., Allon Ah., et al. – Escytopram for compulsive buying disorder: a double-blind discontinuation study. J Clin. Sychopharmacol. 2007;27:225-7.

თავი 8

სისტემური მიმართულებები
არასრულწლოვანთა ანთისოციალური
ქცევის პრევენციისთვის

არასრულწლოვანთა ანტისოციალური, ანუ დევიაციური, ქცევა დღეს განათლების სისტემის ძირითად პრობლემად ითვლება.

მრავალი ავტორის აზრით, აქ შეიძლება გამოვეყნოთ საქმიანობის რამდენიმე აქტუალური მიმართულება.

პირველი მიმართულება – ეს არის არასრულწლოვანთა დევიაციური ქცევის პრევენცია, პროფილაქტიკური სამუშაოების დაგეგმვა და შესრულება. საერთო ჯამში ეს სამუშაოები, სხვადასხვა მკვლევრის აზრით (ა. ა. რეანი, ლ. ა. რეგუში, ჟ. კ. დანდროვა, ი. ლ. კოლომინსკი და სხვ.), პიროვნების სოციალიზაციის ეფექტურ პროცესამდე უნდა დავიყვანოთ. ამის განხორციელება შეუძლებელია მხოლოდ ფსიქოლოგთა ძალებით და უცილობლად მიბმულია მრავალი სხვა სფეროს სპეციალისტების საქმიანობასთან, რომელთა შორის პირველ რიგში მოვიხსენიებთ პედაგოგებს. ეფექტური სოციალიზაციის პროცესში უდიდეს როლს თამაშობს ოჯახი. ამასთან, ნათელია ისიც, რომ შეუძლებელია პრევენციული სამუშაოებისა და მიზანმიმართული სოციალიზაციის ეფექტური სისტემის შექმნა ფსიქოლოგიური კონტექსტის ფარგლებს გარეთ და პრაქტიკოსი ფსიქოლოგების ჩარევის გარეშე.

მეორე მიმართულება – ეს არის განათლების სისტემის ფსიქოლოგის სპეციალური სამუშაოები დევიაციურ, დელინკვენტურ ბავშვებთან და მოზარდებთან. ამ მიმართულების ფარგლებში შეიძლება გამოვეყნოთ სამეცნიერო მეთოდური საქმიანობა, რომელიც ეხება სპეციალურ სატრენინგო პროგრამებს და ინდივიდუალურ სამუშაოებს. ცალკე ამოცანაა პრაქტიკოსი ფსიქოლოგების მიერ უკვე დამუშავებული სისტემების შესწავლა და პროფესიული ათვისება. შეიძლება, ამასთან დაკავშირებით ვილაპარაკოთ პრაქტიკოსი ფსიქოლოგის „დევიაციურ-დელინკვენტური“ სპეციალიზაციის შესახებ. ამ სფეროში უკვე დამუშავებულ მნიშვნელოვან და აქტუალურ სისტემად შეიძლება ჩავთვალოთ: პიროვნებისა და პროსოციალური უნარების მიზანმიმართულად ჩამოყალიბება, „მე“ კონცეფციის პოზიტიური განვითარება, სოციალურ-ფსიქოლოგიური კომპეტენტურობისა და უნარების ჩამოყალიბება; დისპარმონიული ხასიათის სხვადასხვა ტიპის არსებობის შემთხვევაში ინდივიდუალურ-კორექციული სამუშაოები, პიროვნების პასუხისმგებლობის გრძნობის გაღვივება, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კონტროლის ინტერნალური ლოკუსის განვითარება. ამ მიმართულების ფარგლებში მნიშვნელოვანი ამოცანაა პედაგოგებსა და ოჯახთან ეფექტური, შეთანხმებული და ერთიანი საქმიანობა.

მესამე მიმართულება – ეს არის პრევენციისა და ანტისოციალური ქცევის კორექციის სფეროში სპეციფიკის განსაზღვრა და სხვადასხვა ორგანიზაციული ფორმის კომპეტენციების დაზუსტება, დევიაციური და დელინკვენტური არასრულწლოვანების გასოციალურება. პირველ რიგში, აქ მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისეთი სოციალური ინსტიტუტები, როგორიცაა სკოლა, პრო-

ფესიული სასწავლებლები, შსს-ს არასრულწლოვანთა ქვედანაყოფები, სპეციალური საკონსულტაციო ცენტრები, აგრეთვე სპეციალური მაპროფილებელი პროგრამები.

მეოთხე მიმართულება – ანტისოციალური, დევიაციური და დელინკვენტური ქცევის არასრულწლოვანთა, პიროვნების სოციალიზაციის სფეროში განათლების სისტემის ფსიქოლოგთა სპეციალური მომზადების, გადამზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების ეფექტური სისტემის შექმნა. ამ სფეროში სპეციალური მომზადებისა და გადამზადების სისტემა აბსოლუტურად „აკადემიური“ და აბსოლუტურად თეორიული ვერ იქნება. უადავოა, რომ ის უნდა ეყრდნობოდეს და გადმოსცემდეს უახლეს და მეცნიერულად დამტკიცებულ ფსიქოლოგიურ ცოდნას ამ სფეროში. მაგრამ ამასთან ერთად მომზადებისა და გადამზადების ეს სისტემა მაქსიმალურად უნდა მოიცავდეს უკვე შემუშავებულ თეორიულ ცოდნას და მოახდინოს მისი რეალიზაცია პრაქტიკულ მეთოდურ სამუშაოებსა და ფსიქოლოგის პროფილაქტიკურ და კორექციულ სამუშაო პროგრამებში.

ქვემოთ უფრო დანვრილებით განვიხილავთ ამ პრობლემის მნიშვნელოვან ასპექტებს.

როგორც ცნობილია, ოჯახი, პიროვნების განვითარებისა და სოციალიზაციის მნიშვნელოვანი ინსტიტუტია. ადამიანი სწორედ ოჯახში იღებს სოციალური ქმედების პირველ გამოცდილებას. გარკვეული დროის მანძილზე ის ბავშვისათვის ასეთი გამოცდილების ერთადერთი წყაროა. შემდეგ ადამიანის ცხოვრებაში ერთვება ისეთი სოციალური ინსტიტუტები, როგორიცაა საბავშვო ბაღი, სკოლა, ქუჩა. თუმცა ამ პერიოდში ოჯახი კვლავ რჩება პიროვნების სოციალიზაციის მნიშვნელოვან ფაქტორად. *ოჯახი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც პიროვნების ცხოვრებისეული მოდელი და საბაზო ფორმა. ოჯახში სოციალიზაცია მიმდინარეობს როგორც აღზრდის მიზანმიმართული პროცესი. თავის მხრივ, სოციალური სწავლების პროცესი ორი ძირითადი მიმართულებით მიმდინარეობს. ერთი მხრივ, ბავშვს სოციალური გამოცდილება უჩნდება უშუალოდ მშობლებთან, ძმებთან და დებთან ურთიერთობით, ხოლო მეორე მხრივ, სოციალიზაციის პროცესი ხორციელდება ოჯახის წევრებს შორის სოციალურ ურთიერთობებზე დაკვირვებით.*

ბავშვის დამოკიდებულება ოჯახის მიმართ ზრდასთან ერთად იცვლება. სოციალიზაციის პროცესში თანატოლთა ჯგუფი მნიშვნელოვნად ცვლის მშობლებს, ან როგორც სპეციალისტები უწოდებენ, მიმდინარეობს მშობლის ფაქტორის „გაუფასურება“.

სპეციალიზაციის ცენტრის ოჯახიდან თანატოლთა ჯგუფში გადატანა იწვევს მშობლებთან ემოციური კავშირების შესუსტებას. აუცილებელია აღვნიშნოთ, რომ მოზარდის ასაკში მშობლის ფაქტორის „გაუფასურება“ საკ-

მაოდ გავრცელებულია და მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ნათელია, რომ ეს პიროვნების ასაკობრივი განვითარების საზოგადო მიმართულებაა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ წარმოდგენების გლობალიზაცია, თანატოლთა ჯგუფის მიერ „მშობლის ჩანაცვლების“ იდეის ჰიპერბოლიზაცია მთლად არ შეესაბამება რეალურ სურათს.

არსებობს მონაცემები, რომ, თუმცა მშობლის ფაქტორი, როგორც ორიენტაციისა და იდენტიფიკაციის ცენტრი, ამ ასაკში მეორე ხაზზე გადადის, ეს მხოლოდ ცხოვრების გარკვეულ სფეროებს ეხება. ახალგაზრდობის უმრავლესობისთვის მშობლები, და განსაკუთრებით დედა, მაინც ემოციურად უახლოეს ადამიანებად რჩებიან. მაგალითად, ერთ-ერთ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ კვლევაში ნაჩვენები იყო, რომ პრობლემურ სიტუაციებში ემოციურად ყველაზე ახლობელ, სანდო ადამიანად მოზარდისათვის დედა მოიაზრება, შემდეგ, სიტუაციის მიხედვით, სხვადასხვა თანმიმდევრობით – მამა, მეგობარი.

სხვა კვლევაში უფროსკლასელები საუბრობდნენ, ვისთან ამჯობინებდნენ თავისუფალი დროის გატარებას – მშობლებთან, მეგობრებთან, ერთი სქესის თანატოლებთან, შერეულ კომპანიაში და ა. შ. ამ კვლევაში მშობლები ბიჭებისათვის უკანასკნელ (მეექვსე) ადგილზე აღმოჩნდნენ, ხოლო გოგონებისათვის – მეოთხე ადგილზე. თუმცა, როდესაც პასუხობდნენ კითხვაზე: „ვისგან მიიღებდი რჩევას რთულ ცხოვრებისეულ სიტუაციაში?“ – მოზარდთა ამ ჯგუფმაც პირველ ადგილზე დედა დააყენა. მეორე ადგილი ბიჭებმა მამას მიანიჭეს, ხოლო გოგონებმა – მეგობარს (კონი ი. ს., 1989). სხვანაირად რომ ეთქვათ, მეგობრებთან ერთად კარგია გართობა, მაგრამ რთულ მომენტში, უკეთესია, დედას მივმართოთ. ეს საზოგადო, ქცევის ნორმალური ტენდენციაა მოზარდობის ასაკში. მაგრამ პრობლემა ის არის, რომ ე. ნ. „ქუჩის ბავშვებს“ და „რისკის ჯგუფის მოზარდებს“ არ აქვთ ნორმალური ოჯახური ურთიერთობები, არ ჰყავთ ნორმალური მშობლები, რომლებსაც მიმართავდნენ რთულ ცხოვრებისეულ სიტუაციაში. უკანასკნელი მონაცემები, რომლებიც თანამედროვე ახალგაზრდობის სოციალურ-ფსიქოლოგიურ კვლევებშია მიღებული, გვიდასტურებს, რომ მოზარდის ნორმალური პიროვნული თვისებების ჩამოყალიბებისას დიდ როლს ასრულებს ოჯახი, მშობლები. პიროვნების სოციალურ გარემოცვასთან ურთიერთობის გამოსავლენ ერთ-ერთ კვლევაში (ა. ა. რეანი, მ. ი. სანიკოვა, 1998, 2003) განხილული იყო დამოკიდებულება თანატოლებთან, მშობლებთან. სწორედ დამოკიდებულება დედასთან აღმოჩნდა ყველაზე დადებითი. დადგინდა, რომ დედასთან დადებითი დამოკიდებულების დაქვეითება, დედის აღწერისას ნეგატიური მახასიათებლების გაზრდა ემთხვევა პიროვნებაში ნეგატიური სოციალური დამოკიდებულებების საერთო ზრდას. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ აქ საქმე გვაქვს ტოტალურ ნეგატივიზმთან, ე. ი. ნეგატივიზმთან ყოველი სოციალური ობიექტის მიმართ,

მოვლენებისა და სოციალურ-სამართლებრივი ნორმების მიმართაც. მსგავსი გამოვლინება გვხვდება იმ მოზარდებში, რომელთაც დედის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება ახასიათებთ. საერთო ჯამში კვლევებმა დაადგინა, რომ დედის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება საზოგადოებისათვის არასასურველ პიროვნებად ჩამოყალიბების მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია.

მოზარდისთვის დამახასიათებელი *ჯგუფებში გაერთიანების რეაქცია* უკავშირდება მკვეთრად გამოსატულ მისწრაფებას – გაერთიანდნენ თანატოლთა დაჯგუფებაში. დაჯგუფებას შეიძლება უხეში სტრუქტურა ჰქონდეს ან ამორფული იყოს. პირველი დამახასიათებელია კრიმინალური მიმართულების ჯგუფებისა და ერთსქესიანი, მამაკაცური, ჯგუფისათვის, მეორე უფრო არაკრიმინალური ჯგუფების ან შერეული სქესის ჯგუფებისთვისაა დამახასიათებელი. შეიძლება ჩამოვყალიბოთ ამ ჯგუფიდან *გამოსვლის სირთულის* სულ ცოტა ორი მიზეზი. პირველი – როდესაც, ჯგუფს უხეში სტრუქტურა აქვს, ჯგუფიდან გამოსვლა ლიდერის მიერ უნდა იყოს სანქცირებული. არასანქცირებული გამოსვლა დასჯადია და დასჯას ხშირად საკმაოდ მკაცრი ხასიათი აქვს. მეორე მიზეზი, უფრო მნიშვნელოვანი და უფრო გავრცელებული, უფრო ღრმა *შიდაპიროვნული* ხასიათისაა. კვლევები გვიჩვენებს, რომ ამ ე. წ. „რთული“ ბავშვებისა და მოზარდების აბსოლუტურ უმრავლესობას დაბლოკილი აქვს ადამიანის ერთ-ერთი ფუნდამენტური მოთხოვნილება – პატივისცემის, მიღებისა და სიყვარულის მოთხოვნილება. თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ეს მოთხოვნილება, ნათელია იმ ფაქტიდან, რომ ის შედის ადამიანის მოთხოვნილებათა „ხუთეულში“. ესენია: ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები (კვება, წყურვილი, ძილი და სხვ.) და უსაფრთხოების მოთხოვნილება. სკოლა ან ოჯახი, სადაც ბავშვს ვერ იღებს სითბოს და პატივისცემას, ბავშვს აიძულებს, ქუჩაში გავიდეს. აქ ის ძიებაშია და ხანგრძლივი (ან ხანმოკლე) ძიების შემდეგ პოულობს იმ ჯგუფს, რომელშიც ამ მოთხოვნილებას დაიკმაყოფილებს. სწორედ ფსიქოლოგიური კომფორტულობის შეგრძნებით აიხსნება ის ფაქტი, რომ მშობლების, სკოლის მცდელობა, გამოგლიჯონ ბავშვი ამ ჯგუფიდან, კრახით მთავრდება. გამოსავალი არსებობს, მაგრამ ის ძალადობრივ ქმედებებს არ უნდა უკავშირდებოდეს. ის უნდა უკავშირდებოდეს ფსიქოლოგიურ და პედაგოგიურ ძალისხმევას, ჩამოაყალიბოს და ჩართოს ბავშვი ისეთ არაფორმალურ *პროსოციალური* მიმართულების ჯგუფში, სადაც ზემოთ ხსენებული მოთხოვნილება დაკმაყოფილებული და რეალიზებულია.

პრაქტიკოსი ფსიქოლოგების საქმიანობის (პედაგოგებისა და მშობლების მეთოდური კონსულტაციებისას) მნიშვნელოვანი ნაწილია პასუხისმგებლობის გრძნობა. სხვა ტერმინებით რომ გამოვხატოთ, ლაპარაკია პიროვნების კონტროლის ინტერნალურ და ექსტერნალურ ლოკუსზე. ინტერნალურობა ერწყმის სოციალურ სიმწიფეს და პროსოციალურ მოქმედებებს. ექსტერნა-

ლურობა კორელაციურად უკავშირდება სოციალურ სიმწიფესა და ასოცი-
ალურ ქცევას. ინტერნალები, როგორც ეს ემპირიულ კვლევებშია ნაჩვენები,
მოთმინების უფრო დიდი უნარით, დიდი მიზანსწრაფულობით, ნაკლები აგრე-
სიულობით, გარემოცვასთან უფრო გულისხმიერი დამოკიდებულებით (მათ
შორის სამართალდამცავი ორგანოების მუშაკების მიმართაც) გამოირჩევიან,
ვიდრე ექსტერნალები. ზოგიერთი მონაცემის მიხედვით (ა. ა. რეანი, 1994),
ახალგაზრდა დელინკვენტებს შორის ექსტერნალების 84%-ია, ინტერნალებს
კი მხოლოდ 16% მიეკუთვნება. კვლევები, სადაც შესწავლის ობიექტები იყვნენ
ახალგაზრდები, რომელთაც უკვე მკაფიოდ აქვთ ჩამოყალიბებული პროსოცი-
ალური ორიენტაცია, აქვთ ფასეულობების პოზიტიური სკალა (ა. ა. რეანი, დ.
ი. კარანდაშევი, 1994), კონტროლის ტიპების მიხედვით აბსოლუტურად გან-
სხვავებულად ნაწილდება. ზოგიერთ კვლევაში სხვა მონაცემებს ვხვდებით.
ახალგაზრდების ჯგუფში, რომელთაც პროსოციალური ორიენტაცია აქვთ,
რომლებიც ქცევაში ასაკთან შედარებით სოციალური განვითარების მაღალ
დონეს გვიჩვენებენ, ინტერნალები 72% აღმოჩნდნენ, ხოლო ექსტერნალები –
მხოლოდ 4%.

ნათქვამს დაეუმატოთ ზოგიერთი ფაქტი მოზარდებსა და პოლიციას
შორის ურთიერთობის შესახებ, რომლებიც სპეციალური კვლევებით გამო-
ვლინდა. პოლიციის განზოგადებული პორტრეტი ახალგაზრდების წარმო-
დგენაში ასეთია (შედარებით ხშირად გამოყენებული მახასიათებლები): მკაც-
რი, აგრესიული, საეჭვო, მბრძანებელი, ბოროტი, უსამართლო, გულგრილი.
რთული არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ აქამდე არსებული პოლიციის თანამშრომ-
ლის სოციალური სახე ნეგატიურია. მდგომარეობა არ იცვლება მაშინაც, თუ
გავითვალისწინებთ, რომ ეჭვიანობა და უნდობლობა პოლიციელის პროფესი-
ონალური საქმიანობის მახასიათებელია და მისი საქმიანობის წარმატების სა-
წინდარია. მსგავსი სოციალური სტერეოტიპის ნეგატიური როლი, შესაძლოა,
აისახოს სამართლებრივი აღზრდის ეფექტურობაზე, უფრო ფართო სპექტრ-
ში – პიროვნების სამართლებრივი სოციალიზაციის წარმატებულობაზე. თუ
კანონის დამცველისა და წარმომადგენლის აღწერაში არსად გვხვდება დად-
ებითი ცნება „სამართლიანობა“ და ხშირად გვხვდება „უსამართლობა“, აგრესი-
ულობა“, „უხეშობა“, „გულგრილობა“, მაშინ ჩნდება კითხვა – სამართლიანია
თუ არა თავად კანონი (პიროვნების მიერ კანონის პიროვნული სუბიექტური
აღქმისას). უნდა ვიგულისხმოთ, რომ აქ გამოვლენილი და აღწერილი სამარ-
თალდამცველი ორგანოების მუშაკის სოციალურად ნეგატიური სტერეოტიპი
ადამიანების სამართლებრივი ნიჰილიზმის შედეგია. ამგვარ ნიჰილიზმს არა
მარტო ისტორიული, არამედ ფსიქოლოგიური ფესვებიც აქვს. ის, როგორც
ჩანს, საკმაოდ მყარია და საფუძველი უკვე ბავშვობიდან აქვს ჩაყრილი. სავსე-
ბით გასაგებია, რომ პოლიციის წარმომადგენლის შესახებ არსებული წარმო-

დგენა ართულებს ურთიერთობას მოზარდებსა და არასრულწლოვანთა დანაშაულების პროფილაქტიკის სამსახურის წარმომადგენლებს შორის.

ბავშვთა და მოზარდთა დევიაციური ქცევის, უპატრონობის, სოციალური სიობლის პრობლემა – ეს კომპლექსური სოციალური პრობლემაა. ბავშვებს, რომლებიც ამა თუ იმ მიზეზით დარჩნენ ქუჩაში, მზრუნველობისა და ოჯახის გარეშე, სხვადასხვა სახის დახმარება სჭირდებათ. სპეციალური კვლევების მონაცემები და უპატრონო ბავშვებთან მუშაობის სხვადასხვა სოციალური სამსახურის თანამშრომელთა პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ მათი 30% საჭიროებს ფსიქოლოგის დახმარებას, ბავშვების თითქმის 50%-ს სჭირდება ექიმის დახმარება (სხვადასხვა სპეციალიზაციით), 70%-ს სჭირდება მშობლების აქტიურობა და თანამშრომლობა, 80%-ს სოციალური სამსახურის თანამშრომლებისაგან ესაჭიროება ფართო მრავალსაქვითი დახმარება.

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებაში დევიაციური ქცევის ბავშვებისათვის განხორციელებული წამყვანი ფსიქოლოგიური პროგრამები

დევიაციური ქცევის მოზარდთა ფსიქოლოგიური უზრუნველყოფის საქმიანობა შეიძლება ეფექტური იყოს და სასურველ შედეგებს მოგვცემს იმ შემთხვევაში, თუ მისი ორგანიზებისთვის შექმნილი იქნება სპეციალური პირობები და პრაქტიკაში დანერგილი იქნება მისი ძირითადი იდეები.

რისკის ჯგუფების ბავშვებთან ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში სხვადასხვა სპეციალისტები მუშაობენ: სოციალური პედაგოგები, კლასის ხელმძღვანელები და სკოლის სხვა პედაგოგები, ფსიქოლოგები, მედიცინის მუშაკები და ა. შ. ამ საქმიანობით დაკავებული არიან არა მარტო ჩამოთვლილი სპეციალისტები, არამედ სკოლის ადმინისტრაციული აპარატი და სხვა იერარქიული ქვესტრუქტურები. და მხოლოდ ყველა სპეციალისტის შეთანხმებული საქმიანობა გვაძლევს შესაძლებლობას, მივიღოთ სასურველი შედეგი. ამიტომ დღის წესრიგში უნდა დადგეს საკითხი: რისკის ჯგუფის ბავშვებს გაეწიოთ კომპლექსური ფსიქოლოგიურ-სამედიცინო-პედაგოგიური დახმარება.

ამჟამად ბევრ სკოლაში არსებობს სოციალურ-ფსიქოლოგიური სამსახური, რომელთა შორისაც არიან მედიცინის მუშაკები. ამ სახის საქმიანობას უნდა განიხილავდეს ფსიქოლოგიურ-სამედიცინო-პედაგოგიური კონსილიუმები.

დევიაციური ქცევის მქონე ბავშვებისათვის დახმარების ფსიქოლოგიურ-სამედიცინო-პედაგოგიური სამსახურების არსებობის პრაქტიკა და თეორი-

ული ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მისი საქმიანობის ეფექტურობა მრავალმხრივ დამოკიდებულია სხვადასხვა პირობებზე. კერძოდ, ამ სამსახურების ძირითადი ფუნქციების ორგანიზებისა და რეალიზაციისთვის შეიძლება ავამოქმედოთ ყველა დაინტერესებული საგანმანათლებლო დაწესებულების ყველა დაინტერესებული ქვესტრუქტურა. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია დადგინდეს სპეციალისტთა ურთიერთობის იერარქია (სქემა №1).

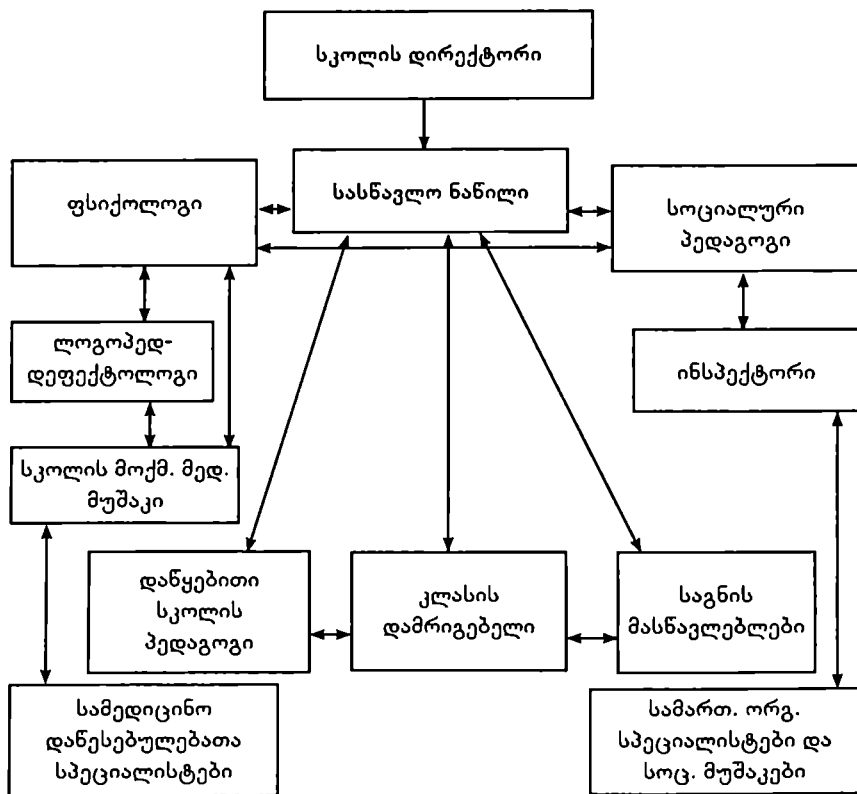
სქემიდან ჩანს, რომ ფსიქოლოგიურ-სამედიცინო-პედაგოგიური დახმარების სამსახურის საქმიანობის მართვისა და კონტროლის ფუნქციას ახორციელებს საგანმანათლებლო დაწესებულების დირექტორი, სასწავლო ნაწილი, სოციალური პედაგოგი და ფსიქოლოგი. აღმსრულებლებად გვევლინება სასწავლო დაწესებულების ყველა სპეციალისტი და პედაგოგი.

დევეიაციური მოზარდების ფსიქოლოგიური ხელშეწყობის მოდელის შემუშავებისას ძირითად პრინციპებად უნდა მივიღოთ: განათლების პიროვნულ-მაორიენტირებელი პრინციპები და ეთიკური პრინციპები.

ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური უზრუნველყოფის საქმიანობის ეფექტური მოდელის აგებისა და ორგანიზებისას დიდი მნიშვნელობა აქვს ძირითადი შემადგენელი კომპონენტების გამოყოფას. ნებისმიერი კორექციული სამუშაოების საფუძველს წარმოადგენს ზემოქმედება მიზეზზე. ამ კონტინგენტთან კორექციული მუშაობის უკვე არსებული გამოცდილება (ა. ლ. ლიხტარნიკოვი, ლ. ა. რეგუში, ბელოვოლოვა და ა. შ.) გვიჩვენებს, რომ მკვლევრები სამუშაოებში გამოყოფენ სამ ძირითად მიმართულებას: სარეაბილიტაციოს (სოციალური ადაპტაციის პროცესი), საგანმანათლებლო პროცესს და სოციალიზაციის პროცესს. პროცესების შინაარსი ასახულია სქემაზე №2.

ԵԺՅԵՆ №1

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში რისკის ჯგუფის ფსიქოლოგიურ-სამედიცინო-პედაგოგიური სამსახურის მართვის იერარქიული მოდელი

ადამიანებთან მუშაობის პრინციპები დამოკიდებულია ადამიანზე შეხედულებაზე და მასთან დამოკიდებულებაზე. ქცევის კორექციის მეთოდები გამომდინარეობს დარღვევისა და გადახრების პოზიციიდან. რეაბილიტაციის მეთოდებისთვის საჭიროა მოქმედების სხვა სახეს, სადაც გადახრის ათვის ნერტილად ითვლება განვითარების შესაძლებლობები, მოთხოვნილებები და უნარები (ადამიანის პოზიტიური რესურსები).

სქემა №2

საგანმანათლებლო დაწესებულებების პირობებში რისკის ჯგუფის ბავშვთა ფსიქოლოგიური დახმარების პროცესების შინაარსი და მიმართულებები

საქმიანობის მიმართულებები

რეაბილიტაცია (ანუ სოციალური ადაპტაცია)

- რეაბილიტაციამ უნდა გაითვალისწინოს ფიზიკური, ემოციური, ინტელექტუალური და პიროვნებათშორისი ფაქტორები; უნდა დაეყრდნოს ბავშვის საცხოვრებელ სიტუაციას, მოთხოვნილებებს, პრობლემებს, ოჯახურ დამოკიდებულებებს, განათლებას და ა. შ.
- ბავშვების ფასეული ორიენტაციისა და სოციალური დამოკიდებულებების შეცვლა.

საგანმანათლებლო პროცესი

- ჩამორჩენილობის მიზეზების გამოვლენა.
- პრობლემების პრიორიტეტების გამოვლენა (სწავლაში ჩამორჩენა ქცევაში დისციპლინარული დარღვევების დევიაციის შედეგია).

სოციალიზაცია

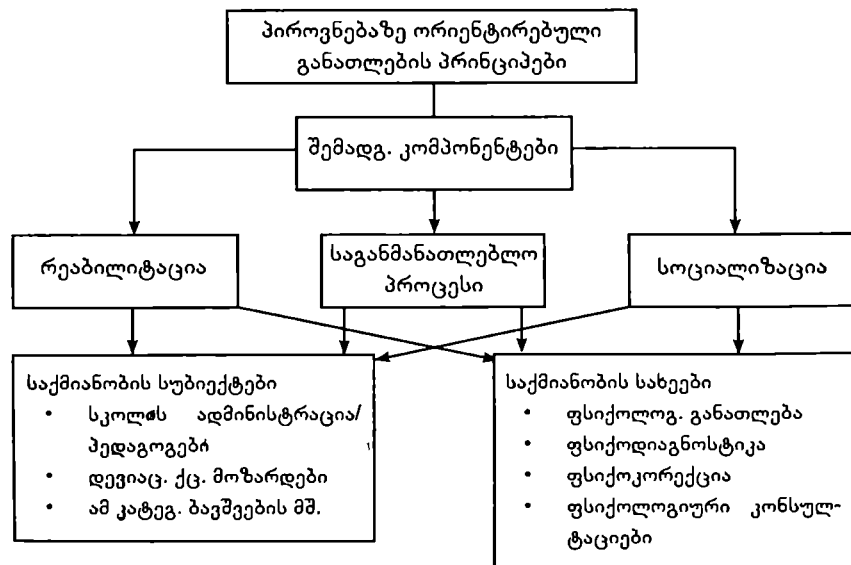
- თვითგანვითარების პროცესის ხელშეწყობა (პიროვნების ცხოვრების სტილის, პიროვნული განვითარებისათვის საჭირო სიტუაციის შექმნა; შემეცნებითი და ნაყოფიერი განვითარება).
- სოციალიზაციისათვის ხელის შეწყობა ხელოვნების მეშვეობით.

მიღებული გამოცდილების გათვალისწინებით, ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური უზრუნველყოფისათვის აუცილებელი კომპონენტების ანალიზის საფუძველზე, შეიძლება შეიქმნას ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური უზრუნველყოფის მოდელი სოციალური რისკის ჯგუფების ბავშვებისათვის საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულების პირობებში (სქემა №3).

სქემა №3

საჯარო საგანმანათლებლო დაწესებულების პირობებში დევიაციური ქცევის მოზარდთა ფსიქოლოგიური უზრუნველყოფის მოდელი

ფასეულობით-მიზნობრივი კომპონენტი	
მიზანი: • ბავშვის პიროვნული პოტენციური შესაძლებლობების რეალიზაციისათვის ოპტიმალური პირობების შექმნა. • სოციალური რისკის ჯგუფის მოზარდების სოციალური რეაბილიტაცია საკუთარი უფლებებისა და პასუხისმგებლობის აღქმის მეშვეობით და კლასგარეშე საქმიანობებში შეტანილი ცვლილებები.	ამოცანები: • კლასგარეშე საქმიანობის გარდაქმნა თანასწორუფლებიან პროცესად, რომელსაც ერთობლივი საქმიანობის ყველა მახასიათებელი აქვს. • მოზარდთა მოტივაციის აღდგენა მისი ძირითადი ელემენტების: მოთხოვნილებების, ძიების უნარების, სტრატეგიის შერჩევის, მიზნის მიღწევის და შედეგების პროგნოზირების, რეფლექსიის აქტუალიზაციით.

ამრიგად, სოციუმს, მოზარდის მიკროსამყაროს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არასრულწლოვანთა ანტისოციალური ქცევის პრევენციისათვის. ოჯახი არის ის გარემო, სადაც ყალიბდება ჩვენი შეგრძნებები და სამყაროსადმი დამოკიდებულება (ბავშვის ხასიათი, სტერეოტიპები, ქმედებები და მისწრაფებები). ამდენად, დიდი მნიშვნელობა აქვს, რა სახის ქცევით მოდელს ეზიარება იგი ოჯახში, ძალადობრივს თუ თანასწორუფლებიანს. ძალადობრივი ურთიერთობების მოდელის მატარებელი ბავშვები რისკგუფს მიეკუთვნებიან, რაც მოზარდობაში ახლობლებთან, სასწავლო დაწესებულებებთან ურთიერთობებში დევიაციური ქცევის ფორმებით იჩენს თავს. მიგვაჩნია, რომ მთავარი აქცენტი ოჯახსა და სასწავლო სისტემაში არაძალადობრივი მოდელის შემუშავებასა და მათ პრაქტიკულ დანერგვაზე უნდა გაკეთდეს. სასწავლო სისტემაში ზემოთ აღნიშნული მიმართულებები, რასაკვირველია, განვითარებად ხასიათს ატარებს, მას სჭირდება სოციალური ინსტიტუტების როლისა და სპეციფიკის დახვეწა, რაც ხელს შეუწყობს ერთიანი სისტემის შექმნასა და არასრულწლოვანთა არაძალადობრივი ქცევის პრევენციას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Барышникава Н.А., «Восхождение» - программа реабилитации так называемых «трудных»//Директор школы, 1998 - №7.
2. Кондратьев М.Ю., Крушельницкая О.Б., Нечаева С.Л., Швыкин Н.Н. Психолого-педагогическая работа со школьниками-девиантами в Москве (материал по результатам смотра „Учебный округ – 99“).
3. Лихтарников А.Л., Чеснокова Е.Н. Социально-психологическая реабилитация осужденных подростков. СПб., 2001.
4. Научно-методические рекомендации по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в учебно-воспитательном процессе в условиях модернизации образования//Вестник образования России. 2003. - № 17.
5. Психология современного подростка/Под ред. Л.А. Реруш – СПб.: Речь, 2005.
6. Райфшнайдер Т.Ю., Ведущие идеи проектирования деятельности психологической службы среднего общеобразовательного учреждения по осуществлению психологической поддержки детей групп социального риска/ Сборник материалов конференции «Пути решения проблемы сиротства в России». М., 2006.
7. Райфшнайдер Т.Ю., Профилактика и коррекция девиантного поведения подростков в условиях среднего общеобразовательного учреждения/Сборник материалов Международной конференции «Практическая психология: от фундаментальных исследований до инноваций». Тамбов, 2006.
8. Non-Violent Conflict Resolution in and out-of-school; Editor Antonella Verdiani- Division for the Promotion of Quality Education, Non-violence Education; UNESCO, January 2002, France.

შენიშვნები

[illegible]